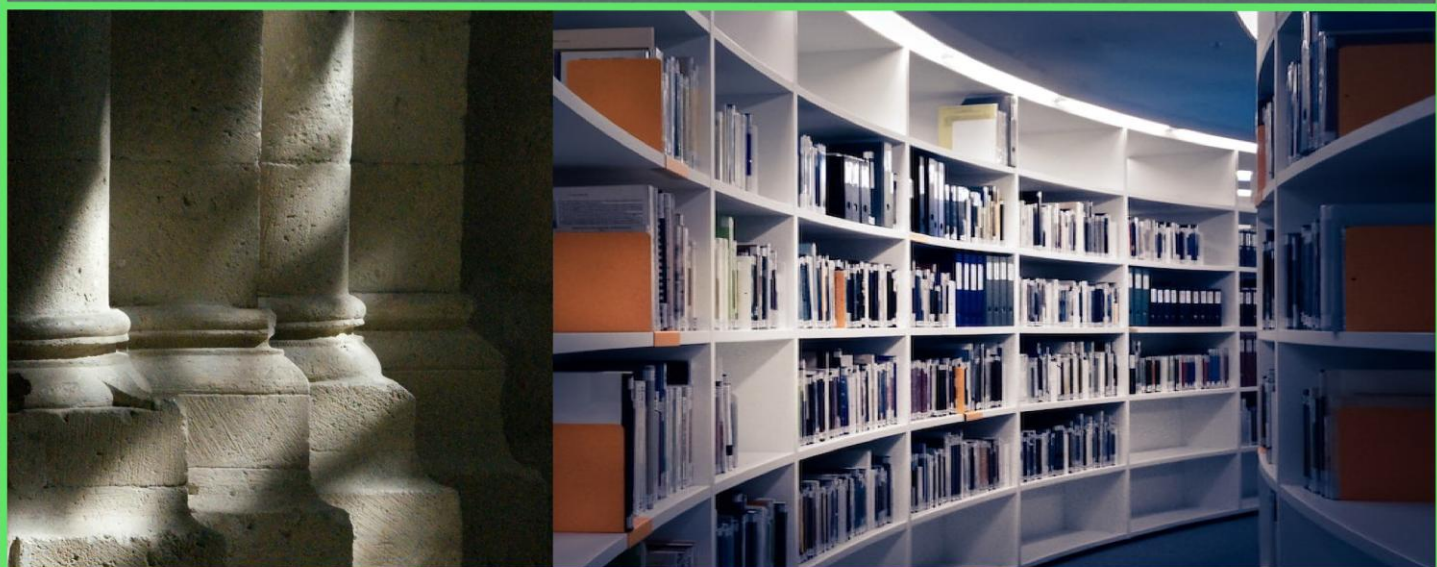

International
Journal

Intellectual and Cultural Heritage

State Museum of
History of Uzbekistan

O'ZBEKISTON TARIXI DAVLAT MUZEVI

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
O‘ZBEKISTON TARIXI DAVLAT MUZEYI**

Interscience-service MCHJ

«INTELLEKTUAL VA MADANIY MEROS XALQARO JURNALI»

**«INTERNATIONAL JOURNAL OF INTELLECTUAL AND CULTURAL
HERITAGE»**

**«МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО И
КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ»**

Ijtimoiy-siyosiy, ilmiy-texnikaviy, madaniy-ma'rifiy jurnal

2025, Volume 5, Issue 3

TOSHKENT - 2025

TAHRIR HAY'ATI

Bosh muharrir

Ismailova Jannat Xamidovna – tarix fanlari doktori (DSc), professor. O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi O'zbekiston tarixi davlat muzeyi.

Bosh muharrir o'rinbosari –

Rasulova Durdona Baxronovna – tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent.

Mas'ul kotib

Kushanova Dilduza Ubaydullayevna – tahririy nashriyot bo'limi rahbari.

“TURKSOY muzeylari assotsiatsiyasi”

Jovid Movsumlu – “TURKSOY muzeylar assotsiatsiyasi” bosh koordinatori.

Ismailova Jannat – O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi O'zbekiston tarixi davlat muzeyi. Muzey direktori.

Malikova Shirin - Ozarbayjon milliy san'at muzeyi. Muzey direktori.

Rashida Haripova – Qozog'iston Markaziy davlat muzeyi. Muzey direktori.

Bakashova Jildiz – Qirg'iziston Respublikasi Davlat muzeyi. Muzey direktori.

Ali Haydar Otalar - 15 iyul nomli Demokratiya muzeyi. Muzey direktori.

Meretgeldi Charyev - Turkmaniston Milliy muzeyi. Muzey direktori.

Emine Emel - Kipr tarix, madaniyat va Turkiya milliy kurash muzeyi. Muzey direktori.

Lyudmila Marin - Gagauz milliy tarixiy-etnografiya muzeyi. Muzey direktori.

“TARIX FANLARI – 07.00.00”

Namazova Alla Sergeyevna – tarix fanlari doktori (DSc), professor. Rossiya Fanlar akademiyasi Umumiy tarix instituti bosh ilmiy xodimi (Rossiya).

Zaotov Ismet Ablyatifovich, san'atshunoslik fanlari nomzodi, Xazar universitetining Madaniy antropologiya instituti bosh ilmiy xodimi (Boku, Ozarbayjon);

G'ulomrizo Amirxoni – tarix fanlari doktori, dotsent, Eron Respublikasi Milliy kutubxonasi va arxivi.

Xalikova Raxbar Ergashevna – tarix fanlari doktori (DSc), professor. Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti.

Rasulova Durdona Baxronovna – tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent. O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi O'zbekiston tarixi davlat muzeyi.

Qodirova Lutfiya Batirovna – tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi.

“IQTISODIYOT FANLARI – 08.00.00”

Sharipov Kongratbay Avezimbetovich - texnika fanlari doktori (DSc), professor. Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti.

Christo Ananth – Injiner bo'yicha falsafa doktori (PhD), professor. Samarqand davlat universiteti (Hindiston).

Teshaboyev To'lqin Zokirovich - iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor. Toshkent moliya instituti.

Richard Vun – moliya va bank ishi bo'yicha ekspert, SixClouds Pte Ltd bosh ijrochi direktori va ta'sischi (Singapur).

Nasimov Dilmurod Abdulloyevich – iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor. “Ipak Yo'li” Xalqaro Turizm va Madaniy meros universiteti.

Qodirova Zulayxo Abduxalimovna – iqtisodiyot fanlari falsafa doktori (PhD), dotsent. Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti.

Summera Xalid - iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent. Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, (Hindiston).

Omirtay Amalbek – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD). Qozog'iston Respublikasi Milliy tarix davlat muzeyi (Qozog'iston).

“FALSAFA FANLARI – 09.00.00”

Nargis Nurulla-Xodjayeva – falsafa fanlari doktori (DSc), professor, “Ipak Yo'li” Xalqaro Turizm va Madaniy meros universiteti.

Nazarov Qiyom Normirzayevich – falsafa fanlari doktori (DSc), professor, Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligi melioratorlari injenerlari instituti.

Ro'zmatzoda Qodirqul Ro'zmat o'g'li – falsafa fanlari doktori (DSc), professor, Farg'ona jamoat salomatligi tibbiyot instituti.

Artiqov To'lanboy Artiqovich – falsafa fanlari doktori (DSc), professor, Andijon davlat universiteti.

Haydarov Komil Donaboyevich - falsafa fanlari doktori (DSc), professor. O'zbekiston-Finlyandiya pedagogika instituti.

Samadov Aktam Rafiqovich - falsafa fanlari doktori (DSc), professor. Samarqand davlat universiteti.

Nurmatova Umida Jaloliddinova – falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent. O'zbekiston-Finlyandiya pedagogika instituti.

“FILOLOGIYA FANLARI - 10.00.00”

Ibrohimi Xudoyor – filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent. Tehron Tarbiyat Modares universiteti (TMU) (Eron).

Sirojiddinov Shuxrat Samariddinovich - filologiya fanlari doktori (DSc), professor. Nyu York va Kaliforniya fanlar akademiyasi akademigi. A.Navoiy nomidagi Toshkent Davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti.

Namatov Mirlan Amanovich – Sharq adabiyoti doktori, poliglot. G'arbiy Yevropa va Yaqin Sharq bo'yicha rus geografiya jamiyati raisi.

O'rinbayeva Dilbar Bazarovna - filologiya fanlari doktori (DSc), professor. Samarkand viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi.

Maxmudov Fayzodja Muzaffarovich - filolog-sharqshunos (sharq mamlakatlari tarixi), arabografik matnshunos. O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi, Tarix instituti.

“PEDAGOGIKA FANLARI – 13.00.00”

Ibragimov Xolboy Ibragimovich – pedagogika fanlari doktori (DSc), professor. T.N.Qori Niyoziy nomidagi O'zbekiston pedagogika fanlari ilmiy-tadqiqot instituti.

Musurmanova Oynisa - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor, Respublika Oila va xotin-qizlar qo'mitasi huzuridagi "Oila va gender" ilmiy-tadqiqot instituti.

Yekaterina Vladimirovna Fedosenko - psixologiya fanlari doktori, dotsent. “Boltiq gumanitar instituti” xususiy oliy ta'lim muassasasi (Rossiya).

Riskulova Kamola Djummayevna - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor, Puchyon universiteti.

Ibragimov A'lamjon Amrilloevich - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor. Samarqand viloyat pedagogika markazi.

Abdullayeva Barno Sayfutdinovna – pedagogika fanlari doktori (DSc), professor. Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti prorektori.

Mamarajabova Zulfiya Norboyevna – pedagogika fanlari doktori (DSc), professor. Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti.

Xaitov Oybek Eshboyevich - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor. Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti.

Yakubjanova Dilobar Batirovna – pedagogika fanlari doktori (DSc), professor. Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti.

Abdurahimova Farida Yo'ldoshevna - pedagogika fanlari nomzodi, dotsent, Respublika Oila va xotin-qizlar qo'mitasi huzuridagi "Oila va gender" ilmiy-tadqiqot instituti

Narzikulova Firuza Batirovna - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor. Samarqand Davlat Universiteti.

“SAN'ATSHUNOSLIK FANLARI – 17.00.00”

Gil Dj. Steyn - Chikago madaniy merosni saqlash markazi (C3HP) direktori, Chikago universitetining Yaqin Sharq arxeologiyasi professori, Qadimgi madaniyatlarni o'rganish instituti (ISAC) (AQSh).

Karimova Nigora Ganiyevna – san'atshunoslik fanlari doktori (DSc), professor. O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi San'atshunoslik instituti.

Ruslanova Rida Raisovna - tarix fanlari bo'yicha falsafa fanlari doktori (PhD), dotsent, Boshqirdiston Respublikasi Milliy muzeyi.

Axmedova Nigora Komilevna - san'atshunoslik fanlari doktori (DSc), professor. O'zbekiston davlat san'atshunoslik instituti.

Li Kon-Uk – Moskva davlat universiteti antropologiya va etnografiya fanlari nomzodi (PhD). Koreya Respublikasi milliy etnografiya muzeyi, (Koreya).

Aripdjanov Otabek Yusupdjanovich – San'atshunoslik fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi San'atshunoslik instituti katta ilmiy xodimi

Sidikova Mastura Xakberdiyevna – tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent. “Ipak Yo'li” Xalqaro Turizm va Madaniy meros universiteti.

Muxamedova Munisa Sabirovna – tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti

“ARXITEKTURA – 18.00.00”

Ibroximzoda Zafarsho Safo – san’atshunos, muzeyshunos. Tojikiston Respublikasi Milliy tarix davlat muzeyi direktori, (Tojikiston).

Nasimov Abdullo Murodovich – texnika fanlari doktori (DSc), professor. Samarqand davlat universiteti.

Yusupova Mavlyuda Amindjanovna – arxitektura fanlari doktori (DSc), professor. O‘zbekiston Fanlar akademiyasi, San’atshunoslik instituti Arxitektura bo‘limi.

Mamatmusayev Toxir Shaydulloyevich – san’atshunos, arxitektura fanlari doktori (DSc), dotsent. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Attestasiya komissiyasi.

Ziyayev Abdumannon Abduraximovich – arxitektura fanlari doktori (DSc), professor. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi San’atshunoslik instituti.

Nurmuxammedova Shoira Zaxidovna – arxitektura fanlari doktori (DSc), professor. Toshkent Arxitektura-qurilish universiteti.

Xolnazarova Latofat Samiyevna – tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent. Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti.

“SOTSILOGIYA FANLARI – 22.00.00”

Bekmurodov Mansur Bobomurodovich – sotsiologiya fanlari doktori (DSc), professor. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi davlat boshqaruvi akademiyasi.

Maxkamov Otabek Muxtarovich - yuridik fanlar doktori (DSc), dotsent. Toshkent davlat Transport universiteti “Xalqaro ommaviy huquq” kafedrasida.

Umarov Abdusalom Odilovich – sotsiologiya fanlari doktori (DSc), professor. O‘zbekiston davlat madaniyat va san’at instituti.

Sodiqova Shoxida Marxabayevna – sotsiologiya fanlari doktori (DSc), professor. O‘zbekiston Xalqaro Islom akademiyasi.

Otamurodov Sarvar Sa’dulloyevich – sotsiologiya fanlari doktori (DSc), professor. Toshkent moliya instituti.

“SIYOSIY FANLAR – 23.00.00”

Omonov Baxtiyor Axtamovich – siyosiy fanlar doktori (DSc), professor. O‘zbekiston Milliy Universiteti.

Dadasheva Aqida Abdujabbarovna - yuridik fanlar doktori (DSc), professor. Toshkent davlat Transport universiteti “Xalqaro ommaviy huquq” kafedrasida mudiri.

Ravshanov Fazliddin Ravshanovich - siyosiy fanlar doktori (DSc), professor. Renessans ta’lim universiteti.

Musayev Mansur Tursunpulatovich – siyosiy fanlar doktori (DSc), professor. Respublika Ma’naviyat va ma’rifat markazi huzuridagi Ijtimoiy-ma’naviy tadqiqotlar instituti.

G‘afurov Sarvar Abdurasulovich - siyosiy fanlari doktori (DSc), professor. Respublika Ma’naviyat va ma’rifat markazi huzuridagi Ijtimoiy-ma’naviy tadqiqotlar instituti.

Ulug‘ov Abduraim Xamzayevich – Siyosiy fanlar bo‘yicha falsafa doktori (PhD), Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali.

“ISLOMSHUNOSLIK FANLARI - 24.00.00”

Roshdi Rashed – CNRS faxriy doktori, Tokio va Didro nomidagi Fransiya universitetlarining faxriy professori.

Valter Tega – faxriy professor, Bolonya adabiyot va madaniy meros Maktabi vise-prezidenti.

Islamov Zoxidjon Mahmudovich – islomshunos, filologiya fanlari doktori (DSc), professor, O‘zbekiston Xalqaro islom akademiyasi.

Ziyodov Shovosil Yunusovich - islomshunos, tarix fanlari doktori (DSc), dotsent, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Imom Buxoriy xalqaro ilmiy tadqiqot markazi.

Muxammedov Ne‘matilla – tarix fanlari doktori (DSc), professor. O‘zbekiston Xalqaro islom akademiyasi.

Tahririyat manzili: 140100, O‘zbekiston Respublikasi,

Toshkent shahri, Sharof Rashidov 3 uy.

Tel.: (+998 97) 928-09-99.; (+998 97) 393-85-08

E-mail: info@iscience.uz.

Internet tarmog‘ining manzili: <http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich>

ISSN: P –2181-2306, E –2181-2314

EDITORIAL BOARD

Chief Editor

Ismailova Jannat Khamidovna – Doctor of Science in History (DSc), professor. State Museum of History of Uzbekistan Academy Sciences Republic of Uzbekistan

Deputy Chief Editor

Rasulova Durdona Bakhronovna – Doctor of Philosophy (PhD) in Historical Sciences, Associate Professor

Executive Secretary

Kushanova Dilfuza Ubaydullaevna – Head of the editorial and publishing department

“TURKSOY Museum Association”

Javid Movsumlu - “TURKSOY Museums Union” General Coordinator.

Ismailova Jannat – State Museum of History Uzbekistan of the Academy Sciences Republic of Uzbekistan. Museum Director.

Shirin Malikova – National Art Museum of Azerbaijan. Museum Director.

Rashida Haripova - Central State Museum of Kazakhstan. Museum Director.

Bakashova Jildiz – State Museum Republic of Kyrgyzstan. Museum Director.

Ali Haydar Atalar - 15 July Democracy Museum. Museum Director.

Meretgeldi Chariev - National Museum of Turkmenistan. Museum Director.

Emine Emel - Cyprus Turkish History, Culture and National Struggle Museum. Museum Director.

Liudmila Marin - National Gagauz History and Ethnography Museum. Museum Director.

“HISTORICAL SCIENCES – 07.00.00”

Namazova Alla Sergeevna – Doctor of Historical Sciences (DSc), professor. Chief Researcher, Institute of General History of the Russian Academy of Sciences (Russia).

Zaatov Ismet Ablyatifovich – Doctor of Philosophy (PhD) in Historical Sciences, chief researcher of the Institute of Cultural Anthropology, Khazar University (Baku, Azerbaijan).

Gholamriza Amirkhani – Doctor of Philosophy (PhD) in Historical Sciences, Associate Professor. National Library and Archives of the Republic of Iran (Iran).

Khalikova Rakhbar Ergashevna – Doctor of Historical Sciences (DSc), professor. Tashkent State Technical University named after Islam Karimov.

Rasulova Durdona Bakhronovna – Doctor of Philosophy (PhD) in Historical Sciences, Associate professor. State Museum History Uzbekistan Academy Sciences of the Republic of Uzbekistan.

Qodirova Lutfiya Batirovna – Doctor of Philosophy (PhD) in Historical Sciences, Associate professor. Academy of Public Administration under the President of the Republic of Uzbekistan.

“ECONOMIC SCIENCES – 08.00.00”

Sharipov Kongratbay Avezimbetovich - Doctor of Technical Sciences (DSc), Professor. Tashkent State University of Economics.

Christo Ananth – Doctor of Philosophy (PhD) in the subject Engineering. Samarkand State University (India).

Teshaboev To'liqin Zokirovich - Doctor of Sciences in Economics (DSc), professor. Tashkent Institute of Finance.

Richard Woon - Finance and banking expert, Chief Executive Officer & Founder Six Clouds Pte Ltd (Singapor).

Nasimov Dilmurod Abdulloyevich - Doctor of Sciences in Economics (DSc), Professor. International University of Tourism and Cultural Heritage "Silk Road".

Kadirova Zulaykho Abdukhaliimovna – Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Associate Professor. Tashkent State University of Oriental Studies.

Summera Khalid – Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Associate Professor. Tashkent State University of Oriental Studies, (India).

Omirtay Amalbek – Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, State Museum of National History of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan).

“PHILOSOPHICAL SCIENCES – 09.00.00”

Nurulla-Khodjaeva Nargis Talatovna – Doctor of Sciences in Philosophy (DSc), Professor. International University of Tourism and Cultural Heritage "Silk Road".

Nazarov Kiyom Normirzaevich – Doctor of Sciences in Philosophy (DSc), Professor, Tashkent Institute of Irrigation and Agromelioration Engineers.

Rozmatzoda Qodirqul Ro'zmat o'gli – Doctor of Sciences in Philosophy (DSc), professor, Fergana Medical Institute of Public Health.

Artikov To'lanboy Artikovich - Doctor of Sciences in Philosophy (DSc), professor, Andijan State University.

Khaydarov Komil Donaboevich – Doctor of Sciences in Philosophy (DSc), professor. Uzbek-Finnish Pedagogical Institute.

Samadov Aktam Rafikovich – Doctor of Sciences in Philosophy (DSc), professor. Samarkand State University.

Nurmatova Umida Jaloliddinova – Doctor of Philosophy (PhD) in Philosophy, Associate Professor. Institute of Pedagogy Uzbekistan-Finland.

“PHILOLOGICAL SCIENCES - 10.00.00”

Ibrohimi Khudoyor – Associate Professor, PhD, Department of Persian Language and Literature, Tarbiat Modares University (TMU), Tehran, (Iran).

Sirojiddinov Shukhrat Samariddinovich – Doctor of Sciences in Philology (DSc), Professor. Academician of the New York and California Academy of Sciences. Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after A. Navoi.

Namatov Mirlan Amanovich - Doctor of Oriental Literature, polyglot. Chairman of the Russian Geographical Society of Western Europe and the Middle East (France)

Urinbaeva Dilbar Bazarovna - Doctor of Sciences in Philology (DSc), Professor. Samarkand Regional Centre for Training of Teachers in New Methods.

Makhmudov Fayzkhodja Muzaffarovich - Arabist, orientalist philologist (history of eastern countries), Arabographic textual criticism. Institute of History under the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan.

“PEDAGOGICAL SCIENCES – 13.00.00”

Ibragimov Kholboy Ibragimovich – Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), professor. Research Institute of Pedagogical Sciences of Uzbekistan named after T.N. Kori Niyoz.

Musurmonova Oynisa - Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Professor. The Research Institute ‘Family and Gender’ under the Republican Committee of Family and Women.

Ekaterina Vladimirovna Fedosenko - Doctor of Psychological Sciences, Associate Professor. Private Educational Institution of Higher Education ‘Baltic Humanitarian Institute’ (Russian).

Riskulova Kamola Jummaevna - Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Professor. University of Puchon.

Ibragimov A'lamjon Amrilloevich - Doctor of Sciences in Pedagogics (DSc), Professor. Samarkand Centre of Pedagogical Excellence.

Abdullaeva Barno Sayfutdinovna - Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), professor. Tashkent State Pedagogical University named after Nizomi.

Mamarajabova Zulfiya Norboevna – Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), professor. Tashkent State Pedagogical University named after Nizami.

Khaitov Oybek Eshboevich – Doctor of Psychological Sciences (DSc), Professor of the Department of Pedagogy and Psychology at the Institute for Retraining and Advanced Training of Specialists in Physical Education and Sports.

Yakubjanova Dilobar Batirovna - Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), professor. Tashkent State Pedagogical University named after Nizami.

Abdurakhimova Farida Yuldoshevna – PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Research Institute ‘Family and Gender’ under the Republican Committee for Family and Women.

Narzikulova Firuza Batirovna – Doctor of Psychological Sciences (DSc), Professor. Samarkand State University.

“ART SCIENCES – 17.00.00”

Gil J. Stein - Director of the Chicago Center for Cultural Heritage Preservation (C3HP), Professor of Near Eastern Archeology, University of Chicago, Institute for the Study of Ancient Cultures (ISAC)

Karimova Nigora Ganievna - Doctor of Sciences in Art Sciences (DSc), professor. Institute of Art History, Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan.

Ruslanova Rida Raisovna - Doctor of Philosophy (PhD) in History, associate professor, National Museum of the Republic of Bashkortostan.

Akhmedova Nigora Komilevna - Doctor of Sciences in Art Sciences (DSc), professor. Leading researcher at the State Institute of Art History of Uzbekistan.

Lee Kun-Wook - PhD in anthropology and ethnography, Moscow State University. National Museum of Ethnography of the Republic of Korea, (Korea).

Aripdjanov Otabek Yusupdjanovich – Doctor of Sciences (PhD) in Art sciences, Senior Scientific researcher. Institute of Art History, Academy of Sciences of Uzbekistan

Sidikova Mastura Khakberdievna – Doctor of Philosophy (PhD) in History, associate professor. International University of Tourism and Cultural Heritage "Silk Road".

Mukhamedova Munisa Sabirovna – Doctor of Philosophy (PhD) in History, associate professor, Kamoliddin Behzod National Institute of Painting and Design.

“ARCHITECTURE – 18.00.00”

Ibrohimzoda Zafarsho Safo – Art historian and museologist. Director of the State Museum of National History of the Republic of Tajikistan.

Nasimov Abdulla Murodovich – Doctor of Technical Sciences (DSc), professor. Samarkand State University.

Yusupova Mavlyuda Aminjanovna – Doctor of Sciences in Architecture (DSc), professor. Academy of Sciences of Uzbekistan, Department of Architecture, Institute of Art History.

Mamatmusaev Takhir Shaydullaevich – Art critic, Doctor of Sciences in Architecture (DSc), associate Professor. Higher Certification Commission of the Republic of Uzbekistan.

Ziyaev Abdumannon Abdurakhimovich – Doctor of Sciences in Architecture (DSc), professor. Academy of Sciences of Uzbekistan, Institute of Art History.

Nurmukhammedova Shoiria Zakhidovna – Doctor of Sciences in Architecture (DSc), associate professor. Tashkent University of Architecture and Civil Engineering.

Kholnazarova Latofat Samievna – Doctor of Philosophy (PhD) in History, associate professor. Tashkent State Technical University named after Islam Karimov.

“SOCIOLOGICAL SCIENCES – 22.00.00”

Bekmurodov Mansur Bobomurodovich – Doctor of Sociological Sciences (DSc), Professor. Academy of Public Administration under the President of the Republic of Uzbekistan.

Makhkamov Otabek Mukhtarovich – Doctor of sciences in Law (DSc), Associate Professor. Department of International Public Law, Tashkent State University of Transport.

Umarov Abdusalom Odilovich – Doctor of Sociological Sciences (DSc), Professor. State Institute of Culture and Art of Uzbekistan.

Sodikova Shokhida Markhabaevna – Doctor of Sociological Sciences (DSc), Professor. International Islamic Academy of Uzbekistan.

Otamurodov Sarvar Sadulloevich – Doctor of Sociological Sciences (DSc), Professor. Tashkent Institute of Finance.

“POLITICAL SCIENCES - 23.00.00”

Omonov Bakhtiyor Akhtamovich – Doctor of Sciences in Political Sciences (DSc), Professor. Mirzo Ulugbek National University of Uzbekistan.

Dadasheva Akida Abdujabbarovna – Doctor of sciences in Law (DSc), Professor. Head of the Department of International Public Law, Tashkent State University of Transport.

Ravshanov Fazliddin Ravshanovich – Doctor of Sciences in Political Sciences (DSc), Professor. Renaissance Educational University.

Musaev Mansur Tursunpulatovich – Doctor of Sciences in Political Sciences (DSc), Professor. Institute of Social and Spiritual Studies at the Republican Centre for Spirituality and Enlightenment.

Gafurov Sarvar Abdurasulovich – Doctor of Sciences in Political Sciences (DSc), Professor. Institute of Socio-Spiritual Studies at the Republican Centre for Spirituality and Enlightenment.

Ulugov Abduraim Khamzaevich – Doctor of Philosophy in Political Science (PhD), Termez branch of Tashkent Medical Academy.

“ISLAMIC SCIENCES – 24.00.00”

Roshdi Rashed – an Honorary Doctor of CNRS and Professor Emeritus at the University of Tokyo, Mansoura University and Diderot University of France.

Walter Tega – Professor Emeritus and Vice-President of the Bologna School of Literature and Cultural Heritage.

Islamov Zakhidjan Makhmudovich – Islamic scholar, Doctor of Sciences in Philology (DSc), Professor. International Islamic Academy of Uzbekistan.

Ziyodov Shovosil Yunusovich – Islamic scholar, Doctor of Sciences in History (DSc), Associate Professor, Imam Bukhari International Research Centre under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan.

Mukhamedov Nematilla – Doctor of Sciences in History (DSc), Professor. Professor. International Islamic Academy of Uzbekistan.

Editorial address: Avenue Sh. Rashidov 3,
Tashkent city, 100029, Republic of Uzbekistan,
Tel.: (+998 97) 928-09-99.; (+998 97) 393-85-08
Email: info@iscience.uz

Internet address: <http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich>
ISSN: P-2181-2306, E-2181-2314.

« International Journal of Intellectual Cultural Heritage»			
ISSN-E: 2181-2314, ISSN-P: 2181-2306			
Table Of Content - Volume 5 No 3 (2025)			
№	Paper Title	Author Name	Page Number
1.	POLITICAL ACTIVITIES OF MAHMUDHOJI BEHBUDI	Dilnoza Muiyidinovna Jamolova	1-7
2.	SOME ISSUES IN STUDYING THE HISTORY OF PUBLIC HEALTH IN FERGANA	Egamnazarov Azamjon Imomnazarovich	8-12
3.	THE ROLE OF LITERARY MUSEUMS IN THE PROMOTION OF TOURISM: HISTORICAL AND MODERN TRENDS	Hasanova Feruza Rahmonaliyevna	13-18
4.	THE DICHOTOMY OF AGRICULTURE IN MANICHAEAN SOCIETY AND ITS LITERARY REPRESENTATIONS	Sima Fouladpour	19-29
5.	IDEAS OF SPIRITUAL PERFECTION IN THE HERITAGE OF EASTERN THINKERS	Haydarov Komil Donabayevich	30-36
6.	HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS OF THE MANIFESTATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN RELIGION AND MORALITY AS A SOCIAL NECESSITY	Ergashev Oybek Qahramon o'g'li	37-41
7.	IDEAS OF JUSTICE IN THE TRAININGS OF PLATON AND ARISTOTEL	Shakhnoza Bakhodirovna Sadullaeva	42-47
8.	SALAHIDDIN SAQIB – POET AND WRITER	Ikromiddin Ostonaqulov	48-52
9.	SCIENTIFIC AND THEORETICAL BASIS OF THE ORIGIN AND FORMATION OF CHILDREN'S FILMS IN CINEMATOGRAPHY	Sevara Bekmuradova	53-56
10.	INTEGRATION TRENDS OF THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT IN MIGRATION PROCESSES	I.Khudayarov	57-61
11.	ISSUES OF PRESERVING AND ALTERING THE PRAGMATICS OF SPEECH ACTS IN TRANSLATION	Sharipova Fazilat Dilmurod qizi	62-67
12.	CREATIVE POSSIBILITIES OF WATERCOLOR TECHNIQUE IN ACADEMIC PAINTING AND METHODOLOGY OF ITS TEACHING	Botirova Shokhidaxon Odiljonovna	68-71
13.	THE USE OF FOLK INSTRUMENTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS (on the example of the traditional dutar instrument)	Turatova Dilrabo Allayorovna	72-77
14.	DEVELOPING STUDENTS' SCIENTIFIC KNOWLEDGE THROUGH LEARNING SITUATIONS: THE EXAMPLE OF THE SUBJECT "HISTORY OF UZBEKISTAN"	Vohidov Sardorbek Bahodir o'g'li	78-83
15.	MAHALLA AS A MEANS FOR TARGETED DEVELOPMENT OF HUMAN CAPITAL	Negmatova Dilovar Isokzhonovna	84-89
16.	HISTORY OF MUSEIFICATION OF IBN SINA'S HERITAGE	Iroda Ilkhamova	90-95

17.	INTEGRATION OF MODERN EXHIBITIONS IN THE DEVELOPMENT OF THE COMMUNICATION ENVIRONMENT OF THE STATE MUSEUM OF REMEMBRANCE FOR VICTIMS OF REPRESSION	Sadikova Nasiba Bakhtiyorovna	96-101
18.	THE AMBIVALENCE OF THE GUEST IN RUSSIAN AND KOREAN PROVERBS	Kim Olga Anatolyevna	102-112
19.	ACTIVITIES OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES OF THE UZBEK SSR IN THE 1930 S	Sodiqov Furqat Fatulloyevich	113-117
20.	SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF WOMEN'S CAREER ACHIEVEMENTS IN PROFESSIONAL ACTIVITIES	D.A. Nazirova, Z.M. Nasirova	118-121
21.	OFTOB OYIM – QUEEN OF KOKAND	Abdullayev Ravshanjon	122-125
22.	LINGUISTIC-CULTURAL-SEMANTIC ANALYSIS OF UZBEK NATIONAL ARCHITECTURAL TERMS	Rakhmatullayeva Nigora Erkinpulatovna	126-130
23.	MODELING THE TECHNICAL-TACTICAL PREPARATION OF FOOTBALL PLAYERS USING TRAINING EQUIPMENT (ON THE EXAMPLE OF 1ST LEAGUE PLAYERS)	Alisherov Muhiddin Madamin uglu	131-137
24.	THE KINDNESS OF THE TEACHER	Bo‘ldiyeva Sobira Rajabovna	138-144
25.	NEW CULTURAL CENTERS IN THE NEW KARAKALPAKSTAN	Asilbek Qolqanatov	145-151
26.	ABOUT A BRONZE INKWELL OF THE XII-XIII CENTURIES	Tokhir Norkobilov	152-160
27.	MODELS OF THE EMERGENCE, FORMATION AND DEVELOPMENT OF MONETARY RELATIONS OF SOGD ACCORDING TO THE SERIES OF COINS OF GIRKOD	A.Musakayeva	161-172
28.	ADDICTION TO DESTRUCTIVE SOCIAL MEDIA AMONG YOUTH AS A RISK FACTOR FOR RADICALIZATION «SYNERGETIC APPROACH»	Azamov Doniyor Shuxratovich	173-183
29.	DESCRIPTION OF SOURCES REGARDING THE HISTORY OF THE YETTISHAHAR STATE	Qo‘ldashev Sherali Temiraliyevich, Abduhamidov Jalol Ilash o‘g‘li	184-193
30.	EXPLANATION OF HISTORICAL THEMES IN KARAKALPAK MUSICAL DRAMAS	Allanbayev Rudakiy Orinbaevich	194-197
31.	DEVELOPING STUDENTS’ ANALYTICAL THINKING THROUGH PRAKTIKAL EXERCISES AND PROBLEMS IN BIOLOGY – AS AN URGENT PEDAGOGICAL ISSUE	Burkhonova Munojatkhon Makhkamboevna	198-201
32.	BIOETHICS AS A CULTURAL COMPLEX	Tursunova Dilnura Akram qizi	202-208
33.	HISTORIOGRAPHY OF SCIENTIFIC AND TECHNICAL FIELDS IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN	O‘tkirjon Qushmirzayevich Xoshimov	209-216
34.	STRATEGY FOR IMPLEMENTING YOUTH POLICY IN NEW UZBEKISTAN	Abrarov Islomiddin Jamolovich	217-222

35.	PHILOSOPHICAL CONCEPTUAL BASES FOR STUDYING IDEOLOGICAL THREATS	Suvanov Abdixalilovich	Ilhom	223-228
36.	INSTITUTIONAL FACTORS FOR ENSURING SPIRITUAL AND IDEOLOGICAL SECURITY AND THEIR CHARACTERISTICS	Salaeva Shavkatovna	Laylo	229-235
37.	A HISTORICAL ANALYSIS OF SCIENTIFIC RESEARCH ON THE RESTORATION OF SAMARKAND'S CULTURAL HERITAGE	Rajabbayeva Gayratovna	Guzal	236-241
38.	COMPOSITION OF THE EPISTLE "KHAYRAT UL-ABROR"	Karimova Baxtiyorovna	Yulduz	242-247
39.	IMPACT OF MANAGEMENT ON THE SOCIO-CULTURAL ENVIRONMENT	Gulshira Saparbaeva		248-254
40.	ACTIVITIES OF INDUSTRIAL ENTERPRISES OF BUKHARA OBLAST IN THE 50-80 S OF THE XX CENTURY AND THEIR ROLE IN THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY	Buri KADIROV, Sherzod RIVOJOV		255-264

« International Journal of Intellectual Cultural Heritage»			
ISSN-E: 2181-2314, ISSN-P: 2181-2306			
Mundarija - Volume 5 No 3 (2025)			
№	Maqolaning mavzusi	Muallif	Betlar
1.	MAHMUD XO‘JA BEHBUDIYNING SIYOSIY FAOLIYATI	Dilnoza Muyidinovna Jamolova	1-7
2.	FARG‘ONADA AHOLI SOG‘LIG‘INI SAQLASH TARIXINI O‘RGANISHNING AYRIM MASALALARI	Egamnazarov Azamjon Imomnazarovich	8-12
3.	ADABIY MUZEYLARNING TURIZM TARG‘IBOTIDAGI O‘RNI: TARIXIY VA ZAMONAVIY TENDENSIYALAR	Hasanova Feruza Rahmonaliyevna	13-18
4.	MANIXEY JAMIYATIDA DEHQONCHILIK DIKOTOMIYASI VA UNING ADABIY AKS ETISHI	Sima Fouladpour	19-29
5.	SHARQ MUTAFAKKIRLARI MEROSIDA MA‘NAVIY BARKAMOLLIK G‘OYALARI	Haydarov Komil Donabayevich	30-36
6.	DIN VA AXLOQ MUNOSABATINING IJTIMOIIY ZARURIYAT SIFATIDA NAMOYON BO‘LISHINING TARIXIY-FALSAFIY ASOSLARI	Ergashev Oybek Qahramon o‘g‘li	37-41
7.	PLATON VA ARISTOTEL TA‘LIMOTIDA ADOLAT G‘OYALARI TALQINI	Shakhnoza Bakhodirovna Sadullaeva	42-47
8.	SALOHIDDIN SOQIB – ShoIR VA ADIB	Ikromiddin Ostonaqulov	48-52
9.	INEMATOGRAFIYADA BOLALAR INOSINING VUJUDGA KELISHI HAMDA HAKLLANISHINING ILMIY-NAZARIY	Sevara Bekmuradova	53-56

	SOSLARI		
10.	MIGRATSIYA JARAYONLARIDA TA'LIM MUHITINING INTEGRATSIYALASHUV TENDENSIYALARI	I.Khudayarov	57-61
11.	TARJIMADA NUTQIY AKTLARNING PRAGMATIKASINI SAQLASH VA O'ZGARTIRISH MUAMMOLARI	Sharipova Fazilat Dilmurod qizi	62-67
12.	AKADEMIK RASMDA AKVAREL TEXNIKASINING IJODIY IMKONIYATLARI VA UNI O'QITISH METODIKASI	Botirova Shokhidaxon Odiljonovna	68-71
13.	XALQ CHOLG'ULARINING O'QUV JARAYONIDA TATBIQ ETILISHI (an'anaviy dutor cholg'usi misolida)	Turatova Dilrabo Allayorovna	72-77
14.	"O'ZBEKISTON TARIXI" FANI MISOLIDA TALABALAR ILMIY BILIMLARINI O'QUV VAZIYATLARI ASOSIDA RIVOJLANTIRISH	Vohidov Sardorbek Bahodir o'g'li	78-83
15.	MAHALLA INSON KAPITALINI MAQSADLI VA MANZILLI RIVOJLANTIRISH MASKANI SIFATIDA	Negmatova Dilovar Isokjonovna	84-89
16.	IBN SINO MEROSINING MUZEYLASHTIRILISHI TARIXI	Iroda Ilxamova	90-95
17.	QATAG'ON QURBONLARI XOTIRASI DAVLAT MUZEY KOMMUNIKATSION MUHITI TAKOMILLASHUVIDA ZAMONAVIY KO'RGAZMALAR INTEGRATSIYASI	Sadikova Nasiba Baxtiyorovna	96-101
18.	RUS VA KOREYS PAREMIYALARIDA MEHMON TIMSOLINING AMBIVALENTLIK XUSUSIYATI	Kim Olga Anatolyevna	102-112
19.	XX-ASRNING 30-YILLARIDA O'ZBEKISTON SSRDA MAHALLIY BOSHQARUV IDORALARI FAOLIYATI	Sodiqov Furqat Fatulloyevich	113-117
20.	AYOLLAR KASBIY FAOLIYATIDA KARYERAGA ERISHISHNING IJTIMOIIY-	D.A. Nazirova, Z.M. Nasirova	118-121

	PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI		
21.	OFTOB OYIM – QO‘QON MALIKASI	Abdullayev Ravshanjon	122-125
22.	O‘ZBEK MILLIY ME‘MORCHILIK TERMINLARINING LINGVOMADANIY- SEMANTIK JIHATDAN TAHLILI	Rakhmatullayeva Nigora Erkinpulatovna	126-130
23.	FUTBOLCHILARNING TEXNIK-TAKTIK TAYYORGARLIGINI TRENAJYOR USKUNALARIDAN FOYDALANGAN HOLDA MODELLASHTIRISH (1-LIGA O‘YINCHILARI MISOLIDA)	Alisherov Muhiddin Madamin uglu	131-137
24.	USTOZNING MEHRI	Bo‘ldiyeva Sobira Rajabovna	138-144
25.	YANGI QORAQALPOG‘ISTONDAGI YANGI MADANIYAT MARKAZLARI	Asilbek Qolqanatov	145-151
26.	XII-XIII ASRLARGA OID BRONZA SIYOHDON HAQIDA	Tokhir Norkobilov	152-160
27.	GIRKOD TANGALARI TURKUMIGA KO‘RA SO‘G‘D PUL MUNOSABATLARINING PAYDO BO‘LISHI, SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI MODELLARI	A.Musakayeva	161-172
28.	YOSHLAR ORASIDA DESTRUKTIV IJTIMOIY TARMOQLARGA BO‘LGAN QARAMLIK RADIKALIZM XAVFINING OMILI SIFATIDA (sinergetik yondashuv)	Azamov Doniyor Shuxratovich	173-183
29.	YETTISHAHAR DAVLATI TARIXIGA OID MANBALAR TAVSIFI (O‘ZR FA SHARQSHUNOSLIK INSTITUTI FONDI MISOLIDA)	Qo‘ldashev Sherali Temiraliyevich, Abduhamidov Jalol Ilash o‘g‘li	184-193
30.	QORAQALPOQ MUSIQALI DRAMALARIDA TARIXIY MAVZUNING YORITILISHI (Alpomish musiqali dramasi misolida)	Allanbayev Rudakiy Orinbaevich	194-197

31.	BIOLOGIYA FANIDA AMALIY MASHQ VA MASALALAR ORQALI O'QUVCHILARNINIG ANALITIK FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISH – DOLZARB PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA	Burkhonova Munojatkhon Makhkamboevna	198-201
32.	BIOETIKA MADANIY KOMPLEKS SIFATIDA	Tursunova Dilnura Akram qizi	202-208
33.	O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM TIZIMIDAGI ILM-FAN SOHALARI TARIXSHUNOSLIGI	O'tkirjon Qushmirzayevich Xoshimov	209-216
34.	YANGI O'ZBEKISTONDA YOSHLARGA DOIR SIYOSATINI AMALGA OSHIRISH STRATEGIYASI	Abrarov Islomiddin Jamolovich	217-222
35.	MAFKURAVIY TAHDIDLARNI O'RGANISHNING FALSAFIY KONSEPTUAL ASOSLARI	Suvanov Ilhom Abdixalilovich	223-228
36.	MA'NAVIY-MAFKURAVIY XAVFSIZLIKNI TA'MINLASHNING INSTITUTSIONAL OMILLARI VA UNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	Salaeva Laylo Shavkatovna	229-235
37.	SAMARQAND MADANIY MEROSINI TIKLASH BO'YICHA ILMIY TADQIQOTLARNING TARIXIY TAHLILI	Rajabbayeva Guzal Gayratovna	236-241
38.	“HAYRAT UL-ABROR” DOSTONI KOMPOZITSIYASI	Karimova Yulduz Baxtiyorovna	242-247
39.	MENEJMENTNING IJTIMOIIY-MADANIY MUHITGA TA'SIRI	Gulshira Saparbaeva	248-254
40.	XX-ASRNING 50-80-YILLARIDA BUXORO VILOYATIDA SANOAT KORXONALARI FAOLIYATI VA ULARNING XALQ XO'JALIGI RIVOJIDAGI O'RNII	Buri KADIROV, Sherzod RIVOJOV	255-264

Dilnoza Muyidinovna Jamolova

Deputy Director for Scientific Work of the Institute of History,

Doctor of Historical Sciences

ORCID 0000-0003-3703-3781

muyidinovna.83@gmail.com

Received 2th May 2025, Accepted 16th May 2025, Online 30th May 2025

POLITICAL ACTIVITIES OF MAHMUDHOJI BEHBUDI

Abstract. Mahmudkhoja Behbudi was a prominent political figure. He possessed a profound knowledge of Sharia law and Islamic jurisprudence, while also being well-versed in the principles of modern state governance, as well as the functioning of political organizations and associations. As a scholar, he openly opposed socialist ideology, describing the society envisioned by the Bolsheviks as utopian. Emphasizing the millennia-long history of human social stratification, he argued that the proletariat class promoted by the Bolsheviks would never prove itself viable.

From 1917 onwards, Mahmudkhoja Behbudi became an active participant in political processes. He supported the movement for the establishment of the Turkestan Autonomy and consistently contributed his valuable insights.

This article explores the political activities of Mahmudkhoja Behbudi.

Keywords: cultural autonomy, national administration, qadi institution, education, land issues, taxation, interethnic and interfaith harmony, Bolsheviks, Turkestan Autonomy, military conscription.

MAHMUDXO‘JA BEHBUDIYNING SIYOSIY FAOLIYATI

Annotasiya. Mahmudxo‘ja Behbudi buyuk siyosiy shaxs edi. U shariat qonunlari, islom huquqini mukammal bilish bilan birga, zamonaviy davlat boshqaruvi tartiblari, siyosiy tashkilotlar va uyushmalar faoliyati haqida ham yetarlicha ilmga ega bo‘lgan. U mutaxassis sifatida sotsialistik ta‘limotga qarshi chiqqan, bolsheviklar qurmoqchi bo‘lgan jamiyatni xayoliy deb atagan. Insoniyatning tabaqalanishi ming yillik tarixga ega ekanligini aytib, bolsheviklar ilgari surayotgan ishchilar sinfi hyech qachon o‘zini oqlamasligini isbotlashga harakat qilgan.

Mahmudxo‘ja Behbudi 1917 yildan siyosiy jarayonlarning faol qatnashchisiga aylangan. Turkiston muxtoriyati tuzish uchun boshlangan harakatni qo‘llab-quvvatlagan va doimiy ravishda o‘zining qimmatli maslahatlarini ayamagan.

Ushbu maqolada Mahmudxo‘ja Behbudiyning siyosiy faoliyati haqida ma‘lumot beriladi.

Kalit so‘zlar: madaniy muxtoriyat, milliy idora, qozilik, ta‘lim, yer ishlari, soliqlar, millatlar va dinlararo totuvlik, bolsheviklar, Turkiston muxtoriyati, askarlik.

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МАХМУДХОДЖИ БЕХБУДИ

Аннотация. Махмудходжа Бехбудий был великим политическим деятелем. Он в совершенстве знал законы шариата и исламское право, а также обладал достаточными знаниями о принципах современного государственного управления, деятельности политических организаций и объединений. Как специалист, он выступал против социалистического учения, называя общество, которое стремились построить большевики, утопическим. Подчеркивая, что социальная стратификация

человечества имеет тысячелетнюю историю, он пытался доказать, что выдвигаемый большевиками рабочий класс никогда не оправдает себя.

С 1917 года Махмудходжа Бехбудий стал активным участником политических процессов. Он поддержал движение за создание Туркестанской автономии и постоянно делился ценными советами.

В данной статье рассматривается политическая деятельность Махмудходжи Бехбудия.

Ключевые слова: культурная автономия, национальное управление, казийство, образование, земельные вопросы, налоги, межнациональное и межконфессиональное согласие, большевики, Туркестанская автономия, воинская обязанность.

Kirish. O'zbek xalqi va davlatchiligi tarixidagi eng yorqin shaxslardan biri, Jadidchilik milliy harakatining otasi Mahmudxo'ja Behbudiy hayoti va faoliyatini o'rganish so'nggi yillardagina rosmiyan yo'lga qo'yildi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning 2024-yil 27-dekabrdagi "Turkiston jadidlik harakatining asoschisi, atoqli adib va jamoat arbobi, noshir va pedagog Mahmudxo'ja Behbudiy tavalludining 150 yilligini keng nishonlash to'g'risida" qarori esa bu boradagi ishlarni yanada ko'lamliroq va maqsadga muvofiq yo'lga qo'yishga asos bo'lmoqda, desak haqiqatni aytgan bo'lamiz.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). Mahmudxo'ja Behbudiyga oid dastlabki tadqiqotlar uning vafoti munosabati bilan Hoji Muin, Fitrat, Cho'lpon, Sadriddin Ayniy, Vadud Mahmud, Rojiylar tomonidan e'lon qilingan maqolalar, she'rlar va marsiyalardir. Behbudiy haqida eng ko'p maqolalarni shogirdi Hoji Muin Shukrullo yozgan.

Sovet davrida xalqda iftixor tuyg'usini uyg'otuvchi milliy qahramonlar, adiblar, olimlar, xususan, Behbudiyning nomi majburiy unuttirildi. Ayrim tadqiqotlarda Behbudiyning ishlari qoralab ko'rsatildi, xolos. Jumladan, M.Raxmonov va H.Olimjon uning teatrchilik, dramaturgiya va adabiyot sohasidagi xizmatlarini tanqid qilganlar. Shuningdek, "O'zbek sovet ensiklopediyasi" nashr etilishi munosabati bilan Behbudiy haqida maqola berish masalasi ko'tarilgan. Ensiklopediya uchun S.Qosimov, H.Vohidov, A.Valiyev va boshqalar tomonidan maqolalar tayyorlangan bo'lsa-da, faqat S.Qosimov tomonidan yozilgan "Mahmudxo'ja Behbudiy" maqolasi qisqartirishlar bilan chop etilgan.

Behbudiyning hayoti va faoliyatini ochib beruvchi xolis maqolalar 1980-yillari matbuotda paydo bo'la boshlaydi. Jumladan, Ahmad Aliyevning "Qatl etilgan adib" maqolasida Behbudiyning hayoti va ijodiy faoliyati haqida xolislik asosida ma'lumot berilgan. Shuningdek, Sh.Turdiyev va S.Ahmedovlar tomonidan ham ilmiy maqolalar e'lon qilingan. 1990-yillardan keyin jadidchilik harakatida Behbudiyning tutgan o'rniga oid maqolalar chop qilingan. Pedagogika va jurnalistika sohasidagi xizmatlari tadqiqiga bag'ishlangan dissertasiyalar yaratilgan.

Keyingi yillarda tarixchi, adabiyotshunos va faylasuf olimlar Q. Rajabov, D. Alimova, D. Rashidova, J. Yaxshilikov, Z. Abdirashidov, N. Egamqulova, X. Ashurova va boshqalar Turkiston jadidlari otasining faoliyatiga tarixiy nuqtai nazardan baho berdilar.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Tadqiqotda tarixiylik, muammoviy-xronologik va statistik tahlil, qiyosiy tahlil, mantiqiy izchillik, tizimlashtirish usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Mahmudxo‘ja Behbudiy siyosiy jarayonlarda ham faol ishtirok etgan bo‘lib, 20-yuzyillik boshidagi Turkistonning yirik siyosiy arboblardan biri edi. Uning 1906-yil 10-oktyabrda “Xurshid” gazetasida “Xayrul umuri avsotuhu” (“Ishlarning yaxshisi o‘rtachasidir”) mavzusida bosilgan maqolasi siyosiy jarayonlarga bag‘ishlangan bo‘lib, socialistik ta‘limot va uni Rosssiyada amalga oshirishga bel bog‘lagan bolsheviklar partiyasi faoliyatini keskin rad etgan. Muallif sosializmni zo‘rovonlik, sotsial tenglikni adolatsizlik deb atagan[1].

Mahmudxo‘ja Behbudiyning 1907-yili ishlab chiqqan yirik loyihasi “Turkiston madaniy muxtoriyati” hujjati – mintaqa xalqlari manfaatlarining ifodasi bo‘lib, unda davlat ishlarini turkiy tilda yuritish, milliy idoralar tashkil etish va unga turkiy millatga mansub ziyolilardan Dumaga a‘zolar saylash qat‘iy belgilab qo‘yilgan. Rossiya imperiyasi tarkibidagi mustamlaka xalqlar nomidan Davlat dumasi o‘z bilganicha ish tutmasligi, har bir mamlakatning tabiiy, ijtimoiy va madaniy sharoitlaridan kelib chiqib qonunlar chiqarishi kerakligi ta‘kidlangan[2, 3-6].

“Turkiston madaniy muxtoriyati” loyihasining birinchi bo‘limi “Davlat dumasi xususida” bo‘lib, uning tarkibiga Turkiston aholisi soniga nisbatan vakillar saylanishi lozimligi va ular o‘z xalqlari nomidan ish ko‘rishlari belgilab qo‘yilishi kerakligi tavsiya qilingan. Loyihada “Turkiston idorayi ruhoniya va doxiliya idorasi”ni tuzish, uning tarkibiga turkistonlik savodli, shariat va zamondan xabardor kishilarni (idora raisi va a‘zolari) 5 yil muddatga saylash, shuningdek, ushbu vakillik organi Toshkent shahrida joylashishi belgilab qo‘yilgan[2, 52-55].

“Turkiston qozilari xususida” bo‘limida esa, qozilik va sud ishlarini tashkil etishning huquqiy asoslari ko‘rsatilgan. Qozilar prokuratura idorasiga emas, Turkiston idorayi ruhoniya va doxiliya idorasiga bo‘ysunishi hamda doimiy ravishda uning nazorati ostida faoliyat olib borishi kerakligi uqtirilgan [2, 56].

Mahmudxo‘ja Behbudiy yuqorida tashkil etilishi tavsiya qilinayotgan barcha idoralarning xodimlari oldiga idora binosida o‘tirib qog‘oz to‘ldirish emas, xalq ichida yurib, ularning orzu-istaklarini amalga oshirish vazifasini qo‘yadi: “Bizni hozirgi mansabdorlarimizni xizmati faqat to‘g‘rilik va yomonlarni ushlab tegishli joyig‘a topshurmoq, podshohlik soliqlarini vaqtig‘a yig‘ib bermiq va xalqni tinch saqlamoqdan iboratdur. Mundin boshqa xizmatni hanuz aksar milliy ma‘murlarimiz, ya‘ni maktab va madrasalarni yangidan ochilmoqig‘a, eski va yangi maktab va madrasalarni va o‘qilaturg‘an rusiy, musulmoniy ilm va fununni rivoj topmoqig‘a qilinaturgan sa‘y, yurulaturgan yo‘llarni go‘yo bilmaydurlar, hukumat ila raiyat orasig‘a favqulodda xizmatni kam qiladurlar, zamoni kelsa, bilsalar va qilsalar kerak va ammo zamon hozirgi zamondur”[3].

Loyihada Turkistonda istiqomat qilib kelayotgan boshqa din va millat vakillarining huquq va erkinliklari ham inobatga olingan. Ma‘lumki, Turon zaminiga yashash uchun kirib kelgan yahudiylar va boshqa millat vakillaridan jon solig‘i olingan bo‘lib, ular bir qator cheklovlarga bo‘ysunishga majbur bo‘lganlar. Mahmudxo‘ja Behbudiy Turkistonda yashab turgan xorijiy fuqarolar va boshqa din vakillari o‘z urf-odatlariga amal qilib, bayramlari va an‘analarini o‘tkazishlari mumkinligi, ammo shariat qonunlariga hurmatda bo‘lishlari kerakligini uqtirgan [2, 57].

Ushbu loyiha “Mulkiy mahkamalar” tashkil etish bo‘yicha ham asosli sabablar keltirilib, ularga keng vakolatlar berish lozimligi qayd qilingan. Turkistonning iqtisodiy asoslaridan biri bo‘lgan

vaqflar ishlarini tashkil etish va boshqarish masalalari loyihada alohida bo'limda belgilab qo'yilgan [2, 58].

“Turkiston madaniy muxtoriyati” loyihasida maorif ishlarini tashkil etish bo'yicha ham zarur tavsiyalar taqdim qilingan. Mahmudxo'ja Behbudiy maorif ishlari har bir mamlakatning o'zining milliy masalasi bo'lib, Rossiya imperiyasidan ta'lim sohasiga mustaqillik berishini so'ragan. Loyihaming “Umum maktablar” bo'limida maktab va madrasalarni hukumat nazoratidan ozod qilish, ularni faoliyatni kuzatib boruvchi komissiya tashkil etish, rus tilini o'qitishni majburiy qilib qo'ymaslik belgilab qo'yilgan. Mahmudxo'ja Behbudiy xususiy ta'lim tarafdori bo'lgan, maktablar va oliy ta'lim muassasalari davlat nazoratidan xoli faoliyat yuritsagina bilimli va savodli kadrlar yetishtirib beradi, deb hisoblagan.

Loyihaming to'qqizinchi bo'limi “Suv va yer ishlari”ga bag'ishlangan bo'lib, dunyoning barcha hududlarida yashovchi musulmonlarga Turkistondan, shuningdek, turkistonliklar ham istagan musulmon davlatlaridan yer olish huquqiga ega bo'lishlari belgilab qo'yilgan. Turkiston xalqi talab qilmaguncha, Turkistonga aholi ko'chirilmasligi, yer va suv ishlari milliy mutaxassislar tomonidan boshqarilishi kerakligi ta'kidlangan [2, 59].

Tabiiyki, Rossiya imperiyasi hukumati bu loyihani rad etib, uning amalga oshishiga yo'l bermaydi. Shunday bo'lsa-da, jadidlar Turkiston muxtoriyati g'oyasidan voz kechmadi. Turli siyosiy uyushmalar, jamiyatlar tuzish harakatiga tushdi.

Jadidlarning milliy muxtoriyat tuzish g'oyasi 1917-yil 14-martda tashkil topgan “Sho'royi Islomiya” faoliyati davrida rasmiy tusga kirgan [4, 37].

Mahmudxo'ja Behbudiy ushbu jamiyat tuzilganligini olqishlab, Turkiston aholisini uning atrofida jipslashishga chorlagan. Jadid va qadim nizosini to'xtatish, boylar, ulamolar, taraqqiyparvarlar birlashsagina, Rossiyaning mustamlaka tartiblaridan qutilish mumkinligini qayd etadi.

1917-yil martda Turkistonda mustaqillik va milliy davlatchilikni tiklash harakatlari boshlanib, uning boshida Turkiston jadidchiligidan yirik namoyandalari Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Ubaydulla Xo'jayev va boshqalar turganlar.

Mahmudxo'ja Behbudiy Muvaqqat hukumat vakili sifatida Buxoro amirligidagi siyosiy voqyeada ham ishtirok etgan. 1917-yil 7-aprel kuni Buxoro amiri Olimxon islohot farmonini e'lon qilgan. O'sha kuni Arki Oliyda 200 ga yaqin kishi, jumladan, qozikalon Sadr Ziyo, rais, 12 mufti, ulamolar, shayxulislom, saroyning barcha amaldorlari, 15 nafarga yaqin savdogarlar, Rossiyaning Buxorodagi siyosiy rezidenti Miller, yordamchilari Shulga va Vvedenskiy, Kogon shahar ishchi, askar deputatlari sho'rosidan vakillar hamda Yosh buxoroliklar to'plangan. Shuningdek, “Samarqand Ijroiya qo'mitasi tomonidan Kuropatkinning 1917-yil 25-martdagi topshirig'iga binoan, yevropaliklardan Chertov va Gersfeld, musulmonlardan Mahmudxo'ja Behbudiy va qozi Haydarbek Abu Said o'g'lidan iborat vakillar ham ishtirok etgan” [5]. Yig'ilganlarga farmonni qozikalon Sadr Ziyo o'qib eshittirgan. Farmonda mamlakatda xiroj, zakot va boshqa soliqlarga adolat asosini qurish; sanoat va savdoning Rossiya bilan taraqqiy qilishiga alohida e'tibor berish; amaldorlar ustidan nazorat o'rnatish; ularga xizmat haqlari belgilash va bundan tashqari aholidan pul olishlarini taqiqlash; shariatga muvofiq, foydali ilm va bilimlarning rivojlantirish uchun choralar ko'rish; Majlis saylash; davlat xazinasini ta'sis qilish va amirlik byudjetini belgilash; bosmaxona ochish; qamoqda

saqlanayotgan kishilarni ozod qilish kabilarni amalga oshirish nazarda tutilgan edi [6, 42]. Farmon barcha yig'ilganlar tomonidan muvofiq deb topilgan. Mahmudxo'ja Behbudiy amir va barcha yig'in qatnashchilarini bu muhim hujjat qabul qilinganligi bilan tabriklagan [7, 80].

Islahot farmonining e'lon qilinishi munosabati bilan Yosh buxoroliklar Ahmad Nayim uyida yig'ilish o'tkazib, aholiga amir farmonining mazmunini tushuntirish uchun miting va namoyishlar tashkillashtirish masalasida suhbatlashganlar. Mahmudxo'ja Behbudiy tavsiyasiga binoan Abdulvohid Burxonov boshchiligidagi eski jadidlar namoyish o'tkazishga qarshi chiqqanlar [8, 136]. Fitrat boshchiligidagi guruh esa namoyishni yoqlab chiqib, amirga tashakkur izhor etish maqsadida 8-aprelda mitinglar uyushtirganlar [9]. Ammo namoyish amir askarlari tomonidan bostirilgan va jadidlarning bir qismi jazolangan.

Buxoro amirligidagi voqyealardan 9 kun o'tib, 1917-yil 16-aprelda Umumturkiston musulmonlarining birinchi qurultoyi o'z faoliyatini boshlagan. Xabarlarga ko'ra, qurultoy ta'sischiylari 1917-yil 17-aprel kuni milliy davlatchilik masalasini muhokama qilganlar. "Munavvarqori, Ahmad Zaki, Bekbulat, Lapin, Behbudiy, Kabir Bakir afandilar olamda mavjud idoralar va ularning tutgan yo'llarini va bu idoradan qaysi biri bizim Turkiston uchun manfaatli ekanligini quvvatli dalil va misollar ila qayta-qayta so'ylab, ahli majlisga tushuntirganlar hamda atrof viloyatlarga keng muxtoriyat bermoqqa qaror qilganlar". Qurultoyda Mahmudxo'ja Behbudiy nutq so'zlab, millatni o'zaro ixtiloflardan voz kechish, buyuk maqsad yo'lida birlashish, ittifoq bo'lishga chaqiradi. "Ixtilofimiz sababli mustamlakot qoidasi ila bizni idora eturlar", deb ochiq aytadi [10].

1917-yil yozida Rossiya o'z muammolari bilan ovora bo'lib turgan davrda Mahmudxo'ja Behbudiy Turkiston xalqlari kelajagini o'ylab, "Biz istaymizki, butun Rusiya musulmonlari muxtoriyat usuli yuzasidan tirikchilik qilsunlar... Turkiston musulmonlari bundagi rusiy, yahudiy va boshqalar qo'shilgan holda... Turkiston hukumati ta'sis etsak, o'zimizni majlisi mushovaratimiz (parlamentarizm) bo'lsun" [11], deb yangi takliflar bergan. Bu taklifga birinchi bo'lib chorizmdan qolgan "burjuachilar" emas, "morozovchilar", ya'ni bo'lg'usi bolsheviklar qarshi chiqqan. Ular Mahmudxo'ja Behbudiyning adolatli yondashuvlaridan xato topa olmaganlar. Biroq uning takliflarini "shoshqaloqlarcha" berilgan, deya e'tiroz bildiradilar. Shuningdek, o'zlarining har jihatdan ustunliklarini ko'rsatib, "Musulmonlar o'zlarini boshqarishda hali ruslardan ko'p o'rganishlari kerak. Dumada ishbilarmon, uddaburon, mehnatsevar kishilar o'tirsa, unda turli jamiyat va siyosiy guruh talablarini yoqlaydigan kishilar bo'lsa, shaharda ishlar yaxshi ketadi. Bunday guruhlar ruslarda ko'p bo'ladi, musulmonlarda esa bo'lmaydi... Fikrimizcha, agar musulmonlar va mahalliy yahudiylar saylovchilarning yarmini yuborib, ikkinchi qismini mahalliy bo'lmaganlarga qo'yib bersalar, ish ravnaqi uchun foyda va haqqoniylik buzilmagan bo'ladi" [12], deb xulosa yasaydilar.

1917-yil oktyabr voqyealari Turkiston jadidlarining milliy davlatchilik qurish borasidagi harakatlarini yanada tezalashtirgan. Ular tomonidan tayyorlangan nizom, maromnoma kabi huquqiy hujjatlar Turkiston Muxtoriyatining rasman shakllanishiga g'oyaviy mafkuraviy asos bo'lib xizmat qilgan. Behbudiyning "Turkiston madaniy muxtoriyat loyihasi"da qozilik ishlarini tartibga solish, maorif masalalarini hal qilishda muxtoriyat talab qilingan bo'lsa, 1917-yil tayyorlangan "Sho'royi Islomiya"ning Muvaqqat qonuni, Shoislom Shoahmedovning "Turkiston federasiyasi loyihasi", "Turk adami markaziyat firqasining maromnomasi"da milliy demokratik muxtor davlat boshqaruvining qonun-qoidalari to'la mujassamlashtirilgan.

1917-yil 26–28 noyabrda Qo‘qonda bo‘lib o‘tgan Butunturkiston musulmonlarining favqulodda IV qurultoyida Turkiston Muxtoriyati hukumati tashkil qilingan. Qurultoy jarayonida Milliy Majlis tarkibiga Turkiston jadidchilik harakatining ko‘zga ko‘ringan vakillari Ubaydulla Xo‘jayev, Nosirxonto‘ra Kamolxonto‘ra o‘g‘li, Obidjon Mahmudov, Mahmudxo‘ja Behbudiy va boshqalar kiritilgan. Hukumatning dastlabki tarkibiga Ubaydulla Xo‘jayev harbiy vazir, Obidjon Maxmudov oziq-ovqat vaziri, Nosirxonto‘ra Kamolxonto‘ra o‘g‘li maorif vaziri (1917-yil dekabr) sifatida ham kiritilishi ham jadidlarning siyosiy jabhadagi mavqeini ko‘rsatdi [13].

Milliy davlatchilikning qaror topishi birinchi navbatda jadidlarni quvontirdi va ular Vatanlari hamda xalqlarini Muxtoriyat bilan tabriklab, uni asrab-avaylashga chaqirdilar.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations).

Mahmudxo‘ja Behbudiy nafaqat davlatchilik borasidagi siyosiy qarashlarini ilgari surdi, balki uni amalga oshirish ishlariga ham bosh-qosh bo‘ldi. Jumladan, davlat boshqaruvi, sud-huquq tizimi, moliya, yer egaligi, soliq va ta‘lim tizimini tubdan isloh qilish uchun g‘oyaviy va amaliy harakatlar olib bordi. Zamonaviy huquqiy bilimlarni egallagan jadid bobomiz nafaqat madaniyat va ma‘rifatni yuksaltirish, balki, siyosiy sohalar, ayniqsa, qonunchilik, tuzukchilik va davlat tuzish borasida ham yuksak salohiyatga ega edi. Uning bu boradagi bilim va faoliyati uch ming yillik tarixga ega bo‘lgan milliy davlatchiligimiz tajribasiga tayangan edi.

Adabiyotlar ruyxati

1. Behbudiy. Xayrul umuri avsotuho // “Xurshid” gazetasi. 1906 yil 10 oktyabr.
2. Проект культурной автономии Туркестана Махмудходжи Бехбуди. Текст. Перевод. Комментарии. Шамсиддин Камолиддин, Тимур Коджаоглу. Saarbrücken: LAP, 2021.
3. Mahmudxo‘ja Behbudiy. Samarqanddan maktub // Tanlangan asarlar. 1-jild. Toshkent. 2021.
4. A‘zamxo‘jayev S. Turkiston muxtoriyati. Milliy demokratik davlatchilik qurilishi tajribasi. Toshkent. 2000.
5. Behbudiy M. Buxoro voqyealari va dafa‘i tuhmat // “Hurriyat”, 1917 yil 1 may.
6. O‘zbekiston Milliy arxivi, I-3 jamg‘arma, 2-ro‘yxat, 513-yig‘majild.
7. O‘zbekiston Milliy arxivi, I-3 jamg‘arma, 2-ro‘yxat, 150-yig‘majild.
8. Алимова Д. История как история, история как наука. II том. Ташкент: Узбекистан, 2009.
9. Buxoroda mullalar harakati // “Vaqt” (Orenburg), 1917 yil 11 aprel.
10. “Najot” gazetasi. 1917 yil 23 aprel.
11. Mahmudxo‘ja Behbudiy. Bayoni haqiqat // “Ulug‘ Turkiston” gazetasi. 1917 yil 12 iyun.
12. Газета “Самаркандъ”. 27 июня 1917 года; 30 июня 1917 года.
13. Rajabov Q. Turkiston Muxtoriyati vazirlari hamda Milliy Majlis a‘zolari hayoti va taqdiri. Toshkent. 2021.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

14. Бехбудий. Хайрул умури авсотухо // “Хуршид” газетаси. 1906 йил 10 октябр.
15. Проект культурной автономии Туркестана Махмудходжи Бехбуди. Текст. Перевод. Комментарии. Шамсиддин Камолиддин, Тимур Коджаоглу. Saarbrücken: LAP, 2021.
16. Махмудхўжа Бехбудий. Самарқанддан мактуб // Танланган асарлар. 1-жилд. Тошкент. 2021.
17. Аъзамхўжаев С. Туркистон мухторияти. Миллий демократик давлатчилик қурилиши таърибаси. Тошкент. 2000.
18. Бехбудий М. Бухоро воқеалари ва дафъи тухмат // “Хуррият”, 1917 йил 1 май.
19. Ўзбекистон Миллий архиви, И-3 жамғарма, 2-рўйхат, 513-йиғмажилд.
20. Ўзбекистон Миллий архиви, И-3 жамғарма, 2-рўйхат, 150-йиғмажилд.
21. Алимова Д. История как история, история как наука. II том. Ташкент: Узбекистан, 2009.
22. Бухорода муллалар ҳаракати // “Вакт” (Оренбург), 1917 йил 11 апрел.
23. “Нажот” газетаси. 1917 йил 23 апрел.
24. Махмудхўжа Бехбудий. Баёни ҳақиқат // “Улуғ Туркистон” газетаси. 1917 йил 12 июн.
25. Газета “Самаркандъ”. 27 июня 1917 года; 30 июня 1917 года.
26. Ражабов Қ. Туркистон Мухторияти вазирлари ҳамда Миллий Мажлис аъзолари ҳаёти ва тақдири. Тошкент. 2021.

Egamnazarov Azamjon Imomnazarovich
Fergana Medical Institute of Public Health
Senior Lecturer of the Department of 'Social Sciences'.
egamnazarov.azamjon@mail.ru.

Imamnazarova Durdonakhon Azamjon kizi
Fergana Medical Institute of Public Health
Student of medical faculty

*Published under peer review:
Doctor of Science in Philosophy, Professor
Qodirqul Ro'zmatzoda*

Received 2th May 2025, Accepted 16th May 2025, Online 30th May 2025

SOME ISSUES IN STUDYING THE HISTORY OF PUBLIC HEALTH IN FERGANA

Abstract: In the article on the basis of historical and scientific sources the use of healing water springs found in Fergana valley for preserving public health in the late 19th - early 20th century is investigated.

Keywords: Fergana Medical Society, infectious diseases, vaccination, hygiene, prevention, hydrotherapy, balneology, healing waters, treatment using water.

НЕКОТОРИЕ ВОПРОСЫ ИЗУЧЕНИЯ ИСТОРИИ ОХРАНЫ ЗДОРОВЬЯ НАСЕЛЕНИЯ ФЕРГАНИ

Аннотация: В статье на основе исторических и научных источников исследуется использование целебных водных источников, обнаруженных в Ферганской долине, для сохранения здоровья населения в конце XIX - начале XX века.

Ключевые слова: Ферганское медицинское общество, инфекционные заболевания, вакцинация, гигиена, профилактика, гидротерапия, бальнеология, целебные воды, лечение с использованием воды.

FARG'ONADA AHOLI SOG'LIG'INI SAQLASH TARIXINI O'RGANISHNING AYRIM MASALALARI

Annotatsiya. Maqolada tarixiy va ilmiy manbaalarga asoslanib, XIX asr oxiri –XX asr boshlarida Farg'ona vodiysi aholisi sog'ligini muhofaza qilishda vodiya topilgan shifobaxsh suv manbalaridan foydalanish masalalari o'rganilgan.

Kalit so'zlar: Farg'ona mediklar jamiyati, yuqumli kasalliklar, emlash, gigiyena, profilaktika, gidroterapiya, bolneologiya, shifobaxsh suv, suv bilan davolash.

Kirish. Yangi O'zbekistonni barpo etishda ijtimoiy sohada hal etilishi zarur bo'lgan muhim masalalardan biri aholi salomatligini muhofaza etish hisoblanadi. Tibbiyot sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar orasida gidroterapiyaning o'ziga xos roliga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bundan kelib chiqib, bu masalaning XIX asrning oxiri – XX asr boshlarida o'lkamizda qanday yo'lga qo'yilganligini o'rganish dolzarbdir. Shu maqsadda ushbu maqolada O'rta Osiyo, xususan, Farg'ona vodiysida aholi salomatligi masalalarining yechimida va o'lka ijtimoiy-iqtisodiy hayotiga ta'sirida vodiya mavjud shifobaxsh suv manbalarining o'rni va roli kabi masalalarni yoritishga harakat qildik.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Mavzu bo'yicha tadqiqotchilardan M.Raximov, A.M. Matveyev, Yu. Xonkeldiyev, A.Egamnazarov asarlarida xorijiy mutaxassislarning amalga oshirilgan turli yuqumli kasalliklarga qarshi kurash, shifoxona va aptekalar ochish, emlash, shahar va qishloq sanitariya holatlarini yaxshilash bilan cheklanib qolmay, Ilmiy Markazlar tashkil qilinib, vodiylar hayotidagi kasalliklar sabablarini o'rganish va ularni davolash ishlari bo'yicha ilmiy maqola, ma'ruza va seminarlar tashkil etilganligi kabi masalalari o'rganilgan. Shuningdek, Farg'ona vodiysida tibbiy sohada amalga oshirilgan xorijiy mutaxassislarning faoliyati haqida arxiv hujjatlari, aniq ma'lumotlar, raqamlar va qator mualliflarning xulosalariga ham tayandik.

Tadqiqot maqsadi. Xorijiy tibbiy mutaxassislarning faoliyatlari XIX asrning oxiri - XX asr boshlarida o'lkada qanday yo'lga qo'yilganligi, O'rta Osiyo, xususan, Farg'ona vodiysida xorijiy shifokorlar faoliyatida shifobaxsh suv bilan davolashning o'lka ijtimoiy-ma'naviy hayotiga ta'siri kabi masalalarni o'rganishdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada tibbiy ong va tibbiy madaniyat munosabatlari tarixiy, iqtisodiy, mantiqiy tamoyillar, deterministik yondashuv va diskurs tahlil usulida ko'rib chiqilgan.

Tadqiqot natijalari. Inson salomatligi uchun juda zarur bo'lgan sohalardan biri –sog'liqni saqlash hisoblanadi. Ushbu masala bo'yicha 1897-yildan Farg'ona vodiysi ijtimoiy hayotida «Mediklar jamiyati» muvaffaqiyatli ish boshlagan. Ularning a'zolari 50 kishidan iborat bo'lib, jamiyat a'zolari aholi o'rtasida yuqumli kasalliklardan saqlanish, profilaktika ishlarini amalga oshirish, Farg'onada tashkil qilingan Farg'ona Mediklar jamiyati a'zolarining o'sha davrning dolzarb tibbiy masalalarda masalan, O.M Shlamm «K voprosu o vliyanii razryajennogo vozduxa na Pamirskix visotax», vrach G.G. Fegler «Kilegeniya roji», vrach N.D. Birkina «Sostav naseleniya Kokandskogo moxauzara (leprozoriya)», «O bubonnoy chume», doktor A.M. Brounshteyn «Tri sluchaya sibirskoy yazvi», doktor Mayzels «Sluchai naturalnoy ospi», doktor A.V.Mali «O sibirskoy yazvi», doktor B.D. Gimbutt «Dva sluchaya primeneniya protivodifteriynoy sivorotki pri difterite zeva» va boshqalar o'z ma'ruzalari bilan qatnashganlar. Ma'ruzalar jamiyat a'zolari tomonidan muhokama etilib, zaruriy chora-tadbirlar belgilanganligi masalalari o'rganilgan. Ushbu ma'ruzalar matni hozirda viloyat sog'liqni saqlash Boshqarmasi kutubxonasida saqlanmoqda.

Turkiston general-gubernatori tomonidan “Yangi shahar kasalxonalar haqidagi Nizom”ni imzolanganidan so'ng XIX asr oxirlariga kelib, Turkiston shaharlarida, jumladan, Farg'ona vodiysi ijtimoiy hayotida ijobiy o'zgarishlar sodir bo'ldi. Avvalo, Farg'ona shaharlarida yangi davolash muassasalari ochila boshlandi, jumladan, Yangi Marg'ilonda 50 kishilik harbiy lazaret, 1886-yilda shaharda birinchi 20 ta erkak va 15ta ayolga mo'ljallangan 35 o'rinli kasalxona, 1901-yilda esa bepul xizmat ko'rsatadigan ko'z kasalliklari shifoxonasi ochildi [1].

1887-yil 12-sentyabrda Turkiston general-gubernatori fon K.P.Kaufman Andijonda ayollar va bolalar uchun ambulatoriya ochishga ruxsat berdi. Shahar markazida joylashgan ambulatoriyada mahalliy shart-sharoitlarni hisobga olgan holda faqat feldsher-ayollar faoliyat ko'rsatganlar. Muassasa ishga tushirilganidan so'ng 8-fevraldan 1-avgustgacha muassasa xodimlari tomonidan 1339 ayol va 640 bolaga hamda 4290 ta bemorga uy sharoitida tibbiy yordam ko'rsatilgan [2].

1896-yilda Farg'ona oblastidagi tibbiy xodimlar soni 68 nafarni tashkil etib, oblast, shahar davolash muassasalarida 4 ayol vrachi, 4 ayol feldsheri, 21 epidemiyaga qarshi emlovchi va 7 nafar sanitarlar faoliyat ko'rsatgan [3].

Tarixdan ma'lumki, suvchechak kasalligi yuzlab odamlarni hayotdan olib ketgan. Suvchechak kasalligiga qarshi kurash masalasi Turkiston o'lkasini idora qilish Nizomida ham alohida ta'kidlanib, uyezd va shahar vrachlarining majburiyatlari ham belgilab qo'yilgan edi. Nizomga ko'ra, ular aholi o'rtasida bemorlarni davolash bilan cheklanib qolmasdan, suvchechakka qarshi profilaktik bu ishlar, ya'ni emlash uchun mahalliy aholidan o'zlariga shogird-yordamchilar ham tayyorlashlari kerak edi. 1909-yilda Andijon shahrida 1228 ta, uyezd bo'yicha esa 6856 ta bolalar emlangan [4]. 1913- yilda shahardagi bolalarning 1995 tasi, uyezd bo'yicha esa 9073 [5]tasi suvchechakka qarshi emlangan.

1914-yil mart oyiga kelib, Skobelevda birinchi tug'ruqxona ochildi. Aholining o'sishi bilan tibbiyot xodimlarining soni ham ortib borib, 1913-yilda ularning soni shaharda 5ta oliy ma'lumotli vrach (1tasi ayol), 7ta feldsher (2tasi ayollar), 1ta tish vrachi, 2ta xirurg, 2ta farmatsevt faoliyat ko'rsatgan. 1886 va 1899- yillardan shaharda 2 ta xususiy apteka, 1900-yildan esa 2 ta davlat aptekasi ish boshlagan.[6]

Vrachlar bemorlarni davolash bilan bir qatorda shaharning sanitar holatini politsiya bilan birgalikda nazorat qilgan. Shaxsiy gigiyenani saqlash maqsadida qurilgan dastlabki 5 ta hammomdan 4 tasi yevropa, 1tasi milliy uslubda edi [7].

Ana shunday sa'y-harakatlar natijasida vrachlar vodiy aholisini turli yuqumli va xavfli kasalliklardan ham saqlab qolganlar. Sog'liqni saqlash uchun sarflangan jami xarajatlar 1892-yilda 2921 rubl. 33 kop., 1897-yilda 72 rub. 52 kop. ni tashkil etgan [8].

1901-yil 9-fevralda oblast bosh vrachining Farg'ona gubernatoriga yozgan bildirishnomasida viloyatning Andijon, Qo'qon, Marg'ilon, Namangan uyezdlarida ambulatoriyalarga tibbiy yordam so'rab murojaat qiluvchilar soni yildan-yilga ortib borayotganligi alohida ta'kidlangan. Shuning uchun ham dori-darmonlar sotib olish uchun 400 rubl, tibbiy asbob uskunalar sotib olish uchun ajratilgan 180 rubl o'rniga 1000 rubl ajratilishi so'ralgan. Bu iltimos qondirilgan [9].

Ma'lumki, shifokorlar tana harorati ko'tarilganda, diareya va ko'ngil aynishida suv ichishni kanda qilmaslikni tavsiya qiladi. Bu bejiz emas edi: suv bemorning o'zini yaxshi his qilishiga bosh og'rig'ining bor necha turidan qutulishga yordam beradi. Migren bezovta qilganda bir stakan suv, meva yoki sut iste'mol qilish tavsiya etiladi.

Mahalliy aholining katta qismi o'z sog'liklarini an'anaviy xalq tabobati – siniqchilik, giyohlar damlamalari, silash, duoxonlik, hammomda massajlar olish, issiq qumlarga ko'milish hamda joylarda mavjud bo'lgan shifobaxsh suvlar va hokazolardan foydalanish orqali davolab kelganlar.

Vodiyning Jalolobod yaqinidagi Xazrat Ayub stansiyasidagi inson salomatligi uchun shifobaxsh bo'lgan suvning tarkibi (hozirgi Jalolobod sanatoriyasi) 1879-yili Farg'onaga kelgan nemis ximik olimi German Terex tomonidan o'rganilib, dastlabki xulosalar berildi. Oradan 6 yil o'tgach, Xazrat Ayub suvi tarkibini tekshirish uchun bir guruh vrachlar – Piper, Shapiro, magistr Verblyunerlar tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar bu shifobaxsh suv yordami bilan oshqozon - ichak kasalliklarini davolash mumkinligi vrachlarning tibbiy xulosasida ko'rsatib o'tildi. 1899-yilda Turkiston General gubernatorligi qoshidagi Bosh Harbiy Tibbiy Inspeksiyasi tomonidan suvning

davlat ahamiyatiga molik ekanligi tan olinib, suv tarkibini chuqurroq o'rganish, davolash tizimini yo'lga qo'yish uchun inepeksiya inspektori German Terexni yuboradi.

Tadqiqotlar kutilganidan ham yaxshiroq natijalar berdi. Nemis olimining suv tarkibini o'rganishga qaratilgan kuzatishlari natijasida suvning tabiiy-kimyoviy xossalari aniqlanib, uning tarkibida kalsiy tuzi, magniy, oltingugurt kislotalari, natriy, kalsiy, xlorli kaliy va boshqa minerallar bilan birga, bir kub metr ochiq suvda 0,053 gramm yod borligi aniqlangan. Ajralib chiqayotgan gaz uglekislota va atmosfera havosidan iborat ekanligi aniqlangan [10].

Bundan tashqari, vodiydagi shifobaxsh suvlarning dong'i nafaqat Farg'ona vodiysi, balki undan ham uzoqlarga ketgan. Hozirda dengiz sathidan 981 metr balandlikda joylashgan bir nechta shifobaxsh issiq mineral buloqlar yonida dunyo miqyosidagi balneologik kurortlar faoliyat ko'rsatib, qo'l-oyoq, nerv sistemasi, jigar, safro yo'llari, buyrak kasalliklari, shuningdek, ginekologik va teri kasalliklariga chalingan kishilar davolanadilar.

Ajoyib tog' iqlimi, daraxtlari va quyosh nurlarining ko'pligi, Kugart daryosining go'zal manzarasi kishilarni o'ziga jalb etadi. Shu tufayli, uning atrofida yerlarda qurilgan sanatoriyalarda hozirgi kunda ham dunyoning har tomonidan bir necha minglab odamlar davolangani kelishmoqda.

Bu kabi Farg'ona vodiysidagi o'nlab shifobaxsh mineral suvlar inson salomatligiga xizmat qilmoqda. Masalan: Chimyonda 8ta sanatoriya-kurort tipidagi shifoxona, bel, oyoq, qo'l og'rig'i revmatizmini davolaydi. Shohimardonda tog' ustida joylashgan bolalar sanatoriyasi o'pka bilan bog'liq kasalliklarni, Ropqon (Beshariq rayon)da 3ta sihatgoh o't-pufak, oshqozonosti bezi va boshqa kasalliklarni balchiq va suv bilan davolaydi. Qiziltepa (Oltiariq tumani) da 5ta sihatgoh bo'lib, ularda yil davomida bir xil 38 gradusda tabiiy shifobaxsh suv chiqib turadi, suv tarkibida 20ga yaqin minerallar mavjud bo'lib, ular inson salomatligiga samarali yordam beradi. Chust, Chortoq (Namangan viloyati) sanatoriyalarida asab va yurak qon tomirlari faoliyatiga yaxshi yordam beradigan suv bilan davolash usuli yo'lga qo'yilgan. Shahrixon, Izboskan, Paxtaobod (Andijon viloyati) sihatgohlari ham aholi sog'ligini mustahkamlash uchun xizmat qilayapti. Bu shifobaxsh suvlar bundan 100–120 yil ilgari nemis mutaxassislari tomonidan tadqiq etilganligi tarixiy manbalardan ma'lum.

Vodiydagi Chimyon, Andijon, Chortoq, Farg'ona, Jalolobod, Tuzluq, Suzoq va boshqa o'nlab sanatoriya, dam olish va davolanish maskanlari borki, ular nafaqat Markaziy Osiyoda, balki dunyoning boshqa davlatlarida ham o'z shifobaxsh suvlarining tarkibi va tuzilishi jihatidan keng shuhrat qozonganligini aytib o'tish kerak.

XIX-asrning 90-yillarida Narvalik nemis ishbilarmoni N.A.Grinberg vodiya birinchi ma'danli suv ishlab chiqarish korxonasini tashkil qilishi bilan vodiya dastlabki ma'danli suv tijoratiga asos soldi.

Xulosa. Muallif tomonidan o'rganilgan soha Farg'ona vodiysida tibbiyotda turli kasalliklarni davolash va profilaktikasi uchun katta imkoniyatlar mavjudligini ko'rsatadi. Hozirgi davrda tibbiyotda olib borilayotgan tibbiy turizmni rivojlantirish kabi islohotlarning chuqurlashib borishida xorijiy mutaxassislar tomonidan olib borilgan tadqiqot va amaliy ishlar XIX asrning oxiri – XX asr boshlarida qanday amalga oshirilganligi masalasiga xolisona baho berilishi mamlakatimizda bugungi kunda tibbiy sohada olib borilayotgan islohotlarning samarasini oshirishda ham ilmiy ham amaliy ahamiyatga egadir.

Foydalanilgan manbalar va adabiyotlar

- [1] Рахимов М. История Ферганы, Т., «Фан», 1984 – С. 16. Эгамназаров А.И. “Фарғона медиклар жамияти” ва аҳоли соғлиғини сақлаш масалаларига доир *International Journal of Intellectual and Cultural Heritage Volume: 3 Issue: 06 | 2023 ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314*
- [2] “Туркистанские ведомости” 1887 г.15 сентябрь.
- [3] “Туркистанские ведомости” 1887 г.15 сентябрь.
- [4] Марғилон шаҳри ўтмиши, бугуни ва эртаси. - Фарғона, 2007. 56-б.
- [5] Статистический обзор Ферганской области за 1909 г. Скобел. 1911. – С. 92
- [6] Статистический обзор Ферганской области за 1913 г. – С. 108.
- [7] Рахимов М. История Ферганы, Т., «Фан», 1984 – С. 17.
- [8] Матвеев. А. М. К вопросу о выходцах из Германии в Средней Азии в конце XIX – начале XX вв. «Научные труды». ТашГУ, вып. 392, Ташкент, 1970. – С. 64.
- [9] Рахимов М. . История Ферганы – С. 17.
- [10] Egamnazarov A.I., Imamnazarova D.A. Ferghana medical community and public health issues science and innovation. International scientific journal volume 3 issue 9 september 2024 ISSN: 2181-3337 | SCIENTISTS.UZ
- [11]Egamnazarov A “Фарғона медиклар жамияти” ва аҳоли соғлиғини сақлаш масалаларига доир *International Journal of Intellectual and Cultural Heritage Volume: 3 Issue: 06 | 2023 ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314*
- [12] Стат.обзор.Ферг.области за 1908 г. Скобелев, 1910. – С. 164.
- [13] Хонкелдиев Ю. Маргилан. Т., «Узбекистан», 1968. – С. 11.
- [14] Ежегодник Ферганской области 1902. Т.ои 1. Новой Маргилан. Типография Ферганского областного провления. – С. 72-73.
- [15] Матвеев А.М. Из истории азиатских и европейских выходцев в Средней Азии в начале XX в. «Научные труды ТашГУ» вып.423. Ташкент, 1972.region. - S. 72-73.
- [16] Egamnazarov Azamjon Imamnazarovich, Mamadaliev Nemat Kahorovich. The role of german entrepreneurs in the development of entrepreneurship and banking in the Ferghana valley // science and innovation international scientific journal volume 2 issue 4 april 2023 S.101-106
- [17] Egamnazarov Azamjon Imamnazarovich. Family is one of the important factors in the formation of entrepreneurial qualities // International journal of philosophical studies and social sciences.ISSN-E: 2181-2047, ISSN-P: 2181-2039, Vol 3, Issue 1 (2023)
- [18] Egamnazarov Azamjon Imamnazarovich The role of german entrepreneurs in the development of entrepreneurship and banking in the Fergana valleys // Science and innovation international journal, Volume 2, Issue 4 April (2023)
- [19]Egamnazarov A.I., Imamnazarova D.A. FERGHANA MEDICAL COMMUNITY AND PUBLIC HEALTH ISSUES // SCIENCE AND INNOVATION. INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL VOLUME 3 ISSUE 9 SEPTEMBER 2024 ISSN: 2181-3337 | SCIENTISTS.UZ

Hasanova Feruza Rahmonaliyevna

Independent Researcher at the State Museum of History of Uzbekistan

Senior Lecturer at the Department of Museology, Kamoliddin Behzod National Institute of Art and Design

Published under peer review:

*Doctor of Sciences in History (DSc), Professor,
Mukhamedova Munisa Sabirovna*

Received 2th May 2025, Accepted 16th May 2025, Online 30th May 2025

THE ROLE OF LITERARY MUSEUMS IN THE PROMOTION OF TOURISM: HISTORICAL AND MODERN TRENDS

Abstract. This article analyzes the role and significance of literary museums in the development of cultural tourism. Literary museums play an important role in attracting tourists as significant objects that promote national culture and history. The article highlights the main tasks of literary museums to increase tourism potential, factors of influence and effective methods of promotion. The importance of tools such as digital marketing, virtual tours, mobile exhibitions and cooperation with travel agencies to increase the popularity of literary museums is also emphasized. It is noted that the improvement of the activities of museums contributes to the development of cultural tourism.

Keywords: Literary Museum, Cultural Tourism, thematic tourism, literary tourism, national heritage, tourism, museum marketing, virtual journey, cultural events, excursion, tourism development.

ADABIY MUZEYLARNING TURIZM TARG'IBOTIDAGI O'RNI: TARIXIY VA ZAMONAVIY TENDENSIYALAR

Annotatsiya. Ushbu maqolada adabiy muzeylarning madaniy turizm rivojidagi o'rni va ahamiyati tahlil qilingan. Adabiy muzeylar milliy madaniyat va tarixni targ'ib etuvchi muhim obyektlar sifatida sayyohlarni jalb etishda katta rol o'ynaydi. Maqolada ularning turizm salohiyatini oshirishdagi asosiy vazifalari, ta'sir omillari va samarali targ'ibot usullari yoritilgan. Shuningdek, raqamli marketing, virtual sayohatlar, ko'chma ko'rgazmalar va turizm agentliklari bilan hamkorlik kabi vositalar adabiy muzeylarning ommabopligini oshirishda muhim ekani ta'kidlangan. Muzeylarning faoliyatini takomillashtirish madaniy turizmni rivojlantirishga xizmat qilishi qayd etilgan.

Kalit so'zlar: adabiy muzey, madaniy turizm, tematik turizm, adabiy turizm, milliy meros, sayyohlik, muzey marketingi, virtual sayyohat, madaniy tadbirlar, ekskursiya, turizm rivoji.

РОЛЬ ЛИТЕРАТУРНЫХ МУЗЕЕВ В ПРОДВИЖЕНИИ ТУРИЗМА: ИСТОРИЧЕСКИЕ И СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ

Аннотация. В данной статье проанализирована роль и значение литературных музеев в развитии культурного туризма. Литературные музеи играют важную роль в привлечении туристов как значимые объекты, пропагандирующие национальную культуру и историю. В статье освещены основные задачи литературных музеев по повышению туристического потенциала, факторы влияния и эффективные методы продвижения. Также подчёркнута

важность таких инструментов, как цифровой маркетинг, виртуальные туры, передвижные выставки и сотрудничество с туристическими агентствами для повышения популярности литературных музеев. Отмечено, что совершенствование деятельности музеев способствует развитию культурного туризма.

Ключевые слова: литературный музей, культурный туризм, тематический туризм, литературный туризм, национальное наследие, туризм, музейный маркетинг, виртуальное путешествие, культурные мероприятия, экскурсия, развитие туризма.

Kirish (Introduction)

Adabiy muzeylar milliy adabiyotimiz va madaniyatimizni saqlash va targʻib qilishda muhim ahamiyatga ega. Ular nafaqat yozuvchi va shoirlarimizning hayoti va ijodi bilan tanishtiradi, balki turizmni rivojlantirishda ham katta rol oʻynaydi.

Adabiy muzeylar sayyohlar uchun jozibador maskanlardan biri boʻlib, ularga yozuvchi va shoirlarimizning shaxsiy ashyolari, qoʻlyozmalari va boshqa eksponatlar orqali milliy adabiyotimiz bilan yaqindan tanishish imkoniyatini beradi. Bu esa madaniy hamda adabiy turizmni rivojlantirishga hissa qoʻshadi. Adabiy muzeylarda tematik turizm juda muhim ahamiyat kasb etadi, chunki u tashrif buyuruvchilarga yozuvchilar hayoti, ijodi va asarlarning tarixiy muhiti bilan yaqindan tanishish imkonini beradi. Tematik turizm – muayyan mavzuga bagʻishlangan, maʼlum bir qiziqish yoki sohaga yoʻnaltirilgan sayohat turidir. Adabiy muzeylar esa, yozuvchilar hayoti va ijodi, shuningdek, badiiy asarlar muhiti bilan bogʻliq joylarni oʻz ichiga oladi. Shu sababli, adabiy muzeylar – tematik turizmning muhim qismi hisoblanadi.

Adabiy muzeylarning tematik turizmdagi ahamiyati shundan iboratki, Tarixiy va madaniy merosni saqlashga xizmat qiladi, Adabiy muzeylar yozuvchilarning shaxsiy buyumlari, qoʻlyozmalari, kitoblari va arxiv materiallarini saqlaydi. Bu joylar yozuvchilarning hayoti va ijodiy jarayonini chuqurroq tushunish imkonini beradi. Adabiy sayohat yoʻnalishlarini shakllantirib beradi. Masalan, Rossiyada Pushkinning Boldino usadbasi, Lev Tolstoyning Yasnaya Polyanski va Dostoyevskiy muzeyi adabiy yoʻnalishlarning ajralmas qismi hisoblanadi. Oʻzbekistonda Alisher Navoiy muzeyi, Abdulla Qodiriy xonai va Choʻlpon, Zahriddin Toʻra, Uvaysi, Erkin Vohidov uy muzeylari milliy adabiy merosni oʻrganishga xizmat qiladi.

Adabiy turizm tematik turizmning kichik turlaridan biridir. Soʻnggi paytlarda mavzuli turizm tobora dolzarb boʻlib bormoqda, bu birinchi navbatda turizm mahsulotlari va xizmatlarini diversifikatsiya qilish bilan bogʻliq. Ichki oqimlarning mumkin boʻlgan oʻsishi, rivojlanish istiqbollari sayyohlar va sayohatchilarga xizmat koʻrsatishning yangi shakllari, texnologiyalari va mazmunini izlashni talab qiladi.

Tematik turizmning paydo boʻlishining sabablari xalqaro turizmning hozirgi bosqichida sodir boʻlayotgan jarayonlarda yotadi. Turizm bozorida raqobatning kuchayishi turistik mahsulotning diversifikatsiyasiga olib keldi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review)

MDH davlatlaridagi adabiyot muzeylariga doir tadqiqotlar olib borgan Ye.A.Yachmenov, N. N. Alekseyevna, G. Ye. Vladimirovna, M. V. Zayseva, A. N. Balash, Ye. N. Mastenitsalarning kabi olimlarning ilmiy ishlarida adabiy memorial muzeylarning tashkil etilishi va ularning tarixiy faoliyati nuqtayi nazardan tahlil qilingan. Shuningdek, ushbu adabiyotlarda sobiq Ittifoq hududidagi uy muzeylarni adabiy merosni muzeylashtirishga moslashtirish jarayonlari tadrijiy jihatdan tizimlashtirilgan.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology)

Adabiy turizm -Bu turizmning nisbatan yangi turi bo'lib, hozirgacha u kam o'rganilgan. Xalqaro amaliyotda adabiy turizmga sayohat degan ta'rif mavjud bo'lib, uning asosiy maqsadi adabiyot arboblarning hayoti va ijodi bilan bog'liq joylarga borishdir. Adabiy turizmning vujudga kelish tarixiga tuxtaladigan bo'lsak, Zamonaviy turizm tarkibida adabiy turizmning paydo bo'lishi tasodifiy emas, bu, birinchi navbatda, turizmdagi adabiyotning o'zaro kirib borishi bilan bog'liq va aksincha. Shunday qilib, sayohat paytida odam yozma ravishda yo'qolgan va unutilgan yangi bilimlarni olishga intiladi. Saqlanib qolgan qo'lyozma ommaviy axborot vositalari tufayli odamlar ming yillar davomida turli mamlakatlarning tarixi va madaniyati haqida qimmatli ma'lumotlarga ega bo'ladilar va mualliflarning nomlari insoniyatning madaniy xotirasida uzoq vaqt saqlanib qoladi.

Birinchi sayohatchilarning eslatmalarini zamonaviy qo'llanmalarining prototipi deb hisoblash mumkin. Masalan, venetsiyalik savdogar Marko Poloning kitobidan evropaliklar Sharqning uzoq mamlakatlari, mo'g'ullar hayoti va Xitoy madaniyati haqida bilib oldilar. Tverlik rus savdogari Afanasiy Nikitinning "Uch dengizdan nariga sayohat" asarida XV asrning g'aroyib Hindistoni haqida ma'lumotlar bor edi. Evropada ma'rifat va yangi asrda mehmondo'stlik tizimining rivojlanishi, transportning yaxshilanishi tufayli ko'proq ma'lumotli odamlar, yozuvchilar boshqa xalqlar va ularning madaniyati bilan tanishish uchun uzoq sayohatlarga boradilar. Sayyor yozuvchilar asta-sekin an'anaga aylanib bormoqda, buning natijasida uzoq mamlakatlarga tashrif buyurish taassurotlari ostida yozilgan sayohat yozuvlari, kundaliklar, badiiy qo'llanmalar va romanlarning zamonaviy to'plami mavjud. Shunday qilib, bugungi kunda mavjud bo'lgan adabiy turizmning tarixdan oldingi davri adabiyotning turli adabiy janrlarining rivojlanishi davrida rivojlangan. Sayohat janrisiz adabiyot unchalik to'liq bo'lmaganidek, turizm ham birinchi yozma dalillarsiz bunday yuksak rivojlanish darajasiga erisha olmasdi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results)

Hozirgi bosqichdagi adabiy turizm sayohatlarni tashkil etishning yuqori darajasi bilan ajralib turadi. Agar ilgari sayyohlar mustaqil ravishda adabiy marshrutlarni o'rnatgan va tashrif buyurgan bo'lsa, hozirda ijod bilan tanishish adabiy ekskursiyalar tashkil etish orqali tashkil etilgan. Adabiy turizmdagi ko'rgazma ob'yektlarini ikki guruhga bo'lish mumkin.

1) madaniy va tabiiy ahamiyatga ega bo'lgan ob'ektlar (masalan, muallif sayr qilishni yoqtiradigan bog'). Birinchi guruh ob'ektlarga, asosan, adabiy muzeylar, shuningdek, ularning eksponatlari kiradi. 2) shoir, ёзувчи ijodi bilan bog'liq ob'ektlarni ko'rsatish. Shoir/yozuvchi ijodi bilan bog'liq bo'lgan predmetlarga adabiy asarlarda tilga olinadigan muallif ijodi bilan bog'liq ob'ektlar kiradi. Shunday qilib, bu ob'ektlar hech qachon muallifning bevosita ishtirokini belgilamagan, ammo ular adabiy asarga kiritilgan. Adabiy turizm ob'ektlarining ikkinchi guruhiga asarda umumiy fon vazifasini o'taydigan shaharlar va qishloq aholi punktlari зидпатрох худудлари kiradi. Shunday qilib, ko'rgazmaning asosiy ob'ektlari adabiy muzeylar bo'lib, ular yozuvchilar va adabiy jarayonning

borishi bilan bog'liq materiallarni to'plash, saqlash, namoyish qilish va targ'ib qilishga ixtisoslashgan muzeylar guruhidir.

Adabiy turizm – bu yozuvchilar, shoirlar va ularning ijodi bilan bog'liq joylarga sayohat qilishni o'z ichiga olgan madaniy turizm yo'nalishi. Uning tarixi va zamonaviy tendensiyalari quyidagicha shakllangan:

Tarixiy tendensiyalar-Memorial muzeylar va uy-muzeylar; XIX-XX asrlarda mashhur yozuvchi va shoirlarning uylarini muzeyga aylantirish an'anasi keng tarqalgan. Masalan, Alisher Navoiy, Abdulla Qodiriy, Cho'lpon va boshqa adabiy shaxslarning muzeylari tashkil qilingan.

Adabiy ziyoratlar va ekspeditsiyalar- Sovet davrida adabiy ekspeditsiyalar va ziyoratlar rivojlanib, yozuvchilar yashagan va ijod qilgan hududlarga safarlar tashkil etilgan;

Zamonaviy tendensiyalar-Interaktiv va raqamli texnologiyalar, Muzeylar virtual ekskursiyalar, 3D namoyishlar va mobil ilovalar orqali yanada jozibador bo'lmoqda. Masalan, Toshkentdagi adabiy muzeylar ayrim ekspozitsiyalarini onlayn tomosha qilish mumkin.

Adabiy festivallar va tadbirlar-Har yili turli mamlakatlarda adabiy festivallar va forumlar o'tkaziladi. O'zbekistonda «Toshkent xalqaro adabiy forumi», «Sharq taronalari» kabi tadbirlar adabiy turizmni qo'llab-quvvatlaydi.

Adabiy turizm va gastronomiya-Adabiy joylarga sayohat qilish bilan birga, mahalliy oshxona taomlarini tatib ko'rish imkoniyati ham jozibadorlik kasb etmoqda. Masalan, Samarqandda Ibn Sino yoki Bobur bilan bog'liq joylarga tashrif buyurib, mahalliy taomlardan bahra olish mumkin.

Ekologik va adabiy turizm uyg'unligi-Tabiat bilan bog'liq adabiy obyektlarga sayohat qilish (masalan, Oybek yoki Erkin Vohidov ijodi bilan bog'liq tog' va bog' hududlari) keng tarqalmoqda.

Adabiy muzeylar madaniy turizmning asosiy tarkibiy qismi bo'lib, quyidagi jihatlar bilan sayyohlar oqimini jalb etadi:

Milliy brend sifatida xizmat qiladi – Mashhur yozuvchilar va shoirlar nomiga bag'ishlangan muzeylar mamlakatning madaniy imijini shakllantirishga yordam beradi. Masalan, Is'hoqxon Ibrat, Uvaysiy, Xamza Xarimzoda Niyoziy, Alisher Navoiy, Abdulla Qodiriy yoki Cho'lpon uy- muzeylari sayyohlarni jalb qiluvchi muhim madaniy obyektlar qatoriga kiradi.

Ko'ngilochar va ta'limiy turizmni uyg'unlashtiradi – Tashrif buyuruvchilar nafaqat ma'naviy boylikka ega bo'ladilar, balki muzeylarda interaktiv va innovatsion ko'rgazmalar yordamida o'quv jarayonini qiziqarli shaklda o'tadilar.

Ekskursiya va festivallar orqali madaniy sayyohlikni jonlantiradi – Adabiy muzeylarda turli an'anaviy va zamonaviy festivallar, kitobxonlik kechalari, ma'rifiy seminarlar o'tkazilishi xorijiy sayyohlarning qiziqishini oshiradi.

Shahar va hududlarning iqtisodiy rivojiga hissa qo'shadi – Sayyohlar oqimi mehmonxonalar, restoranlar va mahalliy hunarmandchilik mahsulotlariga bo'lgan talabni oshiradi, bu esa shahar iqtisodiyotini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shu bilan birgalikda Adabiy muzeylarning sayyohlar orasidagi ommabopligini oshirish uchun quyidagi targ'ibot vositalari samarali bo'lishi mumkin:

Raqamli marketing va ijtimoiy tarmoqlar – Muzeylar Instagram, Facebook, kabi platformalarda faol targ'ibot ishlarini olib borishi lozim.

Virtual sayohat va 3D turlar – Xorijiy sayyohlar uchun onlayn ekskursiyalar tashkil etish orqali qiziqish uyg‘otish mumkin.

Ko‘chma ko‘rgazmalar va hamkorlik dasturlari – Xorijiy davlatlarda O‘zbekistonning adabiy muzeylariga bag‘ishlangan ko‘rgazmalar uyushtirish.

Turizm agentliklari bilan hamkorlik – Turistik kompaniyalar orqali muzeylarga sayohatlarni tashkil etish.

Xulosa va Takliflar (Conclusion/Recommendations)

Xulosa o‘rnida shuni aytish joizki, Adabiy muzeylar nafaqat adabiyot va madaniyatning gavhari, balki turizmni rivojlantirishdagi muhim manbalardan biridir. Ularning targ‘iboti va modernizatsiyasi milliy va xalqaro sayyohlarni jalb qilish imkoniyatini yanada oshiradi. Shuning uchun ham, adabiy muzeylarning imkoniyatlarini to‘liq ishga solish madaniy turizmni jonlantirishda muhim qadam hisoblanadi. Adabiy muzeylar o‘tmishda asosan yozuvchilar muzeylari va tarixiy joylar atrofida shakllangan bo‘lsa, hozirda innovatsion yondashuvlar bilan rivojlanib, turistlar uchun yanada jozibador yo‘nalishga aylanmoqda. O‘zbekistondagi adabiy merosni yanada kengroq yoritish va ilg‘or tendensiyalarni qo‘llash milliy madaniy turizmni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Takliflar:

1.O‘zbek xalq og‘zaki ijodiyoti durdonalari, yozma adabiyotining qadimgi davrdan shu kungacha bo‘lgan tarixiy taraqqiyot bosqichlarini chuqur o‘rganish, uni mamlakatimiz tarixining tarkibiy qismi sifatida zamonaviy axborot texnologiyalaridan keng foydalangan holda ekspozitsiya zallari orqali aks ettirish;

2.O‘zbek adabiyoti bilan bog‘liq yangi kashf etilgan manba, arxiv hujjatlari va tarixiy ashyolarni ilmiy tadqiq etish;

3.Muzey fondlari va eksponatlarini mamlakatimiz va xorijdagi o‘zbek folklori va adabiyoti bilan bog‘liq turli hujjatlar, eksponatlar va boshqa ashyolar bilan muntazam boyitib borish;

4.Raqamli marketing va ijtimoiy tarmoqlar – Muzeylar Instagram, Facebook, kabi platformalarda faol targ‘ibot ishlarini olib borishi lozim;

5.Virtual sayohat va 3D turlar – Xorijiy sayyohlar uchun onlayn ekskursiyalar tashkil etish orqali qiziqish uyg‘otish mumkin;

6.Ko‘chma ko‘rgazmalar va hamkorlik dasturlari – Xorijiy davlatlarda O‘zbekistonning adabiy muzeylariga bag‘ishlangan ko‘rgazmalar uyushtirish;

7.Turizm agentliklari bilan hamkorlik – Turistik kompaniyalar orqali muzeylarga sayohatlarni tashkil etish;

8. O‘zbek adabiyotini targ‘ib qilgan shoir va olimlar tavalludi, o‘zbek adabiyoti tarixi bilan bog‘liq muhim sanalarni nishonlash bo‘yicha respublika va xalqaro miqyosda ilmiy anjumanlar o‘tkazish, o‘zbek adabiyotini o‘rgangan respublikamiz va xorijlik taniqli olimlar ishtirokida seminarlar, xalqaro anjumanlar tashkil qilish;

9.Ta’lim va ilmiy-tadqiqot muassasalari bilan hamkorlikda Muzeyda ochiq darslar, ma’ruza va seminar mashg‘ulotlari, talabalarning malakaviy amaliyot o‘tashini ta’minlash, xorijiy muzeylar, ta’lim muassasalari va boshqa tashkilotlar bilan o‘zaro manfaatli aloqalar o‘rnatish, ularning tajribalaridan foydalanish, adabiyot sohasida nashr etilgan ilmiy-badiiy, tarixiy hujjatlar, internet tarmog‘idagi materiallarni o‘rganish va tahlil etish.

10. Muzeylardagi mavjud osori-atiqalarni asrab-avaylash, ularning fondini yangi topilmalar bilan boyitish muhim ahamiyatga ega. Bunda esa restavratsiya ishlarining samarali tashkil etilishi alohida o‘rin tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati: (Reference)

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 5 yanvardagi “O‘zbekiston Respublikasida turizmni jadal rivojlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-5611 sonli Farmoni
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2019-2025 yillarda O‘zbekiston Respublikasida turizm sohasini rivojlantirish Konsepsiyasi” PF-5611-son Farmoniga 1-sonli ilovasi
3. Muzeylar va madaniy turizm” – O‘zbekiston Milliy universiteti jurnali, №3, 2022.
4. Karimov, I. "Adabiy meros va turizm salohiyati" – Madaniyat va san’at jurnali, №2, 2023.

Internet manbalari:

1. (www.madaniyat.uz (<http://www.madaniyat.uz/>))
2. (www.museum.uz (htt

Sima Fouladpour

**Assistant Professor of the Department of History and Cultural Heritage
SilkRoad International University of Tourism and Cultural Heritage**

Published under peer review:

Morteza Khanipour, Assistant Professor,

Department of History and Cultural Heritage

SilkRoad International University of Tourism and Cultural Heritage

Received 2th May 2025, Accepted 16th May 2025, Online 30th May 2025

THE DICHOTOMY OF AGRICULTURE IN MANICHAEAN SOCIETY AND ITS LITERARY REPRESENTATIONS

Abstract. Agriculture represents a critical social phenomenon, particularly within the context of the Iranian plateau. Its influences extend from the individual experiences of farmers to broader macroeconomic, social, and political dimensions. Consequently, various religious and social groups have articulated differing perspectives on this subject. For instance, Zoroastrianism regards agriculture as one of the highest virtues and actively encourages its adherents to participate in agricultural practices. Conversely, ascetic and Gnostic traditions, which promote the renunciation of material pleasures, view agriculture as an activity to be forsaken. This perspective is most notably emphasized within Manichaeism, which imposes restrictions on agricultural pursuits for its chosen followers. This article seeks to introduce and analyze Manichaean parables and texts that employ agrarian themes. By investigating the role of agriculture in Manichaean society and examining its literary manifestations, this study will illustrate the positive application of agricultural themes by Manichaeans in their literary works, in contrast to the prevailing doctrinal prohibitions surrounding the subject.

Keywords: Manichaeism, Manichaean Society, Manichaean Literature, Agriculture, Parable.

MANIXEY JAMIYATIDA DEHQONCHILIK DIKOTOMIYASI VA UNING ADABIY AKS ETISHI

Annotatsiya. Dehqonchilik, ayniqsa, Eron platosi kontekstida, muhim ijtimoiy hodisa sifatida namoyon bo'ladi. Uning ta'siri dehqonlarning individual tajribalaridan tortib, kengroq makroiqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy o'lchamlargacha yetib boradi. Shu sababli, turli diniy va ijtimoiy guruhlar ushbu masalaga nisbatan turlicha qarashlarni ilgari surganlar. Masalan, zardushtiylik dehqonchilikni eng oliy fazilatlardan biri deb biladi va o'z izdoshlarini dehqonchilik bilan shug'ullanishga faol rag'batlantiradi. Aksincha, asketik va gnostik an'analari, moddiy ne'matlardan voz kechishni targ'ib qilgan holda, dehqonchilikni tark etilishi lozim bo'lgan faoliyat deb hisoblaydi. Ushbu nuqtai nazar ayniqsa manixeylikda yaqqol namoyon bo'lib, tanlangan izdoshlar uchun dehqonchilik bilan shug'ullanishga cheklovlar joriy etilgan. Ushbu maqolada manixeylikdagi agrar mavzularni o'zida aks ettirgan masallar va matnlar tahlil qilinadi. Manixey jamiyatida dehqonchilikning o'rni va uning adabiy namoyondalari o'rganilar ekan, ushbu tadqiqot manixey

adabiyotida dehqonchilik mavzularining ijobiy qoʻllanishini, mavjud diniy taqiqlarga zid tarzda, namoyon etadi.

Kalit soʻzlar: manixeylik, manixey jamiyati, manixey adabiyoti, dehqonchilik, masal.

ДИХОТОМИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В МАНИХЕЙСКОМ ОБЩЕСТВЕ И ЕЕ ЛИТЕРАТУРНЫЕ РЕПРЕЗЕНТАЦИИ

Аннотация. Земледелие, особенно в контексте Иранского плато, проявляется как важное социальное явление. Его влияние распространяется от индивидуального опыта земледельцев до более широких макроэкономических, социальных и политических масштабов. По этой причине различные религиозные и социальные группы выдвигали разные взгляды на этот вопрос. Например, зороастризм считает земледелие одной из высших добродетелей и активно поощряет своих последователей заниматься сельским хозяйством. Напротив, аскетические и гностические традиции, пропагандируя отказ от материальных благ, рассматривают земледелие как деятельность, от которой следует отказаться. Эта точка зрения особенно ярко проявляется в манихействе, где для избранных последователей вводились ограничения на занятие земледелием. В данной статье анализируются притчи и тексты, отражающие аграрные темы в манихействе. Изучая место земледелия в манихейском обществе и его литературные проявления, это исследование демонстрирует положительное использование земледельческих тем в манихейской литературе, что противоречит существующим религиозным запретам.

Ключевые слова: манихейство, манихейское общество, манихейская литература, земледелие, притча.

1. Introduction

Most researchers today view Manichaeism as a religion with Iranian roots. Therefore, it is beneficial to first provide an overview of the situation of agriculture in its cultural context before discussing this religion itself. Archaeological findings suggest that agriculture on the Iranian plateau has been practised for several thousand years. Researchers believe that cultivation in this region began before agriculture developed in the lowlands, estimating its start around the early fourth millennium BCE (Olfati, 1995/1374 Sh.: 213-215). Historical records from the Achaemenid period indicate advancements in agriculture during this time, including efforts to drain swamps for cultivation. The Seleucid Empire also emphasised agricultural development, which led Iranian farmers to adopt new methods and tools, such as the modern plough, learned from their Greek neighbours. The economic significance of agriculture, as it was the primary source of tax revenue for the Parthian and Sasanian kings, resulted in continued focus on its growth and development during these periods. Consequently, peasants became a crucial class within the social hierarchy (Ibid.: 410-418).

The historical significance of agriculture in Zoroastrianism is evident not only in Achaemenid inscriptions and the Avesta, where agriculture is recognised as one of the three essential classes of people, but it is also underscored in subsequent Zoroastrian texts. For instance, in *Denkard-e-Panjom*, Chapter 13, the ability to make water flow and facilitate plant growth is regarded as a fundamental characteristic of religious leaders (*Denkard-e-Panjom*, 2007/1386 Sh.: 54). Furthermore, Chapter 9 of *Denkard-e-Panjom* articulates that refraining from marriage and the act of cultivation, as well as rejecting conflict with evil forces, are deemed significant moral transgressions

(Ibid.: 46). Additionally, Chapter 96 of the Ardā Wīrāz nāmāg categorises the consumption of grain without engaging in its cultivation as a major sin, while Chapter 14 elevates farmers to the third highest rank, following noble kings and military leaders.

2. Agriculture in Manichaean Society

Mani introduces his religion as a doctrine of two fundamental principles and three distinct periods. The first period is known as the "golden period," during which the two bases of light and darkness are separated. The current era in which humanity exists is the second period, characterised by the fusion of light and darkness. This period began with the invasion of evil into the realm of light and continues with the creation of the material world by the forces of evil, resulting in the entrapment of light particles within matter. It is the duty of every Manichaean to strive for the liberation of these light particles until the third period arrives, which is the time of the fraš(a)gird and the re-separation of light and darkness.

According to this cosmology, the life of mankind is interconnected with the process of liberating light, which every Manichaean must strive to achieve. The outcome of this effort is nothing less than "the destruction of the material world and the abandonment of its prosperity for the sake of the hereafter."¹ This understanding leads to an ascetic lifestyle that distorts oneself from the material world and weakens its influence. (Bahār & Ismaelpour, 2014/1393 Sh.: 193.) Consequently, any activities—such as marriage, reproduction, and agriculture—that contribute to the prosperity of the material world and, in turn, result in the division of light particles and prolonging their captivity are seen as cooperating with the devil. Such actions are therefore considered reprehensible, undesirable, and, in some cases, sinful. It is important to note that this ascetic lifestyle is not equally stringent for all followers of the Manichaean faith. Indeed, the Manichaean community is divided into two groups: the hearers and the electi (The Elect), based on individual obligations and their ability to fulfil them.

2.1. Hearers

Religious laws for the Hearers are less strict compared to Electi. For instance, they are allowed to marry but are encouraged to avoid having children. They can eat meat, but only if they did not kill the animal themselves. They are permitted to gather plants but must give a portion of what they collect to the Electi as Ravāngān to seek forgiveness for their actions. For the Hearers, making alms is a form of atonement for the sins they feel compelled to commit. Assisting and providing services to the Electi is a way for them to participate in the process of salvation. They believe that through the prayers of the Electi, they can be forgiven and move closer to salvation and redemption, ultimately freeing themselves from the cycle of rebirth.

Although the Manichaean texts do not explicitly acknowledge that the Hearers prohibited agriculture, they did not recommend it and believed it was better to avoid it. Evidence for this assertion can be found in the second of the three Manichaean signets² as discussed by Weidengren (1965: 96-97):

The second 'signet' meant, above all, the prohibition of any action that could harm plant and animal life. Manichees were not allowed to uproot any plant nor kill any animal. There fell moreover under this signet any behaviour, insofar as it did not already form part of the other two, that could serve to impede the victory of light. A notable fact is that, according to the Manichaean outlook, those who sinned against this precept sustained a punishment corresponding to their criminal transaction. He who mowed the sown field would himself be born again as an ear of corn, whilst he who killed a mouse would in future life be a mouse, and so on.

2.2. Electi

As previously stated, the rigorous religious restrictions in Manichaean ethics were limited to a particular group known as the "chosen ones" or "righteous ones". (Bahār & Ismaelpour, 2014/1393 Sh.: 94). Good evidence in this respect is in one of Augustine's Letters (Epistola 236. 2): "The Hearers eat meat and cultivate lands, and, if they wish, have wives, none of which things is allowed to the Elect..." (Asmussen, 1975:15)

According to Manichaean teachings, everything except for religious practices and rituals was generally forbidden to the electi. Both Manichaean and non-Manichaean sources recognise the prohibition of certain activities, such as agriculture.

Although, according to Manichaean teachings, everything except religious practices and rituals was generally forbidden to the electi, the attention and acknowledgement of the prohibition of certain practices, such as agriculture, can be traced in both Manichaean and non-Manichaean sources. For example, in chapter ten of the *Acta Archelai*³, as quoted by Widengren (1965: 97), it is stated that all stages of agriculture up to the production of bread are the responsibility of the Hearers, and that the elect, when eating it, must absolve themselves from all related actions:

I did not mow thee, did not grind thee, nor knead,
Nor lay thee in the oven
But another did do this and bring thee to me.
I eat thee without sin.

Thereafter, he said to the catechumen who had brought him the bread, "I have prayed for thee", whereupon the other went.

In the second section of the Sogdian manuscript M 801⁴, which focuses on the confessions of the Electi, the second paragraph titled "Non-violence" addresses the practices of breaking and cutting plants. These actions, which are deemed essential for agriculture, are considered harmful and therefore require repentance. This topic is also discussed in the third paragraph of fragment M 113⁵, another confession written in the Sogdian language. (Klimkeit, 1993: 13, 148)

3. Agriculture in Manichaean Literature

In the *Acta Archaia*, Mani is depicted as carrying a Babylonian book under his left arm (Chapter 14, paragraph 3). This portrayal underscores the common perception that Manichaeism is a "bookish" religion. Its founder recorded and preserved his teachings and beliefs in written texts, and his followers continued this tradition, viewing the preservation and protection of these works as a religious obligation. (Widengren, 1965: 74) It is important to note that Mani's primary purpose in documenting his teachings was not solely to prevent their distortion. He recognised the significant value of fiction and literature in general. His sermons, books, and letters were tools for imparting knowledge, educating about religious duties, and refining his followers. (Sundermann, 2009: 207)

Mani and the Manichaeans sought to reveal and explain the world's hidden issues to everyone. To effectively communicate the theoretical and ideological foundations of their belief system, they believed it was important to adopt a suitable literary style. While they sometimes used rough and awkward cosmological myths, they frequently created stories, fables, and parables for educational purposes. (Morano, 2009: 173) They primarily used images and symbols that held clear meaning for their audience, placing those images within a broader context that reflected aspects of Manichaean

doctrine (Klimkite, 1982: 14). In Manichaean literature, particularly in Eastern Manichaean texts, parables became a prominent literary genre. This is evident in collections like the *Āzandnāmāh*. To illustrate the prevalence of parables in Eastern Manichaean works, consider that of approximately 450 Manichaean fragments written in Sogdian script from the Turfan Berlin collection, around 80 of these fragments can be identified as parables or narrative texts. (Reck, 2009a: 21)

Colditz argues that the primary purpose of Manichaean parables is to simplify and visualize Manichaean teachings and ethics. She believes that, although these parables can be classified as a literary-religious form, they also reflect the social, economic, and political situations, as well as the living conditions of the people during their time. For instance, social details are often presented metaphorically within the parables to clarify specific doctrines. Additionally, Colditz views Manichaean parables as a way to illustrate the social role and religious identity of Manichaeism, while also depicting historical events, social phenomena, and the everyday lives of people in Iran and Central Asia during the Sasanian period. She suggests that these parables can serve as valuable sources for social and historical studies. (Colditz, 1987: 303-307)

To enhance our understanding of Manichaean society and literature, as well as their relationship within the social sphere, we have compiled a collection of parables that relate to farmers, agriculture, and its associated concepts. These parables serve to illustrate various religious teachings. Manichaean parables typically encompass a wide range of topics, from cosmological ideas to practical lessons for daily life. Due to the interconnected nature of these subjects, some parables may convey teachings on multiple but related themes. While we have attempted to categorise the parables by topic for more precise analysis, it is possible that certain portions of a parable relate to one topic while other parts pertain to another.

3.1. Cosmogony

The first parable that illustrates a cosmological doctrine by comparing it to agriculture is found in the Middle Persian text M 6005. This text has been compared with the Boyce/118 catalogue and was published by Sundermann in 1973, listed as number 38. The fragment consists of two pages. The first page narrates the story of a peasant who leaves his house to plant and harvest wheat. Sundermann interprets this story as a representation of the symbol of the First Man:

Page 1 Part II

1/ They are. He gathers /2/ that wheat/3/ and brings it to his barn jug. /4/ Since [the wheat] had come out and /5/ himself also /6/ goes to his house since he /7/ came out. Because he /8/ has done the work and because of their desire /9/ had came and < because > he has reaped /10/ and gathered. /11/ He has come because of their desire, and because that /12/ wheat in his barn jug /13/ has been gathered / two lines left blank/ 14/ [] /15/ [] (good deed) (Sundermann, 1973:107)

According to Sundermann, the theme of this parable is the creation of the earth and the material suffering of the Living Soul. In his interpretation and commentary, he writes: “This parable presents the image of wheat that is sown and reaped. The farmer is likened to the First Man, who leaves his home to sow and reap in order to bring the illuminated spirits out of the dominion of matter. He aims to gather them in the New Paradise until the end of the world, when they will return to their permanent abode of light.” (Ibid:10)

Another text that compares mythological and cosmological figures to farmers is the Kephalaion Ninety-six of the Coptic Kephalaia. This text describes three different realms in the world where farmers work to produce good fruit. The first realm is the great earth where humans live, cultivate, and harvest its fruits. The second is the living soul, which the two great luminaries in the sky labour upon until it ascends to the empyrean. The third realm is the Holy Church, which includes

its electi and its Hearers. The farmer working in this realm is the Light Nous, who has redeemed, saved, and gathered them.

An important concept in Manichaeism cosmology is the mixture of matter and light in the world. This idea is effectively illustrated in a Parthian text using the analogy of grain and straw, which was read and published by Colditz (1987: 284). Based on Sundermann's reference, she considers it to consist of M 706, M 499, and M 334b:

V/ <Speech> of the disbelievers

1/ He seduces beauty and throws <it> into /2/ (the cruel reincarnation) and into Hell. And /3/ (these) two kinds in this reincarnation process /4/ are mixed together. Like /5/ [grain?] and straw which are /6/ [mixed] together. [Then?] the farmers separate, /7/ with the power of the wind and the thresher these <things> /8/ (from) each other and [] /9/ leave <them> [] (and) [] /10/ bring. Thus [is] also this [human] /11/ like that grain [and] /12/ my children are like the farmer[s] /13/ my wisdom [and] [my true] word /14/ (are like) (the wind), [and] /15/ the just (law) (is like) the hook of the thresher. And when /16/ the Electi (preach) my (word), then they become /17/ there (revealed) and separate (it), who /18/ to paradise (and to? come?)

Fortunately, there is the interpretation of this parable that suggests its purpose is to explain the doctrine of the “blend of light and darkness” in human existence and to introduce a way out of this – namely, the Manichaean religion. In this context, the straw and the grain represent the blend that should be separated, symbolizing the blending of the two forces in the process of rebirth in the world. According to lines 10-18, the “farmers” refer to the Children of Mani, known as the Electi. With the “wind,” which signifies right speech and preaching, and the “thresher,” representing good deeds and correct religious behaviour, they work to separate and release the luminous substance (the grain) from the material (the straw).

3.2. Religious Propagation and Didactics

In the parable of the grain and the straw, Manichaean teachings are seen as agricultural tools that can lead to liberation and salvation through his descendants, who are compared to farmers. This suggests that religious Propagation and deduction, which form the basis of these farmers' activities, are also viewed as a form of agriculture. This analogy applies not only to Mani's disciples but also to Mani himself and other prophets, a topic that we will explore in detail below.

3.2.1. Mani

The Parthian fragment M500C, compared to the Boyce/34 catalogue and published as number 29 in Sundermann (1973), does not narrate a story. Instead, it presents a parable about a seed that produces different crops depending on the type of soil in which it is planted. Although the fragment is incomplete, its keywords are clear, allowing its meaning to be understood.

/V/ Now [] (Verso title)
/R/ What is sown (Recto title)

/R/1/ [] prepares (?) /2/ [and] creates, is the spirit /3/ [That which on stony ground] (??) grows /4/ <no > [kind of] benefits [bring (?)] than that which(?) on the mountainside (?) grows. /5/ [and creates] that thought is dark. /6/ [] and its crop is oppression.

/V/1/ That which ? [] /2/ They want [] the monk(?) [] /3/ [from] fear faints [] /4/ He does not remember father and [mother (?)]. /5/ In the body? [] /6/ And as [] (Sundermann, 1973: 95-96)

Sundermann interprets this fragment as a parable about a farmer who scatters his seeds across various countries. The seeds he sows are not identical; rather, each location yields different varieties. Mani is compared to a wise and virtuous man who brings the seed of a fruitful tree to fertile land. (Ibid: 53)

This theme appears in other Manichaean works as well. For instance, in the third paragraph of the Middle Persian fragment M 49 II, published in Boyce's Reader under sign b, it discusses how Mani's family adopted the religion. In this section, we read in Mani's own words:

. . . With the <help> of Nrijmyg . . . I stood before my family, and I took the advice of the gods, and I began to tell and teach this thing that Nrijmyg taught me, to my father and the elders of <the family>. When they heard it, they were amazed. And like a wise man who finds the seed of a good and fruitful tree in the virgin earth and plows it, . . . and takes it to the well-prepared and cultivated land . . . (Bahār & Ismaelpour, 2014/1393 Sh.: 255-256)

In the seventy-sixth Kephalion (187, 27-32), when a disciple asks Mani to send two Manis—one to King Shapur and one to remain with them—Mani replies:

Indeed I, a single Mani, came to the world./ All the cities [of the] world stirred, they shook. (The world) did not wi/[sh to] ace[pt m]e; unless I humbled its rebelliousness³⁰ [...] I have subdued its powers and brought/ [...] all that were there. I have planted in it/ [...] I have sown this [s]eed of life. (Gardner, 1995: 196)

3.2.2. Manichaean Electi

In the Ninety-Sixth Kephalion (245, 19-22), which we have already discussed, after describing the three fields that bear fruit and the farmers who work in them, Mani addresses his disciples:

You yourselves be good farmers! Do the fa²⁰ [rm]ing of righteousness. Preach and enlighten every soul!/ Open the eyes of the people and reveal to them/ [li]fe and death; so that you [like] wise may [become/ r]ich by your preaching. (Ibid, 251)

The text clearly illustrates that Mani compares the roles of preaching and teaching religion to the practice of agriculture. He presents this analogy as a means of profit and enrichment for his students, who can be viewed as the elect of Manichaeism. Additionally, this comparison is evident in the earlier discussed parable of the grain and the straw.

3.2.3. Prophets and Messengers

Mani viewed not only the propagation and development of his own religion but also the broader movement of religious ideas as part of the interconnected history of agriculture throughout time. In the first chapter of the Kephalaia, Mani delivers a speech in which he details the prophets of the past, likening them to farmers who engage in agriculture by sowing seeds at the right time, diligently working the land, and reaping the harvest in due season.

Just as each season and month dictate the farmer's tasks, the prophets also act according to the needs of their respective periods, guiding their followers in alignment with those times. Like farmers who tirelessly labour without rest, so too do the messengers (11.31). Each prophet follows the previous one, continuing this journey.

In this way, Mani traces the lineage of prophets from figures such as Seth, Enoch, and Shem through to Buddha, Zoroaster, and Christ, ultimately positioning himself at the end of this lineage and as a continuation of their mission.

3.3 Manichaean Community

When Mani and his followers are associated with farming, and religious education and propagation are likened to agriculture, it is important to consider Sundermann's interpretation of fragment M 500 C. He states, "The Hearers represent good soil for the tree, and in other words, they are 'the seed of the church.' The church itself is viewed as the cultivated field or the enlightened soul. Just as high-quality soil, free from sand and lime, can yield ten thousand seeds from a single seed, this process of growth continues unceasingly towards infinity." (Sundermann, 1973: 95)

This interpretation is further supported by lines from the Kephalaia. As mentioned earlier, Kephalaion ninety-six, page 245 states that "8[The] third earth is this holy church with i[t]s/ elect and its catechumens. The farmer who toi¹⁰ls over i[t] is this Light Mind. He has freed it,/ rescued it, and gathered it in from every place." (Gardner, 1995: 251) This parable is also repeated twice in Kephalaion Eighty-seven:

A. Page 217: ²⁶ What does the assembly of catechu/[me]ns resemble? It is like good earth / [...] in which the gardener shall plant a good tree.

B. Page 218: ¹ The assembly of the catechumens is li / ke this good earth that shall receive the good seed. / See how large is the assembly of the cate / chumens! For it is like good earth, since i³t also shall receive to it the holy church.

4. Conflict with Others

Just as a field experiences challenges and issues in the absence of a farmer, a religious community will also face internal conflicts and distortions after the Prophet's passing. The parable of the farm, mentioned earlier, has been used to illustrate the conflict between the Manichaean groups and the tensions they faced with infidels.

The Parthian Parable of the Blind and the Sighted, as read and published by Colditz, consists of two fragments, M 332 and M 724. This parable tells the story of a farmer who sows good seeds in his farmland but then neglects cultivating them. The land is situated along a path frequented by passersby, who are divided into two groups: the sighted and the blind:

R/ speech <of the infidels>

1/ They are [like?] a field which [a] farmer /2/ came to and he (scattered) there much seed /3/ (and) gathered from the ground [?] /4/. He fills <it> in a pot and on /5/ that field grew much weeds and (thorny plants) /6/ and after that comes another, and (sprinkles) poison (on) /7/ (each); and each grew again (and) /8/ [?] (fructify) [fruit?] and after that <are> (each) /9/ [grain? And] the thorny bushes from each [poisonous?] /10/ the seed [] be harmed, and when it (grows in) /11/ [the earth, leaves there?] each (its portion) <remains> /12/ (and) that earth is (above?) on the way /13/ [ignored] there. And perpetual wen[t] Sighted /14/ (and) the blind people on this way /15/ (before) and (behind) and (heard) /16/ the returnees that a farmer/17/ (plants) that earth [and] (if) the Sighted /18/ (people on the way) pass by

V/ speech <of the infidels>

1/ (So) they gather and eat of those grains. /2/ And if any of the blind people /3/ <those> this path pass (by) and hear /4/ [that] this land has been sown by a farmer/5/ then they take (and) eat of its poisonous fruits /6/. And when the sighted ones (see them) /7/ and say: "Do not eat (among) /8/ (thorns) there and do not eat [of the poisonous] /9/ (fruit)" and then [] /10/ the blind ones insist [] /11/ "this land has sown by a [farmer] /12/ (superior) and good (and) [you] /13/ (say) that it should not be eaten of this fruit!" /14/ And then there are (at) the end of every /15/ field many deep (wells and springs) /16/ And when [these] people /17/ [turn away?] from this land, Then /18/ (for) the eyes [sedation] (Colditz, 1987: 279-280)

The title of this piece suggests that the parable illustrates the significant conflict between Manichaeism and other religions, referred to as "infidels." The teachings of salvation from these other faiths have become invalid over time, overgrown with harmful and useless elements, symbolized by thorns and weeds. The one who spreads poison represents the devil, who seeks to keep humans, as creatures of darkness, in ignorance and disbelief regarding the true origin of their souls. The poisonous fruits symbolise the followers of various religions. Those who traverse this terrain are the Manichaeans, who received the religious heritage that has persisted up to their time.

The difference between the sighted and the blind illustrates varying levels of knowledge among the Manichaeans. The sighted possess sufficient understanding for salvation, allowing them to recognise and differentiate between beneficial and harmful teachings. In contrast, the blind lack this discernment; they often choose teachings that are detrimental or useless because they mistakenly believe other religions are beneficial. They disregard warnings from true believers and cling to their own views. These individuals represent the Manichaeans who have strayed from the correct path.

The Manichaean doctrine offers a path to salvation for them also, symbolized by the springs and wells at the end of the field, which provide water to soothe the eyes. This imagery suggests that Mani views his teachings as a continuation of previous religions, representing the ultimate message of salvation. This parable reflects the discussions within the Manichaean community and between different groups. It serves as a warning to the "blind" about the dangers of falling into other religions and encourages all Manichaeans to maintain a critical perspective on other belief systems.

Conclusion

The rural context is prominent in the parables mentioned, featuring detailed descriptions of agricultural tasks such as sowing, harvesting, threshing, and possibly the artificial irrigation of arable land. These descriptions reflect the daily experiences of believers. This creates a specific discursive framework where grain is central to the narrative. As illustrated in the parable of the grain and the straw, grain can symbolise light. In contrast, according to fragment So 14185⁶, the devil is likened to a grain that has been roasted in fire and will never grow (Reck, 2009: 382).

Since the teachings of Manichaean religion are the presence and manifestation of light in this world and tools for its triumph, the symbolism of the seed is more applicable in this sense. The seed here represents that which must be spread and propagated in order for the victory of light over darkness to occur, and agriculture is every act that contributes to the expansion and empowerment of the religion, and thus, the light. Accordingly, farmers are also the virtuous individuals from Mani himself to the elect who strive in this endeavour.

What raises questions here is that in Manichaean practical teachings, agriculture is not only seen as undesirable and not recommended; in some cases, it is even condemned and forbidden. How, then, can agriculture be considered equivalent to prophethood and spreading religion? It appears that the social significance of agriculture, particularly in societies with predominantly agricultural economies, was utilised to emphasise the importance of religious propagation.

Furthermore, the Manichaeans often relied on familiar and straightforward issues and concepts that were understandable to the general public. This familiarity with agriculture likely played a role in its selection and use in Manichaean texts, especially for those who, based on their prior beliefs, view agriculture as a pious activity associated with the prophet and spirituality, attributing a special connection between agriculture and the defeat of evil. Therefore, this is an example of an educational approach that prioritises understanding the subject over its positive or negative meanings, much like the famous fable of light and heavy, where the serpent, as a wicked creature, can nonetheless be portrayed as the hero of the story and ultimately achieve salvation.

Bibliography:

[¹] In response to the king's question about what you are inviting me to do, Mani's words are quoted in the Book of Al-Bada'a va Al-Tarikh, Vol. 3, p. 158.

[²] Manichaeans were required to observe the "Five Commandments" and the "Three signets." According to Saint Augustine, the three signets are the signet of the mouth, the signet of the hand, and the signet of the chest or embrace. Eastern Manichaean sources refer to the seals as the mouth, the hand, and the mind.

[³] Traditionally attributed to Hegemonius, the Acta Archelai is considered the oldest anti-Manichaean polemical text. Originally composed in Greek during the fourth century, it has primarily survived through a nearly contemporary Latin translation.

[⁴] This manuscript, first published by Henning in *Ein Manichäisches Bet – und Beichtbuch*, is in two parts. The first part is a liturgy for the feast of Bema in Middle Persian and Parthian, and the second part, in Sogdian with quotations in Middle Persian and Parthian, is a confessional dedicated to the electi.

[⁵] This manuscript, published by Henning in *Ein Manichäisches Bet – und Beichtbuch*, deals with the Five Commandments.

⁶ This text is part of the recto of the fifth folio of a Sogdian booklet, parts of which were published by Christiane Reck.

- *Ardā Wirāz nāmag* (Lelivred Ardaviraz) (2003/1382 Sh.), Transliteration, Translation & commentary by Philippe Gignoux, Tr. By Jaleh Amouzgar, Tehran, Moin, The Institute Français de Recherche en Iran.

- Asmussen, Jes P. (1975), *Manichaean Literature, SCHOLAR'S FCSIMILES & REPRINTS*, Delmar, New York

- Bahār, Mehrdād, Ismaelpour, Abolqasem (2014/1393 Sh.) *Adabiyāt-e-Manavī*, Tehran. Kārnāmeḥ .

- Colditz, Iris (1987), "Bruchstücke manichäisch-parthischer Parabelsammlungen." *Altorientalische Forschungen* 14/2.

- Denkard-e- Panjom (2007/1386 Sh.), Transliteration, Translation & commentary by & Ahmad Tafazoli, Tehran, Moin.

- Gardner, Jain (1995), *The kephalaia of the Teacher*, Brill, Leiden, New York, Koln.

- Ismaelpour, Abolqasem (2017/1396 Sh.), *Ostoure ye Āfarinesh dar Kish e Mānavi*, 3ed ed., Tehran, Cheshmeh.

- Klimkeit, H.J. (1982), *Manichaean Art and Calligraphy*, E. J., BRILL, Leiden.

- ----- (1993), *Gnosis on the Silk Road: gnostic texts from central Asia*, New York: HarperSanFrancisco

- Morano, Enrico (2009), "Sogdian Tales in Manichaean Script", Torino. *Literarische Stoffe und ihre Gestaltung in mitteliranischer Zeit/ colloquium anlässlich des 70. Geburtstages von Werner Sundermann/ Herausgegeben von: Desmond Durkin-Meisterernst, Christiane Reck und Dieter Weber/ WISEBADEN.*

- Olfati, Hadi (1995, 1374 Sh.), *Tarix-e-Keshāvarzī dar Iran*, V.1. First ed., Tehran, Amirkabir.

- Reck, Christiane (2009), "The Ascension of the Light Elements and the Imprisonment of Ahriman, The Cosmogonical and Eschatological Part of a Sogdian 'Sammelhandschrift'", in *Exegisti monumenta Festschrift in Honour of Nicholas Sims-Williams*, Edited by Werner Sundermann, Almut Hintze and François de Blois, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden. Pp. 381-384.

- ———, (2009a), “Soghdische manichäische Parabeln in soghdischer Schrift mit zwei Beispielen : Parabeln mit Hasen”, in: Literarische Stoffe und ihre Gestaltung in mitteliranischer Zeit: Kolloquium anlässlich des 70. Geburtstages von Werner Sundermann, ed.by: Desmond Durkin-Meisterernst , Christiane Reck, D. Weber, WISEBADEN.
- Shokri-Foumeshi, Mohammad (2018, 1397 Sh.), “ Mānaviyat e Jahanshomoul dar Chahārrāh e Adyān va Monāzeāt e Dini e Mānaqviyān dar Turfan”, in: Ketab-e-Iranzamin, Nashr e Fazā
- Sundermann, W. (1973), Mittelpersische und Partische Kosmogonische und Parabeltexte der Manichaer, Berlin.
- ——— (2009), “Manichaeen Literature in Iranian Languages”, in: A History of Persian literature, ed. Ehsan Yarshater, V. XVII, the literature of Pre-Islamic Iran, companion V.I, to A History of Persian literature, Ed.: Ronald E. Emmerick & Maria Macuch, 2009, I. B. Tauris & Co Ltd
- Taqizadeh, Hasan (2006, 1385 Sh.), Mani Shenasi, With the Effort of Iraj Afshar, Tehran, Tous.
- Widengren, Geo (1965), Mani and Manichaeism, Translated from German by Charles Kessler, London.

Haydarov Komil Donabayevich

**Doctor of Philosophy (DSc), Professor at the Samarkand Regional Center for
Pedagogical Excellence**

Email: komilhaydar58@gmail.com

Received 2th May 2025, Accepted 16th May 2025, Online 30th May 2025

IDEAS OF SPIRITUAL PERFECTION IN THE HERITAGE OF EASTERN THINKERS

Abstract: This article examines the role and significance of spiritual education in the historical development of humanity, highlighting both the human need and potential for attaining spiritual perfection. It explores the fundamental principles of Eastern ethics and morality, and their influence on personal spiritual growth, through the philosophical and ethical teachings of renowned thinkers from Central Asia. Historically recognized as a cradle of spirituality and enlightenment, Central Asia has produced revered saints, scholars, and visionaries whose intellectual contributions have transcended time and culture. This study reflects on the ideals of spiritual perfection found in the unique and timeless spiritual legacy – often referred to as a “treasure chest of priceless wisdom” – left by great figures such as Imam Bukhari, Hakim at-Tirmidhi, Khoja Ahmad Yassawi, Abu Nasr al-Farabi, Ibn Sina (Avicenna), Al-Biruni, Imam al-Maturidi, Imam ad-Darimi, Mahdumi A’zam, Abullays Samarqandi, Alisher Navoi, Abdurahman Jami, Mirzo Ulughbek, and Qazizoda Rumi.

Keywords: Spiritual heritage, spiritual education, moral values, Eastern thinkers, philosophy of perfection, Jadid heritage.

SHARQ MUTAFAKKIRLARI MEROSIDA MA’NAVIY BARKAMOLLIK G’OYALARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada insoniyatning tarixiy taraqqiyoti jarayonida ma’naviy tarbiya omilining o’rni va ahamiyati, odamzotning ma’naviy barkamollikka erishish ehtiyoji va imkoniyatlari, sharqona o’dob va axloq tamoyillarining mazmun-mohiyati, ularning inson ma’naviy kamolotiga ta’siri kabi masalalar Markaziy Osiyodan yetishib chiqqan mutafakkirlarning falsafiy-axloqiy ta’limoti asosida tahlil qilingan.

Qadimdan ma’naviyat eshigi, ma’rifat beshigi bo’lib kelgan Markaziy Osiyo zaminidan yetishib chiqqan, yetti iqlimga dong’i ketgan aziz-avliyolar, daholar, ilmu-urfon namoyandalari - Imom Buxoriy, Hakim at-Termiziy, Xoja Ahmad Yassaviy, Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Beruniy, Imom al-Maturidiy, Imom ad-Doramiy, Maxdumi A’zam, Abullays Samarqandiy, Alisher Navoiy, Abdurahmon Jomiy, Mirzo Ulug’bek, Qozizoda Rumi singari buyuk ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan “bebaho hikmatlar sandig’i”, betakror ma’naviy merosida barkamollik g’oyalari haqida mushohada qilinadi.

Kalit so’zlar. Ma’naviy meros, ma’naviy tarbiya, ma’naviy qadriyatlar, Sharq mutafakkirlari, barkamollik falsafasi, jadidlar merosi.

ИДЕИ ДУХОВНОГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ В НАСЛЕДИИ ВОСТОЧНЫХ МЫСЛИТЕЛЕЙ

Аннотация. В данной статье рассматривается роль и значение духовного воспитания в историческом развитии человечества, подчеркивается потребность и потенциал человека в достижении духовного совершенства. В ней на примере философских и этических учений известных мыслителей Центральной Азии исследуются основополагающие принципы

восточной этики и морали, а также их влияние на духовный рост личности. Исторически признанная колыбелью духовности и просвещения, Центральная Азия породила почитаемых святых, ученых и провидцев, чей интеллектуальный вклад вышел за пределы времени и культуры. Данное исследование посвящено идеалам духовного совершенства, которые содержатся в уникальном и неподвластном времени духовном наследии, часто называемом «сундуком бесценной мудрости», оставленном такими великими личностями, как имам Бухари, Хаким ат-Теризи, Ходжа Ахмад Яссави, Абу Наср аль-Фараби, Ибн Сина (Авиценна), аль-Бируни, Имам аль-Матуриди, Имам ад-Дарими, Махдуми Аъзам, Абуллайс Самарканди, Алишер Навои, Абдурахман Джами, Мирзо Улугбек и Казизода Руми.

Ключевые слова: Духовное наследие, духовное воспитание, нравственные ценности, восточные мыслители, философия совершенства, джадидское наследие.

Kirish. Sharq xalqlari ma'naviy-falsafiy merosini bebaho xazinaga qiyoslash mumkin. Darhaqiqat, Markaziy Osiyo zaminida ma'naviy tarbiya masalasi azaldan shaxs kamoloti hamda millat taraqqiyotining g'oyat zarur va muhim sharti deb hisoblab kelingan. O'tmishda yashab, ijod etgan buyuk mutafakkir ajdodlarimiz sharqona odob-axloq, sharqona ma'naviyat g'oyalarini ilgari surib, jamiyat hayotining mazmun-mohiyatiga asos soldilar. Bunday g'oyalar ilk o'rta asrlar davrida Ibn Sino, Beruniy, Ahmad Yassaviy, Bahouddin Naqshband kabi mutafakkirlarning, muhaddis allomalarning asarlarida ham, "Qutadg'u bilig", "Qobusnoma" kabi didaktik asarlarda ham keng yoritilgan. Temuriylar davriga kelib sharqona madaniyat g'oyalariga e'tibor kuchaydi. Xususan, "Temur tuzuklari"da do'stlik, vafodorlik, insof, adolat, iymon va e'tiqod, ilm-ma'rifat va kasb-hunarli bo'lish hamda boshqa insoniy fazilatlariga rioya qilish haqida teran fikrlar bayon etilgan. Sohirqiron Amir Temur tomonidan fuqarolarning shariatga va qonun-qoidalarga so'zsiz bo'ysinishi lozimligiga katta e'tibor berilgan. Bu Sharq xalqlariga, xususan, o'zbek xalqiga xos bo'lgan yuksak madaniyat belgisidir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Sharqda ma'naviy tarbiya va barkamollikka erishish g'oyasi azaldan faylasuf va mutafakkir donishmandlar ijodida bosh g'oya bo'lib kelgan. Xususan, ma'naviy qadriyatlarining alohida unsurlari, ma'naviy-axloqiy barkamollik hamda inson hayotida ta'lim-tarbiyaning o'rni haqidagi qarashlar Platon, Aristotel, Demokrit kabi qadimgi yunon faylasuflari qatorida Forobiy, Beruniy, Ibn Sino, Ahmad Yassaviy, Imom Buxoriy, Imom Termiziy singari Sharq mutafakkirlari asarlarida ham ilmiy jozibador tarzda ifodalangan bo'lsa, Sharq Renessansining keyingi davri namoyandalari va ma'rifatparvar jadidlar ijodida ushbu jarayon takomilga yetkazildi. Ma'naviy barkamollikka erishish tamoyillari xalqimizning bebaho mulkiga aylangan "Fozil odamlar shahri", "O'tmishdan qolgan yodgorliklar", "Donishnoma", "Temur tuzuklari", "To'rt ulus tarixi", "Xamsa" singari asarlarda aniq-tiniq qilib bayon etilgan. Insonparvarlik g'oyalari Sharq allomalari tomonidan hayotning mazmuni bo'lgan ma'naviy barkamollikka erishishning muhim omili sifatida targ'ib etilganligi, bu borada ularning o'zlari shaxsiy namuna bo'lish darajasiga yetganligi sharqshunos olimlar asarlarida donishona talqin etildi.

O'zbek olimlarining Sharq falsafiy merosi, uning nazariy manbalari, xususan, tasavvuf va uning tariqatlari, xojagon harakati, milliy va diniy qadriyatlar tarixi, barkamol shaxs tarbiyasidagi ahamiyatiga bag'ishlangan falsafiy tadqiqotlar salmog'i tobora ortib borayotganini N.Komilov, U.Uvatov, X.Shayxova, Z.Minavvarov, R.Shodiyev, A.Erkaev, K.Kattayev kabi mualliflarning

tadqiqotlari misolida e'tirof etish lozim. Hozirgi kunda ham Q.Nazarov, A.Muxtarov, O.Abdullajonov, M.Xajiyeva, A.Xuseynova kabi faylasuf olimlar tomonidan mavzuga doir ko'lamli tadqiqotlar olib borilmoqda.

Ayni paytda ma'rifatparvar jadid ajdodlarimizning ma'naviy barqamollikka erishishga bag'ishlangan asarlarini o'rganishga alohida e'tibor qaratilayotgani ayni muddaodir. Chunki Yangi O'zbekistonning ma'naviy poydevorini barpo etishdek ezgu maqsadni amalga oshirish jadid bobolarimizning merosini har tomonlama o'rganish va tarbiyaviy ishlarimizga keng tatbiq etishni taqozo etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mamlakatimizda istiqlolni dastlabki yillaridan boshlab barcha jabhalarda bo'lganidek, milliy-ma'naviy qadriyatlarni targ'ib qilish va rivojlantirish, inson ongi va qalbiga singdirish hamda ularning tarbiyaviy ta'sirchanligini kuchaytirish kabi masalalar davlat siyosatida barqaror o'rin egallab kelmoqda. Xususan, O'zbekistonning yangi qiyofasi, Uyg'onish davri poydevori yaratilayotgan bugungi kunda ma'naviy omillarga, ularning jamiyat rivojida o'rni va ahamiyati masalalariga ehtiyoj yanada kuchayib bormoqda. Zero, "ma'naviy-axloqiy mezonlar, milliy va umuminsoniy qadriyatlarning ustuvorligiga erishish" [1] Yangi O'zbekistonni barpo etishning muhim vazifasiga aylandi. Ushbu yangilanish jarayonlari jamiyat hayotining barcha sohalarida ma'naviy qadriyatlarni mazmunan boyitish, uning ta'sirchanligi hamda samaradorlik koeffitsientini yanada oshirish mexanizmlarini tadqiq qilish zaruratini keltirib chiqarmoqda.

Sharq mutafakkirlarining ma'naviy barkamollik haqidagi g'oyalarini retrospektiv nuqtai nazardan chuqur va har tomonlama o'rganish, bunda tarixiylik va mantiqiylik uyg'unligiga erishish, qator ma'naviy-tarbiyaviy qirralarini ochib berish – falsafiy tadqiqotlarimizning istiqbolini belgilab berishi lozim.

Tahlil va natijalar. Sharqona odob va qoidalar sharqona demokratiya tamoyillarining shakllanishiga asos bo'ldi. Dunyodagi barcha xalqlar demokratiyaga intiladilar. Bu harakat muayyan shakl yoki ko'rinish kasb etadi. Ana shulardan biri *sharqona demokratiyadir*. Har qanday demokratiyaning asosida qiziqish, intilish va boshqa manfaatlarni muvofiqlashtirish, murosa madaniyati yotadi. Mamlakatimizda sharqona madaniyatni jamiyat hayotiga keng joriy qilish o'zbek xalqi tomonidan qo'llab-quvvatlanganligi bejiz emas - u hozirgi kunda har qanday siyosiy va boshqa bahsli masalalarni faqat tinch, muzokara va kelishuv yo'li bilan hal etish, o'zaro manfaatli, pragmatik natijalarga erishish, zo'ravonlik ko'rinishlariga barham berish ilmidir.

Xalqimizning ma'naviy yuksalishida *islom dini*, uning falsafasi (kalom), yer yuzi musulmonlarining dasturulamali, diniy ahkomlar manbai bo'lgan *Qur'oni karim* va *Hadisu shariflarning* o'rni va ahamiyati beqiyosdir. Islom dini avval boshdanoq insonni o'qib-o'rganishga, ilm vositasi bilan dunyoni anglab yetishga da'vat qildi. Chin musulmon ilmdan qolmaydi, beshikdan to qabrgacha ilm izlaydi, hayotning mazmunini ilmdan deb biladi, ilmsizlik nodonlik va johillikni keltirib chiqaradi. Qur'oni karimda "ilm"so'zidan chiqqan "alima" (bilmoq) so'zi yuzlab marotaba uchraydi.

Ilm olmoq ayni zamonda har bir yurtdoshimiz uchun qadriyat hisoblanadi. Muborak hadislarda ilmu ma'rifat alohida qadriyat sifatida ulug'langan. "Yoshlikda olingan bilim toshga o'yilgan naqsh kabidir"[3.108] degan hadisda inson navqironlikda bilim olishga ko'proq intilishi zarurligi ta'kidlangan.

Hayotning har bir jabhasida – biror ezgu amalni bajarishda ham, odamlar bilan munosabatlarda ham ilm darkor. Hadislarning birida “Uyalgan kishi va mutakabbur kishi ilm ololmaydi” [6.32], deb ta’kidlansa, boshqa bir hadisda “Ikki narsadan o’zgasiga hasad qilmoq joiz ermas, biri – kishiga Alloh taolo halol mol-dunyo bersa-yu, uni Haq yo’lida sarflayotgan bo’lsa, ikkinchisi – kishiga Alloh taolo ilmu hikmat ato etsa-yu, u shu tufayli oliy maqomga erishib, hukm surayotgan, odamlarga bilganini o’rgatayotgan bo’lsa” [6.34], deyiladi.

Islomda imon-e’tiqod butunligi, halol va haromni ajratish, yaxshi xulq egasi bo’lish, saxovat va ehson bilan nom qozonish, birodarlik, o’zaro yordam, sadoqat, vafo, poklik singari ezgu g’oyalar talqiniga muhim o’rin berilgan bo’lib, u yoshlar tarbiyasida juda zarurdir. Payg’ambarimiz Muhammad s.a.v. “Ilmning susaymog’i qiyomat alomatlaridandir” [6.24], deganlar.

Chinakam hidoyat manbai bo’lmish Qur’oni karimda imon inson irodasini, fazilatlarini chiniqtiradigan qudratli vosita sifatida olib qaraladi. Imonli kishining belgilari quyidagicha tavsiflanadi: ular mo’min, yuvvosh, itoatkor, yolg’on so’zdan qochuvchi, poklik, halollikka intiluvchi, va’daga vafo, ibodatiga amal qiluvchi va shular tufayli jannat vorislari bo’lgan insonlardir.

Savob ishlar qiladigan saxovatli, xayr-ehsonli musulmon kishining imoni ziyoda bo’ladi, ya’ni imonining nuri yanada ravshanlashadi. Gunoh ishlar qilinganda esa imon nuri xiralashadi. Muqaddas Qur’oni karimda “Xayrli, savob ishlarda bir-biringizdan o’zishga shoshiling” deyilgan hikmatning ma’nosi shudir.

Taniqli yozuvchi Tohir Malik “Hayotda inson ba’zan halol (pok) va harom (nopok) ikki ayri yo’lga to’g’ri kelib qoladi. Ulardan qaysi birini tanlash uning aqliga, iroda kuchiga, vijdon amriga bog’liq bo’ladi” [8.127], deb yozgan edi. Ushbu hikmatning mohiyatini yoshlar to’g’ri anglashlari, vujudiga singdirishlarini maqsad qilgan holda quyidagilarni bayon qilish joiz, deb o’ylaymiz. Islom dini nuqtai nazaridan Alloh tarafidan ruxsat etilgan narsalar halol, ruxsat etilmaganlari haromdir. Haloldan uzoq, haromga yaqin narsalar makruh deyiladi. Halol turganda harom ishga qo’l urish yoki harom taom yeyish og’ir gunoh hisoblanadi. Alloh harom etilgan ishlar qiluvchilarga qisman shu dunyoda, asosan qiyomatda tegishli jazosini beradi.

Payg’ambarimiz Muhammad (s.a.v.) ko’plab hadislar shariflarida musulmonchilik faqat namoz, ro’za, zakot, haj kabi ibodatlar bilangina emas, balki rahm-shafqatli bo’lish, muhtojlarga marhamatli, xayr-ehsonli bo’lish, odamlarga manfaat yetkazish, muomala va munosabatlarda adolatli bo’lish, insofda turish kabi fazilatlar bilan ham belgilanishini ta’kidladilar. Rasululloh islomning asosiy maqsadi xulqni tuzatmoq, nafsni tarbiyalash bilan kamolotga erishmoq ekanligiga ishora qilib, odamlarni to’g’riso’zlikka, vijdonni pok saqlashga, riyo, nifoq, hasad, adovat, gina, kibru havo, o’zaro qo’pol munosabatlardan saqlanishga da’vat etdilar. Yurtimizdan yetishib chiqqan, islom olamida nom qozongan Imom al-Buxoriy, Imom at-Termiziy, Imom ad-Doramiy kabi buyuk muhaddislar payg’ambar Muhammad (s.a.v.)ning islohg muhtoj bo’lgan barcha amallar, jumladan e’tiqod, amaliyot, axloq-odobga doir bebaho ahkomu arkonlarini bayon qilib, xalq orasida tashviqot qildilar.

Ma’naviy tarbiya ishlarimizning samarasini oshirish, ma’naviy qadriyatlarni keng targ’ib qilishni tashkil etishda ma’naviy merosimizning noyob tarkibiy qismi bo’lgan *tassavvuf* ilmini o’rganish g’oyat muhim ahamiyatga ega. Mustaqillik davrida tasavvuf va uning tariqatlarini o’rganishga bag’ishlab ko’plab tadqiqotlar amalga oshirildi. Kishini ruhiy poklanishga da’vat

etadigan bu ta'limot nazariy va amaliy tomonlardan iborat. Uning nazariy tomoni botinan, intuitsiya orqali Xudo vasliga yetish bo'lsa, amaliy tomoni solihning xulq-odob qoidalarini bajarish, Yaratganga sodiq bo'lish, bironvga yomonlikni ravo ko'rmaslik, kasb-hunar orqali turmush kechirish, sabr-qanoatli bo'lishdan iborat [12.9.13].

Tasavvufning bir qancha silsila suluklari bo'lgan ("silsila" – zanjir, "suluk" – so'fiylik yo'li). Ular ichida ja'fariyya, qodiriyya, yassaviyya, kubroviyya, naqshbandiyya suluklari Markaziy Osiyoda keng tarqalgan. Islomning taniqli tadqiqotchilaridan Komilxon Kattaevning ta'kidlashicha, bulardan tashqari bektoshiyya, badaviyya, junaydiyya, mavlaviyya, rafoiyya, suhravardiyya, xilvatiyya, xolidiyya, shayxiyya, shozaliyya, chishtiyya, qalandariyya [7.138], yana, muhosibiyya, qassoriyya, tayfuriyya, xarroziyya, xafifiyya, sayyoriyya, rifoiiyya, badaviyya, mavlaviyya deb ataladigan suluklar ham bo'lgan [10.7-16]. Halollik, poklik, muruvvatli bo'lish kabi ezgu g'oyalar tasavvufning barcha suluklariga tegishli. Xususan, "*Xojagon harakati*" nomi bilan mashhur bo'lgan naqshbandiyya tariqati Yusuf Hamadoni, Abduxoliq G'ijduvoni va Bahouddin Naqshband tomonidan ishlab chiqilgan axloq va xulq-odob qoidalaridan iborat. Naqshbandiyya oqimida ochko'zlik, nafs, molparastlik, shuhratparastlik, tamagirlik kishining eng katta nuqsonlari deb qaralgan. Bu illatlarga mehr-shavqat, kamtarlik, saxiylik kabi fazilatlar qarshi qo'yilgan.

Kubraviyya oqimi inson faqat ilohiy olamni emas, balki o'z-o'zini ham bilishi zarurligini uqtiradi. Odam faqat ilohiy ishq doirasida o'ralashib qolmasdan, o'zini anglab yetgan bunyodkor kuchdir. Kubraviyya *futuvvat* (javonmardlik) g'oyalari bilan chambarchas bog'liqdir. Inson xudo vasliga yetmoqligi uchun ruhan pok bo'lishi bilan birga ma'naviy yetuk ham bo'lmog'i kerak. Ruhiy va ma'naviy barkamollikka erishish uchun inson o'z umrini behuda o'tkazmasligi, hunar bilan mashg'ul bo'lmog'i lozim. Inson hayoti bir lahzalik fursat bilan barobar, loqaydlik, beparvolik, dangasalik insonni balo-ofatga giriftor qiladi. Nafsini tiya olmaslik, baxillik, hasadgo'ylik hech qachon odamga obro' keltirmaydi. O'z nafsini tiya olgan, turli shahvatlarga berilmagan odam eng qudratli insondir. Nafs ketidan borgan odam tubanlashib ketaveradi, boshqalarga zulm va sitam o'tkazibgina qolmay, o'ziga ham zulm qiladi.

Tasavvuf ilmini targ'ib qilgan *Xoja Ahrori Valiy* (1404–1490) boshqalarning og'irini yengil qilishni eng ulug' va olijanob ish deb bilgan. Shu g'oyaga asosan Xoja Ahror o'z faoliyatida so'fiylarga beva-bechoralarni, oddiy mehnat ahlini moddiy va ma'naviy himoya qilish uchun davlat ishlariga aralashishlari lozimligi va shu yo'l bilan xalqdan o'z xizmatlarini ayamasligini doimiy ravishda eslatib kelgan. Shu bois, o'zi birinchilar qatori hokimiyatdagi nufuzli shaxslar vositasida ming-minglab kishilarga yordam ko'rsatgan. Boshqalarni ham shunga da'vat etgan. Bu fikrning tasdig'i tariqasida Xoja Ahrorning Navoiy, Jomiy va Husayn Boyqaroga yo'llagan maktublarini eslash kifoya. Abdurahmon Jomiy "Nafahot ul-uns min hazorot il-quds" (Muqaddas dargohdan esuvchi do'stlik shabadalari) degan asarida ta'kidlaganidek, Xoja Ahrorning saxiyliklari chegarasiz edi [4.96]. U qurdirgan madrasa va xonaqohlarning soni 20 dan ortiq, vaqfnoma daftaridagi mol-mulklarning soni 254 ta bo'lgan.

Taniqli olim Najmiddin Komilov *tasavvuf va futuvvat* mazmunan o'zaro yaqin bo'lib, bir-birini to'ldirgan va bir-biriga madad bergan, deb ta'kidlagan edi. Bizning yurtimizda qadimdan odamlarga yaxshilik qilish, ularning hojatini chiqarish, do'stu birodarlar, ustozlar, elu-yurt sharafigi himoya qilish, yurtdoshlarning obro'yini ko'tarish kabi halol-pokiza ishlarni bajarib yuradigan,

shundan zavq-shavq oladigan ezgu niyatli insonlar ko'p bo'lgan. Bunday odamlarni javonmardlar, axiylar yoki fatiylar deb ataganlar ("javonmard"- mard, botir, olijanob, "fatiy" ham shunday, "axiy"- do'st, birodar degan ma'noni bildiradi).

Futuvvat maslak, tariqat bo'lib, uning ruknlari quyidagilardan iborat bo'lgan:

- kambag'al, muhtoj kishilarga beg'araz moddiy yordam ko'rsatish;
- hojatbarorlik, odamlarni mushkullardan qutqarish;
- turmushda og'ir vaziyatga tushib qolgan, yo'lini yo'qotgan odamlarga maslahat berish, o'z yo'lini topib olishga ko'maklashish;
- bemorlarning darddan qutilishiga yordam berish;
- yetim bolalarni parvarish qilish, tarbiyalash;
- musofirlarga xizmat ko'rsatish, ularning ko'nglini olish;
- yoshlarning ilm, kasb-hunar egallashlariga yordam berish;
- qarindoshlar, ota-onalar, farzandlar ahvolidan doimo xabar olib turish, mehr-oqibatli bo'lish;
- hammaslaklar, ustoz va murabbiylar hurmatini joyiga qo'yish;
- elu-yurt, ona Vatan sharafigini himoya qilish, zarur bo'lganda Vatan uchun jon fido qilish, uni dushmanlar, g'alamislardan himoya qilishga doimo shay turish.

Javonmardlik harakati Xuroson, Eron va Movarounnahrda X–XIII asrlarda boshlangan bo'lib, Shayx Abulhasan Xaraqoniy, Shayx Abulabbos Qassob, Shayx Abuali Siyoh, Shayx Abuali Daqqoq, Abuabdulloh Sanjariy va boshqalarning g'oya va da'vatlari, amaliy harakatlari orqali yaqqol namoyon bo'ldi.

Xulosa va tavsiyalar. Buyuk ajdodlarimiz asos solgan tarixiy silsila yurtimizdan yetishib chiqqan ma'rifatparvar jadidlar timsolida bardavom bo'lganligi ayni haqiqat. Davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev 2020-yilning 24-yanvar kuni Oliy Majlisga Murojaatnomasida xalqimizning ma'naviy yuksalishiga betakror hissa qo'shgan ma'rifatparvar jadidlarning bebaho merosini o'rganish masalasiga alohida to'xtalib o'tdi [2.2]. Jadidlar faqatgina ilm-ma'rifatni emas, balki eng avvalo insoniylikni, mehr-oqibatni ulug'langanlar. Ular "o'zbek xalqining keyingi taraqqiyoti uchun mustahkam poydevor yaratganlar" [5.240], qiyinchilik bilan hayot kechirishgan bo'lsalar-da, ma'naviyatni doimo boshi uzra ko'tarib va ardoqlab kelganlar. Ma'naviy-madaniy qadriyatlarimizning buyuk siymolari, qomusiy olimlarimiz insoniyat tamadduni rivoji, jahon tafakkuri taraqqiyotiga ulkan hissa qo'shdilar.

"Ma'naviyat" va "tarbiya" tushunchalari o'zaro chambarchas bog'langan va bir butun jarayonni tashkil etuvchi falsafiy kategoriyalar bo'lib, ularni ayro holda tasavvur qilish mantiqsizlikdir. Zero, milliy va umuminsoniy qadriyatlar aynan ma'naviyat va tarbiyaning uyg'unligida, ya'ni ma'naviy tarbiya jarayonida voqelikka aylanadi. "Ma'naviyat" kategoriyasining mazmuni "ma'ni", "ma'no" degan so'zlar bilan cheklanmaydi, u jamiyat va inson hayotiga mazmun bag'ishlaydigan, ijtimoiy ahamiyat kasb etuvchi tushunchadir.

"Tarbiya" atamasining ijtimoiy ahamiyatini "ma'naviyat" tushunchasi bilan uyg'unlashgandagina his qilish, anglab yetish mumkin. "Ma'naviyat" ham, "tarbiya" ham "ta'lim" tushunchasi orqali mavjud bo'lishi, aynan shundagina insonning ma'naviy va axloqiy fazilatlarini shakllanishiga ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Bugun O'zbekistonda yoshlarni ilm-fanga keng jalb qilish, jahon fani va bilimlari xazinasidan bahramand qilish davlat siyosatiga aylandi. Ulug' ajdodlarimiz yaratgan ulkan silsila bugun ham, ertaga ham, undan keyin ham davom etaveradi. O'z tarixi, ma'naviy merosi ruhida tarbiya topgan yosh avlod ongida o'z Vatani, uning o'tmishi bilan faxrlana olish tuyg'ularini shakllantirish bugun ma'naviy tarbiya jarayonidagi eng muhim yo'nalishga aylanishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 26.03.2021 y., 07/21/5040/0243-son.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga Murojaatnomasi // "Xalq so'zi", 2020 yil 25 yanvar. - №19 (7521)-son.
3. Axloq-odobga oid hadis namunalari. Toshkent, "Fan", 1990. -10bet.
4. Valixo'jaev B. Xoja Axror tarixi. –T.: "Yozuvchi", 1994. – 96 bet.
5. Djabbarov I. Uzbeki: etnokulturnye traditsii, byt i obraz jizni. –T.: «Shark», 2007. - 240.
6. Imom Buxoriy. Sahihi Buxoriy: Al-jomi' as-sahih (Ishonarli to'plam). T.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2008. -32 bet.
7. Kattayev K. Samarqandnoma. T.: " Mashhur-press", 2017. -138 bet.
8. Tohir Malik. Halol nima-yu... harom nima: ma'rifiy suhbatlar. –T.: "Yangi asr avlodi", 2016. –127 bet.
9. Qarshiboyev M. Ezgulik va ma'naviyat. –T.: "Ma'naviyat", 2009.
10. Homidiy H. Tasavvuf allomalari. To'ldirilgan nashr. –T.: O'zbekiston NMIU, 2016. 7-16 betlar.
11. Haydarov, Komil. "Master–student Relations, Importance of Reading Culture and Creative Environment in the Development of Education." *International Journal on Integrated Education*, vol. 3, no. 5, 2020, pp. 4-7, doi:[10.31149/ijie.v3i5.367](https://doi.org/10.31149/ijie.v3i5.367).
12. Komil Donaboyevich Haydarov. (2021). The impact of the naqshbandi philosophy on the development of spiritual values. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 1(2), 9–14. Retrieved from <http://ijpsss.iscience.uz/index.php/ijpsss/article/view/13>.

Ergashev Oybek Qahramon o'g'li

Department of Social Sciences

Kokand University

oergashev@kokanduni.uz

Published under peer review:

Professor, N.Xolmirzaev

Received 2th May 2025, Accepted 16th May 2025, Online 30th May 2025

HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS OF THE MANIFESTATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN RELIGION AND MORALITY AS A SOCIAL NECESSITY

Annotation: The article examines the historical and philosophical foundations of the relationship between religion and morality as a social necessity. The study analyzes the mutual integration of religion and morality in the context of globalization, their role in society, the importance of education and family, and their function in countering modern threats. Scientific methods such as comparative analysis, synthesis, and generalization are used, and the results have potential applications in ethics, religious studies, philosophy, and sociology.

Keywords: religion, morality, globalization, social necessity, historical-philosophical foundations, ethos-sphere, moral crisis, integration, education, family, deviant behavior, secularization, cultural heritage, universal values.

DIN VA AXLOQ MUNOSABATINING IJTIMOYIY ZARURIYAT SIFATIDA NAMOYON BO'LISHINING TARIXIY-FALSAFIY ASOSLARI

Annotatsiya: Maqola din va axloq munosabatlarining ijtimoiy zaruriyat sifatida namoyon bo'lishining tarixiy-falsafiy asoslarini o'rganadi. Tadqiqotda globallashuv sharoitida din va axloqning o'zaro integratsiyasi, ularning jamiyatdagi roli, ta'lim-tarbiya tizimi va oilaning ahamiyati, shuningdek, zamonaviy tahdidlarga qarshi kurashishda ularning tutgan o'rni tahlil qilinadi. Maqolada qiyosiy tahlil, sintez, umumlashtirish kabi ilmiy metodlardan foydalanilgan bo'lib, natijalar etika, dinshunoslik, falsafa va sotsiologiya sohalarida qo'llash imkoniyatini yaratadi.

Kalit so'zlar: din, axloq, globallashuv, ijtimoiy zaruriyat, tarixiy-falsafiy asoslar, etosfera, ma'naviy inqiroz, integratsiya, ta'lim-tarbiya, oila, deviant xulq-atvor, sekulyarlashuv, madaniy meros, umuminsoniy qadriyatlar.

ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКИЕ ОСНОВЫ ПРОЯВЛЕНИЯ ВЗАИМОСВЯЗИ РЕЛИГИИ И НРАВСТВЕННОСТИ КАК СОЦИАЛЬНОЙ НЕОБХОДИМОСТИ

Аннотация: Статья исследует историко-философские основы взаимоотношений религии и морали как социальной необходимости. В работе анализируется взаимная интеграция религии и морали в условиях глобализации, их роль в обществе, значение системы образования и семьи, а также их место в противодействии современным угрозам. Используются научные методы, такие как сравнительный анализ, синтез и обобщение, а результаты могут быть применены в сферах этики, религиоведения, философии и социологии.

Ключевые слова: религия, мораль, глобализация, социальная необходимость, историко-философские основы, этосфера, духовный кризис, интеграция, образование, семья, девиантное поведение, секуляризация, культурное наследие, общечеловеческие ценности.

Kirish. Jamiyat taraqqiyoti jarayonida har bir tarixiy davr muayyan o‘rin va ahamiyatga ega bo‘lib kelgan. Har bir davr ijtimoiy hayotning turli sohalariga o‘z ta‘sirini o‘tkazadi. Hozirgi zamon esa butun dunyo bo‘ylab axborotning keskin tezlikda yangilanishi, qadriyatlarning qaytadan ko‘rib chiqilishi kabi global jarayonlar bilan xarakterlanadi. Hayotning deyarli barcha jabhalarida yuz berayotgan jadal o‘zgarishlar, boshqacha aytganda – globallashuv holati kundalik voqelik sifatida qaralmoqda. Bugungi global dunyo esa yangi qadriyatlar shakllanishi va jamiyatning barcha sohalariga yangicha yondashuvni talab etishi bilan ajralib turadi.

Shaxsning kamoloti har qanday ijtimoiy tizimning eng muhim tamoyillaridan biri bo‘lib kelgan. Chunki insonlar shaxs sifatida rivojlanmaydigan jamiyatning yorqin kelajagini tasavvur qilish qiyin. Ma‘naviy va axloqiy jihatdan kamolotga erishgan, barkamol avlodni tarbiyalay oladigan millatning taraqqiy etishi va rivojlanishi oson anglanadi. Asrlar davomida aynan shu masala har bir jamiyat uchun dolzarb muammo bo‘lib, har bir millat uni o‘ziga xos usulda hal qilgan. Masalan, bizning buyuk ajdodlarimiz o‘z davrida mukammal inson tushunchasini butun bir axloqiy mezonlar tizimi, zamonaviy tilda aytganda, sharqona axloq kodeksi sifatida shakllantirganliklari alohida e‘tirof etiladi. Abu Nasr Farobiyning “Fozil odamlar shahri” asarida ifodalangan, jamiyat a‘zolarining axloqiy darajasini belgilovchi o‘n ikki xislat haqidagi qarashlar buni yaqqol namoyon etadi.

“Hozirgi vaqtda dunyoning turli mintaqalarida millatlararo va dinlararo keskinlik kuchayib bormoqda, millatchilik, diniy murosasizlik bosh ko‘tarmoqda. Bu illatlar davlatni yemirib, jamiyatni parchalab, radikal guruh va oqimlar uchun mafkura bazasiga aylanmoqda. Ana shunday murakkab vaziyatda mamlakatimizda turli millat va dinga mansub insonlar o‘rtasida do‘stlik va hamjihatlikni yanada mustahkamlash biz uchun borgan sari muhim ahamiyat kasb etmoqda. Hech shubhasiz, bu bizning zaminimizda tinchlik va osoyishtalikning mustahkam kafolati, xalqimiz bunyodkorlik salohiyatini, uning ertangi kunga bo‘lgan ishonchini oshirishning asosi bo‘lib xizmat qilmoqda”[1].

Axloq ham, din ham insonlar xulq-atvorini boshqarish, ijtimoiy hayotni muvozanatda ushlab turishda muhim vosita bo‘lib kelgan. Har ikkala tizimning asosiy maqsadi – jamiyatda ezgulik va yaxshilikka intilishdir. Biroq bugungi globallashuv jarayonlari natijasida dunyoda sekulyarlashuv va sakrallashuv kabi bir-biriga zid yo‘nalishlar shakllanmoqda. Bu esa o‘z navbatida, dinning ijtimoiy hayotdagi mavqeiga bevosita ta‘sir ko‘rsatmoqda. Ayniqsa, dinning axloqiy qadriyatlarni shakllantirishdagi o‘rni asta-sekin kamayib bormoqda. Shu bilan birga, axloqning zamonaviy jamiyatdagi funksiyasi va ahamiyati ortib bormoqda. Ushbu omillar mavzuning dolzarbligini belgilab beradi.

Maqolada qo‘llanilgan metodikaning tavsifi. Ushbu ilmiy tadqiqotda ilmiy bilish jarayonining asosiy tamoyillari – obyektivlik, tarixiylik, mantiqiylik, umumiy bog‘liqlik, vorislik va umuminsoniylik prinsiplariga asoslanilgan. Tadqiqot davomida qiyosiy tahlil, tahlil va sintez, analogiya, umumlashtirish kabi metodlardan samarali foydalanildi. Bu usullar orqali mavzuning turli jihatlarini chuqur tahlil qilindi va asosli ilmiy xulosalar chiqarildi.

Maqola mavzusiga oid adabiyotlar tahlili. Axloq va din, shuningdek ularning o‘zaro aloqadorligi, umumiy va farqli jihatlar haqida ko‘plab olimlar va faylasuflar tomonidan ilmiy izlanishlar olib borilgan. Ammo, zamonaviy axloqiy qarashlar va globallashuv jarayonidagi dinning tutgan o‘rni, ularning o‘zaro munosabatining yangi shakllanayotgan bosqichlari, shuningdek, bu jarayonning hududiy (mintaqaviy) xususiyatlari kabi masalalar yaqin o‘tmishda yuzaga kelganligi yoki hozirgi kunda rivojlanayotganligi bois hali yetarlicha o‘rganilmagan.

Axloq va dinning globallashuvi bilan bog‘liq masalalarni tadqiq etish jarayonida globallashuv va uning namoyon bo‘lish xususiyatlarini o‘rganish bilan bog‘liq bo‘lgan ilmiy izlanishlar ham katta ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan globallashuv jarayonining turli jihatlarini tadqiq etgan K.S. Gadjev, L.E. Grinin, M.M. Reshetnikov, S. Xantington, A.S. Panarin, M. Orlov, K.L. Yerofoeva kabi xorijlik hamda S. Otamurodov, A. Ochildiev, B. Umarov, Sh. Jabborov, K. Komilov kabi mamlakatimizdagi olimlarning tadqiqotlari ham e‘tiborga loyiq.

Maqola natijalarining nazariy va amaliy ahamiyati. Tadqiqotda ilgari surilgan taklif va tavsiyalar, xususan axloq va din o‘rtasidagi munosabatlarning globallashuv sharoitida qanday namoyon bo‘lishini o‘rganishga qaratilganligi bilan ajralib turadi. Bu jihat ushbu yo‘nalishda faoliyat yuritayotgan tadqiqotchilar uchun muhim ilmiy manba bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Shu asosda tadqiqotning nazariy ahamiyati belgilanadi.

Mazkur maqolaning ilmiy xulosalari va tahlillaridan oliy ta‘lim muassasalarining bakalavriat va magistratura bosqichlarida “Etika”, “Dinshunoslik”, “Globallashuv asoslari”, “Din falsafasi”, “Ijtimoiy falsafa” hamda “Etika va estetikaning nazariy asoslari” kabi fanlarni o‘qitishda ma’ruza va seminar mashg‘ulotlari jarayonida foydalanish mumkin. Shuningdek, ushbu mavzu doirasida yangi ilmiy izlanishlar olib borishda qo‘llanilishi mumkin.

Maqolaning asosiy masalalari va muhokamasi. Axloq arabcha xulq so‘zining ko‘pligi – kishilar orasida munosabatlarni tartibga solishning o‘ziga xos tartib, qoidalari yig‘indisi. Kishilar o‘rtasidagi munosabatlarni tartibga solishning muayyan ijtimoiy-tashkiliy tuzilmalar faoliyatiga asoslangan (huquqiy, diniy) shakllaridan farqli ravishda, axloq kishilar xulq-atvori, muloqotlari, munosabatlarning yozilmagan, lekin jamiyat tomonidan qabul qilingan hamda qo‘llab-quvvatlanadigan “oltin qoidalar”ni ifodalaydi [2].

Axloq insonlarning yaxshilikka, ezgulikka nisbatan bo‘lgan munosabatini, din esa insonning tafakkur doirasidan tashqarida bo‘lgan ilohiy borliqqa, ilohiy qoidalarga nisbatan munosabatini o‘zida aks ettiradi. Ba’zi tadqiqotchilarning fikriga ko‘ra, axloq din vositasida ilohiylashtirilgan hamda dinning ko‘magida ta‘minlangan. Boshqa tomondan esa din aynan axloq timsolida o‘ziga ratsional tayanch topdi, axloq tufayli insoniyat taraqqiyotidagi o‘zining pozitsiyasini yanada mustahkamladi, yagona ideologiya sifatida qaror topdi [3].

Din jamiyat uchun zaruriy narsa, ijtimoiy hayotning ajralmas qismidir. U ijtimoiy munosabatlarni yuzaga keltiruvchi va amalga oshiruvchi omil sifatida namoyon bo‘ladi. Dinning jamiyatda bajaradigan ijtimoiy, ma’naviy, ruhiy vazifalaridan yana biri uning (legitimlovchilik) qonunlashtiruvchilik vazifasidir. Dinning ushbu funksiyasini tadqiq etgan mashhur amerikalik olim Tolkott Parsonsning fikriga ko‘ra, har qanday mavjud bo‘lgan ijtimoiy tizim muayyan cheklovlersiz mavjud bo‘la olmaydi. Buning uchun u qonun darajasiga ko‘tarilgan axloq normalarini ishlab

chiqishi kerak. Din bunday normalarni qonunlashtiribgina qolmay, ularga bo'lgan munosabatni ham belgilaydi.[4].

Maqola davomida global jamiyatda **etosfera** – ya'ni umumiy axloqiy muhitning barqarorligini saqlashda axloq, din va huquq kabi ijtimoiy institutlarning o'zaro bog'liqligi tahlil qilinadi. Axloqiy qadriyatlarning yemirilishi, ma'naviy inqiroz, iste'molchilik madaniyatining ustunligi, shaxsiy manfaatning jamiyat manfaatidan ustun qo'yilishi kabi hodisalar etosferani zaiflashtirayotgan omillar sifatida ko'rsatildi.

Maqolada ilgari surilgan asosiy **ilmiy farazlar** quyidagilardan iborat:

1. **Axloq va dinning o'zaro integratsiyasi** global ma'naviy inqirozga qarshi muhim vosita sifatida qaralishi mumkin. Bu ikki institutning uyg'unligi ijtimoiy barqarorlik va madaniy merosni saqlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi.
2. **Ta'lim-tarbiya tizimi va oila institutining roli** tobora ortib borayotgan globallashuv sharoitida din va axloqning yosh avlod ongiga singdirilishida asosiy omilga aylanmoqda.
3. **Deviant xulq-atvor, ekstremistik g'oyalar, ijtimoiy anomaliyalar** kabi zamonaviy tahdidlarga qarshi kurashishda diniy-axloqiy asoslarning tiklanishi ijobiy natija berishi mumkin.

Bundan tashqari, zamonaviy sotsiologik tadqiqotlar (masalan, New Research Center, Gallup va boshqalar) shuni ko'rsatmoqdaki, axloqiy tanazzul holatlari ko'p hollarda diniy qadriyatlarning jamiyat hayotidan siqib chiqarilishi bilan bog'liq. Shu nuqtayi nazardan, tadqiqot natijalari nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham dolzarb bo'lib, etika, dinshunoslik, sotsiologiya va falsafa sohalarida olib borilayotgan ilmiy izlanishlarga asos bo'la oladi.

Dinda ham, axloqda ham hissiy ta'sirchanlik, insonning tuyg'ulari, emotsional xususiyati muhim ahamiyat kasb etadi. Dindagi e'tiqod obyekti transsendent ya'ni insonni qurshab turgan olamdan tashqarida bo'lgan dinlarda (masalan, Islom, Yahudiylik) insonlar va Xudo o'rtasidagi munosabatda insonning tuyg'ulari, uning ichki dunyosi asosiy o'rinda turadi. Boshqacha qilib aytganda esa mukammal diniy hayotni insonning qalb amrisiz, tuyg'ularisiz qurib bo'lmaydi [5].

Xulosa. Axloq va din – ushbu ikki ijtimoiy ong va faoliyat shakli insoniyat ma'naviy hayotining ajralmas bir bo'lagi, umummadaniy qadriyatlari hisoblanadi. Ular ming yillar davomida birgalikda shakllanib, sayqallanib, bugungi kungacha yetib kelgan. Axloq va din o'rtasidagi ilk munosabatlar aynan ushbu ikki faktor shakllanishining ilk ko'rinishlari, ya'ni insoniyat tarixining dastlabki davrlarida ibtidoiy odamning dunyoqarashi shakllari sifatida vujudga kelgan, ibtidoiy diniy normalar va ilk axloqiy qarashlar paydo bo'lgan davrlarga borib taqaladi.

Umuman olganda, din va axloq o'rtasidagi munosabatlarga falsafiy jihatdan yondashish, ushbu ikki fenomenning globallashuv kontekstida to'qnashuvini, bu jarayonning ijtimoiy hayotdagi ta'sir doirasini birgina maqola orqali to'liq yoritish mushkul hamda imkonsiz vazifa. Shu sababli, globallashuv davrida axloq va din, ular o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarning namoyon bo'lishidagi ayrim xususiyatlar tadqiqot ob'ekti sifatida o'rganildi.

O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimov ta'biri bilan aytganda “Dunyoiy va diniy qadriyatlar bir-birini to'ldirmas ekan, bugungi kunning og'ir va murakkab savollariga to'laqonli javob topish oson bo'lmaydi”[6]

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Мирзиёев Ш.М. “Миллатлараро дўстлик ва ҳамжиҳатлик халқимиз тинчлиги ва фаровонлигининг муҳим омилидир” (Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Республика Байналмилал маданият маркази ташкил этилганининг 25 йиллигига бағишланган учрашувдаги нутқи) // «Халқ сўзи», 2017 йил 25 январь.
2. Фалсафа: энциклопедик луғат – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти. 2010. 35 бет.
3. Г.Н.Гумницкий, М.Г.Зеленцова. Мораль и религия//Философия и общество 1/2012, ст. 70
4. Религия и общество: Хрестоматия по социологии религии. - М.:Аспект-Пресс, 1996, ст 160.
5. Попов Л.А. Десять лекций по этике. – М.: Ось-89, 2001.
6. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: “Маънавият”, 2013. 96 бет.

Shakhnoza Bakhodirovna Sadullaeva

Lecturer, Department of Humanities and Information Technologies

Samarkand State

Institute of Foreign Languages

Published under peer review:

Doctor of Science in Philosophy, Professor

Kholiqov Yunus

Received 2th May 2025, Accepted 16th May 2025, Online 30th May 2025

IDEAS OF JUSTICE IN THE TRAININGS OF PLATON AND ARISTOTEL

Abstract. The article explores the concept of justice in the teachings of Plato and Aristotle. It demonstrates that both philosophers emphasize justice as a fundamental principle of social harmony and personal development. The analysis highlights differences in their approaches: Plato's idealist theory and Aristotle's practical interpretation of justice. The article concludes by underlining the relevance of their ideas for modern ethical and legal systems.

Keywords: justice, Plato, Aristotle, philosophy, virtue, state, harmony, ethics.

ИДЕИ СПРАВЕДЛИВОСТИ В УЧЕНИЯХ ПЛАТОНА И АРИСТОТЕЛЯ

Аннотация. В статье рассматривается сущность понятия справедливости в учениях Платона и Аристотеля. Показано, что оба мыслителя подчеркивают значимость справедливости как основы социальной гармонии и личного совершенствования. Анализируются различия в подходах: идеалистическая концепция Платона и практическое понимание справедливости у Аристотеля. Сделан вывод о значении их идей для формирования современных этических и правовых систем.

Ключевые слова: справедливость, Платон, Аристотель, философия, добродетель, государство, гармония, этика.

PLATON VA ARISTOTEL TA'LIMOTIDA ADOLAT G'OYALARI TALQINI

Annotatsiya. Ushbu maqolada Platon va Arastu ta'limotida adolat tushunchasining mohiyati yoritiladi. Har ikki faylasuf adolatni jamiyatdagi uyg'unlik va shaxsiy kamolotning asosi sifatida talqin qilgan. Platonning idealistik yondashuvi va Arastuning amaliy qarashlari taqqoslab tahlil qilinadi. Xulosa tariqasida, bu g'oyalarning zamonaviy axloqiy va huquqiy tizimlar shakllanishidagi o'rni ko'rsatib o'tiladi.

Kalit so'zlar: adolat, Platon, Arastu, falsafa, fazilat, davlat, uyg'unlik, etika.

Введение. Понятие справедливости является одной из древнейших и актуальных философских проблем в истории человечества. С древнейших времён люди стремились понять, в чём заключается справедливость, как она соотносится с моралью, законом и общественным порядком. Данный вопрос особенно остро стоял в античную эпоху, когда зарождались основы систематической философской мысли.

Выдающиеся философы античного периода – Платон и Аристотель – уделили особое внимание теме справедливости, стараясь определить её место в жизни отдельного человека и в устройстве государства. Они пытались ответить на вопросы: какова природа справедливости? Является ли она врождённой добродетелью или продуктом воспитания и законов? Платон, опираясь на свои идеи о мире идей, представил справедливость как универсальный и надмирный принцип гармонии, в то время как Аристотель предложил более эмпирический и практический подход, основываясь на наблюдении общественных отношений и роли законов.

Учения Платона и Аристотеля о справедливости оказали колоссальное влияние на развитие европейской философии, политической мысли и юридической науки. Их идеи не утратили своей актуальности и в наше время, когда справедливость продолжает быть ключевым понятием в дискуссиях о правах человека, социальном равенстве и правовом государстве. Цель данной статьи – рассмотреть и сравнить подходы Платона и Аристотеля к понятию справедливости, выявить их общие и отличительные черты, а также проанализировать значимость этих учений для современного философского и социального дискурса.

Обзор литературы. Проблематика справедливости занимает центральное место в философии с античных времён до наших дней. Основополагающие идеи по данному вопросу были заложены именно в учениях Платона и Аристотеля. Их труды легли в основу формирования многих направлений политической и правовой мысли.

Одним из ключевых источников является труд Платона *«Государство»*, в котором философ излагает своё видение идеального общества, основанного на принципе справедливости. Платон рассматривает справедливость как гармоничное взаимодействие всех частей души и правильное функционирование каждого класса в государстве. Его теория «тричастной души» (разум, воля, вожделение) находит параллели в социальной структуре: философы, стражи и ремесленники.

Аристотель, ученик Платона, в своих трудах *«Политика»* и *«Никомахова этика»* предлагает более прагматичный подход. Он различает два вида справедливости – распределительную (distributive) и уравнительную (corrective), вводя понятие справедливости как средней меры между избытком и недостатком. В отличие от Платона, Аристотель делает акцент на важности законов и практических механизмов регулирования общественных отношений.

Современные исследователи, такие как Джон Роулз (*A Theory of Justice*), предлагают либеральную модель справедливости, основанную на идее «завесы неведения» и принципах равных возможностей. А. Сен в работе *The Idea of Justice* развивает мысль о необходимости не только справедливых институтов, но и практической реализации справедливости в повседневной жизни.

Работы Ю. Хабермаса (*Between Facts and Norms*) подчеркивают важность коммуникативной рациональности и нормативного консенсуса в формировании справедливого общества. Его подход актуализирует значение демократического диалога и гражданского участия как элементов справедливого устройства.

В узбекской научной традиции вопросы справедливости рассматриваются в трудах таких авторов, как А. Тошпулатов и И. Каримов. В частности, в книге *«Высокий дух – непобедимая сила»* поднимаются идеи духовно-нравственной основы справедливости и её значение для устойчивого развития общества.

Таким образом, анализ литературных источников показывает, что идея справедливости имеет многослойную природу: от метафизических концепций до правовых и политических моделей. Учения Платона и Аристотеля продолжают служить теоретическим фундаментом для современных научных дискуссий о справедливом устройстве общества.

Методология исследования. В исследовании применены историко-философский анализ, текстологический подход, концептуальный и сравнительный методы. Основными источниками являются произведения Платона (*«Государство»*) и Аристотеля (*«Политика»*, *«Никомахова этика»*). Также использованы современные интерпретации взглядов философов, включая работы Дж. Роулза, А. Сена и Ю. Хабермаса.

Анализ и результаты исследования. Учения Платона и Аристотеля о справедливости являются краеугольным камнем античной философии и до сих пор оказывают влияние на современные этико-политические концепции. Платон, в диалоге *«Государство»*, рассматривает справедливость как центральную идею идеального государства. Он утверждает, что «справедливость заключается в том, чтобы каждый занимался своим делом и не вмешивался в чужие обязанности» (Платон, *«Государство»*, Книга IV). Согласно Платону, душа человека состоит из трёх частей – разумной, вспыльчивой и вожделеющей, и справедливость – это гармония между ними. Аналогично, справедливое государство – это такое, в котором правят философы (разум), охраняют воины (вспыльчивость), а ремесленники и земледельцы (вожделеющая часть) выполняют свою работу.

Платон определяет справедливость как основополагающий принцип устройства идеального государства и внутренней гармонии человека. В *«Государстве»* он утверждает: **«Справедливость – это исполнение своего дела и невмешательство в чужое»**. (Книга IV). Согласно его модели, общество делится на три класса: правители (философы), стражи (воины) и производители (ремесленники, земледельцы и др.). Каждый класс должен выполнять свою функцию, не посягая на роль другого, и только тогда в государстве воцарится справедливость.

Платон также переносит эту структуру на душу человека, которая, по его мнению, состоит из трёх начал: разумного, яростного и вожделеющего. Справедливость в человеке – это внутренняя гармония между этими началами, когда разум управляет, ярость поддерживает, а желания подчиняются. Таким образом, справедливость – это и социальная, и индивидуальная добродетель.

В *«Законах»* Платон делает акцент на важности законодательства как инструмента обеспечения справедливости. Он признаёт, что идеальное государство трудно реализовать, и предлагает «второе по лучшести» государственное устройство – с чёткими законами, способными ограничить человеческие пороки.

Платоновская теория справедливости строится на гносеологической и метафизической базе. Платон утверждает существование вечных и неизменных идей (эйдосов), среди которых справедливость занимает особое место. Она не является условной договорённостью или

социальным компромиссом, а представляет собой объективную сущность, постигаемую разумом. Платон считает, что справедливость может быть достигнута только в обществе, управляемом мудрыми и добродетельными людьми – философами.

Влияние платоновских взглядов ощущается во всей последующей западной философии – от стоиков и Августина до современных либеральных теорий. Несмотря на утопический характер модели, идея внутренней гармонии и соответствия между частями души и общества остаётся актуальной в контексте моральной философии и психологии.

Идеи справедливости в философии Платона представляют собой первую целостную концепцию этико-политического устройства общества, основанную на принципах разума, иерархии и гармонии. Справедливость у Платона – не только социальная категория, но и онтологическое начало, определяющее порядок вещей. Его взгляд на справедливость как на универсальную добродетель оказал огромное влияние на развитие философии, юриспруденции и педагогики.

Сегодня идеи Платона могут быть переосмыслены в контексте формирования моральных стандартов, этики лидерства и концепций социального устройства, ориентированных на внутреннюю целостность личности и общества.

Аристотель, напротив, предлагает более реалистический и практический подход. В «Никомаховой этике» он выделяет два вида справедливости: распределительную (distributive) и уравнительную (corrective). Первая касается справедливого распределения благ в соответствии с достоинством, вторая – восстановления равновесия при нарушении. Аристотель пишет: «Справедливость – это добродетель, относящаяся к другому; и она есть то, что способствует благу других» (Аристотель, «Никомахова этика», Книга V). Он подчеркивает, что справедливость является наивысшей формой этического поведения, так как охватывает все остальные добродетели.

Аристотель определяет справедливость как *«всеобъемлющую добродетель»*, поскольку она регулирует отношения между людьми. В его понимании справедливость – это *«добродетель, направленная на другого»*, то есть она проявляется в контексте социальных взаимодействий, а не как внутренняя характеристика личности.

Философ выделяет две основные формы справедливости:

1. **Распределительная справедливость (iustitia distributiva).** Эта форма касается распределения благ (почёта, богатства, власти) между членами общества пропорционально их вкладу, заслугам или статусу. Основной принцип – геометрическое равенство: *тем больше, чем выше достоинство.*

2. **Уравнительная (восстановительная) справедливость (iustitia commutativa).** Связана с отношениями между людьми в частной сфере – в торговле, обмене, судебных спорах. Принцип – арифметическое равенство, независимо от социального положения сторон: *каждому одинаково.*

Аристотель подчёркивает, что справедливость может существовать только в обществе, где установлены законы. Он пишет: *«Право и справедливость – это нечто присущее гражданам, а не изолированным людям»* (Политика, III, 9). Следовательно, политическая

структура и законы должны обеспечивать реализацию обеих форм справедливости, обеспечивая баланс между частными и общественными интересами.

Концепция справедливости у Аристотеля отличается высокой практичностью и укорененностью в общественной жизни. В отличие от платоновской идеи «абсолютной» справедливости, Аристотель стремится найти оптимальное равновесие в реальных социальных отношениях. Его справедливость – это не идеал, а управляемая и воспроизводимая в рамках закона норма.

Современные теории справедливости (Дж. Роулз, А. Сен) продолжают использовать аристотелевскую основу – различие между формами справедливости, её связь с добродетелью, правом и функцией государства. Аристотель закладывает основания концепции *социальной справедливости*, признавая неоднородность общества и необходимость пропорционального распределения ресурсов.

Учение Аристотеля о справедливости представляет собой зрелую философско-политическую концепцию, которая актуальна и сегодня. Его различие между распределительной и уравнивающей справедливостью стало основой для всех последующих западных теорий права и социальной этики. Подход Аристотеля к справедливости как к этической добродетели, реализуемой через закон и общественные институты, делает его философию универсальным источником для современного правового и этического мышления.

В «Политике» Аристотель также рассматривает справедливость как фундамент государственной власти. Он говорит: «Государство существует ради справедливости, ведь право есть порядок, а порядок – это прежде всего справедливость» (Аристотель, «Политика», Книга III). Аристотель утверждает, что справедливое государство должно учитывать различия между людьми, предоставляя каждому по заслугам, но не нарушая общего баланса. Таким образом, справедливость для него – это и правовая категория, и основа социальной этики.

Сравнивая оба подхода, можно сделать вывод, что Платон делает акцент на метафизической природе справедливости как части миропорядка, в то время как Аристотель трактует её как результат этического выбора и рационального законодательства. Платон выстраивает модель идеального государства, тогда как Аристотель анализирует уже существующие формы правления и оценивает их степень справедливости. Обе концепции дополняют друг друга и образуют теоретическую основу для последующего развития политической философии, теории права и социальной справедливости.

Выводы. Платон и Аристотель признавали справедливость ключевым принципом в жизни человека и общества. Их идеи до сих пор остаются актуальными и служат теоретической основой для построения правового, справедливого и демократического общества. Наследие этих мыслителей играет важную роль в современных исследованиях в области этики, права и политической философии.

ЛИТЕРАТУРА

1. Платон. Государство. — М.: Мысль, 1990.
2. Аристотель. Никомахова этика. — М.: Мысль, 2002.
3. Аристотель. Политика. — М.: Эксмо, 2007.
4. Rawls, J. *A Theory of Justice*. — Harvard University Press, 1971.
5. Sen, A. *The Idea of Justice*. — Harvard University Press, 2009.
6. Habermas, J. *Between Facts and Norms*. — MIT Press, 1996.
7. Тошпулатов А. Основы гражданского общества. — Т.: Узбекистан, 2014.
8. Каримов И. Высокая духовность — непобедимая сила. — Т.: Маънавият, 2008.
9. Nussbaum, M. C. *Creating Capabilities: The Human Development Approach*. — Harvard University Press, 2011.
10. Nozick, R. *Anarchy, State, and Utopia*. — Basic Books, 1974.
11. Sandel, M. *Justice: What's the Right Thing to Do?* — Farrar, Straus and Giroux, 2009.
12. MacIntyre, A. *After Virtue*. — University of Notre Dame Press, 1981.
13. Berlin, I. *Four Essays on Liberty*. — Oxford University Press, 1969.
14. Popper, K. *The Open Society and Its Enemies*. — Princeton University Press, 1966.
15. Gray, J. *Liberalisms: Essays in Political Philosophy*. — Routledge, 1989.
16. Strauss, L. *The City and Man*. — University of Chicago Press, 1964.
17. Annas, J. *An Introduction to Plato's Republic*. — Oxford University Press, 1981.
18. Reeve, C. D. C. *Philosopher-Kings: The Argument of Plato's Republic*. — Princeton University Press, 1988.
19. Kraut, R. *Aristotle: Political Philosophy*. — Oxford University Press, 2002.

Ikromiddin Ostonaqulov
Fan va texnologiyalar universiteti
“Ijtimoiy fanlar” kafedrası dotsenti,
tarix fanlari doktori

Received 2th May 2025, Accepted 16th May 2025, Online 30th May 2025

SALOHIDDIN SOQIB – SHOIR VA ADIB

Annotatsiya. Maqolada XIX asr ikkinchi yarmi – XX asr boshlarida yashab ijod etgan mutasavvif olim, shoir va tariqat murshidi Salohiddin Sirojiddin o‘g‘li Soqibning hayoti va adabiy-ma‘rifiy merosi, xususan, uning “Ma‘muloti Soqibiy” risolasi mazmuni ochib beriladi.

Tayanch so‘zlar: O‘zbek adabiyoti, Salohiddin Soqib, adabiyotshunoslik, shoir va alloma, Sirojii, Sirojiddin, Xolmuhammad O‘shiy, Xojamnazar Huvaydo, naqshbandiya tariqati, jadidlar, tasavvuf ta‘limoti.

SALAHIDDIN SAQIB – POET AND WRITER

Abstract. The article examines the life and literary and educational heritage of Salahiddin Sakib, son of Sirajiddin, a Sufi scholar, poet and spiritual leader who lived and worked in the second half of the 19th - early 20th centuries, in particular, the content of his treatise "Mamulati Sakibi".

Key words: Uzbek literature, Salahiddin Sakib, literary criticism, poet and scholar, Siroji, Sirojiddin, Kholmukhammad Oshi, Khodjamnazar Khuvaiddo, Naqshbandi order, Jadids, Sufi teachings.

САЛАХИДДИН САКИБ – ПОЭТ И ПИСАТЕЛЬ

Аннотация. В статье исследуется жизнь и литературно-просветительское наследие Салахиддина Сакиб сына Сираджиддина суфийского ученого, поэта и духовного лидера, жившего и творившего во второй половине XIX - начале XX вв., в частности, содержание его трактата «Маъмулати Сакиби».

Ключевые слова: узбекская литература, Салахиддин Сакиб, литературоведение, поэт и учёный, Сироджи, Сироджиддин, Холмухаммад Оши, Ходжамназар Хувайдо, орден Накшбанди, джаиды, суфийское учение.

Kirish (Introduction)

XIX asr ikkinchi yarmi – XX asr boshlari o‘zbek adabiyoti tarixini o‘rganishda Salohiddin Soqib hayoti va adabiy merosi muhim ahamiyatga egadir. Uning hayoti va ijodi adabiyotshunoslikda hali o‘rganilmagan. Allomaning nasabi payg‘ambarimiz Muhammad (s.a.v.) qizlari Fotimai zahro (r.a.) va kuyovlari Hazrat Aliga borib ulanadi. U kishi shoir va alloma Sirojii, ya‘ni mavlono Sirojiddinning farzandi bo‘lgan. U esa xalifa shayx Xolmuhammad O‘shiyning o‘g‘li edi. U kishi esa ulug‘ o‘zbek shoiri Xojamnazar Huvaydoning o‘g‘li edilar. Bundan ko‘rinadiki, Mavlono Salohiddin din peshvolari, shayxlar, murshidlar, shoirlar sulolasiga mansubdir.

Tarixiy ma‘lumotlarga qaraganda uning otasi Sirojiddin O‘sh shahrida tavallud topgan. Vodiyaagi bir qator ustozlardan ta‘lim olib, Qo‘qon, Toshkent, Samarqand va Buxoro ma‘naviy muhitida kamol topib, Movarounnahr va Turkiyada tanilgan naqshbandiya tariqati murshidi

maqomiga ega bo'lgan. Makka va Madina shaharlarida yashagan, keyinroq Turkiyada madrasalar ochib, minglab shogirdlar yetishtirgan. Turkiyaning taniqli jamoat arboblari, buyuk allomalar, din peshvolari, naqshbandiya tariqati pirlari orasida katta obro' va e'tiborga ega bo'lgan.

Adabiyotshunos To'xtasin Jalolov "O'zbek shoiralari" asarining Samarbonuga bag'ishlangan maqolasida Sirojii va Soqibiylar to'g'risida ham to'xtalib, kelgusida ularning she'riy merosi alohida o'rganishga molik ekanligini ta'kidlab o'tgan. [1] Shuningdek, Po'latjon Domullo Qayumovning "Tazkirai Qayyuumiy" tazkirasida Huvaydo, Sirojii va Soqibiy ijodi haqida umumiy ma'lumotlarlar ham keltirilgan. [2] Ammo Sirojii va Soqib ijodi bo'yicha adabiyotshunoslikda deyarli ilmiy tadqiqotlar qilinmagan.

Soqib, ya'ni yorug', ravshan ma'nolarini beruvchi taxallus bilan ijod qilgan Salohiddin hazratlari 1843-yili O'sh shahrida tug'ilgan. Avval O'shda so'ng Qo'qon madrasalarida ilm olib, adabiy davralarda qatnashib, yetuk olim va iste'dodli shoir bo'lib yetishadi. Makka va Madina shaharlariga safar qilib, Madinada bir necha yil istiqomat qiladi. Rasululloh shahrida asli chimyonlik bo'lgan Miyon Mazhar hazratlari huzurida naqshbandiya tariqati bo'yicha mukammal ilm va adab sohibiga aylanadi va irshodnoma olib Turkiyaga keladi. Turkiyaning bir necha shaharlarida mahalliy aholi va musofir vatandoshlar bilan muloqot qilib, o'z ilmiga muhtoj qavmlarga din sabog'ini, tariqat tarbiyasini berishga qaror qiladi va bir necha madrasalar ochishga muvassar bo'ladi. Turkiyadagi yetuk bir muridiga tariqatda suluk tebratish ijozatini berib, 1900-yillari o'z shahriga qaytib, shayxlik rutbasiga o'tirib, xalqni haq yo'lga boshlab, ijodiy ishlarini davom ettirib umrguzaronlik qiladi. 1910-yili O'sh shahrida vafot etadi. Uning xoki O'shning Sarmozor qabristonida qo'nim topgan. 2021-yili turkiyalik ma'rifat homiylari ko'magi bilan O'sh shahrida islom instituti tashkil etildi va uni Salohiddin eshon nomi bilan atadilar.

Asosiy tahlil va natijalar (Analysis and results)

Hozircha allomaning uch nomdagi merosiga egamiz. Ularning biri "Ma'muloti Soqibiy" (Soqibiyning joriy qilinadigan amallari) risolasi tariqat ahlining boshlovchi toliblariga qo'llanma sifatida yozilgan. Risola Salohiddinning farzandi Muhammadxon eshon va Mirzo Umid Marg'inoniylar tomonidan nashrga tayyorlanib, milodiy 1908-yili Toshkentda "G'ulomiy" litografiyasida chop etilgan. [3] Ikkinchi asari qo'lyozma holida saqlanib qolgan "Ma'quloti Soqibiy" risolasidir. [4] Shuningdek, qo'lyozma holidagi "Mo'jami ash'ori Soqib" nomli she'rlar to'plami ham bor. [5]

Bu maqolada birgina "Ma'muloti Soqibiy" risolasi mundarijasi va mazmuni haqida to'xtalamiz. Risola o'z davri turkiy adabiy uslubida yozilgan bo'lib, jadid adiblari tilidan unchalik katta farq qilmaydi. 2001-yili "Farg'onalik valiyilar" kitobida ilk marta "Ma'muloti Soqibiy"dan tanlangan matnlar hozirgi adabiy tiliga moslashtirilgan holda e'lon qilindi. [6] Aslida mazkur risolani filologiya fanlari nomzodi, marhum Ahmadjon Madaminov tabdil qilib, nashrga tayyorlagan, ammo ma'lum sabablarga ko'ra uni maqola muallifiga (I.O.) foydalanish uchun taqdim etgan. Buni eslashdan maqsadimiz A.Madaminov o'zbek adabiyotshunosligida soqibiyshunoslikni boshlab bergan zahmatkash olim ekanligini ta'kidlashdir.

Risolani mavlono Salohiddin Soqib shunday so'zlar bilan boshlaydi: "Ey farzandlarim, mushfiqi mehribonlarim! Bizning yo'limiz naqshbandiyadur. Sayri filallohdur va zulmoniy (inson nafsiga qattiq riyozatbuyuruvchi) yo'ldur va qutb yo'lidur. Sayri filalloh yo'lini tab'at yo'li deyilar. Buning ma'nosi Xudo yo'lga payg'ambar sunnati bilan tobe' bo'lish, payrovlik qilishdir.

Ahli tariqat toliblariga ma'lum bo'lsinki, iroda qo'lini pirga topshirgan murid o'z pirini bir oydan ziyoda ko'rmay yurmog'i joiz emas. Shu bois muridlar o'z pirlari huzuriga har oyda bir kelmoqqa vaqt topolmay, ko'pincha iztirob chekadilar. Pirlar esa o'z muridlarining g'aminini yeb, har

yilda bir bor sayohat qilib, muridlarini ko'rgani boradilar. Har ikki holat ham piru muridlikka durust kelmaydi. Endilikda ikki tarafga oson bo'lsin deb so'fiylar qiladigan vazifalar va amallarni risola qilib, qo'llariga bir dona, bir dona topshirilsa, purning gardanidan soqit bo'lsa kerak. Muridlar bu risolaga mayl ko'rgizib, amal qilsalar bay'atlari va muridliklari joyiga kelib, tariqatdan bahra topsalar kerak". [7]

Ushbu so'zlardan Soqibiyning ajdodlar an'anasidan farq qiluvchi ijtihodchi, jadid tariqat murshidi bo'lganligi ma'lum bo'ladi. Ya'ni, Soqibiy muridlarni tarbiya qilishda zamonaviy ilm-fan taraqqiyoti natijalaridan unumli foydalanib, yangicha metodni joriy qilgan. Pir-muridlik munosabatlarini osonlashtirish uchun tariqat ahli foydalanadigan uslubiy qo'llanma ishlab chiqib, har kim individual tarzda undan foydalanishini ko'zda tutgan.

Soqibiy so'fiylik yo'liga kirgan sulik doim Ollohni zikr qilib yurishini, ismi zot, ya'ni "Olloh", "Olloh", "Olloh" lafzini o'tirganda, turganda, yonboshlab yotganda, so'zlashganda va birovlarini tinglaganda zikr qilishini, zikrni qalb tili bilan aytib yurish sozligini ta'kidlaydi. Bunga dalil sifatida "Yod qilgin Parvardigoringni ichingda zoriy va tazarru' birla, nihoyatda pinhonlik birla. Aslo oshkora bo'lmasin. Erta birla va shom vaqtida g'ofillardan bo'lmanglar" oyatini keltiradi.[8]

Muallif tariqat tarbiyasini bayon qilishda Xojamnazar Huvaydo, Xolmuhammad eshon baytlari va so'zlaridan ko'p foydalangan. Chunonchi, "Holmuhammad eshon bobomiz rahmatulloh aytar ekanlar: "Kishi besh vaqt farz namozlarini, namozi ishroqni, namozi tahajjudni, namozi choshtni (choshtgoh) tark qilmay, doim tahorat birla yursa, bunday odamni mashoyixlar qatorida sanasa bo'lur". [9]

Yana bu vazifalar ustiga uyquga yotish oldidan behojat tahorat olib, ikki rakaat namoz ado qilib, uyqu kelguncha yuz marta "Subhonalloh", yuz marta "Alhamdulillah"ni aytib, "Chor qul" o'qib, kaftiga dam solib, badaniga uch marta surib, to'rt marta "Oyatal kursi"ni o'qib atrofiga dam urib, dunyo tashvishidan dilini xoli qilib, "kalimai Shahodat" va "kalima Istig'for" aytib, dil zikriga mashg'ul bo'lib, "kalimai Toyyiba" aytib, Xudoning yodi bilan uyquga borsa avliyolar va mashoyixlar qatoridan bo'lmog'i muqarrar ekanligini keltirib o'tadi.

Soqibiy avvalgi murshidlar ta'limiga suyanib, har bir mo'min to'q qorin bilan ibodat qilishi yaxshi emasligini, betahorat kishiga doim shayton va jin hamroh bo'lishini ta'kidlaydi. Uyqudan turganda darhol tayammum qilib, "La iloha illolloh" desa imoni o'zi bilan hamroh bo'lishini yodga soladi.

Soqibiy duo qilishning fazilati haqida quyidagi hadisi sharifni keltiradi: "Duo ibodatning mag'zidir. Kishi ibodat qilsa-yu duo qilib qabulini Xudodan tilamasa, ul ibodatning mag'zi yo'qdir, balki po'choqdir". Shariat yo'lidan chiqmaslik esa hamma amallarning, riyozatlarning qattiqrog'idur. Shariat yo'li birla ishi yo'q odam e'tibordan soqitdir" deydi.[10]

Muallif yoshlarni ustozlardan ilm olishga chaqirar ekan, ularni ma'naviy halokatdan qattiq ogohlantiradi: "Kimki ulamo va mashoyixlar suhbat birla ishi bo'lmasa, birovdan ilm va odob o'rganmasa, kitob va nasihat birla ishi bo'lmasa, ko'nglining xohishiga qarab, yomonlar birla yursa, pandu nasihatni eshitmasa ul odamni hayvondan battar desa bo'lur".[11]

"Ma'muloti Soqibiy"ning xulosalarida muallifning yetuk psixolog ekanligini ko'rsatuvchi falsafiy mulohazalari keltiriladi: "Dunyo to'la odam. Necha firqa, necha mazhab, necha fe'l, necha xayolda odamlar bor. Ularni avlodi Odam dermiz. Ammo Yaratgan va parvarish qilgan, boshu aql bergan, onani mehribon qilgan, ko'ksidan xo'ragiga loyiq sut chiqarib bergan, ikki qo'l, ikki oyoq, ikki ko'z bergan, tish va quloq, idrok va ishtahani bergan zotni tanimay, bilmay, o'z fe'licha yursa unday odam nafs ammora va shaytonning do'stidir.

Xudoyi taolo o'zini tanimaganni, nafsni va shaytonni dushman tutadi. Bu uchalasi do'st tutgan narsa dunyoga mehr qo'yishdir. Dunyo, nofarmon banda, nafs va Shayton gapiga kirgan odam

Xudoning dushmani bo'lur. Shaytonning va nafsning gapiga kirgan, dunyo firibiga aldanish sharmandalikdir". [12]

Soqibiy toliblarga qarata so'zlar ekan, o'z davridagi barcha turkistonlik yoshlarga qarata matbuot orqali murojaat qilayotgandek bo'ladi. Bu xitoblarda publitsistik ruh, ziyolilik iltijolari bo'y ko'rsatib turadi, bu xitoblarda Behbudiy so'zlariga hamma'no fikrlarni ham anglash mumkin: "Insof qilinglar, ey mushfiq va mehribon farzandlarim! Ey ko'zimning nuri, ravshan chiroqlarim! Uch kunlik foni dunyoga mag'rur bo'lib, umringizni zoye' qilmang. Doim oxiratingizni mulohaza qiling. Bemulohaza ish pushaymonlik keltirur. Pushaymon o'ti do'zax o'tidir. Xudoyi taoloning buyrug'i bandalarga farzdur. Farz - bandalarga qarzdur. Ammo oshiqcha ishlar ham borki, o'ziga va joniga oro kirib, rohat va osoyishga sabab bo'lur. Buni "nofila" derlar.

Oshiqcha namoz, oshiqcha ro'za, oshiqcha ehson, oshiqcha yaxshilik, binoi xayr - masjid, maktab, ko'prik nofiladir. Qabul bo'lsa - jonga rohat. Nofilaning afzali salovat va tasbehdur. Barcha ibodatlar o'n qismdur. To'qqizi haloldan rizq talab qilishdadur, biri boshqa hamma ibodatlardir" [13].

Risolada hadislardan ham o'rinli foydalanilgan bo'lib, jumladan "So'z kumush bo'lsa ham sukut tillodir" hadisi keltiriladi va uning sharhi sifatida "Ko'p so'zlik aslo ilhom ilohiy bo'lmas. Ko'p so'zlik odam necha balog'a muhtalodir. Avvalo, majlis ahliga ozor beradi, ikkinchi, ko'ngli o'lik bo'lur, uchinchi, beadab bo'lur, to'rtinchi, beaql bo'lur, beshinchi esar (parishonxotir) bo'lur, oltinchi, bee'tibor bo'lur, yettinchi besabot bo'lur". [14]

Risolada inson jamiyatda bekorchi va tekinko'r bo'lmasligi, aksincha g'ayratli va himmatli bo'lishi lozimligi uqtiriladi: "Mard uldurki, xaloyiq ichida yursin, xalqqa aralashsin, oldi-berdi qilsin, savdo-sotiq qilsin va xotin olsin, lekin bir lahza ham Xudodan g'ofil bo'lmasin, shariatga va sunnatga xilof qilmasin". [15]

Salohiddin Saqibiyning quyidagi fikrlari bugungi kunda ham dolzarb ahamiyatga egadir. "Farzandlaringga xushmuomala bo'lsanglar, ular odobli bo'lurlar, ota-ona farmonidan chiqmas, farzandlaringga qo'pol muomala qilsangizlar, sizlarga osiy bo'lur, do'zaxiy bo'lmog'iga ota-ona sabab bo'lur. Farzandlarningni ilmli va adabli qilmoq uchun molu jon sarf qilsangizlar joyiz bo'lur. Farzandlar ilmsiz bo'lsalar o'g'ri, qaroqchi, bosmachi bo'lurlar, yana beadab, otabezori, dilozori bo'lsa kerak". [16]

Risola muallifi ushbu asarini amri ma'luf va nahyi munkar uslubida yaratganligini ta'kidlab, "Qiyomatda ulamo va mashoyix amri ma'ruf qilgan yoki qilmaganidan savol qilinadi. Shu bois ikki kalima amri ma'ruf qilindi" deydi va ajoyib she'riy baytlarda o'z fikrini yakunlaydi:

Ota-bobomning shiori nasihat etmoqlik,
Aning uchun manam ikki kalima vo qildim.
"Alarning amri – Xudoning amri" deb shior ettim,
Bo'yunda qarz edi, xat bila ado qildim.
Ayo o'qig'uvchilar, yetmasin sizlarga malol,
Xudoyu do'sti Xudo so'zlarini jo qildim.
Otam – Sirojii, Huvaydo nabirasidur,
Alar shiori ushbu erdi, man bajo qildim.
Alarning o'rnida Soqib so'z aydi tolibg'a
Alarg'a shoyad asar qilsa pand, to qildim. [17]

Xulosalar (Conclusions)

Salohiddin Soqib o'zbek adabiyoti va pedagogikasining yirik vakili bo'lib, uning asarlarini tasavvuf ta'limoti va qadriyatlari sifatida o'rganish lozim.

Salohiddin Soqib she'riy to'plamini mutasavvif shoir sifatida tadqiq etish va nashr etish zarur.

Alloma asarlari Xojamnazar Huvaydo ijodini o'rganishda birlamchi manba sifatida xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar (References)

1. Jalolov T. O'zbek shoiralari. G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti. T.: 1974.
2. Qayyumiy, Po'latxon Domullo. Tazkirai Qayyumiy. Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston davlat Adabiyot muzeyi tahririy nashriyoti. T.: 1994.
3. Salohiddin Soqib. Ma'muloti Soqibiy. O'zR FA ShI asosiy qo'lyozmalar fondi. Inv.№ 8175.
4. Salohiddin Soqib. Ma'quloti Soqibiy. O'zR FA ShI asosiy qo'lyozmalar fondi. Inv.№ 5347.
5. Salohiddin Soqib. Mo'jami ash'ori Soqib. O'zR FA ShI asosiy qo'lyozmalar fondi. Inv.№ 13075.
6. Avliyolar sultoni. Turonlik valiylar. "Yangi asr avlodi" nashriyoti. T.: 2004. 257 b.
7. Salohiddin Soqib. Ma'muloti Soqibiy. O'zR FA ShI asosiy qo'lyozmalar fondi. Inv.№8175. 2-bet.
8. Qur'oni karim. Ahzob surasi, 205-oyat. (Tarjima Salohiddin Soqibga mansub.)
9. Salohiddin Soqib. Ma'muloti Soqibiy. O'zR FA ShI asosiy qo'lyozmalar fondi. Inv.№8175. 3-bet.
10. Salohiddin Soqib. Ma'muloti Soqibiy. O'zR FA ShI asosiy qo'lyozmalar fondi. Inv.№8175. 3-bet.
11. Salohiddin Soqib. Ma'muloti Soqibiy. O'zR FA ShI asosiy qo'lyozmalar fondi. Inv.№8175. 17-bet.
12. Salohiddin Soqib. Ma'muloti Soqibiy. O'zR FA ShI asosiy qo'lyozmalar fondi. Inv.№8175. 17-bet.
13. Salohiddin Soqib. Ma'muloti Soqibiy. O'zR FA ShI asosiy qo'lyozmalar fondi. Inv.№8175. 18-bet.
14. Salohiddin Soqib. Ma'muloti Soqibiy. O'zR FA ShI asosiy qo'lyozmalar fondi. Inv.№8175. 18-bet.
15. Salohiddin Soqib. Ma'muloti Soqibiy. O'zR FA ShI asosiy qo'lyozmalar fondi. Inv.№8175. 19-bet.
16. Salohiddin Soqib. Ma'muloti Soqibiy. O'zR FA ShI asosiy qo'lyozmalar fondi. Inv.№8175. 21-bet.
17. Salohiddin Soqib. Ma'muloti Soqibiy. O'zR FA ShI asosiy qo'lyozmalar fondi. Inv.№8175. 21-bet.

Sevara Bekmuradova

Doctoral student at the Uzbek State Institute of Arts and Culture

ms.sevara93@gmail.com

Published under peer review:

Doctor of Science in Philosophy, Professor

Khaydarov Komil Donaboyevich

Received 2th May 2025, Accepted 16th May 2025, Online 30th May 2025

SCIENTIFIC AND THEORETICAL BASIS OF THE ORIGIN AND FORMATION OF CHILDREN'S FILMS IN CINEMATOGRAPHY

Abstract. This scientific article examines the scientific and theoretical foundations of the creation of the first children's films in the history of world cinema and the stages of formation and development of Uzbek cinema.

Key words: children's film, family film, genre, theme, literary background, research.

KINEMATOGRAFIYADA BOLALAR KINOSINING VUJUDGA KELISHI HAMDA SHAKLLANISHINING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada jahon kinematografiyasi tarixida hamda o'zbek kinosining shakllanish va rivojlanish bosqichlarida yaratilgan ilk bolalar filmlarining ilmiy-nazariy asoslari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: bolalar kinosi, oilaviy film, janr, mavzu, adabiy asos, tadqiqot.

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И СТАНОВЛЕНИЯ ДЕТСКИХ ФИЛЬМОВ В КИНЕМАТОГРАФИИ

Аннотация. В данной научной статье рассматриваются научно-теоретические основы создания первых детских фильмов в истории мирового кинематографа и на этапах становления и развития узбекского кино.

Ключевое слово: детский фильм, семейный фильм, жанр, тема, литературный фон, исследование.

KIRISH. Mamlakatimizda so'nggi yillarda badiiy filmlarda ko'tarilayotgan mavzular masalasi e'tibor qaratilishi muhim bo'lgan jihatlardan biri sanaladi. Filmlardagi mavzular xilma-xil, ijtimoiy dolzarb, shu bilan birga, tomoshabinbop bo'lishi bugungi zamon talabi. Bu borada yaratilayotgan ekran san'ati asarlarida bolalar mavzusiga ham alohida e'tibor qaratish muhim masala. Yosh tomoshabinlar auditoriyasi haqida fikr yuritganda, ekran san'ati mahsulotlarining ta'sirchanlik

masalasi dolzarblik kasb etadi. Chunki, bolalar - olam, o‘rab turgan atrof-muhit haqidagi umumiy tushunchalar, shuningdek, ular taqlid qiladigan qahramonlari to‘g‘risidagi barcha bilimlarini ekran mahsulotlaridan oladilar.

“Bolalikdanoq inson shaxsiyatining poydevori qo‘yiladi. Bu paytda boshqa omillar singari kino ham o‘ziga xos ta‘sir kuchiga ega bo‘lib, ba‘zan kino bolalarning tafakkurini shakllantirishda muhim omil bo‘ladi. Bolalar filmlari – ularning dunyoqarashlari darajasiga ta‘sir etuvchi vositalardan biridir”[1].

Bugungi kunda, har qachongidan ham, umuminsoniy va milliy g‘oyalar singdirilgan bolalar filmlarini qayta tiklash mavzusi juda dolzarb. Bolalar vatanparvarlik, mo‘jizalarga ishonish, do‘stlik qadri, odamlar bilan munosabatda o‘zaro hurmat va iliqlik kabi muhim tushunchalarni filmlar orqali anglab, insoniy fazilatlarini singdirgan holda tarbiyalanadilar. Yosh tomoshabinlar uchun, avvalo, to‘g‘ri film tanlash, o‘sha filmni ular bilan birga tomosha qilish va undan so‘ng film mazmuni haqida bolalar bilan suhbatlashish orqali ularda atrofda sodir bo‘layotgan voqealarga nisbatan shaxsiy munosabat yuzaga kelib, o‘z fikrlarini harakatlarida ifoda etishni o‘rganadilar. Jahon kinematografiyasi tarixi, shuningdek, bolalar kinosi hamda oilaviy filmlarning vujudga kelishi, shakllanish va rivojlanish jarayoni, uning asoschilari, ijodkorlar faoliyati va badiiy xususiyatlari J.Sadul, A.Bazen, B.Balash, N.Braun, Voychik-Endryus Yan, K.Bazalgett, T.Grodal, Z.Krakauer, L.Pozzi kabi qator xorijiy olimlar tomonidan o‘rganilib, sohaning muhim jihatlarini tadqiq etilgan.

Amerikalik kinoshunos Voychik-Endryus Yanning 2000-yilda nashr qilingan «Детские фильмы: история, идеология, педагогика, теория» risolasida 1920-yillar Amerika Qo‘shma Shtatlarida kino sanoatining shakllana boshlashi, prodyusser hamda rejissyorlarning faoliyati takomillashishi haqida ilmiy izlanishlar olib borilgan. Z.Krakauerning «От Калигари до Гитлера: Психологическая история немецкого кино» asari hamda V.Wilder tadqiqotlari bolalar uchun filmlar suratga olish bo‘yicha dunyoda yetakchi o‘rinlarda turadigan Germaniya kinematografiyasiga bag‘ishlanadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Sobiq ittifoq davrida bolalar va o‘smirlar uchun filmlar ishlab chiqarishga jiddiy e‘tibor berilib, ekran asarlarning tarbiyaviy ahamiyati davlat darajasida belgilangan. XX-asr boshlarida yaratilgan kartinalarning aksariyati rus va jahon adabiyotining klassik namunalari hamda ertaklarning ekranizatsiyalari bo‘lgan. Mahalliy kinoshunoslar, xususan, K.Paramonova, A.Romanenko, S.Komarov, A.Lujin, M.Nagibina, N.Sputnitskaya, V.Sennikova, P.Lyublinskiy kabi mutaxassislar bolalar kinosining o‘ziga xos spetsifikasi, tendensiyalari, janr, mavzu va psixologik ta‘sir xususiyatlarini ilmiy tadqiqotlarida asoslashgan.

Osiyo mamlakatlarida bolalar kinosining rivojlanishi o‘ziga xos xususiyatarga ega bo‘lib, ushbu mintqa kinematografiyasi G‘arbning ijobiy namunalari va milliy madaniyatni uyg‘unlashtirib o‘z uslubini yaratishga muvaffaq bo‘ldi. Osiyoda bolalar kinosi rivojining o‘ziga xos xususiyatlarini kinoshunoslar L.Pozzi hamda Tan Ye, Yun Zhu o‘z izlanishlarida aniqlashgan. Bu xususiyatlarni anglash ba‘zi mamlakatlar kinematografiyasi tarixini o‘rganishni talab qiladi.

O‘zbekistonda bolalar kinosining vujudga kelishi ham o‘tgan asrning 30-yillariga to‘g‘ri kelsa-da, kinematografiyadagi mazkur yo‘nalishi shu kunga qadar (PhD) darajasida tadqiqot ishi obykti sifatida o‘rganilmagan. Bu yo‘nalishdagi ilmiy-tadqiqot ishlari asosan O‘zbekiston Fanlar Akademiyasi San’atshunoslik instituti olimlari tomonidan olib borilgan. Xususan, san’atshunoslik

fanlari nomzodi, kinoshunos M.Mirzamuhamedovanning “O‘zbekistonda bolalar kinosi” mavzuidagi nomzodlik dissertatsiyasi[2]da mamlakatimizda ilk bolalar kinosining taraqqiyot davri o‘rganilib, xususan Y.A‘zamov (“Qilich” filmi), K.Yormatov (“Paxtaoy” filmi), Z.Sobitov (“Sahrodagi voqea” filmi), H.Fayziyev (“Koniyut siri” filmi), Sh.Abbasov (“Sen yetim emassan”, “Toshkent – non shahri” filmlari), D.Salimov (“Olmaz”, “Shum bola” filmlari), E.Eshmuhamedov (“Nafosat” filmi), Q.Kamolova (“Achchiq danak”, “Ertaga chiqasanmi” filmlari), Y.Stepchuk (“Akmal, ajdar va malika”, “Akmalning yangi sarguzashtlari” filmlari) kabi ijodkorlar tomonidan yaratilgan bolalar va o‘smirlarga mo‘ljallangan filmlar tahlil qilingan. Unda mustaqillik davriga qadar yaratilgan bolalar filmlarining mazmun-mohiyati, dramaturgiyasi va ularning tomoshabinga ta’siri masalalariga e’tibor qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur maqolada bolalar kinosining kinematografiya sohasidagi shakllanish jarayoni, uning tarixiy ildizlari va nazariy asoslari tizimli tarzda o‘rganildi. Ilmiy metodologik yondashuvlar tarixiy-tipologik va nazariy-tahliliy yondashuv qo‘llanildi. Tarixiy-tipologik tahlilda bolalar kinosining paydo bo‘lish bosqichlari, rivojlanish dinamikasi va janr xususiyatlari tarixiy ketma-ketlik asosida tahlil qilindi. Nazariy-tahliliy yondashuvda bolalar kinosining tarbiyaviy funksiyalari hamda uning kino san’ati tizimidagi o‘rni haqida mavjud ilmiy-nazariy qarashlar umumlashtirildi. Bu jarayonda O‘zbekiston va xorijiy olimlarning kino san’ati nazariyasiga oid asarlari tahlil qilindi.

M.Mirzamuhamedovanning tadqiqot ishi o‘zbek bolalar kinosi haqida keng ma’lumot beruvchi dastlabki manba sifatida ahamiyatli. Tadqiqotda O‘zbekistonda bolalar kinosining yuzaga kelishiga sabab bo‘lgan omillar, dastlabki filmlarni tahlil qilinganligi alohida e’tiborga loyiq. Olimaning mazkur tadqiqot ishi natijasida “O‘zbekistonda bolalar kinosi”, keyinchalik rus tilida “Detskoye kino Uzbekistana” nomli monografiya hamda mavzuga oid maqolalari nashr qilingan. Xususan, olimaning O‘zbekiston Badiiy akademiyasining “San’at” jurnalida nashr qilingan “O‘zbek bolalar kinosi: mavzu va talqin” [3] nomli maqolasida 80-90 yillar hamda mustaqillikning ilk davrlarida yaratilgan bolalar filmlari, ulardagi janr xususiyatlari, ko‘tarilgan mavzular tahlili, shuningdek, keltirilgan ilmiy xulosalar mazkur tadqiqot ishi uchun dasturilamal vazifasini o‘tadi.

Tahlil va natijalar. Kinematografiya tarixidan ma’lumki, dastlabki yaratilgan filmlar bir necha daqiqa yoki undan ham kamroq davom etib, ular savdo markazlari, musiqa zallari kabi ekran o‘rnatilishi va atrofni qoraytirish imkoni mavjud bo‘lgan joylarda namoyish etilgan. Bu filmlarga asosan mahalliy aholi, ularning turmush-tarzi mavzu qilib olinib, mo‘jaz komediya va qisqa xabarlardan iborat bo‘lgan. “Bunga ishlab chiqaruvchilarning innovatsiyaga qo‘shimcha sarmoya kiritish o‘rniga o‘zlari o‘rgangan usullari bilan faoliyatlarini davom ettirishlari sabab bo‘lgandi” [4].

Kino vujudga kelishi bilan keyingi 30 yil davomida sanoat bazasini yaratish, mustahkamlash, texnologiyalarning takomillashishiga jiddiy e’tibor qaratildi. Har bir mamlakatning milliy kinematografiyasi doirasida bolalar kinosi ham vujudga keldi.

“XX asr boshidan, ya’ni jahon kinematografiyasi tarixining ikkinchi davrida bir qancha mamlakalarda milliy kino san’atining rivojlanishi natijasida, dastlabki bolalar filmlari yaratildi. Fransiya, Amerika Qo‘shma Shtatlari va Rossiyada birinchi bolalar kinoteatrlari tashkil etildi”[5]. Tomoshabinlarda filmlar namoyishiga bo‘lgan qiziqishning ortishi tufayli kino san’atining moliyaviy holati mustahkamlanib bordi va natijada filmlar namoyishi, ishlab chiqarish, katta kinostudiyalar,

xususiy kinoteatrlar qurishga bo'lgan e'tibor kuchaydi. Birinchi va ikkinchi jahon urushi Yevropa film sanoatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi oqibatida, Amerika kino industriyasi dunyoda yetakchilikni qo'lga olishga intildi va shu davrdan boshlab bolalar kinosi ham geografik jihatdan aynan shu hududda yangicha ko'rinish tus oldi. Kinoga rang va ovozning kirib kelishi kino tarixida yangi davrni boshlab berdi.

Bolalar kinosining omma orasida keng tarqalishiga televideniyeining ixtiro qilinishi (o'tgan asrning 30 - 60 yillari oralig'ida) hamda milliy televizion kanallar uchun turli xil bolalar filmlarining ishlab chiqarilishi sabab bo'ldi.

Xulosa va takliflar. Yosh tomoshabinlar uchun ekran san'ati mahsulotlari ishlab chiqarishning haqiqiy ma'noda yuksalish davri 1960–1980 yillarga to'g'ri keldi. Bu muddatda jahon klassik asarlari hamda adabiyot badiiy asos qilib olingan turli xil janrdagi bolalar filmlari suratga olindi. Vaqt o'tishi bilan bu filmlarning ssenariysida tasavvuriy personajlar kashf etildi. Bolalar filmlarini tahlil qilish uchun uning rivojlanish bosqichlarini jahon kinematografiyasi misolida ko'rib chiqish lozim bo'ladi.

So'nggi yillarda jahon kino san'atida yaratilayotgan va rivojlanib borayotgan bolalar kinosidagi ijobiy izlanishlar, mavzular yoritilishidagi betakror yondashuvlar, janrlar xilma-xilligi, tasviriy vositalar, xususan, maxsus effektlardan oqilona foydalanish mahorati kabi masalalar nafaqat yosh tomoshabinlarning balki kattalar auditoriyasi e'tiborini ham o'ziga jalb qilmoqda. Jahon kinosanoatida bolalar uchun ishlangan filmlar ortidan moliyaviy barqarorlikka erishilayotgan bir paytda, o'zbek kino mutaxassislarining yosh tomoshabinlar uchun mo'ljallangan ekran mahsulotlari yaratish borasida yetarlicha tajriba va ko'nikmaga ega bo'lishlariga qaramasdan, bolalar uchun bag'ishlangan o'zbek filmlarining ko'lami juda oz ekanligi hech kimga sir emas. Bu masala milliy kino san'atining ushbu yo'nalishida ilmiy jihatdan o'rganilishi kerak bo'lgan muammo sifatida ko'ndalang turibdi. Shu nuqtayi nazardan, jahonda bolalar kinosining shakllanishi va taraqqiyot bosqichlari, o'zbek bolalar filmlarining o'ziga xos xususiyatlari, ularni dramaturgiya hamda rejissura jihatidan atroflicha tahlil qilish kabi masalalar bugungi kunda kinoshunoslik sohasidagi dolzarb muammolaridan biridir.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. К.Базалгетт. Расслабление детей: детское кино и семейный фильм. Перед детьми экранные развлечения и юная аудитория. Лондон. 1995. Британский институт кино.
2. М.Мирзамухамедова. Детское кино Узбекистана. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата искусствоведения. – Ташкент: 1976.
3. М.Мирзамухамедова. Ўзбек болалар кинеси: мавзу ва талқин. Санъат – Тошкент, 2020. - № 1.
4. Н.Браун. Детское кино: жанр, нация и повествование. Нью-Йорк: Columbia University Press, 2017.
5. М.Нагибина. История Развития Детского Кино В России. X-международная научно-практическая конференция. МЦНС “НАУКА И ПРОСВЕЩЕНИЕ” 2020.

I.Khudayarov

Lecturer at the Department of Social Sciences,

University of Business and Science

Published under peer review:

Doctor of Science in History, Associate Professor

Ulugbek Mansurov

Received 2th May 2025, Accepted 16th May 2025, Online 30th May 2025

INTEGRATION TRENDS OF THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT IN MIGRATION PROCESSES

Abstract. This article explores the adaptation of migrants to the educational environment, particularly focusing on the integration of their children into society. The educational environment is presented not only as a means of delivering knowledge, but also as a tool for adaptation and socialization. The lack of knowledge among migrant children about the language, culture, and history of the host society, as well as existing social stereotypes, are highlighted as factors negatively affecting the adaptation process.

Furthermore, the article provides a theoretical analysis of special programs in developed countries aimed at promoting the successful integration of migrants into the host society.

Keywords: educational migration, identity, stereotype, transformation, environment, adaptation.

MIGRATSIYA JARAYONLARIDA TA'LIM MUHITINING INTEGRATSIYALASHUV TENDENSIYALARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada migrantlarning ta'lim muhitiga moslashuvi, ayniqsa, ularning farzandlarini jamiyatga integratsiyalashuvidagi ahamiyati ta'lim muhitining faqat bilim berish emas, balki moslashuv va ijtimoiylashuv vositasi sifatidagi imkoniyatlari ochib berilgan. Migrant bolalarning yashayotgan jamiyat tili, madaniyati va tarixi to'g'risida yetarli bilimga ega emasligi hamda ijtimoiy stereotiplar kabi to'siqlar ta'lim muhitidagi moslashuv jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatayotgani ta'kidlangan.

Shu bilan birga, migrantlarning begona jamiyatga muvaffaqiyatli moslashuvini rivojlangan davlatlardagi maxsus dasturlari nazariy jihatdan tahlil qilingan.

Kalit so'zlar. Ta'lim migratsiyasi, identiklik, stereotip, transformatsiya, muhit, moslashuv.

ТЕНДЕНЦИИ ИНТЕГРАЦИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ В МИГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССАХ

Аннотация. В данной статье раскрывается значение адаптации мигрантов к образовательной среде, особенно важность интеграции их детей в общество. Образовательная среда рассматривается не только как источник знаний, но и как средство социальной адаптации и социализации. Подчеркивается, что недостаток знаний у детей мигрантов о языке, культуре и истории принимающего общества, а также наличие социальных стереотипов

негативно влияют на процесс адаптации в образовательной среде. Кроме того, теоретически проанализированы специальные программы развитых стран, направленные на успешную интеграцию мигрантов в новое общество.

Ключевые слова: образовательная миграция, идентичность, стереотип, трансформация, среда, адаптация.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev Rossiya Federatsiyasi Prezidenti Vladimir Putinning taklifiga binoan 2017 yil 4-5 aprel kunlari davlat tashrifi bilan Rossiya Federatsiyasida bo'ldi va unda davlat rahbarlari Rossiya Federatsiyasi hududida vaqtinchalik mehnat faoliyatini amalga oshirish uchun O'zbekiston Respublikasi fuqarolarini tashkiliy asosda qabul qilish va jalb etish to'g'risida bitim, shuningdek, Migratsiya sohasida vakolatli organlarning vakolatxonalarini o'zaro ta'sis etish to'g'risida bitim imzolashining ahamiyatini yuqori baholadilar hamda migratsiya sohasida hamkorlikning xalqaro tan olingan shakllarini yanada rivojlantirishga ko'maklashishga tayyor ekanliklarini bildirdilar [2].

So'nggi statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatmoqdaki, o'z mamlakatidan tashqarida yashovchi dunyo aholisining keskin o'sishini tasdiqladi, bunda aholining tub qismi 2017 yilda taxminan 258 millionga, 2000 yildan beri 49 %ga o'sib, 2024 yilda deyarli 281 millionga yetdi [4]. Yuqori daromadli mamlakatlarda yashovchi muhojirlar soni 2000 yildagi 9,6 foizdan 2017 yilda 14 foizgacha oshgan [5].

Migratsiya jarayonlarining etnomaniy jihatdan ta'lim sohasida madaniy integratsiyalashuvi tendensiyalari hamda ijtimoiy-siyosiy munosabatlarini paradigmalar parametrlarida yoshlarning sosial mobilligi sosiologlar tomonidan o'rganilib, uning mazmuniga aniqlik kiritishga harakat qilingan. Yuzaki qaraganda, migratsiya aksiomatik mazmunga ega, nisbatan batafsil kompleks-sistemali o'rganilgan ijtimoiy-tarixiy hodisadek ko'rinadi. Vaholanki, uning strukturaviy tuzilishi, funksional yo'nalishlari, ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati, mazmunidagi paradigmalar o'zgarishlar dinamikasini o'rganish, sosiologlar bilan bir qatorda boshqa fan vakillarining ham tadqiqot ob'yektiga aylantirilgan.

Migrantlarning ta'lim muhitiga moslashuv muammolarini o'rganish asosan pedagogik nuqtai nazardan ko'rib chiqilayotganini alohida ta'kidlash zarur. Shu bilan birgalikda, modomiki, ta'lim sub'yektlari avvaldan turli ijtimoiy maqom va guruhlarini taqdim etarkan, muammo qo'shimcha ravishda nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy munosabatlar nuqtai nazaridan ham idrok etilishga muhtojdir. Agar migrantlarning bolalari va ularning oilalari moslashuvini muvaffaqiyatli qiladigan bo'lsak, bunday bolalarning ta'lim muhiti – maktab, tengdoshlari, maktabdan tashqaridagi hayotdagi ijtimoiy institutlar (qo'shimcha ta'lim, sport, salomatlik va h.k.) bilan o'zaro ijtimoiy harakatini tahlil qilish zarur.

Asosiy qism. Sosiologiyada "migratsiya" kategoriyasi, avvaldan ijtimoiy munosabatlar transformatsiyasi vositasi sifatida izohlangan [9. B. – 124]. Vaholanki, migratsiya ijtimoiy hodisasi, uni tashkil qilgan strukturaviy elementlarning oddiy, mexanik tarzda umumlashgan, turg'un yoki aksincha dinamik-mobil holati emas, balki muayyan ijtimoiy-siyosiy tizim elementlarining o'zaro aloqador va taqozolangan munosabatlarini konkretlashtiradigan va ularni namoyon qiladigan, nisbatan universal hodisadir. Migratsiya anchadan buyon jamiyatimiz hayotining ajralmas fenomeni

bo'lib qolgan, biroq uni oldingidek yuqori darajada muammoli ko'rinish sifatida idrok etadilar. Bu juda ko'p sabablar bilan shartlangan, jumladan, migrantlar bilan bevosita aloqada bo'ladigan ijtimoiy institutlar, tashkilotlar va ijtimoiy guruhlar zimmasiga yuklanadigan vazifalar bilan bog'liq. Migrantlarni moslashtirish masalalarini zimmasiga oladigan shunday ijtimoiy institutlardan biri – ta'lim sohasi hisoblanadi.

Muhit – turli insonga oid va moddiy omillar, ta'lim jarayonining resurslari, shuningdek, shaxslararo munosabatlar asosida o'zaro harakatlanish jarayoni bilan bog'liq, biroq turli ijtimoiy rollarga ega bo'ladigan individlar va guruhlar birligidir. Ta'lim muhiti chegaralari borliq, vaqt, tizimlilik kabi parametrlar bo'yicha belgilanadi [7. B. – 198].

Ta'lim muhiti nafaqat o'quv materiallarini translyasiyalash va o'zlashtirish, balki o'quvchilarning moslashishi va ijtimoiylashishi vazifalarini ham bajaradi. Uning potentsiali nafaqat kenglik bilan, balki vazifalarning turli-tumanligi bilan, shu bilan birga, har xil: kognitiv, qadriyatli-motivasion, axloqiy darajada ham ta'minlanadi. Kognitiv darajada mamlakatlar va elatlarning madaniy-tarixiy va ijtimoiy o'ziga xosligi, dunyo madaniyatining namunalari va me'yorlarini o'zlashtirish ta'minlanadi. Axloqiy darajada migrantlarning o'z madaniy tengligini saqlagan holda turli madaniyat vakillari bilan o'zaro faol harakati rag'batlantiriladi. Ta'lim institutining moslashuvchan ta'siri bir biri bilan o'zaro bog'langan ijtimoiy institutlar – oila, jamiyatning etnik umumiyli va boshqa tuzilmalari bilan ham kuchaytirilishi mumkin [6].

Ta'lim muhiti vaziyat-hodisalarni ham, ishga oid va shaxslararo aloqalar sohasini ham, ilmiy-pedagogik maktablarning o'zaro ta'sirini ham o'z ichiga oladi. U predmetli-borliqqa oid va yosh avlodni o'qitish va tarbiyalash vositasida ijtimoiy vazifani bajarish integratsiyalovchi omili bo'ladigan axborot muhitidan iborat.

Shu bilan birgalikda, ta'lim muhitida migrantlarning ijtimoiy-madaniy moslashuvi uchun mavjud bo'lgan potensial bilan bir qatorda uni jiddiy og'irlashtiruvchi omillar ham bor. Avvalo, bunday qiyinchiliklarga ayni vaqtda migrantlar bolalarining moslashuvini yagona ta'limiy doktrinasi yo'q va tegishli ravishda pedagogik xodimlarning bunday bolalarga ta'lim berishga, shu jumladan, xorijiy tillarni o'qitishga tayyorgarligini davr talabiga moslashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Yetarlicha ko'p hollarda migrantlarning tahsil olayotgan farzandlariga tengdoshlari salbiy munosabatda bo'ladilar. Bundan tashqari, zaruriy metodik ishlanmalarni joriy qilishda moddiy komponent bo'lmaydi, migrantlar oilalarining past madaniy darajasi va ularning odamlarga aralashmasligi ta'lim muassasalarining migrantlar farzandlari bilan o'zaro harakatiga jiddiy to'siq bo'ladi. Shuningdek, Rossiya Federatsiyasidagi migrantlarning, muhitga muvaffaqiyatli moslashuv uchun asosiy to'siqlardan biri sifatida, ko'pchilik tadqiqotchilar, migrantlarning rus tilini yaxshi bilmasliklari yoki butkul bilmasliklaridir, deyilar. Bu fakt turli darajalarda tan olinadi, shu jumladan, hukumat "Rossiya Federatsiyasiga tashrif buyurayotgan migrantlarning yangi avlodi – Mustaqil hamdo'stlik davlatlari ishtirokchilari o'zlarining avvalgi yurtdoshlariga qaraganda ma'lumoti, rus tilini bilishi va kasbiy-malakaviy tayyorgarligi jihatidan past ko'rsatkichni namoyon qilayotganini" ta'kidlaydi [8].

O'zbekistonda migratsiya jarayonlarining etno-madaniy integratsiyalashuvi va rivojlanish tendensiyalarini tadqiq etish yuzasidan o'tkazilgan sosiologik tadqiqotlar shuni ko'rsatdigi, migrantlarning oxirgi ishlagan mamlakatlari to'g'risida berilgan savolga, qo'yidagicha javob olindi.

So‘rovnomada ishtirok etgan respondentning 57,1 % yani, yarmidan ko‘pi Rossiya mamlakatiga ishga joylashgan oxirgi mamlakat sifatida ko‘rsatgan, bu esa mamlakatning O‘zbekiston migratsiyasi uchun asosiy yo‘nalish sifatida ahamiyatli ekanligini ko‘rsatdi.

2024 yil 10 dekabr kuni Rossiya Davlat dumasida migrantlarning rus tilini bilmaydigan farzandlarini maktabga qabul qilishni taqiqlovchi qonun loyihasini birinchi o‘qishdayoq ma‘qullandi. Bu haqida speker Vyacheslav Volodinning ta’kidlashicha, 2024 o‘quv yili boshida migrant bolalarining 41 % rus tilini bilishda qiynalayotganligini bildirdi [1]. Uning fikriga ko‘ra, sifatli ta’lim olish va maktab o‘quv dasturlarini o‘zlashtirish uchun, ular rus tilini bilishi kerak [3].

Shu bilan bir qatorda, migrantlarni mamlakatga zarur bo‘ladigan kasbiy-malakaviy, ta’limiy, iqtisodiy, demografik, ijtimoiy-madaniy va boshqa tavsifnomalari bo‘lganlarni Rossiya jamiyatiga muvaffaqiyatli moslashishlari va integratsiyalashuviga hissa qo‘shadigan doimiy turar-joy bilan ta’minlaydigan davlat dasturlarining yo‘qligi tan olinadi. Buning oqibatida migrantlarni qabul qiluvchi jamiyatdan ajralib qolishi, migrantlarga nisbatan salbiy munosabatning o‘sishi yuzaga keladi. Shu asnod, migrantlarning muvaffaqiyatli moslashuvdagi aspektlardan biri ta’lim va madaniyatni oshirish orqali ijtimoiy va madaniy masofani qisqartirish hisoblanadi.

Moslashuv yangi ijtimoiy muhitni va u bilan faol o‘zaro harakatni ko‘zda tutadi. Shu bilan birga, bu jarayon ikki tomonlama va muayyan mas’uliyat hamda majburiyatni ko‘zda tutuvchi tuzilmashtirilgan xarakter kasb etadi. Ko‘pgina tadqiqotchilar migrantlar farzandlarining muvaffaqiyatli moslashuvdagi aspektlardan biri – rus tilini o‘rganish orqali madaniy masofani qisqartirish, deb hisoblaydilar. Biroq migrantlarning moslashuvdagi muammolarni yaxlit hal qilish anchagina keng va ularni integratsiyalashning yagona strategiyasini shakllantirishni talab qiladi. Bunda migrantlar va ularning farzandlari uchun yagona ta’lim strategiyasini shakllantirishga alohida e’tibor qaratish mumkin.

Zamonaviy reallikka qaytgancha shuni ta’kidlash zarurki, ko‘pchilik tadqiqotchilarning ko‘rsatishlaricha migrantlarni ijtimoiy-madaniy moslashishi – murakkab va ko‘p rejali ko‘rinish hosil qiladi. Bizning fikrimizcha, qabul qiluvchi jamiyatdagi mavjud axloq me’yorlarni o‘zlashtirish, muloqot uchun, shuningdek, tilga oid to‘siqlarni tezroq olib tashlash uchun ta’lim muhiti ahamiyatli potensialga ega. Ta’lim instituti – bu nafaqat madaniyat uzatiladigan va transformatsiya qilinadigan, balki jamiyatning maxsus vazifalari va maqomi yaratiladigan hamda yuzaga chiqariladigan muhit.

Shu munosabat bilan ilmiy jamoatchilik, davlat hukumati organlari, pedagoglar va ta’lim tizimi rahbarlari oldida ta’lim muhiti orqali migrantlarning moslashuv mexanizmlarini amaliy jihatdan amalga oshirish yuzasidan muhim vazifa hisoblanadi. Migrantlarning ijtimoiy-madaniy moslashuvi bo‘yicha boshqa mamlakatlarning, masalan, migrantlarni o‘qitish bo‘yicha maxsus integratsiyalangan kurslar orqali moslashtirish amaliyotidan foydalanish samarali bo‘lardi. Qator, Yevropa mamlakatlarida migrantlarning ta’limiy darajasini oshirishda jiddiy motivatsiya – bu immigratsiya to‘g‘risidagi qonun bo‘lib, bu qonunga asosan tilga oid kurslarni tashkillashtirish bo‘yicha barcha xarajatlarni davlat zimmasiga oladi. Bunday kurslarga qatnamagan migrantlar, mamlakatda qancha muddat bo‘lishidan qat’i nazar, istiqomat qilish uchun beriladigan guvohnomani yo‘qotish, yoxud ijtimoiy nafaqaning qisqarishi xavfi ostida bo‘ladilar.

Xulosa qilib, ta’kidlash zarurki, ko‘pchilik ekspertlar tomonidan ta’lim muhitining moslashtirish potentsiali yuqori baholanadi. Bu sohada ta’lim muassasalarining imkoniyatidan

bugungi kunda yetarlicha sust foydalanilmoqda, oxirgi yillarda qabul qilinayotgan migrantlarning bolalarini ijtimoiy-madaniy moslashtirish bo'yicha chora-tadbirlar hozircha eksperiment xarakterida olib borilmoqda. Shunga qaramay, vaqt ko'rsatganiday, bunday tadbirlar ancha keng qamrovga muhtoj.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. <https://kun.uz/kr/60847237>
2. <https://ria.ru/20170620/1496888794.html>
3. <https://www.gazeta.uz/uz/2024/12/10/russia-schools/>
4. IOM. (2021). UN World Migration Report 2022. International Organization for Migration
5. IOM. (2021). UN World Migration Report 2022. International Organization for Migration
6. Барановский В.Г., Наумкин В.В. «Мир веры» и «мир неверия»: экспансия и редукция религиозности// Полис. Политические исследования. 2018. №6.
7. Добренков В.И., Кравченко А.И. Социология.- М.: Инфра-М, 2008.-С.198.
8. Кола Доминик. Политическая социология. М.: Издательство «Весь Мир», «Инфра - М», 2001.
9. Фромм Э. Бегство от свободы. Человек для себя. Минск, ООО. Попурри. 1997. – С. 129.;
Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество.Москва, “Политиздат”. 1992.-
С.159;ГелбрейтДж.К. Новое индустриальное общество. -М.: 1969. – С. 124.

Sharipova Fazilat Dilmurod qizi

Doctoral student of the Uzbek State University of World Languages

Published under peer review:

PhD, Associate Professor

Abdullayeva Shohida Norqulovna

Received 2th May 2025, Accepted 16th May 2025, Online 30th May 2025

ISSUES OF PRESERVING AND ALTERING THE PRAGMATICS OF SPEECH ACTS IN TRANSLATION

Abstract. This article examines the complex challenges translators face in preserving the pragmatic force of speech acts across linguistic and cultural boundaries. Drawing from examples in Uzbek discourse traditions and global translation practices, it explores how the illocutionary and perlocutionary effects of utterances – such as commands, requests, promises, and assertions – undergo transformation during translation. The study analyzes how cultural concepts of politeness, directness, hierarchy, and social relationships embedded within speech acts require sophisticated translation strategies beyond literal linguistic conversion. Through examination of specific translation cases, this research demonstrates that preserving pragmatic force often necessitates altering surface linguistic features, while maintaining form may sacrifice communicative effectiveness. The article argues that successful translation of speech acts demands deep cultural competence and pragmatic awareness to maintain the intended social and interactional functions of discourse.

Key words: speech acts, pragmatics, translation theory, illocutionary force, cultural adaptation, politeness strategies

TARJIMADA NUTQIY AKTLARNING PRAGMATIKASINI SAQLASH VA O'ZGARTIRISH MUAMMOLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada tarjimonlar til va madaniy chegaralar bo'ylab nutq aktlarining pragmatik kuchini saqlashda duch keladigan murakkab qiyinchiliklar tahlil qilinadi. O'zbek nutq an'analari va global tarjima amaliyotlaridan misollar keltirib, buyruq, so'rov, va'da va tasdiqlash kabi iboralarning illokusiyaviy va perlokusiyaviy ta'siri tarjima jarayonida qanday o'zgarishini o'rganadi. Tadqiqot nutq aktlari ichida joylashgan xushmuomalalik, to'g'ridan-to'g'rilik, ierarxiya va ijtimoiy munosabatlarning madaniy tushunchalari oddiy til konversiyasidan tashqari murakkab tarjima strategiyalarini talab qilishini tahlil qiladi. Konkret tarjima holatlarini tekshirish orqali ushbu tadqiqot pragmatik kuchni saqlash ko'pincha sirt tilshunoslik xususiyatlarini o'zgartirishni talab qilishi, shakl saqlash esa kommunikativ samaradorlikni qurbon qilishi mumkinligini ko'rsatadi. Maqolada nutq aktlarining muvaffaqiyatli tarjimasi nutqning mo'ljallangan ijtimoiy va o'zaro ta'sir funktsiyalarini saqlab qolish uchun chuqur madaniy malaka va pragmatik xabardorlikni talab qilishi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: nutq aktlari, pragmatika, tarjima nazariyasi, illokusiyaviy kuch, madaniy moslashuv, xushmuomalalik strategiyalari

ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕДАЧИ И ТРАНСФОРМАЦИИ ПРАГМАТИКИ РЕЧЕВЫХ АКТОВ В ПЕРЕВОДЕ

Аннотация. В данной статье исследуются сложные вызовы, с которыми сталкиваются переводчики при сохранении прагматической силы речевых актов через лингвистические и культурные границы. Опираясь на примеры из узбекских дискурсивных традиций и мировой

переводческой практики, автор изучает, как иллокутивные и перлокутивные эффекты высказываний – таких как команды, просьбы, обещания и утверждения – претерпевают трансформацию в процессе перевода. Исследование анализирует, как культурные концепты вежливости, прямоты, иерархии и социальных отношений, встроенные в речевые акты, требуют сложных переводческих стратегий, выходящих за рамки буквального лингвистического преобразования. Посредством анализа конкретных случаев перевода данное исследование демонстрирует, что сохранение прагматической силы часто требует изменения поверхностных лингвистических особенностей, в то время как сохранение формы может принести в жертву коммуникативную эффективность. В статье утверждается, что успешный перевод речевых актов требует глубокой культурной компетентности и прагматического осознания для поддержания предполагаемых социальных и интерактивных функций дискурса.

Ключевые слова: речевые акты, прагматика, теория перевода, иллокутивная сила, культурная адаптация, стратегии вежливости.

(Introduction / Введение)

In the traditional tea houses of Uzbekistan, where conversations unfold with the measured rhythm of hospitality rituals, a simple invitation to tea carries layers of meaning that extend far beyond its literal content. The phrase "choy ichasizmi?" functions not merely as a question about beverage consumption but as a complex speech act encoding social relationships, cultural expectations, and pragmatic intentions that challenge even the most skilled translators. [1] When such culturally embedded utterances cross linguistic boundaries, translators confront fundamental questions about the nature of meaning itself: how does one preserve the delicate pragmatic forces that transform mere words into social actions across different cultural and linguistic systems?

Speech acts, as conceptualized by philosophers of language from Austin to Searle, represent utterances that do more than convey information—they perform actions in the world. [1] When speakers issue commands, make promises, ask questions, or offer apologies, they engage in complex pragmatic negotiations that depend upon shared cultural understanding, social positioning, and contextual awareness. These speech acts carry what Austin termed "illocutionary force"—the intended action performed through speaking—and achieve "perlocutionary effects"—the actual impact upon hearers. Translation of such utterances involves far more than linguistic conversion; it requires recognition and reconstruction of these pragmatic dimensions across cultural boundaries that may organize social interaction according to fundamentally different principles.

(Literature review / Анализ литературы по теме)

The challenge becomes particularly acute when translating between languages that embed different cultural assumptions about directness, hierarchy, and social relationships within their very grammatical structures. Uzbek discourse, for instance, employs complex systems of honorifics and indirectness that encode speaker attitudes toward addressees and subjects in ways that Indo-European languages typically cannot replicate directly. When an Uzbek speaker uses the deferential suffix "-ngiz" in addressing someone, they communicate not merely respect but also position themselves within a specific social hierarchy that may have no equivalent in the target culture. Translators working across such divides must decide whether to explain these relationships explicitly, find

functional equivalents in the target language, or allow the pragmatic subtleties to disappear in favor of accessible communication.

Consider the pragmatic complexity inherent in translating speech acts of request across cultural boundaries. In Uzbek culture, direct requests to superiors or elders are typically avoided in favor of elaborate circumlocutions that allow addressees to maintain face while still conveying the speaker's needs. A request that might be expressed in English as a straightforward "Could you help me?" becomes in formal Uzbek something more akin to "If it would not be too much trouble, and if circumstances permit, perhaps assistance might be possible." This difference reflects not merely stylistic preference but fundamentally different cultural scripts for managing social relationships through language. Translators must choose between preserving the elaborate indirectness, which may seem unnecessarily verbose or even manipulative to target culture readers, or converting to target language norms, which risks losing the cultural information embedded within the original speech act's form.

The translation of directive speech acts—commands, requests, suggestions—presents particularly complex challenges because these utterances directly engage with power relationships and social hierarchies that vary dramatically across cultures. Military commands in English typically employ imperative forms that assert direct authority: "Advance to position Alpha." However, when translating such directives into languages that grammatically encode respect relationships, translators must navigate competing demands: preserving the authoritative force while adapting to target language politeness conventions. The result may be speech acts that sound deferential by source language standards but appropriately authoritative within the target culture, or vice versa.

Similarly, commissive speech acts – promises, vows, commitments – carry cultural assumptions about personal agency, social obligation, and temporal relationships that resist simple translation. When Hamid Ismailov's characters make promises in his bilingual works, they invoke specifically post-Soviet understandings of personal responsibility and social trust that emerged from particular historical experiences.[2] Translating such commitments requires translators to consider not merely the linguistic content but the cultural weight that promises carry within different societies. In some cultures, verbal commitments create strong social obligations; in others, written contracts hold greater force; in still others, the ability to maintain face through flexible interpretation of commitments takes precedence over literal fulfillment.

The preservation or alteration of speech act pragmatics often depends upon translators' strategic choices about what Austin called "felicity conditions" – the contextual requirements that must be met for speech acts to function successfully. A marriage ceremony's "I do" achieves its transformative effect only within specific institutional contexts, with authorized speakers, following prescribed procedures. When translating such ritualized speech acts, translators must consider whether target language readers possess the cultural knowledge necessary to recognize the speech act's performative power, or whether additional contextual information must be provided to enable appropriate interpretation.

Contemporary pragma-linguistic research increasingly recognizes that successful translation of speech acts requires understanding of both explicit linguistic content and implicit cultural scripts that govern social interaction. Brown and Levinson's politeness theory, while culturally specific in its

origins, offers frameworks for analyzing how different cultures manage face-threatening acts through linguistic choices.[3] Translators working across cultural boundaries must recognize these politeness strategies and find equivalent methods for managing social relationships in their target languages, even when the specific mechanisms differ substantially.

(Research methodology/ Методология исследования)

The translation of expressive speech acts – apologies, congratulations, condolences – illustrates these challenges particularly clearly. A fascinating example appears in the English translations of Abdulla Qahhor's short stories, where characters' expressions of grief follow traditional Uzbek patterns that emphasize communal sharing of suffering rather than individual emotional expression.[4] Early translations rendered these expressions literally, producing texts that seemed emotionally distant or culturally inappropriate to English readers. Later translators, recognizing the pragmatic functions these expressions served within Uzbek culture, developed strategies for conveying equivalent emotional and social effects through target language conventions, even when this required substantial modification of the original's surface features.

The digital age has introduced new complexities into the translation of speech act pragmatics, as automated translation systems increasingly handle pragmatically sensitive communications. While machine translation excels at processing explicit linguistic content, it typically fails to recognize the speech act functions that utterances perform or the cultural scripts that govern their appropriate use. An automated system translating a polite refusal from Japanese into English might produce a literally accurate translation that completely misses the contextual cues indicating that "It would be difficult" actually means "No," leading to significant pragmatic failures in cross-cultural communication.

Professional translators have developed various strategies for managing speech act pragmatics across cultural boundaries. Some choose to preserve source culture pragmatic patterns while providing explanatory footnotes or contextual information that helps target readers understand unfamiliar social dynamics. Others prioritize target culture accessibility, adapting speech acts to conform to target language conventions while noting significant cultural differences. Still others employ what might be termed "pragmatic bridging," seeking intermediate forms that maintain some source culture distinctiveness while remaining comprehensible to target culture readers.

The evaluation of translation success in handling speech act pragmatics requires sophisticated understanding of both source and target culture communication norms. A translation that perfectly preserves linguistic content while destroying pragmatic effects may fail to communicate effectively, while a translation that significantly alters surface features to maintain pragmatic functions may provide superior cross-cultural communication. This evaluation becomes particularly complex when dealing with literary translations, where readers may expect some degree of cultural foreignness as part of the aesthetic experience.

(Discussion/Обсуждение)

Training programs for translators increasingly emphasize pragmatic competence alongside linguistic skills, recognizing that effective translation requires understanding of how language functions in social contexts. Translators must develop sensitivity to the speech act patterns that characterize different cultures and the creative abilities necessary to reconstruct these patterns using

different linguistic and cultural resources. This training involves not merely language learning but ethnographic observation, discourse analysis, and intercultural communication practice that enables translators to function as pragmatic mediators between different social worlds.

The theoretical implications of speech act translation extend beyond practical translator training to fundamental questions about the nature of meaning and communication. If speech acts derive their force from cultural contexts and social relationships, translation across cultural boundaries necessarily involves some degree of meaning transformation. The question becomes not whether to alter pragmatic effects but how to manage these alterations in ways that serve communicative purposes while respecting both source and target culture values.

Contemporary globalization has created unprecedented demands for cross-cultural communication, making the effective translation of speech act pragmatics increasingly important for international business, diplomacy, legal proceedings, and cultural exchange. Translators working in these contexts must navigate not merely linguistic differences but competing cultural scripts for politeness, authority, commitment, and social relationship management. Their success in maintaining pragmatic functions while enabling cross-cultural understanding has profound implications for global cooperation and mutual comprehension.

The future development of translation theory and practice will likely see continued refinement of approaches to speech act pragmatics, particularly as our understanding of how language functions in cultural contexts becomes more sophisticated. However, the fundamental challenges will persist: how to maintain the social and interactional functions of speech acts while making them accessible across cultural boundaries. The translators who meet these challenges most effectively will continue to be those who combine linguistic expertise with cultural sensitivity, pragmatic awareness with creative problem-solving skills, and theoretical understanding with practical experience in cross-cultural communication.

(Conclusion/ Заключение)

As our world becomes increasingly interconnected, the preservation and appropriate alteration of speech act pragmatics in translation represents not merely a technical challenge but a crucial component of intercultural understanding. Through careful attention to the social functions that speech acts perform and creative strategies for maintaining these functions across cultural boundaries, translators serve as essential facilitators of meaningful communication between different social worlds. Their work ensures that the pragmatic richness of human communication—the ways we use language not merely to convey information but to build relationships, exercise authority, express emotions, and create social realities—continues to bridge cultural divides and enable genuine cross-cultural dialogue.

References/ Литературы

1. Austin, J. L. *How to Do Things with Words*. Oxford: Oxford University Press, 1962.
2. Brown, Penelope, and Stephen C. Levinson. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
3. Ismailov, Hamid. *The Railway*. Translated by Robert Chandler. London: Vintage, 2007.
4. Qahhor, Abdulla. *Selected Short Stories*. Translated by Aziz Saidmuradov. Tashkent: Uzliteratura, 1989.
5. Searle, John R. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 1969.
6. Thomas, Jenny. *Meaning in Interaction: An Introduction to Pragmatics*. London: Longman, 1995.
7. Verschueren, Jef. *Understanding Pragmatics*. London: Arnold, 1999.
8. Wierzbicka, Anna. *Cross-Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction*. Berlin: Mouton de Gruyter, 2003.
9. Nida, E. A. (1964). *Toward a Science of Translating*.
10. Hatim, B. & Mason, I. (1997). *The Translator as Communicator*.
11. House, J. (2015). *Translation Quality Assessment: Past and Present*.

Botirova Shokhidaxon Odiljonovna

Andijan State Pedagogical Institute

Faculty of Social and Applied Sciences

Published under peer review:

Khurshidbek Ismonov Bakhtiyorovich

Associate Professor of the Department of Fine

Arts and Music Education, Andijan State Pedagogical Institute

Received 2th May 2025, Accepted 16th May 2025, Online 30th May 2025

CREATIVE POSSIBILITIES OF WATERCOLOR TECHNIQUE IN ACADEMIC PAINTING AND METHODOLOGY OF ITS TEACHING

Annotation: This article analyzes the specific features of the watercolor technique, its role in developing students' aesthetic thinking, and the step-by-step methods of teaching it based on a methodological approach. Through experiences in plein air practice, students have the opportunity to develop unique creative skills.

Keywords: watercolor, academic drawing, methodology, plein air, teaching, creativity, technique.

AKADEMIK RASMDA AKVAREL TEXNIKASINING IJODIY IMKONIYATLARI VA UNI O‘QITISH METODIKASI

Annotatsiya. Ushbu maqolada akvarel texnikasining o‘ziga xos xususiyatlari, talabalarning estetik tafakkurini rivojlantirishdagi roli va uni bosqichma-bosqich o‘rgatish yo‘llari metodik yondashuv asosida tahlil qilingan. Plener mashg‘ulotlaridagi tajribalar orqali talabalar o‘ziga xos ijodiy ko‘nikmalarni shakllantirish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Kalit so‘zlar: akvarel, akademik rasm, metodika, plener, o‘qitish, ijodkorlik, texnika.

ТВОРЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ТЕХНИКИ АКВАРЕЛИ В АКАДЕМИЧЕСКОЙ ЖИВОПИСИ И МЕТОДИКА ЕЕ ПРЕПОДАВАНИЯ

Аннотация: В данной статье проанализированы особенности акварельной техники, её роль в развитии эстетического мышления студентов, а также методический подход к поэтапному обучению. Опыт работы на пленэре позволяет студентам развивать индивидуальные творческие навыки.

Ключевые слова: акварель, академический рисунок, методика, пленэр, обучение, креативность, техника.

(Kirish/Introduction)

Akvarel – tasviriy san’atning eng nozik va ifodali yo’nalishlaridan biri hisoblanadi. U o’zining yengil, shaffof tuslari va tez qurish xususiyati bilan ajralib turadi. San’at ta’limida akvarel texnikasini chuqur o’rgatish talabalarning ranglar bilan ishlash madaniyatini, estetik tafakkurini va ijodiy yondashuvini rivojlantirishda muhim o’rin egallaydi.

Asosiy qism

Akvarel texnikasini o’rgatish bosqichma-bosqich amalga oshirilishi lozim. Avvalo, talabalar suv bilan bo’yoq nisbatini to’g’ri tanlash, yorug’lik va soya munosabatini aniqlash, ranglar orasidagi uyg’unlikni topish kabi asosiy ko’nikmalarga ega bo’lishlari zarur. Akademik rasm darslarida akvarel texnikasi yordamida oddiy predmetlardan tortib, murakkab kompozitsiyalargacha bo’lgan ishlanmalar bajariladi. Bunda o’qituvchi metodik jihatdan har bir bosqichda tushunchalarni aniq va tizimli tarzda yetkazishi, har bir talabaga individual yondashuvi katta ahamiyatga ega.

(Tadqiqot metodologiyasi/Research methodology)

Plener mashg’ulotlari – ochiq havoda rasm chizish amaliyoti – talabalar uchun o’ziga xos ijodiy muhit yaratadi. Tabiiy yorug’likda va real manzara asosida ishlash ularning kuzatuvchanligini oshiradi, tabiat bilan bevosita aloqa qilish orqali hissiy ifoda kuchayadi. Bu esa o’z navbatida akvarel texnikasining imkoniyatlarini to’liq ochib berish va talabaning individual ijodiy yo’nalishini shakllantirishga xizmat

1. Akvarel texnikasining xususiyatlari

Akvarel – bu suvda eruvchan, yengil bo’yoqlar orqali chiziladigan texnika bo’lib, u quyidagi xususiyatlarga ega:

- tiniq va yengil ranglar beradi;
- qatlam bilan ishlashni talab qiladi;
- qisqa vaqtda quriydi;
- yorug’lik va soya munosabatlarini nafis tarzda aks ettiradi.

Bu texnika rassomdan aniqlik, tezkorlik, ehtiyotkorlik va rangni ongli tanlashni talab qiladi.

2. Akademik rasmda qo’llanilishi

Akvarel texnikasi orqali talaba quyidagi ko’nikmalarga ega bo’ladi:

- anatomik va geometrik shakllarni yorug’lik bilan berishni o’rganadi;
- kompozitsion yechimlar topishga intiladi;
- rangni ochdan to to’qgacha o’zgartirishni o’zlashtiradi;
- modellashtirish va hajm berish qobiliyatini rivojlantiradi.

3. Akvarel texnikasini o’qitish metodikasi

3.1. O’qitish bosqichlari

Tayyorlov bosqichi: materiallar (qog’oz, bo’yoq, cho’tka) bilan tanishtirish, namuna rasm ko’rsatish.

Nazariy tushuntirish: ranglar nazariyasi, ranglar uyg’unligi, yorug’lik-soya tushunchalari.

(Muhokama/ Discussion)

Amaliy mashg’ulotlar:

Oddiy shakllardan murakkab kompozitsiyalargacha o’tish;

Ranglar qatlam bilan ishlanishini tushuntirish;

Eskizlar tayyorlash va asosiy rasmni to'liq bajarish.

Tahlil va baholash: talabalarning ishlari muhokama qilinadi, kuchli va zaif tomonlari ko'rsatib o'tiladi.

3.2. Interfaol metodlar

“Step-by-step” uslubi: har bir bosqichda o'qituvchi amaliy ko'rsatma beradi.

“O'zaro baholash”: talabalar bir-birining ishiga fikr bildiradi.

“Portfolio” yuritish: har bir ishni yig'ish va rivojlanishni kuzatish.

4. Plener amaliyotida metodik yondashuv

Plener – bu tabiat qo'ynida rasm ishlashdir. Akvarel texnikasi plenerda:

tez va tabiiy ifoda uchun qulay;

atmosfera holatini aniq berish imkonini yaratadi;

talabani rang va yorug'likni ko'ra olishga o'rgatadi.

Metodik yondashuv:

talabalarni joyga tayyorlab olib chiqish;

eskiz ishlash bo'yicha topshiriq berish;

yakunida guruhiy muhokama tashkil qilish.

5. Natijalar va tavsiyalar

Akvarel texnikasi bilan ishlash talabalarning ijodiy o'sishini rag'batlantiradi. Uni metodik asosda o'rgatish orqali:

Estetik ta'lim samarali kechadi;

Talabalar mustaqil ishlashga o'rganadi;

Amaliy mashg'ulotlar mazmunli o'tadi.

San'at ta'limi tizimida akvarel texnikasini o'qitish jarayonini takomillashtirish, yangi metodlar joriy etish bugungi kunda dolzarb vazifalardan biridir.

(Conclusion/Xulosa)

Akademik rasmda akvarel texnikasining qo'llanilishi talabaning nafaqat amaliy ko'nikmalarini, balki ijodiy tafakkurini ham rivojlantiradi. Uning o'qitish metodikasini to'g'ri tashkil qilish – yuqori samaradorlikning kafolatidir. Bu texnika orqali san'atning nozik jihatlarini o'rgatish va talabani professional rassomlikka yo'naltirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar/References

1. Nuritdinov A. (2018). *Tasviriy san'at metodikasi*. Toshkent.
2. Umarova I. (2020). *Akademik rasm asoslari*. Samarqand.
3. Karimova D. (2021). *Talabalarda ijodiylikni rivojlantirish metodlari*. Buxoro.
4. Bartenev A.N. (2017) *Akvarel texnikasi asoslari*. Moskva.

5. Qosimov S. (2019). *Plenerda rasm ishlash texnologiyasi*. Toshkent.
6. Molotkov V. (2015). *Akvarel texnikasining asosiy tamoyillari*. Moskva: San'at nashriyoti.
7. Ivanova L. (2018). *Tasviriy san'atda alla prima usuli*. Sankt-Peterburg: Rossiya san'at akademiyasi.
8. Petrov A. (2020). *Quruq yuzaga ishlash metodikasi*. Toshkent: O'zbekiston san'at instituti.
9. Kuznetsov D. (2017). *Glazur texnikasining afzalliklari*. Novosibirsk: Tasviriy san'at markazi.
10. Smirnova T. (2016). *Sgraffito usuli va uning tasviriy san'atdagi o'rni*. Qozon: San'at va dizayn instituti.
11. Lebedev O. (2019). *Akvarel bo'yoqlari bilan ishlashning nozik jihatlari*. Minsk: Tasviriy san'at akademiyasi.
12. Novikov P. (2014). *O'quv jarayonida akvarel texnikasini o'rgatish bosqichlari*. Moskva: Pedagogika nashriyoti.
13. Vasilyeva Y. (2018). *Akvarel texnikalarini o'qitish metodikasi*. Kiev: San'at va ta'lim markazi.
14. Orlov K. (2021). *Ijodiy yondashuv va akvarel san'ati*. Toshkent: O'zbekiston san'at akademiyasi.
15. Sokolova M. (2022). *Akvarel san'ati va uning amaliy ahamiyati*. Bishkek: San'at va madaniyat instituti.

Turatova Dilrabo Allayorovna

Lecturer, Department of Folklore and Ethnography,

Uzbek State Institute of Arts and Culture

dilrabo.ta@mail.ru

Published under peer review:

Abdurakhmonova Feruza

Doctor of Philosophy (PhD) in Philology, Associate Professor

Received 2th May 2025, Accepted 16th May 2025, Online 30th May 2025

THE USE OF FOLK INSTRUMENTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS (ON THE EXAMPLE OF THE TRADITIONAL DUTAR INSTRUMENT)

Abstract. This article provides information on the effective use of musical instruments in the educational process, their correct orientation, and tools that serve to improve the quality of education.

Key words: music performance, musical memory, musical rhythm, education, pedagogical skills.

XALQ CHOLG‘ULARINING O‘QUV JARAYONIDA TATBIQ ETILISHI (AN‘ANAVIY DUTOR CHOLG‘USI MISOLIDA)

Annotatsiya. Ushbu maqolada musiqa cholg‘ularidan o‘quv jarayonida samarali foydalanish, ta’lim oluvchilarni to‘g‘ri yo‘naltirishda hamda ta’lim sifatini oshirishda xizmat qiluvchi vositalar to‘g‘risida ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: musiqa ijrochiligi, musiqiy xotira, musiqiy ritm, ta’lim, pedagogik mahorat.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НАРОДНЫХ ИНСТРУМЕНТОВ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ (НА ПРИМЕРЕ ТРАДИЦИОННОГО ИНСТРУМЕНТА ДУТАРА)

Аннотация. В данной статье представлена информация об инструментах, которые служат для эффективного использования музыкальных инструментов в учебном процессе, правильной ориентации и повышения качества образования.

Ключевые слова: музыкальное исполнение, музыкальная память, музыкальный ритм, образование, педагогическое мастерство.

Kirish (Introduction)

Musiqashunos olimlarning ta’kidlashicha, inson bioijtimoiy mavjudot bo‘lib, uning ijtimoiy mohiyatini bilim tashkil etadi. Barcha fanlar singari musiqiy ta’limning ham o‘ziga xos maxsus

bilimlar doirasi mavjud bo'lib, talabalar o'qish jarayonida o'z imkoniyatlaridan kelib chiqib, kuchi yetguncha bilim zahiralari to'playdilar.

Bunda, uzluksiz ta'lim-tarbiya rasman bog'chadan boshlanib, so'ng umumta'lim maktabi, shuningdek, bolalar musiqa va san'at maktablari, ixtisoslashgan madaniyat va san'at maktablari, qo'shimcha ravishda maxsus ixtisoslashgan litseylar va oliy ta'lim hamda oliy ta'limdan keyingi ta'lim tizimi mavjud bo'lib, unda komil insonning shakllanishida kasbiy bilimlarini takomillashtirish va mustahkamlash jarayonida malaka oshirish kurslarida tajriba orttiradilar. Inson kamolotida har bir davr muhim ahamiyat kasb etsa-da, oliy o'quv yurtida ta'lim olish davri talabalarning ma'lum kasbga professional darajada yo'naltirilishi jihatidan alohida ahamiyatga ega. Zero, oliy o'quv yurti oliy ma'lumotli bakalavr va magistr bitiruvchilari o'z navbatida yosh avlodni kamolga yetkazuvchi asosiy o'rindagi targ'ibotchi va bilim ulashuvchi mutaxassis pedagog hisoblanadi.

Ushbu bakalavr va magistr maqomiga ega bo'lgan musiqa yo'nalishi mutaxassis pedagoglari to'g'risida Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov o'zining "Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch" asarida alohida ta'kidlaydi: "...agar insonning qulog'i yengil-yelpi, tumtaroq ohanglarga o'rganib qolsa, bora-bora uning badiiy didi, musiqa madaniyati pasayib ketishi, uning ma'naviy olamini soxta tushunchalar egallab olishi ham hech gap emas. Oxir-oqibatda bunday odam "Shashmaqom" singari milliy merosimizning noyob durdonalarini ham, Motsart, Betxoven, Bax va Chaykovskiy kabi dunyo tan olgan buyuk kompozitorlarning asarlarini ham qabul qilishi qiyin bo'ladi. ...o'sib kelayotgan yosh avlodning ma'naviy olami va madaniy saviyasini yuksaltirish, yoshlarimizning milliy va jahon musiqa madaniyatining mumtoz asarlari bilan birga, ularning kayfiyati va intilishlariga mos keladigan zamonaviy estrada san'ati namunalaridan keng bahramand bo'lishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratish, musiqiy ta'limni yanada rivojlantirish masalalari o'ta muhim ahamiyat kasb etadi"[1].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review)

Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2024-yil 15-noyabrdagi "Umumiy o'rta ta'lim maktablarida musiqa madaniyati fani o'qitilishini tubdan takomillashtirish hamda ushbu fan o'qituvchilarining kasbiy faoliyatini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-391-sonli qarori[2] musiqa ta'limidagi eng katta o'zgarishlar desak mubolag'a bo'lmaydi. Bunda musiqa ta'lim yo'nalishlarida tayyorlanayotgan mutaxassislar bevosita umumta'lim maktablari uchun pedagog va mutaxassis sifatida shakllanishiga katta imkoniyat berilgan.

Milliy qadriyatlarimiz asnosida musiqiy bilimlarga ega bo'lgan mutaxassis pedagoglar o'quvchi-yoshlarni tarbiyalashda zamonaviy umumpedagogik talablar asosida takomillashib, tabiiyki o'qitish mazmunini samarali ta'minlashi, natijadorlikni yuqori darajada ta'minlashi talab qilinib, ular bu borada yosh avlodning komil inson sifatida yetishishiga xizmat qiladi.

Shunday ekan, bugungi kunda uzluksiz musiqiy ta'lim jarayonini amalga oshirishda pedagoglarning ijtimoiy sifatleri qanday bo'lishi kerak degan savol tug'ilishi tabiiy. Bunday holatlarda ajdodlarimizning fikr-mulohazalarini hisobga olishimiz zarurdir.

Xususan, qadimiy turk yerida, Xorazmda vujudga kelgan Zardushtiylarning muqaddas kitobi Avestoda shunday deyilgan: "Muallim-kohinlarning burchlari bilimli... yaxshi bilan yomonni ajratadigan qilib tarbiyalash va to'g'ri yo'lga hidoyat etishdir". "Noshud, yomon muallim o'quvchi qalbidan hunarmandchilikni yo'qotar ekan, ey yazdon, yomon ustozdan o'zing asra" - deb yozilgan.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology)

Talabalarga bilim berish o'qituvchining mas'uliyatli burchidir, deb Ibn Sino o'qituvchining shaxsiyati qanday bo'lishi kerakligi haqida quyidagi fikrlarni bildirgan:

- bolalar bilan muomalada bosiq, jiddiy bo'lish;
- beriladigan bilimni talabalar qanday o'zlashtirib olayotganiga e'tibor berish;
- ta'limda turli usul va shakllardan foydalanish;
- talabaning xotirasi, bilimlarni egallash qobiliyati, shaxsiy xususiyatlarini bilish;
- fanga qiziqтира olish;
- berilgan bilimlarning eng muhimini ajratib o'qitish;
- bilimlarni talabalarning yoshi, aqliy darajasiga mos ravishda berish;
- har bir so'zning bolalar hissiyotini uyg'otish darajasida bo'lishga erishish zarur[3].

Shunday ekan, musiqa mutaxassisi bevosita pedagog sifati xalq cholg'ularini ya'ni an'anaviy dutor cholg'uchisida ushbu sifatlar muhim fundamental bosqichlar hisoblanadi. Musiqada an'anaviy dutor cholg'usini o'rganish va bu sohada mutaxassis pedagoglarning yetuk kadr sifatida shakllanishida pedagogikaning barcha o'rganish va shakllanish metodlaridan samarali foydalanish uchun bilim va tajriba yuqori natijaga erishish uchun muhim hisoblangan holda dutor cholg'usini o'rgatishda ilg'or pedagogik metodlardan foydalanish zarur. Bu borada yakka dars shaklidagi o'quv jarayonidan farqli guruh bo'lib shakllangan o'quvchi-yoshlarga ta'lim berish bilan birgalikda cholg'uda ijro qilishni o'rgatish va rivojlantirish juda katta tajriba va pedagogik mahorat talab qiladigan jarayon hisoblanadi. O'quvchi-yoshlarga cholg'uni tanishtirishdan boshlab to uni ijro etish darajasiga yetkazish uchun ham ularning fikrini jamlashda zamonaviy metodlarni qo'llash, turli interaktiv usullardan foydalanish pedagogning bu sohada izlanishi bilan bilim malakasini oshirish yuqori samaradorlikka erishish mumkin bo'ladi. Shu o'rinda hozirda umumta'lim maktablarida musiqa madaniyati fani darsliklarida QR kodi orqali berilgan musiqiy cholg'ularning ovozini eshitish yoki asarlar ijrosini yod olishda musiqasini ushbu belgi orqali eshitish imkoniyati o'quvchilarda ushbu cholg'ularga nisbatan qiziqishini orttiradi. Shuningdek, ularning musiqaga bo'lgan didini shakllantirish, eshitish qobiliyatini rivojlantirish va milliy musiqa merosiga hurmat bilan yondashish kabi ko'nikmalarni mustahkamlaydi.

Bunday raqamli imkoniyatlar ta'lim jarayonini zamonaviylashtirish barobarida, an'anaviy cholg'ularning – xususan, dutor, rubob, nay kabi xalq cholg'ularining ovozini bevosita tinglab o'rganishga zamin yaratadi. Shu orqali o'quvchilar nazariy bilimni amaliy tajriba bilan uyg'unlashtirib, chuqurroq tafakkur qilish imkoniga ega bo'ladilar.

Tahlil va natijalar (Analysis and results)

Musiqa o'qituvchisining kasbiy shakllanishi – birinchi navbatda yuqorida sanab o'tilgan xususiyatlarni o'zida mujassamlashtirishdan boshlanadi.

Ammo shuni alohida ta'kidlash joizki, musiqa yo'nalishidagi mutaxassisga alohida qobiliyat va iqtidor talab etiladi. U nafaqat o'qituvchi, balki san'atkor hamdir. Bu ikki jabhani birlashtirish juda katta iqtidor va mehnat talab qiladi.

Oliy o'quv yurti musiqa pedagoglari talabalarga faqat o'z fanining asoslaridan bilim beribgina qolmay, ularni kelajakda egallaydigan kasbiga, ya'ni musiqa sohasining turli yo'nalishlarida mutaxassis sifatida ham tayyorlab borishlari muhimdir.

Musika o'qitish prinsiplari – musiqiy ta'lim-tarbiya jarayoniga qo'yiladigan talablar yig'indisidir.

Musika o'qitish metodikasi pedagogika fani sifatida uning umumiy qonuniyatlariga bo'ysunadi va umumdidaktik prinsiplarga asoslanadi:

- tarbiyalovchi ta'lim;
- ilmiylik, tizimlilik va izchillik;
- musiqiy materialning qulayligi va bolalar yoshiga mosligi;
- ko'rgazmalilik;
- tasavvur, bilim, malaka va ko'nikmalarning mustahkamliligi;
- o'quvchilar musiqiy faoliyatining faolligi, mustaqilligi;
- musiqiy tarbiyaning hayot bilan bog'liqligi.

Mazkur prinsiplar o'qituvchi hamda o'quvchilar tomonidan bajariladigan barcha *ta'lim komponentlarini* – dars mazmuni, metodlari, dars tuzilishidagi asosiy talablar va yo'nalishlarni belgilab beradi. Shu bilan bir qatorda musika o'qitish metodikasi o'zining xususiy prinsiplarini ham ilgari suradi. Bulardan: *emotsionallik va onglilikning birligi* hamda *badiiylik va texnikaning birligi* prinsiplarini ko'rib chiqamiz.

Emotsionallik va onglilikning birligi prinsipi. Bu prinsipning zarurligi musika san'ati va uni idrok etishning o'ziga xos xususiyatidan kelib chiqadi. Musiqani idrok etishni rivojlantirish undan olingan hissiy taassurotlar, uning ifoda vositalarini anglashni talab etadi. Musiqiy asarni tinglashdan olingan hissiy ta'sirni ong bilan qabul qilish uning mazmunini tushunishga, o'quvchilarda musiqiy tajriba to'plashga yordam beradi. O'quvchilarning fikri, kechinmalari, hissiyotlarini boyitadi, musiqaning ta'sirini kuchaytiradi. Mazkur prinsipni musika o'qitishda qo'llash o'quvchilarda idrok etilgan asarga baho berish qobiliyatini o'stiradi va shu asosda ularning qiziqishi, musiqiy didi, ehtiyojlari tarbiyalanadi.

Badiiylik va texnikaning birligi prinsipi. Musiqiy asarni badiiy va ifodali ijro etish uchun ma'lum bir malaka va ko'nikmalar talab etiladi. Masalan, qo'shiqni o'rganish jarayonida o'quvchilarda vokal-xor malakalari shakllantiriladi. Bolalar cholg'ularida ijro etish uchun ham birgalikda chalishning eng oddiy usul va yo'llarini o'quvchilar egallashlari lozim. Bunda ijrochilik malakalari badiiy vazifalarga, ya'ni musiqiy asar obrazi, kayfiyatining yorqin, ifodali yoritilishiga qaratilgan bo'lishi talab etiladi. Bunda musiqiy asarning badiiy ijrosiga erishish **maqsad** bo'lib, malaka va ko'nikmalarni egallash shu maqsadga yetishishda **vositadir**.

Bu prinsiplar o'quvchilarda musiqiy qobiliyatlarni, musiqaga qiziqishni, did va musika madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan. *Musiqiy qobiliyatlari*, ularning turlari, maxsus (ijrochilik, bastakorlik) va umumiy musiqiy qobiliyatlari, ularning rivojlanish shart-sharoitlari masalalari ko'plab psixolog (B.Teplov, V.Myasishev, B.Yavorskiy, V.Petrushin va hk.), pedagoglar (L.Barenboym, V.Beloborodova, Y.Aliyev, N.Vetlugina), musiqashunoslar (B.Asafev, A.Alekseyev va b.) tomonidan keng o'rganib chiqilgan. Hozirda ham bu muammolar o'z dolzarbligini saqlab kelmoqda. Mutaxassislar musiqiy eshituv, ritm hissi, musiqiy xotirani musiqiy qobiliyatlarning asosiy ko'rinishlari deb belgilaydilar.

Musiqiy eshituv qobiliyati – bu tovushning baland-pastligi, kuchi, tembri va davomiyligini his etishdir. *Musiqiy ritm tuyg'usi* – musiqadagi vaqt-o'lchovli harakatni, uning ifodaviyligini his etish,

aniq ijro etish qobiliyatidir. *Musiqiy xotira* – bu musiqiy asarni tez va uzoq vaqt yodda eslab qolish qobiliyati. Bu qobiliyatlar umumlashma nom bilan musiqiy pedagogika amaliyotida **musiqiylik** deb ham yuritiladi. Ammo musiqiylik 3 ta qobiliyat bilan cheklanmaydi. Musiqiylikning asosini musiqadagi ifodaviy mazmun, obrazni tushuna olish, unga hissiy munosabat ko'rsata olish qobiliyatlari ham hosil qiladi.

Darsda o'quvchilarni musiqani diqqat bilan tinglash, asarlarni qiyoslash, taqqoslash, eng yorqin va idrok etilgan asarlarga baho bera olishga o'rgatish, musiqa ijrochiligi uchun lozim bo'lgan malaka va ko'nikmalarga o'rgatish – musiqiy qobiliyatlarni rivojlantirish demakdir. Bu borada oliy ta'limning, xususan O'zbekiston davlat san'at va madaniyat institutining "Cholg'u ijrochiligi" ta'lim yo'nalishida "amaliy fanlar - Maxsus cholg'u (Nay, Surnay, Qo'shnay, Chang, Qonun, Rubob prima, Qashqar rubobi, Afg'on rubobi, Dutor alt, Dutor bas, Doira, G'ijjak, G'ijjak bas (Qobus bas) sinflari), Dirijyorlik, Xalq cholg'ularini o'rganish, Fortepiano, Ansambl sinfi, Orkestr sinfi, Cholg'ulashtirish va Musiqada zamonaviy texnologiyalar fanlari tayanch hisoblanadi. Bo'lajak yetuk ijrochi va soha mutaxassislari uchun bu fanlar asos sifatida xizmat qilishi tabiiydir. Xususan dator cholg'usini o'rganish misolida tahlil qiladigan bo'lsak, dator cholg'usida asosan yakka zarb, qo'sh zarb, bilak zarb, bidratma (terma), teskari zarb kabi ijro usullari mavjud bo'lsa-da, ushbu ijro uslublarni har bir asarga kerakli tarzda qo'llash, ijrochilikda yuksak mahoratni belgilaydi. Ijrochilikda, ya'ni amaliy jihatda olganda dutorni ijro qilib, yuksak mahoratli sozandalar turli asarlarni o'z ijro uslublari ijro qilganligi haqida mutaxassislar tomonidan ko'p fikrlar bildiriladi. Biroq bu fikrlarni asoslash uchun ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilinib, ijro uslublarni avloddan-avlodga o'tkazish to'g'risida ilmiy izlanishlar juda ham kam desak mubolag'a bo'lmaydi. Hozirgi kunda dator cholg'usini o'rganish, misol uchun dator tenor (an'anaviy dator)da milliy asarlarimizni ijro qilish uslublari ustoz-shogird an'anasiga tayangan holda o'tib kelmoqda. Bunda, asosan dator tenorda ijro qilishda milliy bezaklarimizni qo'llash bu ichki musiqiy olam, tafakkur, sozandadan kuchli his-tuyg'ularni talab qiladi. Shuning bilan birga milliy musiqa asarlarimizni ko'p tinglagan bo'lishi yoki xalq tilida aytganda "o'zida bo'lishi" kerak deyiladi, ya'ni milliy musiqaning o'zagini, nolalarini his qilishi lozimdir. Ma'lumot o'rinda shuni ham ta'kidlash kerakki, dator cholg'usi hozirgi kunda musiqa bilan shug'ullanadigan ta'lim muassasalarida, ya'ni Bolalar musiqa va san'at maktablari (5 yil), ixtisoslashgan san'at va madaniyat maktablari (2 yil), oliy ta'lim muassasalarida (4 yil) dator cholg'usining oilasidan dator prima, dator alt va dator tenor o'rgatiladi.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations)

Shu bilan birga umumiy o'rta ta'lim maktablarida ham musiqa madaniyati fani orqali o'quvchilar cholg'ular qatorida xalq cholg'ularning yetti turi, ya'ni: dator, do'mbira, doyra, tanbur, rubob, g'ijjak, nay kabi milliy cholg'ulari bilan tanishadilar. Endilikda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori asosida o'rta maktab o'quvchilari cholg'ular bilan nafaqat tanishish, balki kamida xalq cholg'ularidan bittasida asar ijro etish ko'nikmalari shakllangan holda o'rta maktab bitiruvchilarining shahodatnomalariga bu jarayonda olgan bilimlari qayd etilishi nazarda tutilganligi sabab, 2025/2026-o'quv yilidan boshlab madaniyat yo'nalishida kadrlar tayyorlaydigan oliy ta'lim muassasalarida psixologiya va pedagogika fanlarini o'qitish amaliyotini joriy qilish kerakligi ta'kidlandi. Endilikda musiqa sohasining mutaxassislari umumta'lim maktablarida ham o'qituvchi sifatida faoliyat olib borishlari mumkin bo'ladi va sifatli ta'lim berish imkoniyati tug'iladi.

Chunonchi, bu qarorning ijrosi O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat institutida amalga oshirilishi rejalashtirilgan bo‘lib, bu soha kadrlari mutaxassislari psixologiya va pedagogika fanlari bilan birgalikda musiqa (cholg‘u ijrochiligi) fanlarini yakka dars turida o‘zlashtirganliklari tufayli cholg‘ular xususiyati haqida bilimga ega bo‘lganliklari, bitiruvchilarning umumta’lim maktablarida dars sifatini oshirishda bunday kadrlar ahamiyatga ega hisoblanadi.

Umumta’lim maktablarida musiqa madaniyati o‘qituvchilariga ham katta imkoniyatlar yaratilishi bilan birgalikda, ularga shu bugungi kungacha qayd etilmagan holatlardan biri, musiqa madaniyati fani o‘qituvchilariga ham 2024/2025-o‘quv yilidan boshlab musiqa madaniyati hamda jismoniy tarbiya fani o‘qituvchilarining bilim darajasi va kasbiy mahoratini aniqlash bo‘yicha milliy baholash tizimi orqali ularning bilim darajasidan kelib chiqib, ularni moddiy rag‘batlantirish ham yo‘lga qo‘yilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati (Reference)

1. I.Karimov . Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. Toshkent. “Ma’naviyat” 2008.
2. <https://lex.uz/uz/docs/7221711>
3. A.Kenjaboyev, D.Kenjaboyeva. Pedagogik deontologiya va kompetentlik. Termiz. 2021-yil. 115-bet.
4. Mahfuza Xo‘jayeva. Umumta’lim maktablarida musiqa o‘qitish metodikasi. – Toshkent, 2008. “O‘zDK Tahrir nashriyot bo‘limi”
5. Turatov Sobirjon Turdibekovich. Cholg'u ijrochiligi ta'lim yo'nalishida maxsus fanlarining axborot texnologiyalari bilan integratsiyalashuvi // *Sharq san'ati va madaniyati*, 4.3 (2023): 676-680.
6. Turatova Dilrabo Allayorovna. O'zbek milliy dutor cholg'usini o'rganishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish // *Sharq san'ati va madaniyati*, 5.3 (2024): 667-670.

Vohidov Sardorbek Bahodir o'g'li

Andijan State Pedagogical Institute,
research trainee

Published under peer review:

Yusupova Sevara Nizomitdinovna

Associate Professor of the Andijan State Pedagogical Institute,

Doctor of Philosophy in Historical Sciences (PhD)

Received 2th May 2025, Accepted 16th May 2025, Online 30th May 2025

DEVELOPING STUDENTS' SCIENTIFIC KNOWLEDGE THROUGH LEARNING SITUATIONS: THE EXAMPLE OF THE SUBJECT "HISTORY OF UZBEKISTAN"

Abstract: This article analyzes effective ways to develop students' scientific knowledge in the process of teaching the subject "History of Uzbekistan". It highlights the opportunities for shaping students' historical thinking, as well as developing their analytical and critical thinking skills through the organization of learning based on educational situations. The article substantiates the use of modern pedagogical technologies – particularly interactive methods, elements of problem-based learning, and contextual approaches – to stimulate students' interest in independent research and guide them toward scientific activity. The content-specific features and methodological potential of the history subject are thoroughly examined, and practical recommendations for the scientific enhancement of the educational process are presented. Additionally, the article explores the role of educational situations in understanding and analyzing the national historical heritage and their impact on shaping students intellectually and spiritually.

Keywords: Scientific knowledge, educational situation, interactive methods, problem-based learning, independent research, pedagogical technologies, scientific orientation

“O‘ZBEKISTON TARIXI” FANI MISOLIDA TALABALAR ILMIY BILIMLARINI O‘QUV VAZIYATLARI ASOSIDA RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya: Ushbu maqolada “O‘zbekiston tarixi” fanini o‘qitish jarayonida talabalar ilmiy bilimlarini rivojlantirishning samarali yo‘llari tahlil etiladi. O‘quv vaziyatlari asosida ta’limni tashkil etish orqali talabalar tarixiy tafakkurini shakllantirish, tahliliy va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlari yoritiladi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar, xususan, interfaol usullar, muammoli ta’lim elementlari va kontekstual yondashuvlarning qo‘llanishi orqali talabalarda mustaqil ilmiy izlanishlarga qiziqish uyg‘otish va ularni ilmiy faoliyatga yo‘naltirish usullari asoslab beriladi. Maqolada tarix fanining mazmuniy xususiyatlari va metodik imkoniyatlari chuqur tahlil qilinadi hamda o‘quv jarayonini ilmiylashtirishga doir amaliy tavsiyalar taqdim etiladi. Shuningdek, milliy tarixiy merosni anglash va uni tahlil qilishda o‘quv vaziyatlarining o‘rni hamda ularning talaba shaxsini intellektual va ma’naviy jihatdan shakllantirishdagi ta’siri ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: Ilmiy bilim, o‘quv vaziyati, interfaol metodlar, muammoli ta’lim, mustaqil izlanish, pedagogik texnologiyalar, ilmiylashtirish.

РАЗВИТИЕ НАУЧНЫХ ЗНАНИЙ СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ УЧЕБНЫХ СИТУАЦИЙ НА ПРИМЕРЕ ДИСЦИПЛИНЫ «ИСТОРИЯ УЗБЕКИСТАНА»

Аннотация. В данной статье анализируются эффективные способы развития научных знаний студентов в процессе преподавания дисциплины «История Узбекистана». Освещаются возможности формирования исторического мышления студентов, а также развития их аналитических и критических навыков мышления через организацию обучения на основе учебных ситуаций. Обосновано применение современных педагогических технологий, в частности интерактивных методов, элементов проблемного обучения и контекстуального подхода, с целью пробуждения интереса студентов к самостоятельным научным исследованиям и их ориентации на научную деятельность. Подробно рассматриваются содержательные особенности и методические возможности учебного предмета история, а также представлены практические рекомендации по научному обоснованию учебного процесса. Кроме того, раскрывается роль учебных ситуаций в осмыслении и анализе национального исторического наследия, а также их влияние на интеллектуальное и духовное развитие личности студента.

Ключевые слова: Научные знания, учебная ситуация, интерактивные методы, проблемное обучение, самостоятельные исследования, педагогические технологии, научная направленность.

(Kirish/Introduction)

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida 2021-yil 19-yanvar kuni ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish, bu borada davlat va jamoat tashkilotlarining hamkorligini kuchaytirish masalalari bo'yicha videoselektor yig'ilishida "Milliy tarixni milliy ruh bilan yaratish kerak. Aks holda uning tarbiyaviy ta'siri bo'lmaydi. Biz yoshlarimizni tarixdan saboq olish, xulosa chiqarishga o'rgatishimiz, ularni tarix ilmi, tarixiy tafakkur bilan qurollantirishimiz zarur, [1] – degan fikrlari Pedagogik oliy ta'lim musassalarida talabalarni "O'zbekiston tarixi" fanini o'qitilishida yangicha yondashuv va yangicha usul va vositalar bilan dars mashg'ulotlarini tashkil qilish zaruriyatini ko'rsatib berdi. Oliy ta'lim tizimida talabalarni faqat tayyor bilimlar bilan ta'minlash emas, balki ularning mustaqil fikrlash, tahlil qilish, izlanish olib borish va ilmiy asoslangan xulosalar chiqarish ko'nikmalarini shakllantirish muhim vazifalardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Bu jarayonda "O'zbekiston tarixi" fanining o'rni beqiyos bo'lib, u nafaqat tarixiy voqealarni o'rgatish, balki yosh avlodni milliy o'zlik, vatanparvarlik va ilmiy dunyoqarash ruhida tarbiyalashda muhim vositaga aylangan.

"O'zbekiston tarixi" fani o'zining mazmunan boyligi, davriy va mavzuli xilma-xilligi bilan o'quv vaziyatlari asosida o'qitishga eng mos fanlardan biri hisoblanadi. Tarixiy fakt va jarayonlar asosida o'quvchi tafakkurini faollashtirish, ularni mustaqil tahlilga jalb etish, bu orqali ilmiy bilimlarni shakllantirish zamonaviy ta'limning ustuvor yo'nalishlaridan biri sanaladi [2].

(Tadqiqot metodologiyasi/Research methodology)

So'nggi yillarda ta'lim tizimida ilmiy bilimlarni shakllantirishga yo'naltirilgan yondashuvlar keng miqyosda tadqiq etilmoqda. Xususan, konstruktivistik ta'lim nazariyasi, muammoli ta'lim, hamda o'quv vaziyatlari asosida o'rgatish kabi yondashuvlar, talabalarning chuqur va izchil bilim

egallashlariga xizmat qilayotgani ilmiy adabiyotlarda ko'rsatib o'tilgan. B.A.G'ofurov [3] o'quv vaziyatlari orqali tarixiy bilimlarni egallashda muammoli savollar, keys-stadi va rolli o'yinlarning ta'sirini tahlil qiladi.

N.N.Azizxo'jayeva o'quv vaziyatlari ichida "Muammoli o'qitishning mohiyatini, o'qituvchi tomonidan talabalarning o'quv ishlarida muammoli vaziyatni vujudga keltirish va o'quv vazifalarini, muammolarini va savollarini hal qilish orqali yangi bilimlarni o'zlashtirish bo'yicha ularning bilish faoliyatini boshqarish tashkil etadi" [4,P.67] A.V.Xutorskayaning ta'kidlashicha, "o'quv vaziyati qabul qilinishi kerak bo'lgan natijani emas, balki talabalar tomonidan bajarish kerak bo'lgan vosita hisoblanadi". [5,P.45]

(Muhokama/ Discussion)

Ushbu maqolada talabalar ilmiy bilimlarini "O'zbekiston tarixi" fani doirasida o'quv vaziyatlari asosida rivojlantirishga oid yondashuvlar tahlil qilinadi. Asosiy e'tibor o'quv jarayonida talabalar faoliyatini o'rganish, ularning ilmiy bilimlarni egallash darajasini aniqlash va o'quv vaziyatlarining samaradorligini baholashga qaratiladi. Tahliliy-metodik yondashuv, taqdim etilgan natijalarni tahlil qilish, pedagogik kuzatuv, metodlardan foydalanildi.

Xalqimizning erkin va farovon, qudratli Yangi O'zbekistonni barpo etish bo'yicha xohish-irodasini ro'yobga chiqarish, har bir fuqaroga o'z salohiyatini rivojlantirish uchun barcha imkoniyatlarni yaratish, sog'lom, bilimli va ma'naviy barkamol avlodni tarbiyalash, global ishlab chiqarishning muhim bo'g'iniga aylangan kuchli iqtisodiyotni shakllantirish, adolat, qonun ustuvorligi, xavfsizlik va barqarorlikni kafolatli ta'minlash maqsadida.... "Barcha yo'nalishlarda innovatsion faoliyatni keng joriy etish, ilmiy tadqiqotlarni va innovatsion tashabbuslarni qo'llab-quvvatlash." [6] Bu borada ilmiy tadqiqotlar o'tkazish ilmiy bilimlarni shakllantirish O'zbekiston tarixi fanini o'zlashtirishda ilmiy bilimlarni o'quv vaziyatlar asosida rivojlantirish kabi bir qator dolzarb masalalar o'z yechimini kutmoqda. Bugungi global ta'lim sharoitida dars mashg'ulotlarini olib borish o'qituvchidan yangicha yondashuv va yangi metodlardan keng va samarali foydalanish kerakligini taqozo etmoqda. Bu borada O'zbekiston tarixi fanini o'qitishda yangi usul va vositalarni qo'llash zaruriyati paydo bo'lmoqda "Tarix o'qitishdan ko'zlanadigan maqsadlarni aniq belgilash tarix o'qitishning samarali bo'lishini ta'minlovchi shartlardan biridir". [7.P,5] Ushbu fikirdan kelib chiqadigan bo'lsak "O'zbekiston tarixi" fanidan talabalarning ilmiy bilimlarni egallashga bo'lgan qiziqishlarini rivojlantirish hamda ularning fan bo'yicha bilimlarini mustahkamlashda talabalarda mustaqil ish topshiriqlarini (krossvord, test tuzish, tarixiy ma'lumotlar asosida grafik, slayd va hokazo) bajarish, ilmiy-tadqiqot ishlariga jalb etish amaliyotini joriy qilish dars mashg'ulotlarini tushunarli va samarali o'tishini taminlashga erishish mumkin. Bu borada o'quv vaziyatlari orqali O'zbekiston tarixi darslarini tashkil etishda quyidagi vaziyatlar orqali talabalar ilmiy bilimlarini rivojlantirish mumkin.

- talabalarga ilmiy bilimlarni o'zlashtirishda real hayotiy vaziyatlar, muammolar va loyihalarni taqdim etish orqali amaliyotga asoslangan o'qitish;

- talabalarga o'z mustaqil tadqiqotlarini o'tkazish imkonini berish, ularni ilmiy maqolalar, hisobotlar va prezentatsiyalar tayyorlashga yo'naltirish;

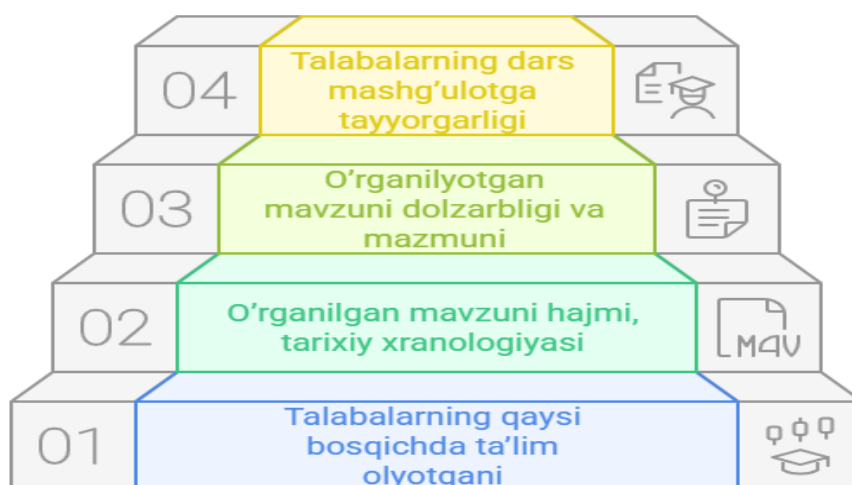
- talabalarga guruhlarda ishlash, ilmiy muammolarni birgalikda hal qilish va o'zaro bilim almashish imkoniyatini taqdim etish;

- ta'lim jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish, ilmiy resurslarga kirish imkoniyatini taqdim etish va o'z bilimlarini onlayn platformalarda kengaytirish;

O'zbekiston tarix fanida turli davrlarni o'rganishda o'quv vaziyatlardan foydalanish ta'lim jarayonini jonlantiradi, talabalarni faollashtiradi va ilmiy bilimlarini shakllantiradi. Ayniqsa, murakkab tarixiy davrlarni tahlil qilishda bu metod talabalarning mavzuga nisbatan qiziqishini oshiradi, ularni fikrlashga undaydi va shaxsiy munosabat bildirishga imkon yaratadi.

Talabalar ilmiy bilimlarini o'quv vaziyatlari asosida rivojlantirish jarayoni talabalarning ilmiy qobiliyatlarini oshirish, mustaqil fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. (1-rasimga qarang)

1-rasm. O'zbekiston tarixi darsi metodlarini belgilash xususiyatlari

Bu jarayon zamonaviy metodik ta'minot va o'qitish usullari bilan qo'llab-quvvatlanadi. O'zbekiston tarixi fanini o'tilishda metod va usullarini belgilashda quyidagi xususiyatlarni inobatga olish ijobiy samara beradi.

O'quv vaziyatlari talabalarni tahlil qilish va tanqidiy fikrlashga yo'naltiradi. Talabalar, tarixiy voqealarni va qarorlarni o'rganish orqali turli nuqtai nazarlardan yondashadilar. O'zbekistonning mustaqillik yo'lida yuzaga kelgan siyosiy qarorlar va ularning natijalari bo'yicha o'quv vaziyatlari yaratilishi mumkin. Bunday yondashuv talabalarni nafaqat tarixiy voqealarni o'rganishga, balki ularni baholashga ham o'rgatadi. Talabalar, mustaqillikka erishish jarayonidagi siyosiy qarorlarni tahlil qilib, ularning ijtimoiy va iqtisodiy ta'sirini o'rganishlari mumkin. Talabalarni tarixiy manbalarni tahlil qilishga o'rgatish ilmiy bilimlarni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. O'quv vaziyatlari orqali talabalar turli tarixiy manbalarni (maqolalar, hujjatlar, suratlar, arxiv materiallari) o'rganib, ularni ilmiy izlanishlarda qanday qo'llashni o'rganadilar. O'zbekiston tarixining qaysi davrida bo'lgan siyosiy qarorlar haqidagi arxiv materiallarini o'rganib, "O'zbekistonning XX-asrning boshidagi siyosiy holati qanday ta'sir ko'rsatdi?" degan savolga javob topishga harakat qiladi.

O'quv vaziyatlarini interaktiv metodlar bilan qo'llash talabalarni yanada faollashtiradi. Tarixiy mavzularni guruhli muhokama qilish, rolli o'yinlar o'tkazish, tarixiy voqealarni taqdimotlar shaklida taqdim etish - bular talabalarni ilmiy fikrlashga va mantiqiy xulosalar chiqarishga undaydi. Talabalar O'zbekiston tarixidagi bir nechta muhim tarixiy voqealarni guruhlar bo'lib taqdim etib, ularni o'z nuqtai nazaridan baholashlari mumkin. Misol uchun, O'zbekistonning Sovet ittifoqidan mustaqillik olishidagi muhim qarorlar va voqealarni tahlil qilish.

Talabalar O'zbekiston tarixini o'rganayotganda, uni global tarixiy jarayonlar bilan bog'lash orqali yanada kengroq tushuncha hosil qilishlari mumkin. Bu yondashuv, talabalarni nafaqat o'z tarixini, balki butun dunyo tarixidagi o'xshash voqealarni ham tahlil qilishga undaydi. Talabalar tarixiy voqealarni muammoli yondashuvlar orqali o'rganishlari, ularga turli nuqtai nazarlardan qarashlari va o'rtacha yondashuvlar bilan qarorlar chiqarishlari kerak. Bu yondashuv talabalarni faollashtiradi va ularning ilmiy izlanishlarini chuqurlashtiradi. O'zbekistonning mustaqillik yo'lida amalga oshirilgan iqtisodiy va siyosiy islohotlar haqidagi muammoli savollar orqali talabalar tarixiy jarayonlarni tahlil qilishadi. "O'zbekiston tarixi" fanini o'qitishda eng tezkor va muhim natijalaridan biri bu talabalarning faolligi va motivatsiyasini oshirishdir. [8]

O'zbekiston tarixi fani misolida talabalar ilmiy bilimlarini rivojlantirishda o'quv vaziyatlari asosida amalga oshiriladigan yondashuvlar ilmiy izlanishlarga qiziqish uyg'otadi, tanqidiy fikrlash va tahlil qilish qobiliyatlarini oshiradi. Bunday yondashuvlar talabalarga nafaqat ilmiy bilimlarni o'rganish, balki ularni amaliyotda qo'llashga va ijtimoiy-siyosiy masalalar bilan bog'lashga yordam beradi. Shu bilan birga, talabalarning ilmiy, ma'naviy va ma'rifiy rivojlanishiga hissa qo'shadi va ular o'z bilimlarini yanada mukammalroq shakllantirish imkoniyatini yaratadi.

(Conclusion/Xulosa)

Xulosa qilib aytganda, talabalarni ilmiy bilimlarni chuqur o'zlashtirishga, tahliliy fikrlash va ilmiy qarorlar chiqarishga yo'naltiradi. Bu yondashuv nafaqat bilim darajasini oshiradi, balki mustaqil fikrlash, muammoni hal qilish, muloqot qilish va guruhda ishlash kabi kompetensiyalarni rivojlantiradi. "O'zbekiston tarixi" fani mazmunida mavjud bo'lgan tarixiy voqealar, shaxslar, manbalar va dalillar tahlili orqali o'quv vaziyatlarini yaratish imkoniyati kengdir. Bu esa fan mazmunini talabalarga nafaqat bilim, balki hayotiy tajriba sifatida yetkazish imkonini beradi. Talabalarda ilmiy tadqiqotga qiziqish uyg'otish, ularni mustaqil izlanishga jalb etish uchun o'qituvchi tomonidan muammoli savollar, tarixiy vaziyatlar, mavzuga oid real holatlar asosida o'quv jarayonini tashkil etish muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar/ References

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomalari. – T.: O'zbekiston, 2017–2024 yillar.
2. O'zbekiston Respublikasi Ta'lim to'g'risidagi Qonuni (yangi tahrir). – T.: Adolat, 2020.
3. Azizxo'jayeva.N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg' armasi nashriyoti. Toshkent-2006. 71.b Nishonov

4. Xutorskaya.A.V. Бермус, А.Г. Инфраструктура компетентностного подхода в гуманитарном образовании /А.Г. Бермус; под ред. А.В. Хуторского. – Москва: ИНЭК, 2007. – 45
5. Q.N., Xolbekov M.X. O‘zbekiston tarixi. – T.: “Iqtisodiyot” nashriyoti, 2019.
6. “O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida 2021 yil 19-yanvar kuni ma’naviy-ma’rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish, bu borada davlat va jamoat tashkilotlarining hamkorligini kuchaytirish masalalari bo‘yicha videoselektor yig‘ilishi”. [Elektron resurs]. Kirish rejimi <https://yuz.uz/uz/news/jamiyat-hayotining-tanasi-iqtisodiyot-bolsa-uning-joni-va-ruhi-manaviyatdir> Yangi O‘zbekiston gazetasi.2021
7. Karimov, I. A. (1997). Yuksak ma’naviyat — yengilmas kuch. Toshkent: Ma’naviyat.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida ILOVA, 12. Toshkent sh.
9. Korovkin F.P va Zaporozets N.I “V-VI sinflarda qadimgi dunyo va o‘rta asrlar tarixini o‘qitish metodikasi”, :O‘qituvchi”-Toshkent-1974.5-bet
10. Vohidov Sardorbek Bahodir o‘g‘li. (2025). O‘ZBEKISTON TARIXI" FANINI O‘QITISH METODIKASINI RIVOJLANTIRISH – PEDAGOGIK ZARURIYAT SIFATIDA. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15404623>

Negmatova Dilovar Isokzhonovna

Senior Lecturer, Department of Sociology and Social Work,

Samarkand State University named after Sh. Rashidov

Dostor of Philosophy (PhD) on Sotsiologikal Sciences

E-mail: negmatovadilovar782@gmail.com

Published under peer review:

G.Tagayeva, Associate Professor,

Samarkand State University, Doctor of Sociological Sciences (DSc)

Received 2th May 2025, Accepted 16th May 2025, Online 30th May 2025

MAHALLA AS A MEANS FOR TARGETED DEVELOPMENT OF HUMAN CAPITAL

Abstract: This article analyzes the mahalla system as a sociological category and examines its impact on human capital development. The mahalla is considered not only as a physical territory but also as a social space that shapes social relations, population cohesion, and active civic engagement. The article analyzes the role of the mahalla as a social institution, its influence on human resources, social unity, neighborly relations, social control, and activities within informal norms. Additionally, based on sociological analysis, the article highlights how processes of upbringing, cultural development, education, and socialization that affect human capital are carried out in the mahalla.

Keywords: mahalla, human capital, social institution, social control, socialization, cultural capital, neighborly relations, civil society

**MAHALLA INSON KAPITALINI MAQSADLI VA MANZILLI RIVOJLANTIRISH
MASKANI SIFATIDA**

Annotatsiya: Mazkur maqolada mahalla tizimi sosiologik kategoriya sifatida tahlil qilinadi va uning inson kapitali rivojiga ko'rsatayotgan ta'siri o'rganiladi. Mahalla – nafaqat jismoniy hudud, balki ijtimoiy munosabatlar, aholining hamjihatligi va faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantiruvchi ijtimoiy makon sifatida qaraladi. Maqolada mahallaning ijtimoiy institut sifatidagi o'rni, uning inson resursiga ta'sir etuvchi omillari, ijtimoiy birlik, qo'shniçilik munosabatlari, ijtimoiy nazorat va norasmiy me'yorlar doirasidagi faoliyati tahlil qilinadi. Shuningdek, inson kapitaliga ta'sir qiluvchi tarbiya, madaniyat, bilim, sotsiallashtirish jarayonlari mahallada qanday amalga oshishi sotsiologik tahlillar asosida yoritiladi.

Kalit so'zlar: mahalla, inson kapitali, ijtimoiy institut, ijtimoiy nazorat, ijtimoiy sotsiallashtirish, madaniy kapital, qo'shniçilik munosabatlari, fuqarolik jamiyati.

**МАХАЛЛЯ КАК СРЕДСТВО ЦЕЛЕНАПРАВЛЕННОГО РАЗВИТИЯ
ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА**

Аннотация: В данной статье система махалли анализируется как социологическая категория и изучается ее влияние на развитие человеческого капитала. Махалля рассматривается не только как физическая территория, но и как социальное пространство, формирующее социальные отношения, сплоченность населения и активную гражданскую

позицию. В статье анализируется роль махалли как социального института, факторы ее влияния на человеческие ресурсы, социальное единство, соседские отношения, социальный контроль и деятельность в рамках неформальных норм. Также на основе социологического анализа освещается, как в махалле осуществляются процессы воспитания, культурного развития, образования и социализации, влияющие на человеческий капитал.

Ключевые слова: махалля, человеческий капитал, социальный институт, социальный контроль, социализация, культурный капитал, соседские отношения, гражданское общество.

Kirish (Introduction)

Ma'lumki, mahalla o'z mohiyati va funksiyalari orqali fuqaroning jamiyat hayotidagi ijtimoiylashuvini ta'minlaydi hamda jamiyatdagi amaldagi me'yor va tartibotlarga amal qilishga chorlaydi. Prezidentimiz Mirziyoyev haqli ravishda ta'kidlaganidek, "Bundan buyon faoliyatimizni mutlaqo yangicha, ya'ni "inson-jamiyat-davlat" tamoyili asosida tashkil etar ekanmiz, bunda mahallaning mazkur funksiyasi yanada dolzarblashadi. Bu maqsadga erishish uchun esa dunyodagi noyob demokratik tuzilma bo'lgan mahalla institutining katta imkoniyatlaridan samarali foydalanish, uning vakolatlarini yanada kengaytirish, pirovard natijada mahallani jamiyatimizning hal qiluvchi bo'g'iniga aylantirish vazifasini oldimizga qo'ymoqdamiz"[1].

Yangi O'zbekistonimizda taraqqiyotning innovatsion yo'lidan jadal borilmoqda. Bu esa inson kapitalini rivojlantirishni har jihatdan taqozo qiladi. Zero, inson kapitalisiz innovatsion taraqqiyotga erishish mumkin emas. Inson kapitali nafaqat ta'lim muassasalari balki, jamoaviy turmush tarzining azaliy shakli bo'lgan mahallada ham samarali shakllantirish imkoniyatlari mavjud Binobarin, inson kapitalining birlamchi asosi ehtiyoj bo'lganligi sababli ham mahalla nafaqat hududiy tinchlikni ta'minlovchi tashkilot, balki aholini to'laonli ma'naviy, iqtisodiy, ijtimoiy va ruhiy himoyachi, rivojlantiruvchi ya'ni, bir so'z bilan inson salohiyatini ro'yobga chiqaruvchi muassasa hamdir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature review)

Mahalla va inson kapitali o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik masalasi so'nggi yillarda jamiyatshunoslik, ijtimoiy siyosat, pedagogika va sotsiologiya sohalarida tadqiqotchilar e'tiborida bo'lib kelmoqda. Xususan, inson kapitalining shakllanishi va uning iqtisodiy-ijtimoiy taraqqiyotdagi roli haqida Geri Bekker, T. Shuls, P. Burde kabi xalqaro tadqiqotchilar tomonidan nazariy asoslar ishlab chiqilgan. Burdening ijtimoiy va madaniy kapital toifalari mahallaning norasmiy nazorat va sotsiallashtiruv markazi sifatidagi ahamiyatini ochib beradi.

O'zbekiston kontekstida esa mahalla institutini davlat boshqaruvi tizimidagi ahamiyati, jamoaviylik asosida fuqarolarni ijtimoiy hayotga jalb qilish, inson kapitali bilan bog'liq masalalar bo'yicha M.Bekmuradov, Sh.Ochilov, Ya.Ollamov, Q.Quranboyev, N.Latipova, R.Ubaydullayeva, A.Umarov, E.Xalilov, A.Xolbekov, T.Matiboyev X.Husanova, E.Ostonov, A.J.Najmiddinov kabi olimlarning tadqiqot ishlari alohida e'tiborga molik. Shu bilan birga, mahallabop va manzilli yondashuvning ijtimoiy ta'siri, mahallaning sotsiallashtiruvdagi o'rni va fuqarolar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni shakllantirishdagi roli hali to'liq o'rganilmagan, ayniqsa, inson kapitalini mahallabop rivojlantirishning sotsiologik jihatlari kengroq tahlilga muhtoj.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology)

Ushbu tadqiqotda mahallaning inson kapitalini maqsadli va manzilli rivojlantirishdagi o'rnini har tomonlama o'rganish uchun zamonaviy sotsiologiya, ijtimoiy falsafa, boshqaruv va ta'lim sohalarida qo'llaniladigan qator ilmiy usullardan keng foydalanildi. Tadqiqotni nazariy va amaliy jihatdan chuqur tahlil qilish maqsadida quyidagi asosiy metodik yondashuvlar tanlab olindi: anketa so'rovi, ekspert so'rovi, eksperiment, tizimlilik, tuzilmaviy-funksional yondashuv, tarixiylik, qiyoslash usullaridan keng foydalanildi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results)

Jamiyatning ijtimoiy tuzilishida mahallaning o'rne va ahamiyati o'ta muhimdir. Mahalla nafaqat ma'muriy va hududiy birlik, balki insonlarning ijtimoiy faolligini shakllantiruvchi, ularni madaniyat, ta'lim, qiymatlar tizimi va fuqarolik pozitsiyasiga yo'naltiruvchi muhim ijtimoiy institut sifatida namoyon bo'ladi. Bugungi global o'zgarishlar davrida mahalla inson kapitali rivojining bosh manbai sifatida qaralmoqda.

Bu borada mamlakatimizda Taraqqiyot strategiyasining 2023-yilda bajarilishi mo'ljallangan 100 maqsadning 44 tasi bevosita inson kapitalining negizi bo'lgan inson salohiyatini ro'yobga chiqarishga bag'ishlangan [2]. Ana shu maqsadlar inson kapitalini – odamlarda jamiyatning joriy va perspektiv ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiladigan bilimlar, malakalar va ko'nikmalarni shakllantirishni ko'zda tutadi. Inson kapitalini rivojlantirishga oid vazifalar dasturdagi mahalla ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishga qaratilgan 30dan ortiq masalalar negizida bajarilishi ko'zda tutilgan. Bu xil vazifalar mamlakatimizda milliy urf-odat hamda qadriyatlarimizga tayanuvchi, qolaversa, davlatchilikka doir boshqaruv an'analарimiz barqarorligini ta'minlovchi mahalla tizimining katta imkoniyatlaridan kelib chiqadi. Zero, "inson kapitalini mahallada tinchlik va barqarorlikni saqlash, xalqimizning eng yaxshi fazilatlarini – yaxshi qo'shnichilik va o'zaro yordam, insonparvarlik va rahmdillik an'analарini tiklash va rivojlantirish bilan uyg'un tarzda shakllantirish imkoniyatiga eltadi" [3;130].

Inson kapitali, inson qadri, uni e'zozlash bilan ham chambarchas bog'liqdir. Insonni qadrlash deganda aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarini manzilli qo'llab-quvvatlash, ularning hayotini farovonlashtirish xususiy tadbirkorlik va oilaviy biznes bilan mashg'ulligini rivojlantirish negizida namoyon bo'ladi. Insonni qadrlash mohiyat e'tiboriga ko'ra, uni hayotda ishonchli barqaror qilish, o'zini o'zi bemalol ta'minlay oladigan va hatto boshqalarga ham ko'mak bera olish darajasiga yetkazishni ham nazarda tutadi.

Darhaqiqat, Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev aytganlaridek, "Inson qadri biz uchun qandaydir mavhum, balandparvoz tuchuncha emas. Inson qadri deganda, biz avvalo, har bir fuqaroning tinch va xavfsiz hayot kechirishi, uning fundamental huquq va erkinliklarini ta'minlashni nazarda tutamiz. Inson qadri deganda, biz har bir fuqaro uchun munosib turmush sharoiti va zamonaviy infratuzilma tashkil etish, malakali tibbiy xizmat ko'rsatish, sifatli ta'lim, ijtimoiy himoya tizimi, sog'lom ekologik muhit yaratib berishni tuchunamiz" [4]. Mazkur jihatlar inson kapitalining muhim elementlari hisoblanib, ularning rivojlanishi aynan mahallabay ishlash tizimining asosiy masalalaridan hisoblanadi.

Shu boisdan inson kapitalining har bir tarkibiy qismi ijtimoiy muhit bilan o'zaro munosabatlarda shakllangan shaxslar ijtimoiy jamoalarni qo'llab-quvvatlovchi mexanizmlari bilan

o'lganadi. Binobarin, mahalladagi ijtimoiy muhit sotsial munosabatlar doirasida o'z a'zolarining yurish-turishini tartibga soladi. Jamiyat qanday bo'lsa, ijtimoiy munosabatlar majmui hisoblangan inson kapitali ham unga mos bo'ladi. Inson kapitali rivoji shaxsning ongi, odob-axloqi, ma'naviyati, dunyoqarashi, ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy munosabatlariga, ijtimoiy tuzum mohiyati va tabiatiga bevosita bog'liq [5;9-10]. Inson aql-idrok sohibi bo'lgani bois, real dunyodagi voqealarni tuchunadi, ilm-u tafakkuri, mehnati, salohiyati bilan dunyoni boshqaradi. Inson kapitalining yuksalishiga uni o'rab turgan ijtimoiy muhitda ro'y berayotgan jamiki voqyealar ta'sir ko'rsatadi.

So'nggi yetti yilda mahalla tizimi inson kapitalini rivojlantirish borasidagi yo'naltiruvchi mo'ljalni o'ziga qarata boshladi. Mazkur yangi ijtimoiy mo'ljalda inson kapitalini rivojlantirishga tizimli va keng qamrovli masalaga yondashilib, uning mazmun doirasida quyidagi ishlarga alohida e'tibor qaratilmoqda:

- insonlarning mehnat salohiyati – bu borada xususan “mahallabay” ishlash tizimiga asosan aholida tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanish uchun zaruriy ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan kasbga o'rgatish (o'qitish) tizimini joriy etish, mazkur jarayonga xalqaro tashkilotlar va nodavlat notijorat tashkilotlar va nodavlat ta'lim tashkilotlarini keng jalb qilish ko'zda tutilgan. Mahallalardagi yoshlar va xotin-qizlarni ro'yobga chiqarishda amaliy yordam ko'rsatish orqali kambag'allikni qisqartirish, aholining bandligini ta'minlash masalalari ham ushbu tizimning mohiyatini o'zida ifodalaydi.

- salomatlik holati – mahallalar kesimida oilaviy poliklinikalarning patronaj hamshiralari orqali tibbiy muolajalarni uy sharoitida o'tkazish, aholining salomatlik darajasi ko'rsatkichini doimiy oshirib borish 5000, 10000 qadam piyoda yurish, ommaviy sportga barchani jalb etish;

- intellektual darajasi – aholini tadbirkorlik va ishbilarmonlikka yo'naltirishga ixtisoslashgan turli mazmundagi o'quv kurslarining tashkil etilishi, mahallalar doirasida “Besh muhim tashabbus” dasturi doirasida turli tuman tadbirlarning o'tkazilishi;

- tashkilotchilik, tadbirkorlik qobiliyati – mahallalarda xizmat ko'rsatish va servis, hunarmandchilik va boshqa sohalari bo'yicha loyihalar yo'nalishlari va sonini aniqlab, aholining ushbu sohada kasbiy ko'nikmalarining holati va talabini o'rganish va tahlil qilish;

- madaniy-axloqiy rivojlanganlik darajasi – jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot, uning joni va ruhi ma'naviyatdir, degan tamoyil asosida mahallabay ishlash tizimi doirasida oilaviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasiga e'tiborsizlik kabi holatlarga barham berish, yoshlar o'rtasida huquqbuzarliklarning oldini olishga qaratilgan “Avlodlar ushrashuvi” loyihasi, “Bir ziyoli – bir mahallaga ma'naviy homiy”, “Bir nuroniy – besh nafar yoshga murabbiy” loyihalarini ishlab chiqish;

- ijtimoiy hamkorlik asosidagi faoliyat ko'lamini kengaytirish mahallalardagi holatni o'rganish, “o'sish nuqtalari”ni aniqlab, ularni rivojlantirish vazifasini amalga oshirish, hunarmandchilik, tikuvchilik, kosibchilik, qandolatchilik kabi kichik ishlab chiqarish loyihalarini mahallaning o'zida kengaytirish;

- o'z-o'zini, xodimlar va tashkilotni boshqarish salohiyatini yuksaltirish – mahallalarda hokim yordamchilari shtatlarining joriy qilinishi hamda ular faoliyatini to'g'ri tashkil qilish va muvofiqlashtirish har bir mahallaning umumiy holati bilan hududning imkoniyatlari bilan yaqindan tanishib mahallaning asosiy ixtisoslashuv drayverini belgilab olishi va boshqalar.

Shu boisdan ham inson kapitalini rivojlantirish uchun, avvalo, ta'lim tizimining muvofiqlashtiruvchilik funksiyasini kuchaytirish lozimdir. Buning zahirida esa inson rivojining haqiqiy koordinatori pedagoglar mehnati mujassamdir. "Farzandlarimiz va yoshlarimizga nafaqat zamonaviy kompyuter va ta'limning texnik vositalari, balki birinchi navbatda, ona zang va uning buyuk kelajagiga sodiq bo'lgan yuksak malakali pedagoglar, ustozlar kerak. Har birimiz o'qituvchilik kasbini, pedagogning og'ir mehnatini o'ta muhim va oliyjanob ish sifatida qadrlashimiz zarur" [6;25].

Tabiiyki, inson kapitali o'z-o'zidan shakllanib qolmaydi, balki u shaxs balki davlat va jamiyat tomonidan birgalikdagi sa'y-harakatning mahsulidir. Shu ma'noda inson kapitaliga e'tibor qaratilib, barcha darajada ta'lim sifatini oshirish va qamrab olish, uzluksiz ta'lim tizimini rivojlantirish, hayot tarzi va ishlab chiqarish ehtiyojlaridan kelib chiqib kadrlar moslashuvchanligiga erishish masalalariga alohida urg'u berish zarur bo'ladi.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations)

Xulosa qilib aytganda, mahalla — inson kapitalini shakllantiruvchi va rivojlantiruvchi birlamchi va asosiy ijtimoiy institut hisoblanadi. Unda sotsiallasuv, madaniy merosni saqlash, ijtimoiy kapital yaratish va norasmiy nazorat mexanizmlari samarali amal qiladi. Mahallabay, manzilli va maqsadli rivojlanish siyosatlari orqali inson kapitali o'sishi ta'minlanadi va jamiyatda barqarorlikni saqlashda muhim omilga aylanadi. Ya'ni, mahalla inson kapitalini mahallabay tartibda, ya'ni joylardagi aniq ijtimoiy-iqtisodiy sharoit, madaniy muhit va aholi tarkibi asosida barqaror rivojlantirishda markaziy o'rin tutadi.

Shu ma'noda, inson kapitali mamlakatimizda har bir fuqaro kamolotini ta'minlash orqali yalpi taraqqiyot tendensiyalarini belgilaydigan mezonga aylandi. Chunki, intellektual-ma'naviy omil milliy farovonlikka erishishning hal qiluvchi sharti bo'lib, davlat qudratining eng muhim ko'rsatkichi va jamiyatning rivojlanganlik darajasini ham belgilaydi. O'z navbatida, inson kapitalining rivojlanishi mamlakat ravnaqini ta'minlaydigan asosiy mezonga aylanib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi asosida demokratik islohotlar yo'lini qat'iy davom ettiramiz. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning lavozimga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalari qo'shma majlisidagi nutqi // <https://president.uz/oz/lists/view/4743>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022 — 2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" PF-60-son Farmoni // <https://lex.uz/ru/docs/5841063>
3. Akramov X. F. Social capital conversion in uzbek society (mahalla) and its impact on the functioning of the social protection system //Open Access Repository. – 2023. – T. 4. – №. 02. – S. 128-136.

4. Mirziyoyev Sh.M. Hamma islohotlarni, hamma harakatlarni jamiyat bilan birga qilamiz. O'zbekistonning 2022-2026 yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasini belgilash masalalari muhokamasi yuzasidan videoselektor yig'ilishi
<https://president.uz/oz/lists/view/4942>
5. Bekmurodov M. Inson kapitali-taraqqiyot omili. -Toshkent: "Ma'naviyat". 2015. –B.9-10.
6. Bekmurodov.M. Bunyodkor shaxs ma'naviyati va mehnat tarbiyasi. Toshkent "Ma'naviyat", 2016. –B.25.

Iroda Ilkhamova

State Museum of the History of Uzbekistan

Specialist of the Traveling Exhibitions Department

E-mail: i.ilkhmov@gmail.ru

Published under peer review:

Doctor of Sciences in History (DSc), Professor,

Mukhamedova Munisa Sabirovna

Received 2th May 2025, Accepted 16th May 2025, Online 30th May 2025

HISTORY OF MUSEIFICATION OF IBN SINA'S HERITAGE

Abstract. This article is devoted to the history of the museification of the legacy of the great scientist, philosopher and physician Abu Ali Ibn Sina (Avicenna). It reviews the activities carried out in connection with the 1000th anniversary of his birth, including Uzbekistan's cooperation with UNESCO and the creation of museums and expositions dedicated to his life and rich scientific heritage. The article pays special attention to the role of museums, preservation and popularisation of Ibn Sina's heritage, as well as modern trends in the development of medical museums in Uzbekistan. The material illustrates the importance of Ibn Sina as an outstanding representative of world science and culture and the importance of museification of his great scientific heritage in the expositions of museums.

Key words: Abu Ali Ibn Sina, Avicenna, museification, medical museums, heritage, history of science, UNESCO, Uzbekistan

IBN SINO MEROSINING MUZEYLASHTIRILISHI TARIXI

Annotatsiya. Ushbu maqola buyuk olim, faylasuf va tabib Abu Ali Ibn Sino (Avitsenna) merosini muzeylashtirish tarixiga bag'ishlangan. Ibn Sino tavalludining 1000 yilligi munosabati bilan o'tkazilayotgan tadbirlar, jumladan, O'zbekiston va YUNESKO o'rtasidagi hamkorlik aloqalari, buyuk qomusiy olimning hayot yo'li, boy ilmiy merosiga bag'ishlangan muzey va ko'rgazmalarning tashkil etish masalalari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, maqolada, Ibn Sino merosini asrab-avaylash va targ'ib qilishda muzeylarning tutgan o'rni, O'zbekistonda tibbiyot muzeylarini rivojlantirishning zamonaviy tendensiyalariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Maqolada Ibn Sinoning jahon ilm-fani va madaniyatining atoqli namoyandasi sifatidagi ahamiyati ko'rsatilib, uning boy ilmiy merosining muzey ekspozitsiyalarida joylashtirilishining zaruriyati haqida alohida to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Abu Ali ibn Sino, Avitsenna, muzeylashtirish, tibbiyot muzeylari, meros, ilm tarixi, YUNESKO, O'zbekiston.

ИСТОРИЯ МУЗЕЕФИКАЦИИ НАСЛЕДИЯ ИБН СИНЫ

Аннотация. Данная статья посвящена истории музеефикации наследия великого ученого, философа и врача Абу Али Ибн Сины (Авиценны). Рассматриваются мероприятия, проведенные в связи с 1000-летием со дня его рождения, включая сотрудничество Узбекистана с ЮНЕСКО, создание музеев и экспозиций, посвященных его жизненного пути и богатому научному наследию. Особое внимание в статье уделено роли музеев, сохранении и популяризации наследия Ибн Сины, а также современным тенденциям в развитии медицинских музеев в Узбекистане. Материал иллюстрирует значимость Ибн Сины как

выдающегося представителя мировой науки и культуры важность музеефикации его большого научного наследия в экспозициях музеев.

Ключевые слова: Абу Али Ибн Сина, Авиценна, музеефикация, медицинские музеи, наследие, история науки, ЮНЕСКО, Узбекистан.

INTRODUCTION

In 1969, a symposium dedicated to the study of Central Asian art during the Timurid era was held in Samarkand. These events marked a new stage in the relations between Uzbekistan and UNESCO. In 1978, the UNESCO General Conference planned to organize events to commemorate the 1000th anniversary of the birth of Ibn Sina (Avicenna). Abu Ali Ibn Sina is one of the great scholars who left a bright mark in history, and his rich scientific heritage continues to inspire pride and honor in humanity. The scholar, who had a significant impact on the development of science, education, and culture in both the East and the West, was honored with high titles such as "Shaykh al-Ra'is" (Chief of Scholars) and "King of Physicians" in his time. On September 29 of the same year, a meeting of the Republican Organizing Committee was held in Tashkent to prepare for and celebrate the 1000th anniversary of the birth of the encyclopedic scholar Abu Ali Ibn Sina. The meeting was chaired by N. J. Khudayberdiev, Chairman of the Council of Ministers of the Uzbek SSR [5]. The directions of the events and works planned for the preparation and celebration of the 1000th anniversary of Abu Ali Ibn Sina were determined. Cooperation with UNESCO and the organization of international events were of great importance during this process. The goal of these events was to further highlight Ibn Sina's contributions to science and medicine and to promote his heritage on an international scale.

MAIN PART

The study of the rich cultural heritage of the great scholar, philosopher, mathematician, and physician Abu Ali Ibn Sina, as well as the presentation of his invaluable legacy to humanity through museum exhibitions, was given special attention. As evidence of this, in 1978, the Department of Social Hygiene and Health Organization was established at the N.A. Semashko Moscow Medical Stomatological Institute [1,27]. The department's faculty proposed the idea of creating a medical museum within the department to enhance the quality of lectures and ensure that students could better consolidate the knowledge they received. As a result, in 1983, a museum on the history of medicine was established [1,29]. The museum's entire exposition, consisting of 46 stands, included 2,000 images, 20 photographs, and artistic portraits depicting the development of medicine throughout different historical periods. Among them were representations of the life paths of great scholars such as Hippocrates, Galen, Abu Ali Ibn Sina (Avicenna), Paracelsus, Harvey, Pasteur, Sechenov, Semashko, and others [3].

In 1980, meetings and an international conference were held in Moscow, Tashkent, and Dushanbe in connection with this anniversary, where Ibn Sina's immense contributions to philosophy, logic, sociology, literature, exact and natural sciences, and the development of medicine were emphasized [12]. Based on international delegations, excursions and texts covering various

aspects of Abu Ali Ibn Sina were developed by scholars such as M. Mirzaev, S. Aliev, V. Muminov, Sh. Juraev, O. Safarov, and F. Ahadova. A special exhibition reflecting the life and work of the scholar was organized at the regional local history museum [7, 8-9].

To mark this date, Tashkent applied art masters also engaged in active preparations. The renowned sculptor Mahmud Gasimov carved a portrait of Abu Ali Ibn Sina into a copper tray [4]. This image became part of the exposition dedicated to Ibn Sina's life and scientific activities at the Bukhara History Museum. Artist Alexey Panov created a medal prototype made of fired clay to be hung on the wall. The front side of the medal featured a sharp psychological portrayal of the world-famous scholar. Around the edge of the medal, the years 980-1980 were inscribed along with the scholar's name in Russian, Latin, and Arabic. The "Meditcina" publishing house printed multiple copies of a colored linocut portrait of the scholar by the People's Artist of Uzbekistan Kutlug' Basharov. As the UNESCO Director-General stated, "In Avicenna, more than in any other thinker of his time, the essence of truth was confirmed, which, in a certain sense, reflects the essence of UNESCO's existence and activities, namely, serving the future of civilizations [3]".

In the State Archive of the Peshku District of the Bukhara Region, Fund-242, List-1, File No. 107, a resolution dated June 30, 1980, No. 13/189, of the Peshku District Executive Committee of People's Deputies, "On the construction of anniversary facilities and the improvement of the condition of objects to be put into use," is preserved. In a resolution adopted on August 23, 1978, by the Central Committee of the Communist Party of Uzbekistan and the Council of Ministers of the Uzbek SSR, it was decided to begin large-scale construction in the Peshku District, including in the village of Afshona, where the great scholar Abu Ali Ibn Sina was born and raised, in connection with the 1000th anniversary of his birth [3]. As the first step in the anniversary celebrations, a book and photo exhibition dedicated to the 1000th anniversary of the birth of the great Eastern scholar Abu Ali Ibn Sina was opened at the central library of the "Uzbekistan" collective farm in the Peshku District of the Bukhara Region. The exhibits told about Ibn Sina's life, scientific and creative activities, and the new works of specialists studying his legacy. On the day of the exhibition's opening, a literary and artistic evening on the theme "Abu Ali Ibn Sina: Scholar, Philosopher, Poet" was held. The exposition and evening were organized by the primary organization of the book lovers' society [6]. As a result, the events dedicated to the 1000th anniversary of Abu Ali Ibn Sina primarily drew public attention to his scientific and creative legacy. The exhibition and literary evening further increased interest in Abu Ali Ibn Sina's life and activities in Uzbekistan. These events, especially the introduction of the legacy of the great Eastern scholar Abu Ali Ibn Sina to the youth and the illumination of his impact on human life, played a significant role. The events also activated the book lovers' society in Uzbekistan and helped to further strengthen the people's interest in science, culture, and literature. The exhibitions and literary evenings became an important platform for conveying the significance of his legacy to modern readers.

It is also worth noting that on the eve of the 1000th anniversary of Ibn Sina's birth, a number of works were carried out at the Abu Rayhan Beruni Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of Uzbekistan. Under the leadership of the distinguished scholar Ubaydulla Kayumov, a group of scientific staff working on the study and publication of the scientific and educational written

monuments of Eastern sciences republished the "Canon of Medicine" in Uzbek and Russian languages in 1952-1961 in connection with the anniversary.

In connection with the anniversary, the government of Uzbekistan and UNESCO jointly considered the issue of establishing a memorial museum for Abu Ali Ibn Sina. This memorial was to be created in the village of Afshona near Bukhara, where Ibn Sina was born and raised, and it was to include a museum dedicated to Ibn Sina. Museum specialists were involved in this work, and the director of the Museum of the History of the Peoples of Uzbekistan, Nafisa Sodikova, was appointed as the head of the group of specialists [3].

The museum's exposition, organized in sections such as "The Era of Ibn Sina," "Ibn Sina's Contemporaries," "Ibn Sina's Life and Activities," "Ibn Sina's Scientific Legacy," and "Ibn Sina and Modern Science," featured over 700 exhibits that introduced visitors to the history of medieval medicine. A model of an ancient pharmacy discovered during excavations in Poykent from the 8th century particularly aroused interest among visitors. The museum also displayed miniature portraits of the scholar from the Middle Ages, manuscript copies of his works, a page from the Arabic manuscript of the "Canon of Medicine" copied by Mahmud al-Mutatabbib in 1447-1448 (851 AH), translations of the "Canon of Medicine" by Gerard of Cremona and others, and many other interesting exhibits [11].

In the museum's interior, a painting by the People's Artist of Uzbekistan Chingiz Akhmarov depicted Ibn Sina holding a scalpel over a patient, surrounded by his students. The artist placed this subject in a monumental composition covering 80 square meters. The collection of images consisted of eight paintings depicting scenes from the life of the medieval scholar. Ibn Sina was portrayed in a madrasa, in chains in a dungeon, in debate with scholars, and in a laboratory holding a scalpel. At the center of the composition was a portrait of the Uzbek scholars based on a scientifically grounded sculpture of Ibn Sina. The entire composition was adorned with motifs of cypress trees, dutar, medicinal plants, surgical instruments, and living nature, reflecting the breadth of the scholar's interests. The creative work was executed in the style of ancient Bukhara miniatures, with the objects depicted artistically and simply. The artist worked on the sketches for two years, consulting with orientalist scholars. The main idea was based on Ibn Sina's statement: "A person becomes a true human being only when they can do good for others." The artist created the scenes from the scholar's life based on the book by the renowned medical scholar and author of research on Ibn Sina's life and work, V. Tirnovsky [2, 25]. Young monumentalist artists, including A. Ikromjonov, a graduate of the I. Repin Institute of Fine Arts, Sculpture, and Architecture in Leningrad, and T. Sadullaev, a scholar at the Institute of Manuscripts of the Academy of Sciences of Uzbekistan, also worked on these paintings [3]. These works, created in collaboration with orientalist scholars and monumentalist artists, were of great importance for the younger generation due to their aesthetic and spiritual impact. The artistic works, organized to study Ibn Sina's life and work and introduce his scientific legacy to the youth, also drew attention to the problems of miniature art in Uzbekistan. Unfortunately, these images have not been preserved today, and only a brief idea of them can be formed based on an article by Z. Kalonov in the Soviet Uzbekistan newspaper dated September 7, 1980 [8].

The scholar's bronze statue was installed on a granite and marble pedestal in the central square of the village, which became the center of the collective farm named after Ibn Sina. Afshona welcomed guests from all corners of the world who came to celebrate the 1000th anniversary of the great philosopher, naturalist, mathematician, physician, and poet Abu Ali Ibn Sina [9]. The organizing committee for the preparation and celebration of the anniversary approved the bust project of the scholar, created in collaboration with Professor Yu. Otabekov, rector of the Andijan State Medical Institute, sculptor E. Sokolova, and associate professor Sh. Khamidullin [9]. The first exhibit in the museum's first hall was the bust of Ibn Sina. This bust, made of bronze, was created in 1980 by the Russian sculptor Klensky and weighed 500 kilograms. The bust, created in collaboration with E. Sokolova and Sh. Khamidullin, was significant not only as a work of art but also as a symbol of respect for Ibn Sina's great contributions to science, medicine, and philosophy [10].

However, 30 years later, in the mid-2000s, the Ministry of Cultural Affairs of the Republic of Uzbekistan and the Bukhara Regional Government reconstructed the museum building according to modern museum standards. The museum area was divided into large, bright exhibition halls, and the building included a comfortable conference hall equipped with technology for young visitors, as well as rooms for independent reading and relaxation. After visiting the museum, one could explore sections such as "The Era of Ibn Sina," "Ibn Sina's Travels," "Ibn Sina's Life and Work," "Ibn Sina's Work at the Ma'mun Academy," "Ibn Sina's Century," "Ibn Sina's Contemporaries," "Ibn Sina's Scientific Legacy," "Ibn Sina's Legacy and Modern Science," and "Ibn Sina and Modern Medicine." Over 700 interesting exhibits were displayed in numerous showcases and podiums, giving visitors an idea of the historical and cultural environment of medieval Transoxiana. The arrangement of an ancient pharmacy from the 8th century aroused curiosity and many questions among visitors. The Poykent area (4th-3rd centuries BC), considered the center of drug production, was established during excavations, where archaeologists found glass and ceramic vessels indicating the development of medicine in Bukhara in the early Middle Ages. The exhibition also included medieval miniatures and manuscript copies of the scholar's works, including a page from the Arabic manuscript of the "Canon of Medicine" copied by the calligrapher Mahmud al-Mutatabbib in 1447-1448.

A newly created statue of Ibn Sina was installed in the museum complex, created by sculptor Kh. Khusniddinjojaev and architect R. Tukhtaganov. The solution to the image of Ibn Sina's statue was aimed at highlighting his great contributions to science, medicine, and philosophy. The statue reflected the scholar's scientific and spiritual qualities, which are important for humanity. Another interesting exhibit in the museum is the exhibition panel "Eat as Much as You Want!" This exhibition reflects Ibn Sina's idea of educating people economically, improving their dietary culture, and promoting a healthy lifestyle.

Moreover, in 1980, a monument commemorating the eminent scholar Avicenna (Abu Ali ibn Sina) was unveiled within the park area of the Republican Specialized Surgical Center named after Academician V. Vakhidov. This monument was established in conjunction with the millennial celebration of the birth of the distinguished scientist, serving as a tribute to his profound contributions to the advancement of scientific knowledge.

Crafted from bronze, the monument was designed by sculptor V. Aksenov and architect S. Adylov. The sculpture depicts Avicenna seated atop a modest elevation, clad in traditional attire characterized

by a loose-fitting shirt. In one hand, he holds a book, symbolizing his extensive scholarly endeavors and enduring legacy in the fields of medicine, philosophy, and science.

On August 18, 2020, the great scholar and thinker, the sultan of medical science, philosopher, mathematician, psychologist, musician, and unparalleled poet Abu Ali Ibn Sina, who made significant contributions to the development of 29 fields of science, would have turned 1040 years old. On this auspicious occasion, an international scientific and educational online conference on the theme "Abu Ali Ibn Sina: The Pride of Uzbekistan and World Heritage" was held. The event, organized by the Ibn Sina Public Foundation, was attended by leading experts, scholars, physicians, pharmacists, historians, orientalist, philosophers, biologists, and chemists from Germany, Belgium, France, Israel, Turkey, India, and Uzbekistan.

CONCLUSION

Today, in Uzbekistan, greater importance is being given to the activities of medical museums. In recent years, new museum-type institutions and museum structures have been established at higher educational institutions, research institutes, and clinics, which have successfully carried out their activities and continue to do so. These scientific and cultural-educational institutions are engaged in collecting, popularizing, and studying the country's medical heritage as a unified system of scientific knowledge and practical activities based on humanistic ideas. Their main goal is to protect public health, promote a healthy lifestyle, and improve the medical culture of the population. One of the characteristics of medical museums in our country is their close connection with scientific and educational centers academies, universities, institutes, and scientific and medical societies. It is in academies and universities that the first museums-cabinets appeared under departments and clinics, becoming the most widespread form of medical museums.

List of used literature:

1. Троянский Г.Н. Музейно-выставочное дело в преподавании истории медицины. Актуальные вопросы медицинского музееведения. Москва. 1988 г. 71 с.
2. Тирновский В. Ибн Сино (Авиценна) 980-1037. "Наука". Москва 1969.183 с.
3. Апухтин О. Рассомлар совғаси. Совет Ўзбекистони. 1980 йил. 27 апрель.
4. Курьер ЮНЕСКО. 1980. Ноябрь. С. 46.
5. УЗТаГ. Абу Али ибн Сино юбилейига. Совет Ўзбекистони газетаси.1978 йил 30 сентябрь.
6. УЗТаГ. Абу Али ибн Сино юбилейига бағишланади. Совет Ўзбекистони.1979 йил. 6 сентябрь.
7. Сатторов У. Авлодлар таъзими. Совет Ўзбекистони санъати. № 12. 1980. Б.8-9.
8. Калонova З. Асрлаш оша. Совет Ўзбекистони. 1980 йил. 7 сентябрь.
9. Мамедов А., Узилевский А. Бухоро областида. Совет Ўзбекистони. 1980 йил. 16 июл.
10. Ашуров Р. Юбилейга тайёргарлик. Совет Ўзбекистони". 1980-йил 17 феврал.
11. Эргашев А. Афшонадаги музей. Мозийдан садо. №4. 2004. Б. 21.
12. ЎзР МДА, Р-2487-жамғарма, Ўзбекистон ССР Маданият вазирлиги.

Sadikova Nasiba Bakhtiyorovna

Independent Researcher at the Kamoliddin Behzod

National Institute of Fine Art and Design Senior

Lecturer at the Department of Museum Studies

sadikova_nasiba85@list.ru

Published under peer review:

Doctor of Sciences in History (DSc), Professor,

Mukhamedova Munisa Sabirovna

Received 2th May 2025, Accepted 16th May 2025, Online 30th May 2025

INTEGRATION OF MODERN EXHIBITIONS IN THE DEVELOPMENT OF THE COMMUNICATION ENVIRONMENT OF THE STATE MUSEUM OF REMEMBRANCE FOR VICTIMS OF REPRESSION

Abstract. This article presents a scientific analysis of the communication activities of the “Museum of Remembrance of Victims of Repression” during the years 2002–2025, including its exhibition structure and the implementation of modern technologies. The research includes a comparative study of national and international museological practices and highlights new approaches to restoring historical justice and national memory through interactive technologies (AR/VR, multimedia, digital testimonies). The article also offers scholarly proposals to strengthen visitors’ emotional engagement with historical events via the “Interactive Memory Wall” project, QR-coded biographical portraits, immersive learning environments, and empathetic exhibition models. The study employs content analysis, comparative analysis, surveys, and interviews as its primary research methods. The main conclusion is that the integration of digital and interactive technologies is a decisive factor in transforming the museum into a modern cultural and educational space.

Keywords: Museum of Remembrance of Victims of Repression, museum communication, interactive exhibition, AR/VR technologies, digital testimony, transmedia communication.

QATAG‘ON QURBONLARI XOTIRASI DAVLAT MUZEY KOMMUNIKATSION MUHITI TAKOMILLASHUVIDA ZAMONAVIY KO‘RGAZMALAR INTEGRATSIYASI

Annotatsiya. Mazkur maqolada “Qatag‘on qurbonlari xotirasi” davlat muzeyining 2002–2025 yillar davomidagi kommunikatsion faoliyati, ekspozitsiyalar tarkibi va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish tajribasi ilmiy asosda tahlil qilingan. Tadqiqotda milliy va xalqaro muzeyshunoslik amaliyoti qiyosiy tahlil etilib, interaktiv texnologiyalar (AR/VR, multimedia, raqamli guvohliklar) orqali milliy xotira va tarixiy adolatni tiklashning yangi usullari ko‘rsatib o‘tilgan. Шунингдек “interaktiv xotira devori” loyihasi, QR-kodli biografik portretlar, immersiv ta‘lim muhiti va empatik ekspozitsiya modellari orqali tashrifchilarning tarixiy voqealar bilan hissiy aloqasini kuchaytirish bo‘yicha ilmiy takliflar ishlab chiqilgan. Tadqiqot metodologiyasi sifatida kontent tahlil, solishtirma tahlil, so‘rovnoma va intervyu usullari qo‘llanilgan. Asosiy xulosa shuki, raqamli va interaktiv texnologiyalarni joriy etish muzeyni zamonaviy madaniy-ma‘rifiy makonga aylantirishda hal qiluvchi omil bo‘lib xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Qatag‘on qurbonlari xotirasi davlat muzeyi, muzey kommunikatsiyasi, interaktiv ekspozitsiya, AR/VR texnologiyalari, raqamli guvohlik, transmedial kommunikatsiya.

**ИНТЕГРАЦИЯ СОВРЕМЕННЫХ ВЫСТАВОК В ПРОЦЕСС
СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ КОММУНИКАЦИОННОЙ СРЕДЫ
ГОСУДАРСТВЕННОГО МУЗЕЯ ПАМЯТИ ЖЕРТВ РЕПРЕССИЙ**

Аннотация. В настоящей статье проведён научный анализ коммуникативной деятельности Государственного музея памяти жертв репрессий в 2002–2025 годах, состава экспозиций и практики внедрения современных технологий. В исследовании представлены сравнительный анализ национального и международного музейного опыта, а также современные подходы к восстановлению исторической справедливости и национальной памяти с использованием интерактивных технологий (AR/VR, мультимедиа, цифровые свидетельства). Кроме того, разработаны научные предложения по усилению эмоциональной связи посетителей с историческими событиями посредством проекта «Интерактивная стена памяти», QR-кодированных биографических портретов, иммерсионной образовательной среды и эмпатических моделей экспозиций. В качестве методологии исследования использовались контент-анализ, сравнительный анализ, анкетирование и интервью. Основным вывод заключается в том, что внедрение цифровых и интерактивных технологий является ключевым фактором трансформации музея в современное культурно-просветительское пространство.

Ключевые слова: Государственный музей памяти жертв репрессий, музейная коммуникация, интерактивная экспозиция, технологии AR/VR, цифровые свидетельства, трансмедийная коммуникация.

Kirish (Introduction) O‘zbekistonda totalitar tuzum davrida qatag‘onga uchragan, begunoh qurbon qilingan minglab fidoyi insonlar xotirasini abadiylashtirish maqsadida tashkil etilgan **Qatag‘on qurbonlari xotirasi davlat muzeyi**, jamiyatda milliy xotira va tarixiy adolatni tiklashning muhim targ‘ibot markazlaridan biriga aylandi. Muzey faoliyati mustaqillikning dastlabki yillaridanoq ma‘naviy siyosatning muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida shakllantirildi va ushbu vazifalarni amalga oshirishda davlat, jamoatchilik va ta‘lim muassasalari o‘rtasidagi hamkorlik alohida ahamiyat kasb etdi. 2002–2025 yillar mobaynida Qatag‘on qurbonlari xotirasi muzeyi tomonidan respublika miqyosida keng ko‘lamli ma‘naviy-ma‘rifiy faoliyat yo‘lga qo‘yildi. Xususan, umumta‘lim maktablari, kasb-hunar maktablari va oliy ta‘lim muassasalari o‘quvchilari uchun tarixiy ekskursiyalar olib borish natijasida o‘quv dasrlarini mustahkamlashga yordam berishi barobarida, o‘z davri qatag‘onlarining faoliyati, ular erishgan yutuqlar haqida ma‘lumotlar beradib kelgan. Bundan tashqari turli toifadagi aholi qatlamlari bilan davra suhbatlari, ma‘naviyat soatlari va moddiy-madaniy merosga bag‘ishlangan uchrashuvlar ham muzey xodimlari tomonidan o‘tkazib kelinadi. Shu bilan birga davlat idoralari va bir qator tashkilotlar bilan xotira tadbirlari muntazam ravishda tashkil etildi.

Ayniqsa, so‘nggi yillarda muzey ekspozitsion faoliyatida zamonaviy yondashuvlar va raqamli texnologiyalardan foydalanish orqali **kommunikatsion muhitni takomillashtirishga** jiddiy e‘tibor qaratildi. An‘anaviy ekspozitsiya shakllari bilan bir qatorda, **interaktiv ko‘rgazmalar, multimedia elementlarni boyitish va takomillashtirishlarni** joriy etish rejalari amalga oshirilmoqda. Bunday yangiliklar muzeyni faqat tarixiy ma‘lumot manbai emas, balki tashrifchilar bilan muloqotdagi faol ijtimoiy institutga aylantirmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review) Jahon tajribasida so‘nggi o‘n yilliklarda dunyo muzeylarida zamonaviy ekspozitsiya uslublarini qo‘llash va interaktiv

texnologiyalarni joriy etish tendensiyasi tobora kengaymoqda. Muzey ekspozitsiyasi faqat ko'rgazmali namoish etish maydoni emas, balki tashrifchi bilan muloqot qilish, ta'lim berish va empatiya uyg'otishga xizmat qiladigan tajriba maydoniga aylanmoqda[1,12]. Interaktiv texnologiyalar (AR/VR, sensorli ekranlar, raqamli guvohliklar, mobil ilovalar) orqali tashrifchi tarixiy voqealarni nafaqat o'qiydi, balki ularni his etadi, guvoh sifatida "boshdan kechiradi". Bunday yondashuv ta'limiy va tarbiyaviy samaradorlikni oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi[2,24]. Masalan, Germaniyadagi "Topographie des Terrors" muzeyi natsist rejimining faoliyati va qurbonlari haqidagi ma'lumotlarni hujjatlar, fotoarxivlar va interaktiv ekranlar orqali taqdim etadi. Muzey ekspozitsiyasida shaxsiy guvohliklar, raqamli arxiv va tematik infografika keng joy olgan[3,58]. Muzey ekspozitsiyasi zamonaviy muzeyshunoslik talablariga javob beradigan vizual va raqamli taqdimot usullari asosida tashkil qilingan bo'lib, u Germaniyadagi siyosiy ta'qib jarayonlari va butunlay yo'q qilinib ketgan minglab inson taqdirilarini kompleks ravishda yoritishni maqsad qiladi. Shuningdek, ekspozitsiyada joy olgan arxiv hujjatlari va fotomateriallar mustaqil Germaniya davlati tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlar, sud jarayonlari va arxiv qidiruvlari asosida to'plangan. Fotoarxivlar esa aynan natsist targ'iboti va yopiq siyosiy qatag'onlarning vizual guvohi sifatida ekspozitsiyaning asosiy komponentlaridan biridir. Muzeyning yana bir muhim jihati – shaxsiy guvohliklarning ilmiy muzey formatida taqdim etilishidir. Bu turdagi materiallar orasida natsizm qurbonlari, ularning avlodlari yoki guvoh bo'lgan zamondoshlarning yozma va audio shakldagi so'zlari, jumladan, ularning xotiralari asosida tuzilgan intervyu va muloqotlar joy olgan. Ushbu guvohliklar muzeyning ko'makchi vochitalari orqali interaktiv ekranlarda namoyon etiladi, bu esa tashrif buyuruvchilarga tarixiy voqealar bilan empatik aloqa o'rnatish imkonini beradi. "Topographie des Terrors" muzeyi zamonaviy Germaniyada davlat xotirasi siyosati, insoniylik, inson huquqlariga qarshi targ'ibotning muhim instrumentlaridan biri hisoblanadi. U nafaqat o'tmishga tanqidiy nazar tashlash, balki kelajakda bunday fojealar takrorlanmasligi uchun jamiyatda mustahkam fuqarolik ongi va demokratik qadriyatlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results) Xalqaro amaliyotda AQShdagi "Holocaust Memorial Museum" misolida esa tashrifchilar virtual ekskursiyalar, interaktiv infokiosklar va mobil audiogidlar yordamida tarixiy voqealar bilan muloqotga kirishadi. Bu usul yoshlar orasida muzeyga qiziqishni oshiradi[4]. Muzey ekspozitsiyasida virtual ekskursiyalar, interaktiv infokiosklar, raqamli tajriba maydonlari va mobil audiogidlar keng joriy etilgan. Ushbu texnologiyalar tashrifchilarni, xususan yosh avlod va ta'lim oluvchi qatlamni tarixiy voqealar bilan interaktiv muloqotga jalb etish orqali muzeyga bo'lgan qiziqishni oshiradi. Ta'limiy maqsadda tuzilgan mobil dasturlar va multimedialiy platformalar foydalanuvchilarga shaxsiy guvohliklar, hujjatlar va tarixiy kontekstlarni chuqur tahlil qilish imkonini beradi. Shu tariqa, muzey nafaqat madaniy yodgorlik sifatida, balki zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida shakllangan ta'limiy muhit sifatida ham faoliyat ko'rsatadi.

Taraqqiy etgan davlatlar tajribasida Fransiyadagi "Musée de la Résistance" (Lion shahrida) interaktiv multimedialiy panellar, audiovizual kontent va raqamlashtirilgan guvohliklar orqali qarshilik harakati tarixi bilan muloqotni ta'minlaydi. [5] Bunday misollardan ko'rinadiki, zamonaviy texnologiyalarni muzey muhitiga integratsiya qilish muzeyni ana'naviy ma'lumot berish funksiyasidan chiqarib, uni jamiyat bilan muloqotdagi faol ishtirokchiga aylantirmoqda. Bu usullar

orqali muzeylar milliy xotirani tiklash, insoniy adolatni qo‘llab-quvvatlash va kelajak avlodni tarixiy mas’uliyatga da’vat etishda muhim rol o‘ynamoqda.

Yuqorida o‘rganilgan tadqiqotlar Qatag‘on qurbonlari xotirasi muzeyining 2002–2024 yillar mabaynida o‘ziga xos bosqichlar – ekspozitsiya, fond va tomoshabinlarni bilan ishlash masalasida shakllanib borishini ko‘rishimiz mumkin bo‘ladi. An’anaviy muzeylar ma’lumot berishining asosiy shakli tekst va statistika bo‘lgan bo‘lsa, yangi multimediali elementlari sifatida muzeyni interaktiv ta’lim maydoniga aylantirilayotganini ko‘rish mumkin. Bu muzeylar faoliyatida “transmedial kommunikatsiya”^{*} konsepsiyasiga o‘tishni anglatadi. [6.64] Bundan tashqari raqamli guvohlik bazalari (audio, video va tekstli shaklda)-og‘zaki tarix va axborot texnologiyalari tutashgan nuqtada jahon muzeyshunosligida yangi metodik yo‘nalish sifatida namoyon bo‘lmoqda. Interaktiv infografikalar yosh avlod uchun hozirgi talablarga mos immersiv ta’lim muhitini shakllantiradi. Bu “tafakkurga ta’sir qiluvchi” ekspozitsion model sifatida baholanadi. Shaxsiy fojealar, qatag‘on qurbonlarining guvohliklarini AR/VR orqali namoyon etish – muzey etikasining insonparvarlikka asoslangan yangi bosqichini yaratadi. Bu nafaqat vizual ta’sir, balki axloqiy mulohaza uchun zamin yaratadi. Bu jarayon muzeyning nafaqat ekspozitsion, balki arxivatsiya, targ‘ibot va ta’lim funksiyalarini raqamlashtirish yo‘nalishidagi innovatsion salohiyatini ochib beradi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology)

Maqolada tadqiqot metodologiyasi sifatida kontent tahlil: muzeyning mavjud ekspozitsiyasi va kommunikatsion infratuzilmasini takomillashtirish; Solishtirma tahlil jarayonida esa dunyodagi tarixiy xotira muzeylarida (masalan, “Topographie des Terrors”, “Holocaust Memorial”, “Memorial Museum of Political Repression in Russia”) foydalanilayotgan texnologiyalar va tomoshabinlarni jalb qilishda o‘ziga hosligi. So‘rovnoma, intervyu masalalarida esa muzey xodimlari va tashrifchilar bilan ishlash metodologiyasi. Tahlil ob’ekti sifatida 2017–2025 yillardagi ko‘rgazma dinamikasi, muzeyning ilmiy xodimlari tomonidan ommaviy axborot vositalarida yoritilishi kabi masalalari tahlil qilinadi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results)

Mazkur maqolada tadqiqot natijalari sifatida muzeyda an’anaviy ekspozitsiyalar tuzilishi, muloqot va interaktiv yondoshuvning kamligi, Qatag‘on qurbonlarining shaxsiy guvohliklari asosida AR/VR asosidagi real ekspozitsiya imkoniyatlarini ochish, yosh avlodni jalb qilishda raqamli texnologiyalarning ta’siri katta ekanligi, muzeyning sayyohlik va ta’limiy samaradorligini oshirish uchun raqamli ko‘rgazmalarning ahamiyati ko‘rsatilgan. Shu bilan birga Qatag‘on qurbonlari xotirasi davlat muzeyi va uning bo‘linmalarida raqamli axborotni faol joriy qilish, ya’ni raqamlashtirish, vizuallashtirish, interaktiv texnologiyalar, audio-video guvohliklar va multimedia formatlarini muzey ekspozitsiyalariga integratsiyalash – tarixiy adolatni tiklash va uni keng jamoatchilikka etkazishning yangi, samarali va ta’sirchan formatiga aylanishi mumkin.

Qatag‘on qurbonlari xotirasi muzeyi ekspozitsiyasini zamonaviy raqamli platforma bilan boyitish maqsadida interaktiv “Xotira devori” loyihasini joriy etish taklif etiladi. Mazkur tashabbus

^{*}**Трансмедиа́л коммуника́ция** — бу маълум бир тарихий воқеа, шахс ёки ғоянинг турли медиа платформалар (матн, аудио, видео, инфографика, интерактив технологиялар, AR/VR, ижтимоий тармоқлар ва бошқалар) орқали ўзаро боғлиқ, аммо ҳар бири алоҳида ахборот, ҳиссиёт ва тажриба берадиган тарзда тақдим этилишидир.

ilmiy va ta'limiy jihatdan tarixiy shaxsiyatlarning shaxsiy ma'lumotlarini vizual va raqamli usulda taqdim etish orqali tarixiy adolatni tiklashga xizmat qiladi. Loyiha doirasida har bir qurbonga alohida QR-kodli biografik portret ajratiladi. Bu kod orqali tashrifchilar ularning hayot yo'li, ijtimoiy maqomi, qamoqqa olingan sabablari va rehabilitatsiya jarayoni haqida arxiv hujjatlariga asoslangan xolis ma'lumotlarga ega bo'lish imkoniga ega bo'ladi. Bu jarayon nafaqat ta'limiy vazifani bajaradi, balki yaqinlarining tarixiy xotirasini ham saqlaydi, ularga yaqinlari haqida yangi ma'lumotlarni bilish imkonini yaratadi. Shu tariqa, muzey ekspozitsiyasidagi har bir QR-kodli portret – bir inson taqdirining raqamli guvohi sifatida harakat qiladi. Bu yondashuv orqali interaktivlik va shaxsiylashgan yodgorlik (personalized memorialization) tushunchasi amalga tatbiq etiladi.

Zamonaviy muzeyshunoslikda ekspozitsiyaning faol qabul qilinishini ta'minlash, ayniqsa siyosiy qatag'on davrlarini aks ettirish, zo'ravonlik va ommaviy qatag'on kabi og'riqli mavzularni keng jamoatchilikka ta'sirchan tarzda etkazishda **interaktiv texnologiyalar*** muhim vosita sifatida namoyon bo'lmoqda. Jumladan, **so'zlashuv (interaktiv muloqot), multimedia va AR (Augmented Reality) asosida tayyorlangan voqea sahnalari** orqali muzey tashrifchisiga nafaqat axborot, balki hissiy tajriba ham taqdim etiladi. So'zlashuv texnologiyalari muzey ekspozitsiyasini statik axborot vositasidan muloqot muhitiga aylantiradi. Bunda eksponatlar yoki AR orqali "tirilgan" shaxs obrazlari (masalan, qatag'on qurbonining sun'iy intellekt asosida tiklangan so'zi) tashrifchiga javob qaytarishi mumkin. Bu muzeyning ma'naviy va ta'limiy ta'sirini kuchaytiradi, tarixiy jarayon bilan empatik aloqani ta'minlaydi [2.87].

Takliflar (Recommendations)

Multimedia – videolar, infografikalar, arxiv hujjatlarining animatsiyali taqdimoti orqali ko'pqirrali va dinamik ekspozitsiya yaratish imkonini beradi. Masalan, Qatag'on qurbonlari xotirasi muzeyi uchun **qisqa hujjatli filmlar, audiogid orqali guvohliklar, jonlantirilgan fotoalbomlar** tayyorlanishi, mehmondagi ta'limiy taassurotni chuqurlashtiradi. AR – kengaytirilgan reallik texnologiyasi orqali muzeydagi real makonga tarixiy voqealar "ustma-ust" namoyon qilinadi. Masalan, mehmon smartfon yoki AR ko'zoynak orqali 1938-yildagi tergov jarayonini real vaqtda virtual tarzda kuzatishi, guvoh singari ishtirok etishi mumkin. Bu innovatsiya muzey tashrifini shaxsiy muloqot darajasiga olib chiqadi [7.63]. Interaktiv texnologiyalar axborotni nafaqat yetkazadi, balki uni his qilish va tushunishga yordam beradi. Qatag'on qurbonlari xotirasi davlat muzeyi va uning bo'linmalarida, xususan Qatag'on qurbonlari xotirasi muzeyida ushbu formatlar orqali shaxsiy taqdirlar tarixi **modullashtirilgan empatik kontentga** aylantiriladi. Bu, o'z navbatida, muzeyni zamonaviy ma'rifiy markaz sifatida shakllantiradi. So'zlashuv, multimedia va AR asosida jonlantirilgan ekspozitsiyalar tarixiy voqealarni nafaqat saqlash, balki u yoki bu tarzda ularni tashrifchi hissiyoti orqali qayta anglashni ta'minlaydi. Ayniqsa, milliy xotira va adolatni tiklashga qaratilgan muzeylarda bunday yondashuv – ilmiy yangilik sifatida qo'llab-quvvatlanishi va amalga oshirilishi lozim.

Xulosa (Conclusion)

* **Интерактив технологиялар** деганда фойдаланувчи (ёки музей ташрифчиси) билан маълумот, визуал, аудио ёки рақамли муҳит ўртасида **ўзаро таъсир ва мулоқот имконини берувчи технологиялар** тушунилади. Бу технологиялар **бир томонлама ахборот етказишдан фарқли равишда**, ташрифчининг ҳаракатига, сўровига ёки қизиқишига қараб ўзгарувчи, жонли, тажрибага асосланган муҳит яратadi.

Yuqoridagi tahlillardan ma'lum bo'lishicha, Qatag'on qurbonlari xotirasi davlat muzeyi O'zbekistonda milliy xotira, tarixiy adolatni tiklash va jamiyatda insoniylik g'oyalarini targ'ib qilishda markaziy rol o'ynaydigan ilmiy-ma'rifiy muassasaga aylandi. Muzey faoliyati an'anaviy ko'rgazmaviy shakllardan interaktiv va raqamli formatlarga o'tish yo'lida murakkab, biroq samarali rivojlanish bosqichlarini boshdan kechirmoqda. Tadqiqot natijalari shundan dalolat beradiki, an'anaviy ekspozitsiyalar tomoshabinda passiv qabul holatini yuzaga keltirgan bo'lsa, zamonaviy interaktiv texnologiyalar, jumladan AR/VR, audiovizual guvohliklar, QR-kodli portretlar va infografika elementlari muzeyni shaxsiy va empatik muloqotga asoslangan ta'limiy maydonga aylantirmoqda. Bu muzey faoliyatini faqat axborot tarqatuvchi emas, balki yosh avlodda tarixiy tafakkur va fuqarolik mas'uliyatini shakllantiruvchi faol ijtimoiy institutga aylantiradi. Qatag'on qurbonlari xotirasi davlat muzeyi faoliyatida interaktiv va raqamli texnologiyalarning bosqichma-bosqich joriy etilishi tarixiy adolatni tiklash, shaxsiy fojealarni jamiyat xotirasida qayta jonlantirish va yosh avlodni tarixiy mas'uliyatga da'vat etishning innovatsion formati sifatida e'tirof etiladi. Mazkur ilmiy tahlillar asosida, muzeyning axborot-kommunikatsiya muhitini yanada rivojlantirishga qaratilgan kompleks strategiyani shakllantirish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati: (Reference)

1. Hooper-Greenhill, E. *Museums and Education: Purpose, Pedagogy, Performance*. Routledge. 2007. p. 256
2. Falk, J. H., & Dierking, L. D. (2013). *The Museum Experience Revisited*. Walnut Creek, CA: Left Coast Press. P.416
3. Schneider, F. *Remembering the Nazis: Memorial Sites in Germany and Beyond*. Berghahn Books. 2011. p.280
4. United States Holocaust Memorial Museum (USHMM). (2016). *Digital Learning and Augmented Reality Experiences*. www.ushmm.org
5. Parry, R. *Recoding the Museum: Digital Heritage and the Technologies of Change*. Routledge. (2007). P-166
6. Hooper-Greenhill, E. *Museums and the Interpretation of Visual Culture*. Routledge. (2000).p-216
7. Economou, M. "Heritage in the Digital Age: Museums and Augmented Reality" *Curator: The Museum Journal*, 58(3), 261–272(2015).

Kim Olga Anatolyevna

PhD in Philology

Uzbek State University of World Languages

e-mail: tideson@mail.ru

ORCID: 0000-0001-6036-7275

Published under peer review:

PhD, Denis Yurievich Yelkin

Received 2th May 2025, Accepted 16th May 2025, Online 16th June 2025

THE AMBIVALENCE OF THE GUEST IN RUSSIAN AND KOREAN PROVERBS

Abstract. The article examines the linguocultural features of the perception of the guest in Russian and Korean paremiology. Special attention is given to the ambivalent nature of the guest's image, which combines symbolic respect and reverence with the perception of the guest as a source of domestic or communicative discomfort. The comparison of proverbs and sayings from the two cultural traditions reveals both universal and culturally specific attitudes toward the guest, including notions of social norms and pragmatic limitations. Based on thematic classification, the study demonstrates how linguistic forms encode the dual perception of the visiting person, in which normative values and evaluative judgments coexist. It is concluded that the ambivalent image of the guest constitutes a universal cultural model reflected in the linguistic worldview of both traditions.

Keywords: guest, proverb, ambivalence, linguocultural image, hospitality, social norm, symbol.

RUS VA KOREYS PAREMIYALARIDA MEHMON TIMSOLINING AMBIVALENTLIK XUSUSIYATI

Annotatsiya. Maqolada rus va koreys paremiologiyasida mehmon obrazining lingvomadaniy xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Uning timsolida ramziy hurmat va ehtirom, shuningdek, mehmonga maishiy yoki kommunikativ noqulaylik manbai sifatida qarash o'rtasidagi ambivalentlikka alohida e'tibor qaratiladi. Ikki madaniy an'anaga oid maqol va matallarning taqqoslanishi mehmon bilan bog'liq bo'lgan universal va o'ziga xos qarashlarni, jumladan, ijtimoiy norma va pragmatik cheklovlar haqidagi tasavvurlarni aniqlash imkonini beradi. Mavzuli tasnif asosida tilshunoslik shakli orqali insonning mehmon sifatida idrok etilishidagi ikki tomonlama – me'yoriy va baholovchi – munosabatlar qanday ifodalanishi ko'rsatib beriladi. Mehmonning ambivalent obrazi har ikki madaniy an'anada til orqali ifodalangan universal madaniy model sifatida talqin qilinadi.

Kalit so'zlar: mehmon, paremiya, ambivalentlik, lingvomadaniy obraz, mehmondo'stlik, ijtimoiy norma, timsol.

АМБИВАЛЕНТНОСТЬ ГОСТЯ В РУССКИХ И КОРЕЙСКИХ ПАРЕМИЯХ

Аннотация. В статье рассматриваются лингвокультурные особенности восприятия гостя в русской и корейской паремиологии. Особое внимание уделяется амбивалентному характеру его образа, в котором символическое уважение и почтение сочетаются с восприятием гостя как источника бытового или коммуникативного дискомфорта. Сопоставление пословиц и поговорок двух культурных традиций позволяет выявить как универсальные, так и специфические установки, связанные с гостем, включая представления о социальной норме и прагматических ограничениях. На основе тематической классификации показано, как языковая форма фиксирует двойственное отношение к пришедшему человеку, в котором сочетаются нормативные ценности и оценки. Сделан вывод о том, что амбивалентный образ гостя представляет собой универсальную культурную модель, отражённую в языковой картине мира обеих традиций.

Ключевые слова: гость, паремия, амбивалентность, лингвокультурный образ, гостеприимство, социальная норма, символ.

Введение

Образ гостя занимает особое место в системе культурных представлений различных народов, отражая как универсальные ценности вежливости и гостеприимства, так и культурно-специфические установки, связанные с социальной иерархией, нормами поведения и прагматическими ожиданиями. В паремиологической традиции как русского, так и корейского языков фигура гостя репрезентируется как символическое и функционально нагруженное понятие, находящееся на пересечении этико-регулятивных норм и бытовых реалий.

Актуальность настоящего исследования обусловлена необходимостью осмысления амбивалентного восприятия гостя как лингвокультурного феномена, в котором сочетаются идеализированные модели почтения и уважения с представлениями о социальной обременительности и прагматической нецелесообразности визита. Особый интерес представляет сопоставительный анализ русских и корейских паремий, в которых проявляются как общие семантические структуры, так и уникальные способы символической репрезентации гостя в рамках двух культурных традиций.

Целью исследования является анализ образа гостя в русских и корейских паремиях как амбивалентного символа, объединяющего противоположные установки: от почитания до прагматического неприятия.

Работа направлена на выявление лингвокультурных маркеров, через которые реализуется это двойственное восприятие, а также на определение типологических сходств и различий в символике гостя в русской и корейской языковых картинах мира.

Объектом исследования выступают паремии русского и корейского языков, содержащие лексемы, обозначающие гостя (в русском языке – *гость, гостья, гости*; в корейском языке – 손 [son], *к/гэк* [gaek], 나그네 [nageune]).

Предметом исследования является символическая и прагматическая нагрузка образа гостя в паремиологическом материале, отражающая его амбивалентную культурную интерпретацию – между ритуальным почтением и восприятием как источника социальной или эмоциональной обременённости.

Научная новизна исследования состоит в установлении параллелей между паремиями двух культур с точки зрения символической и прагматической нагрузки образа гостя, а также в интерпретации амбивалентности как устойчивой модели культурного восприятия пришедшего человека.

Амбивалентный образ гостя в пословицах и поговорках представляет собой важный элемент культурной репрезентации межличностных отношений. В русской и корейской паремиологической традиции фигура гостя традиционно ассоциируется с гостеприимством, уважением и ритуальной щедростью, однако в ряде выражений прослеживается и противоположная оценка – гость как источник дискомфорта, социальной нагрузки или нарушения норм поведения.

Гипотеза исследования заключается в том, что амбивалентность образа гостя функционирует как универсальный культурный механизм, отражающий одновременно нормативное ожидание почтительного отношения к пришедшему человеку и скрытую установку на ограничение его статуса и времени присутствия, варьирующуюся в зависимости от национальной специфики лингвокультуры.

Вопрос исследования – каким образом в русской и корейской паремиологии реализуется амбивалентность восприятия гостя, и в чём заключаются типологические сходства и культурно-специфические различия в отражении этой фигуры?

Обзор литературы

Проблема отражения культурных ценностей в паремиологическом фонде языка находит широкое освещение в трудах отечественных и зарубежных исследователей. Так, В. Н. Телия подчёркивает символическую и концептуальную нагрузку фразеологических единиц, рассматривая их как механизм языковой репрезентации культурного сознания [8]. О. И. Коурова выделяет паремии как часть поэтической лексики, несущей на себе мировоззренческую и ценностную функцию [5]. В зарубежной традиции исследование W. Mieder акцентирует внимание на пословицах как на элементах социокультурной коммуникации, способных транслировать установки, нормы и символические представления общества [7].

Образ гостя как лингвокультурный феномен традиционно рассматривался в контексте этикетных норм и коммуникативных практик. Однако его двойственная природа – как объекта почтения и одновременно потенциального источника дискомфорта – остаётся недостаточно изученной. Особенно актуальным представляется сопоставительный анализ паремий, в которых закреплёны противоположные культурные оценки: гость как символ социальной нормы и как носитель тревожности и обременительности.

Отдельные аспекты данной проблематики были затронуты в наших предыдущих исследованиях. В частности, освещены метафорическая и метонимическая многозначность лексемы «гость» в русском и корейском языках [3], а также выявлена семантическая оппозиция лексем «дневной гость / ночной гость» в корейской паремиологии [4].

Термин *амбивалентность* (от лат. *ambi* – «оба», «с двух сторон» и *valentia* – «сила», «значимость») был введён швейцарским психиатром Эйгеном Блейлером для обозначения двойственности эмоциональных установок [1]. Первоначально описывая внутреннее противоречие чувств, термин получил дальнейшее развитие в гуманитарных науках, включая психолингвистику, когнитивную семантику и лингвокультурологию.

В лингвокультурологической перспективе амбивалентность трактуется как устойчивое сосуществование противоположных оценок и смыслов, закреплённых в языковых единицах, ритуальных формулах и культурных моделях поведения. Так, В. В. Воробьёв (1997) рассматривает амбивалентность как характеристику культурных концептов [2]. В. В. Красных (2002) подчёркивает, что образы «своего» и «чужого» в лингвокультуре часто маркируются противоположными установками, что находит отражение в паремиях и устойчивых выражениях [6].

Теоретический материал подтверждает, что амбивалентность является универсальной характеристикой языковых и культурных систем, отражающей механизм балансировки между полярными значениями, ожиданиями и ролями. Это особенно актуально при анализе таких ролевых фигур, как «гость», воспринимаемый одновременно как объект уважения и источник потенциального напряжения.

Методология исследования

Настоящее исследование опирается на комплексную методологию, включающую три взаимодополняющих метода: лингвокультурологический, семантический и сопоставительный.

Лингвокультурологический метод используется для идентификации и интерпретации культурных кодов, отражённых в паремиях, а также для анализа символических значений, репрезентирующих восприятие гостя в русской и корейской лингвокультурных традициях.

Семантический метод применяется для анализа лексем, обозначающих гостя, с целью выявления их значений, ассоциативных полей и прагматических функций в составе устойчивых выражений.

Сопоставительный метод направлен на выявление типологических сходств и

культурно-специфических различий в репрезентации образа гостя в паремиологических системах русского и корейского языков.

Анализ и результаты

Проведённый анализ демонстрирует, что в обоих лингвокультурных пространствах – русском и корейском – образ гостя отражает не однозначную ценностную установку, а сложную символическую систему, сочетающую противоположные культурные смыслы. Паремии с лексемой «гость» отражают модель амбивалентного восприятия, где нормы гостеприимства сосуществуют с выражением скрытого напряжения, связанного с ограниченностью ресурсов, нарушением привычного порядка и необходимостью соблюдения этикета.

В русских паремиях гость традиционно рассматривается как символ благословения, уважаемый участник коммуникации, что отражается в выражениях типа: «*Гость в дом – Бог в дом*», «*Гостя честью встречай, хлебом-солью угощай*», «*Гостю место почётное, а слово последнее*». Подобные высказывания фиксируют регламентированную модель поведения, в которой гостеприимство воспринимается как культурная норма.

Наряду с выражениями, воспроизводящими идеал гостеприимства, в русской паремиологической традиции представлены и пословицы, фиксирующие ограниченность нормы приёма и прагматическое осмысление визита как потенциально обременительного события.

Так, высказывания «*Гостю три дня – честь, на четвёртый – тягость*», «*Гость на пороге – забот вдвое*», «*Гостя в дом – дел прибавилось*» представляют собой устойчивые формулы, маркирующие культурную установку на временный характер допустимого пребывания.

Одной из ярких иллюстраций символического ограничения времени гостевого пребывания в русской паремиологии служит пословица «*Гостю три дня – честь, на четвёртый – тягость*». Используемое в ней число «три» неслучайно и обладает как культурно-семантической, так и символической нагрузкой.

Во-первых, в русской традиционной культуре число три является устойчивым архетипом меры и полноты, выступая как символ завершенности и гармонии. Эта цифра широко представлена в народных сказках, обрядах и пословицах: «*Бог троицу любит*», «*Трижды постучать*», «*Три раза кланяться*» и др. В подобных формулировках «три» маркирует условную границу дозволенного – своего рода порог терпимости. В контексте гостеприимства три дня интерпретируются как максимально приемлемая продолжительность визита, выход за пределы которой символизирует нарушение социальной нормы и вызывает отрицательную оценку.

Во-вторых, пословица выполняет чёткую прагматическую функцию: она служит средством регуляции межличностного взаимодействия и фиксирует допустимую во времени форму поведения. В рамках трёхдневного визита реализуются основные компоненты общения: радость встречи (первый день), взаимный обмен вниманием и угощением (второй день), подготовка к прощанию (третий день). Четвёртый день воспринимается как выход за рамки ритуально обоснованного времени, провоцирующий напряжение и вызывающий бытовое раздражение со стороны хозяев.

Кроме того, данная паремия отражает традиционную установку на умеренность, укоренённую в народном сознании. Её скрытый посыл: «*Гость хорош, когда в меру*» – актуализирует норму баланса между радушием и личными границами, характерную для русской культуры.

Следовательно, пословица «*Гостю три дня – честь, на четвёртый – тягость*»

представляет собой не только часть этикетного дискурса, но и механизм культурной регуляции, в котором число три символизирует социально приемлемую меру, а четвёртый день обозначает точку перехода от радушия к внутреннему протесту против нарушенной нормы.

Пословица *«Гость на пороге – забот вдвое»* в отличие от выражений, акцентирующих уважение и радушие, подчеркивает прагматическое осмысление визита как источника дополнительной нагрузки.

Фраза *«гость на пороге»* актуализирует момент внезапности и неподготовленности к приёму. Порог символизирует границу между личным и социальным пространством, и появление на нём гостя означает необходимость немедленного реагирования. Уже сам факт его появления вызывает активацию культурных сценариев: угощения, приёма, соблюдения этикета. Гость ещё не вошёл в дом, а забот уже прибавилось.

Метонимическая структура выражения (гость → заботы) передаёт причинно-следственную связь между визитом и изменением обстановки. Гость становится фактором, нарушающим привычное равновесие, несмотря на обязательность уважительного отношения. Так пословица передаёт не только норму, но и скрытое напряжение, возникающее при пересечении границ приватного пространства.

Итак, пословица *«Гость на пороге – забот вдвое»* фиксирует бытовой и эмоциональный аспект гостевого визита, сочетая в себе установку на гостеприимство с осознанием его границ. В этом проявляется культурная установка на баланс между открытостью и сохранением внутреннего порядка.

Аналогичная семантика прослеживается в выражении *«Гостя в дом – дел прибавилось»*, где сам визит связан с нарушением повседневного порядка и необходимостью дополнительных усилий.

Эти паремии характеризуются прагматически мотивированной оценочностью, отражающей бытовые реалии и демонстрирующей двойственное восприятие пришедшего человека: с одной стороны – как уважаемого, с другой – как источника дополнительных затрат. Так данные русские пословицы, передают напряжённое соотношение между этикетной нормой и прагматическим контекстом, формируя комплексный образ гостя как носителя одновременно ценностных ожиданий и повседневных ограничений.

Сходная амбивалентность прослеживается и в корейской паремиологии. С одной стороны, конфуцианская традиция формирует устойчивую нормативную модель, в которой гость представляет собой объект уважения, независимо от его статуса: 客人歡待 [gaegin hwandae] – *«Радушный приём гостя»*, 倒履迎客 [dori yeonggaek] – *«Надеть обувь задом наперёд, встречая гостя»*, 큰 쌀독 열어 놓고 손님 대접한다 [keun ssaldok yeoreo notgo sonnim daejeop handa] – *«Потчует гостя, открыв большой чан с рисом»*. Паремии 송작영객개, 월위독서등 [songjak yeonggaekgae, wolwi dokseodeung] – *«Сосна – зонт для гостя, луна – лампа для чтения»* и 문전 나그네 혼연대접 [munjeon nageune heunyeon daejeop] – *«Встречай гостя у ворот с радушием»* фиксируют символическую значимость гостя и гостеприимства.

С другой стороны, в корейской языковой картине мира также закреплены образы гостя как фактора бытовой нагрузки и социальной неловкости. Идиомы 불청객 [bulcheonggaek] – *«незванный гость»*, 조객 [jogaek] – *«гость-паразит»* оформляют образ нежелательного визита, а пословица 송어와 손님은 사흘만 지나면 냄새난다 [sungeowa sonnimeun saheulman jinamyeon naemsaenanda] – *«Кефаль и гость начинают пахнуть через три дня»* выражает ту же культурную установку, что и русская: гостеприимство ограничено по времени, и даже самый

желанный гость становится обременительным, если задерживается слишком долго.

Пословица *승어와 손님은 사흘만 지나면 냄새난다* [sungeowa sonnimeun saheulman jinamyeon naemsaenanda] – «*Кефаль и гость начинают пахнуть через три дня*» представляет собой яркое выражение нормативной установки, связанной с допустимой продолжительностью визита. Сравнение гостя с рыбой, быстро теряющей свежесть, подчёркивает, что даже желанный визит при чрезмерной затяжке может приобрести нежелательный характер.

Число *три дня* (사흘 [saheul]) в традиционной корейской культуре имеет символическое значение меры, гармонии и завершённости. Оно служит маркером временных границ, за пределами которых гостеприимство может вызвать внутренний дискомфорт. Подобно русской пословице «*Гостю три дня – честь, на четвёртый – тягость*», корейская поговорка выражает коллективную установку на умеренность в межличностных отношениях.

С прагматической точки зрения, пословица выполняет регулятивную функцию: она напоминает как гостю, так и хозяину о необходимости соблюдать баланс между радушием и бытовыми границами. Такая форма выражения позволяет без прямой критики донести мысль о неудобстве, сохраняя вежливость и социальную гармонию – что соответствует принципам косвенной коммуникации, характерным для корейской культуры.

Метафорическое сопоставление человека с рыбой реализует приём экспрессивной гиперболы: оно не только подчёркивает негативные последствия чрезмерного пребывания, но и делает возможным их обсуждение в рамках культурных норм.

В более широком культурном контексте число *три* (삼 [sam]) символизирует завершённый цикл и предельную меру. В даосско-конфуцианской традиции оно ассоциируется с гармонией тройственного мироустройства – неба (천 [cheon]), земли (지 [ji]) и человека (인 [in]). В фольклоре и ритуале троичность воспринимается как граница между нормой и отклонением: 세 살 버릇 여든까지 간다 [se sal beoreut yeodeunkkaji ganda] – «*Привычка, усвоенная в три года, сохраняется до восьмидесяти*»; 삼세번 [samsebeon] – «*трижды*», как предел вежливого запроса.

Тем самым, число *три* в пословице о госте отражает не только конкретное ограничение, но и глубинную установку на временность, соразмерность и ритуальную завершённость межличностных контактов. А сама пословица *승어와 손님은 사흘만 지나면 냄새난다* [sungeowa sonnimeun saheulman jinamyeon naemsaenanda] – «*Кефаль и гость начинают пахнуть через три дня*» выполняет функцию культурной регуляции поведения, закрепляя границы гостеприимства как нормы социального равновесия.

Пословица *오뉴월 손님은 호랑이보다 무섭다* [onyuwol sonnimeun horangiboda museopda] – «*Гость в июле страшнее тигра*» представляет собой яркий пример символической репрезентации амбивалентного отношения к гостю в корейской лингвокультуре. Ее анализ позволяет выявить глубинные культурные смыслы, основанные на историко-бытовом контексте, конфуцианской этике и прагматике повседневного взаимодействия.

Ситуативно выражение отсылает к периоду *오뉴월* [onyuwol] (букв. «*пятый–шестой лунный месяц*») – времени наибольшей жары, усталости и нехватки продуктов питания до сбора урожая. В период традиционного аграрного уклада в Корее и социально-экономической бедности, визит гостя в такой момент становился реальной обременительностью: несмотря на усталость и ограниченные ресурсы, хозяева обязаны были следовать нормам гостеприимства и обеспечить угощением.

Символическое сравнение с тигром, который олицетворяет угрозу и опасность, усиливает негативный аспект: гость в данной ситуации не просто нежеланен, а воспринимается как потенциальная угроза, превышающая даже опасность дикого зверя. Это подчеркивает высокую степень культурного и эмоционального напряжения, возникающего при необходимости соблюдать обязанности гостеприимного хозяина при нехватке времени (из-за полевых работ) и материальных ресурсов (так как еще не подошёл сезон сбора урожая).

Амбивалентность образа гостя проявляется в противоречии между конфуцианской установкой на безусловное уважение к пришедшему человеку и прагматической необходимостью ограничить приём в условиях экономических и бытовых трудностей. Здесь гость, являющийся символом социальной нормы, трансформируется в источник тревоги и нагрузки, что отражает явную противоречивость.

Языковая структура высказывания проста и афористична. Сравнительная модель N보다 무섭다 [N boda museopda] «страшнее, чем N» создаёт экспрессивный эффект, а прямая метафора способствует запоминаемости и распространению высказывания в народном сознании. Данная паремия не только фиксирует социокультурную реальность, но и формирует её нормативную интерпретацию, служа инструментом регуляции социальных ожиданий.

Пословица 나그네 먹던 김치국도 먹자니 더럽고 남 주자니 아깝다 [nageune meokdeon gimchitgukdo meokjani deoreopgo nam jujani akkapda] – «Даже если захотел бы съесть *кимчичиге*, которое ел гость – противно, да и другим отдать жалко» представляет собой образец прагматически маркированного высказывания, фиксирующего скрытую амбивалентность восприятия гостя в условиях повседневного взаимодействия.

В ситуативном плане речь идёт о бытовой дилемме: хозяин оказывается перед выбором между двумя равно неприятными решениями – либо съесть остатки блюда, которых касался гость (что вызывает отвращение: 더럽다 [deoreopda] «грязно, противно»), либо отказаться от них в пользу другого (что вызывает жадность: 아깝다 [akkapda] «жаль»).

Символически фигура гостя (나그네 [nageune]) репрезентирует внешнего, временного участника коммуникативной ситуации, пребывание которого требует от принимающей стороны заботы и затрат – эмоциональных, этических и материальных. В данной паремии гость не воспринимается как носитель почётногo статуса, напротив – его присутствие порождает двойственную, эмоционально окрашенную реакцию, совмещающую внутреннее беспокойство и нежелание затрат. Выражение построено на семантическом параллелизме: 먹자니 더럽고 / 주자니 아깝다 [meokjani deoreopgo / jujani akkapda] – «съесть – противно / отдать – жалко». Обе части оформлены как условные конструкции, отражающие невозможность рационального выбора.

Тем самым, пословица иллюстрирует внутреннее противоречие между культурной обязанностью гостеприимства и потребностью в сохранении бытового и эмоционального равновесия, раскрывая скрытые механизмы культурной регуляции социального поведения и демонстрируя эмоционально-прагматическую амбивалентность по отношению к «пришедшему человеку».

Обратимся также к ряду примеров амбивалентного восприятия образа гостя, отражённого в русских и корейских паремиях (пословицах, поговорках и идиомах), представленных в Таблице 1:

Таблица 1.

Амбивалентный образ гостя в русских и корейских паремиях

Образ гостя	Паремии	Лингвокультурная интерпретация
Гость как объект уважения и почтения	Гость в дом – Бог в дом.	Гость ассоциируется с благословением и сакральным присутствием.
	Гостя честью встречай, хлебом-солью угощай.	Подчёркивает ритуальный характер приёма, укоренённый в традиционных нормах этикета.
	客人歡待 [gaegin hwandae] – «Радужный приём гостя»	Фиксирует нормативную модель поведения – обязательное проявление гостеприимства.
	倒履迎客 [dori yeonggaek] «Встречать гостя, надев обувь задом наперёд»	Экспрессивная метафора, подчёркивающая крайнюю степень радушия и радости от визита.
	송작영객개, 월위독서등 [songjak yeonggaekgae, wolwi dokseodeung] «Сосна – зонт для гостя, луна – лампа для чтения»	Поэтический образ, возвышающий гостя.
	큰 쌀독 열어 놓고 손님 대접한다 [keun ssaldok yeoreo notgo sonnim daejeop handa] «Угощает гостя, открыв большой чан с рисом»	Иллюстрирует щедрость и готовность делиться последним в рамках традиционного гостеприимства.
	문전 나그네 혼연대접 [munjeon nageune heunyeon daejeop] «Встречай гостя у ворот с радушием»	Закрепляет идею бескорыстной вежливости и открытости.
Гость как источник потенциального бытового или коммуникативного дискомфорта	Гостя мила, коли недолго была.	Скрытая ирония: гость приятен, пока его визит краток.
	Гостю три дня – честь, на четвёртый – тягость.	Формулируется чёткая временная норма приемлемого гостеприимства.
	И гость мил, да не ко времени.	Подчёркивает важность уместности визита.
	Гость на пороге – забот вдвое.	Указывает на трудности и хлопоты, связанные с приёмом.
	Долго сидит гость – невтерпёж хозяину.	Фиксирует пределы терпимости.
	Гость без звону – что дым без огня	Иронично осуждает гостей, приходящих без подарка.
	Гость не гость, коли неделю сидит.	Долгое пребывание аннулирует статус гостя.
	Гостя в дом – дел прибавилось.	Фокус на возросшей нагрузке на хозяев.
	Гостю почёт – да не навек.	Ограничивает длительность

		уважительного отношения.
	Гость хорош, когда редко заходит.	Редкость визита подчёркивает его ценность.
	И гость мил, да счёт веде.	Гостеприимство – не безграничная обязанность.
	불청객 [bulcheonggaek] – «Незванный гость»	Прямое указание на негативное восприятие незапланированного визита.
	오늘월 손님은 호랑이보다 무섭다 [onyuwol sonnimeun horangiboda museopda] – «Гость в июле страшнее тигра»	Символизирует тревожность.
	불속지객 [bulsokjigaek] – «Непрошенный гость»	Акцентирует на отсутствии согласия на визит.
	조객 [jogaek] «Гость-паразит»	Ярко негативная оценка навязчивого или эксплуатирующего гостя.
	나그네 먹던 김치국도 먹자니 더럽고 남 주자니 아깝다 [nageune meokdeon gimchitgukdo meokjani deoreopgo nam jujani akkapda] – «Даже если захотел бы съесть кимчичиге, которое ел гость – противно, да и другим отдать жалко»	Формула двойственности и нежелания делиться в условиях вынужденного гостеприимства.

Сопоставительный лингвокультурологический анализ русских и корейских паремий с компонентом «гость» выявил устойчивую амбивалентность символического образа данной фигуры в обеих лингвокультурных традициях. Гость представлен не как однозначно позитивный персонаж, а как сложный культурный символ, сочетающий в себе уважительно-почтительное отношение и социальную обременительность, нормативное гостеприимство и прагматическую настороженность.

В корейском паремиологическом дискурсе образ гостя преимущественно соотносится с конфуцианскими нормами этикета, где гость рассматривается как объект обязательного радушия и уважения. Однако значительное количество выражений отражает тревожное, ироничное или сдержанное отношение к визиту, особенно в условиях материального или социального напряжения.

Аналогичная бинарность прослеживается и в русской традиции: гость изображается как желанная и уважаемая фигура, но вместе с тем акцентируются потенциальные неудобства, усталость или нарушение привычного порядка, вызываемые его присутствием. Паремии нередко указывают на временные рамки гостеприимства, демонстрируя его ограниченность.

Полученные данные позволяют выделить ряд общих культурных установок, закреплённых в языке: восприятие гостя как временного и социально маркированного участника взаимодействия. В то же время выявлены и различия: в корейской традиции акцент сделан на иерархии и ритуале, тогда как в русской – на эмоционально-бытовой оценке и

ситуативной уместности.

По нашему мнению, образ гостя в русской и корейской паремиологии представляет собой универсальную лингвокультурную модель, одновременно отражающую механизмы культурной категоризации «пришедшего человека» и выполняющую функцию языковой регуляции межличностных ожиданий и социальных границ.

Заключение

Таким образом, паремии русской и корейской лингвокультурных традиций фиксируют амбивалентное восприятие фигуры гостя как социально значимого, но потенциально обременительного участника коммуникации. Через пословицы, поговорки и идиомы транслируются не только нормы вежливости и гостеприимства, но и имплицитные механизмы, регулирующие продолжительность и уместность визита.

Образ гостя в обеих культурах выступает символическим маркером межличностного взаимодействия. Посредством языковых средств кодируются представления об иерархии, статусной дистанции и допустимых границах поведения. Амбивалентность этой фигуры отражает не только лингвистическую специфику, но и универсальную культурно-антропологическую модель, проявляющуюся в сочетании этикетных норм и прагматического ограничения.

В этом контексте паремиологический материал выполняет функцию символической репрезентации и регуляции социокультурного пространства, подтверждая выдвинутую гипотезу: амбивалентный образ гостя репрезентирует универсальную культурную установку на баланс между гостеприимством и защитой личных границ.

Список литературы

1. Блейлер, Э. (1996). *Учебник психиатрии* (В. М. Морозов, ред.). Москва: Медицина.
2. Воробьёв, В. В. (1997). *Лингвокультурология: теория и методы*. Москва: Изд-во РУДН.
3. Ким, О. А. (2024). Метонимически и метафорически мотивированная многозначность лексемы «гость» в русском и корейском языках. *Преподавание языка и литературы*, (2), 64–67.
4. Ким, О. А., и др. (2023). Семантическая оппозиция «дневной гость / ночной гость» в корейском языке. *Norwegian Journal of Development of the International Science*, 117, 50–55.
5. Коурова, О. И. (2005). *Национально-культурная специфика поэтической лексики русского языка*. Москва: Изд-во МГУ.
6. Красных, В. В. (2002). *Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология*. Москва: Гнозис.
7. Мидер, В. (1995). *Пословицы никогда не выходят из моды: народная мудрость в современном мире* (Пер. с англ.). Москва: Прогресс-Традиция.
8. Телия, В. Н. (1999). *Фразеология как способ языковой концептуализации мира*. Москва: Языки русской культуры.

9. Naver 국어사전 [Электронный ресурс]. (2025). URL: <https://ko.dict.naver.com> (дата обращения: 12.04.2025).
10. Онлайн-словарь русских пословиц и поговорок [Электронный ресурс]. (2025). URL: <https://poslovica.ru> (дата обращения: 12.04.2025).

References

1. Bleuler, E. (1996). *Textbook of Psychiatry* (V. M. Morozov, Ed.). Moscow: Meditsina.
2. Vorobyev, V. V. (1997). *Linguoculturology: Theory and Methods*. Moscow: RUDN Publishing.
3. Kim, O. A. (2024). Metonymically and metaphorically motivated polysemy of the lexeme “guest” in Russian and Korean. *Teaching Language and Literature*, (2), 64–67.
4. Kim, O. A., et al. (2023). Semantic opposition “day guest / night guest” in the Korean language. *Norwegian Journal of Development of the International Science*, 117, 50–55.
5. Kourova, O. I. (2005). *National and cultural specifics of poetic vocabulary in the Russian language*. Moscow: Moscow State University Press.
6. Krasnykh, V. V. (2002). *Ethnopsycholinguistics and Linguoculturology*. Moscow: Gnosis.
7. Mieder, W. (1995). *Proverbs are never out of fashion: Popular wisdom in the modern world* (Trans. from English). Moscow: Progress-Tradition.
8. Teliya, V. N. (1999). *Phraseology as a means of linguistic conceptualization of the world*. Moscow: Languages of Russian Culture.
9. Naver Korean Dictionary [Electronic resource]. (2025). Retrieved April 12, 2025, from <https://ko.dict.naver.com>
10. Online Dictionary of Russian Proverbs and Sayings [Electronic resource]. (2025). Retrieved April 12, 2025, from <https://poslovica.ru>

Sodiqov Furqat Fatulloyevich

PhD in History

Oriental University, Associate Professor, Department of History

Published under peer review:

Doctor of Science in History, Associate Professor

Durdona Rasulova

Received 2th May 2025, Accepted 16th May 2025, Online 16th June 2025

ACTIVITIES OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES OF THE UZBEK SSR IN THE 1930 S

Abstract. The article analyzes the changes in the activities of local authorities in the Uzbek SSR in the 1930s, the abolition of the district system of governance, the formation of mahalla committees based on the formation of the charter of mahalla committees in cities.

Key words: District, rayon, village, mahalla, village council, shura, syezd, executive committee, local authority, party, mahalla committees.

XX ASRNING 30-YILLARIDA O‘ZBEKISTON SSRDA MAHALLIY BOSHQARUV IDORALARI FAOLIYATI

Annotatsiya. Maqolada 30-yillarda O‘zbekiston SSRda mahalliy hokimiyat organlari faoliyatidagi o‘zgarishlar, tuman boshqaruv tizimining tugatilishi, shaharlarda mahalla qo‘mitalari nizomini shakllantirish asosida mahalla qo‘mitalari tashkil etilishi tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Tuman, qishloq, mahalla, qishloq kengashi, sho‘ro, tuman, ijroiya qo‘mitasi, mahalliy boshqaruv idoralari, partiya, mahalla qo‘mitalari.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МЕСТНЫХ ОРГАНОВ САМОУПРАВЛЕНИЯ УЗБЕКИСТАНСКОЙ ССР В 1930-Е ГОДЫ

Аннотация. В статье анализируется об изменениях в деятельности органов местной власти в Узбекской ССР в 1930-е годы, об упразднении окружной системы управления, об образовании махаллинских комитетов на основе формирования устава масаллинских комитетов в городах.

Ключевые слова: Район, село, махалля, сельский совет, шура, уезд, исполнительный комитет, местные органы управления, партия, махаллинские комитеты.

Kirish

O‘zbekiston SSR tashkil topgach boshqaruv idoralari ham o‘zgarishlar amalga oshirildi. 1925-yilda mahalliy boshqaruvda okrug, rayon va qishloq sovetlaridan iborat ma’muriy boshqaruv

tizimi yaratildi. 1931-yilda O'zbekiston SSR ma'muriy-hududiy tuzilishida o'zgarish amalga oshirildi. Okrug, rayon va qishloq sho'rolari(sovetlari) o'rniga ma'muriy jihatdan rayon va qishloq sho'rolaridan tashkil topdi. Bundan asosiy maqsad boshqaruv bo'g'inlarini qisqartirish, davlat byudjetini tejashdan iborat edi. Shuningdek, XX asrning 30-yillariga kelib xutor tizimi qisqartirilib, ular birlashtirilib qishloq sovetlari tuzildi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili

O'zbekiston SSRda mahalliy boshqaruv idoralari faoliyati masalasi asosan sovet davrida yoritilgan bo'lib, u davrda amalga oshirilgan tadqiqotlar mafkurafiy jihatdan bir yoqlama yoritilgan. Shunday bo'lsada, bu tadqiqotlarni tahlil qilib, ma'lumotlardan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi. Ushbu tadqiqotlarga, X. Tursunov, Sh. O'razayev, K.Komilov, M.Hakimov, A. A'zamxo'jayev, J.Zaychenko kabi olimlarning ilmiy tadqiqotlarini misol qilish mumkin.

Mustaqillik davrida mafkuraviy erkinlik natijasida yangi ilmiy tadqiqotlar yaratila boshlandi. M.Haydarovning "O'zbekistonda sovet davlati boshqaruv tizimi: shakllanishi, bosqichlari va mohiyati(1917-1941-yillar)", G. Malikovanning "Mahalla instituti rivojlanishining tarixiy-huquqiy masalalari", S. Sultonovning "O'zbekiston Respublikasi davlat hokimiyati organlarining vujudga kelishi va taraqqiyotining asosiy bosqichlari(1917-1937)", F.Sodiqovning "O'zbekiston SSRda mahalliy boshqaruv idoralari faoliyati(1917-1938-yillar)" nomli tadqiqotlari O'zbekiston SSRda mahalliy boshqaruv idoralari faoliyatining tashkil topishi, shakllanishi, rivojlanishi va tarkibiy tuzilmasi, saylov tizimi haqida ma'lumotlar beradi.

Tadqiqot metodologiyasi

Bilishning aniq usullari yig'indisiga tayangan holda ilmiy tahlillar o'tkazilib, analiz va sintez, induksiya va deduksiya, tizimli yondashuv, tahlilning mantiqiy usullari hamda natijani ilmiy o'rganish uslublaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar

O'zbekiston SSR 1931-yil 1-yanvar holatida 79 ta rayon, 1698 ta qishloq sho'rosi va 10228 ta qishloqdan iborat bo'lgan[1,115]. O'zbekiston SSRning 1931-yil 28-fevralida qabul qilingan yangi Konstitutsiyasida mahalliy boshqaruv idoralari sovetlarning rayon s'ezdlari va shahar hamda qishloq deputatlari sovetidan iborat bo'lgan. Rayon s'ezdlari ushbu s'ezd ijroiya qo'mitasi tomonidan yilda bir marta chaqirilgan.

Shahar sovetida deputatlar soni 30 nafardan kam va 600 nafardan ko'p bo'lmasligi, qishloq sovetlarida esa qishloq aholisining har 100 nafaridan bir deputat, lekin jami 3 nafardan kam bo'lmasligi belgilab qo'yilgan[2,12-13]. Yuqoridagi sovetlarning vakolat muddati bir yilni tashkil etgan. Saylash va saylanish huquqlari 1927-yilgi Konstitutsiya talablari bilan bir xil.

XX-asr 30-yillariga kelib partiyaning holatini ochiq tanqid qilish, xolisona fikrlash, muxolifat g'oyalari taqiqlandi. Xususan, muxolifatchilik yashirin tusga kira boshladi. Bu davrda O'zbekistondagi partiya tashkilotlarining ichki holatini o'rganish asosida shunday xulosaga kelish mumkin. Masalan, Toshkent partiya faollaridan kelgan o'zaro yozishmalarda quyidagicha fikr bildirilgan: "Partiya hamma narsani yashirin tarzda o'z qo'liga oldi. Barchani boshqarib, ocharchilikni paydo qildi. Bizning eng a'lo kuchlarimiz bo'lgan ko'plab partiya a'zolari ocharchilikdan o'lib ketmoqda. Sizlar do'stona va to'g'ri tan olishlaringiz kerak, ya'ni biz

boshqaruvni eplay olmadik, bizga ishonchli rahbarlardan yordamchi kuchlar bering. Bizga dam olishga ruxsat bering, biz charchab ketdik[3,150].

Partiya tashkilotlari rahbar kommunistlarni xo‘jalik, ijtimoiy va madaniy qurilishning barcha sohalariga mutasaddi qilib qo‘ygan edi. Ma‘muriy-buyruqbozlik usullari bilan ish olib borish partiya tashkilotlari korxonalar va muassasalar rahbarlari hamda mehnat jamoalarining mustaqilligini cheklab, ularning tashabbusini bo‘g‘ar, ular faoliyatidagi demokratik jihatlarni yo‘qqa chiqarar edi.

Hukumat va partiya idoralarining funksiyalari konstitutsiya va turli qonunlarda ko‘rsatilgan bo‘lishiga qaramasdan, partiyaviy vakolatlar doirasi tobora kengayib, keyinchalik partiya jamiyatning barcha sohaları ustidan hukmron kuchga aylandi. Bu holatga qarshi chiqqan milliy rahbar xodimlar (o‘n sakkizlar guruhi, R. Inog‘omov va boshqalar.) muxolifatda ayblanib, ular avval g‘oyaviy jihatdan, so‘ngra jismoniy jihatdan mahv etildi. Sovet rejimining repressiv xususiyati O‘zbekistonda ham yaqqol namoyon bo‘la boshladi[2,151].

Mahalliy boshqaruv idoralariga bosimning kuchayishi va ularga bajarilishi lozim bo‘lgan yuklamalarning ko‘lami, ayniqsa kollektivlashtirish yillarida, har doimgidanda oshib ketdi. Qishloq kengashlari dehqonlarning gaplariga mas‘uliyatsizlik bilan qarardi. Tuman moliya bo‘limlari dehqonlarga, ayniqsa, e‘tiborsizlik bilan qarashgan, bu yerda kolxozchilarning noto‘g‘ri soliqlar tortish borasidagi shikoyatlari ba‘zan bir necha yillar davomida tartiblanmagan edi. Shuningdek, O‘zbekistonda Sovetlarning qayta saylanishi munosabati bilan sovet davlat apparatini, ayniqsa, tuman va qishloqlarni sovet hukumati siyosatiga mos kelmaydigan va ularga qarshi bo‘lgan shaxslardan tozalash borasida salmoqli ishlar amalga oshirildi. Tozalashni amalga oshirish uchun maxsus komissiyalar tuzildi. 1930-yilda Toshkent tumani Sovet apparatini tozalash uchun 11 ta okrug komissiyalari ish olib bordi. Bu komissiyalar tumanning barcha ma‘muriy muassasalari va qishloqning xalq-xo‘jalik muassasalarini tekshirdilar. Komissiyalarning faoliyati davomida shu narsa ayon bo‘ladiki, ishlarni ommaviy ravishda ko‘rib chiqish natijasida shahar kengashlari hali sanoat korxonalari va kolxozlarga yetarli e‘tibor bermayotgani aniqlandi. Bu kamchiliklar keyinchalik Sovetlarni qayta saylashga tayyorgarlik ishlari davomida bartaraf etildi[3].

1931-yil 9-yanvar kuni O‘zSSR Sovetlari MIQ tomonidan “shahar sovetlari, tuman ijroiya qo‘mitetlari va byurolari saylovlarida vakillik normalari to‘g‘risida” gi qaror qabul qilindi. Rezolyutsiyada 21-39 kishi va ularning nomzodlarining 1/3 qismi tuman ijroiya qo‘mitalariga, 7-13 a‘zosi esa tuman ijroiya qo‘mitetlarining prezidiumiga, shu jumladan rais, uning o‘rinbosari, kotibi va ko‘pi bilan to‘rt nomzodga saylanishi tavsiya etilgan; shahar sovetlari rayosatida va bo‘ysunuvchi tuman ijroiya qo‘mitalarida ko‘pi bilan 9 a‘zo, shahar sovetlarida esa bevosita O‘zSSR Sovetlari MIQ rayosatiga bo‘ysunuvchi ko‘pi bilan 15 deputat bo‘lishi belgilangan[4].

1930-yil 16-oktabrda O‘zSSR Sovetlari MIQ Prezidiumi qarori asosida Markaziy saylov komissiyasi tuzildi. 1930-yil 22-oktyabrda Markaziy saylov komissiyasi tarkibida tashkiliy, tashviqot, irrigatsiya va shikoyatlarni tahlil qilishdan iborat to‘rtta kichik komissiya tuzildi. Markaziy saylov komissiyasi mahalliy saylov komissiyalari ishi va tarkibini o‘rganib chiqdi. Hududiy saylov komissiyalari ishini to‘g‘ri tashkil etish uchun targ‘ibot ishlari kuchaytirildi. Ularni o‘zbek, rus, tojik, qozoq tillarida chop etilgan targ‘ibot materiallari bilan ta‘minlandi. O‘zbekiston SSR MIQ joylarda saylovlarni amalga oshirishda yordam berish uchun intruktorlar(yo‘riqchilar)

guruhlarini yubordi. 1931-yildagi mahalliy sovetlarga saylovlar 1931-yil 20-yanvardan 20-fevralgacha bo'lib o'tdi[5,396].

O'zbekiston SSRda mahalliy boshqaruv idoralarining muhim bo'g'ini mahalla komitetlari edi. 1932-yil 17-aprelda "O'zbekiston SSR shaharlarida mahalla (mavze) komitetlari to'g'risida"gi nizom tasdiqlandi[6,617-623]. Mazkur nizomga muvofiq, 1924-yildan beri jamoatchilik asosida hech qanday haq olmasdan faoliyat yuritayotgan mahalla komissiyalari o'rnida Mahalla komitetlari vujudga keldi. Mazkur nizom mahallalarni shahar va rayon sovetlari tasarrufiga kiritdi, shuningdek, ular faoliyati tashkil etilishini nazorat qildi. Nizomga muvofiq, mahalla komitetlari hukumatning umumiy qarorlarini bajarishi, davlat va mahalliy soliqlar va yig'implarni yig'ish, shahar qurilishining kommunal va madaniy, ijtimoiy va xo'jalik sohalari, shuningdek, jamoat tashabbuskorligini rivojlantirish, jamoat tartibini saqlash va aholiga maishiy xizmat ko'rsatish bo'yicha tadbirlarni amalga oshirishlari kerak edi.

Yangi nizomga ko'ra, mahalla komitetlari a'zolari jamoatchilik asosida ishlab, o'z mehnatlari uchun haq olmagan. Biroq, «yirik mahallalarda, mahalla fuqarolarining umumiy yig'ilishi qarori bo'yicha va shahar soveti va tegishli rayon soveti ruxsati bilan komitet tarkibiga xizmat haqi oladigan kotibni kiritish mumkin bo'lgan. Mahalla komiteti kotibining ish haqi va mahalla komiteti ishi bilan bog'liq boshqa xarajatlar: kanselyariya xarajatlari, kanselyariya xonasini tutishga, sug'urta badallari uchun mablag'lar mahalla fuqarolarining umumiy yig'ini tomonidan belgilangan va keyinchalik shahar va tegishli rayon soveti tomonidan tasdiqlanib kelingan[7,46].

Mahalla komitetlari bir yil muddatga saylangan. Ularga uch kishi: rais, rais o'rinbosari, kotib va doimiy a'zolar tarkibidan chiqib ketganda, ularning o'rniga saylovlarisiz va navbati bilan kiritiladigan 2 nafar nomzod saylangan. Yirik mahallalarda mahalla komiteti a'zolari sonini 5 kishigacha va ularga nomzodlarni 3 nafargacha oshirish ruxsat etilgan edi. Yuqoridagi Nizomga ko'ra, mahalla komitetlarining asosiy vazifalariga:

maktablarga, barcha imkoniyatlarni ishga solib, maktab yoshidagi bolalarni jalb etish, ularning aholi savodsizligini bartaraf etishda ishtirokini ta'minlash, shuningdek, maktablarga jamoatchilik tomonidan moddiy yordam berishni tashkil qilish;

hunarmandchilik artellari, jamoat korxonalari, oshxonalarini tashkil etishga ko'maklashish, shuningdek, mehnatkash xotin-qizlarning kundalik ehtiyojlari va talablariga diqqat bilan yondashish;

tug'ilish, vafot etish, oila qurish va boshqalar haqida o'z vaqtida xabar berish bo'yicha chora-tadbirlar qabul qilish yo'li bilan shahar va rayon sovetlariga fuqarolik holati aktlarini ro'yxatga olish va aniqlashga yordam berish bo'lgan[7,46].

1934-yilda O'zbekiston SSRdagi qishloq sovetlari hududlari qayta ko'rib chiqildi. Natijada, 1931-yilda O'zbekiston SSRda 1707 ta qishloq soveti faoliyat yuritgan bo'lsa, 1934-yilda ular soni 1246 tani tashkil etdi[6,396]. Qishloq sovetlari sonining kamaytirilishiga sabab, ularni kengaytirish edi. Ikki yoki undan ko'p bo'lgan kichik qishloq sovetlari yagona qishloq sovetiga birlashtirildi.

SSSR MIQ Prezidiumining Tashkiliy bo'limi 1936-yil 20-dekabrda barcha Ittifoqdosh va avtonom respublikalar Markaziy Ijroiya Qo'mitalariga «Mehnatkashlarni qabul qilish va yozgan shikoyatlarini hal etishning ahvoli hakida» ma'lumot tarqatadi. Unda boshqa respublikalar qatorida O'zbekiston SSRdagi ahvol ham o'rganilib, salbiy holatlar e'tirof etildi. Jumladan, Andijon, Denov, Shahrisabz, Yakkabog' rayon ijroiya qo'mitalarida mehnatkashlarning shikoyatlari hatto o'rganib

ham chiqilmaganligi, bir necha o'nlab shikoyatlar hal etilmasdan, turli qog'ozlar orasida qalashib yotganligi ma'lum qilinadi. O'zbekistonda o'rganilgan 15 ta rayon ijroqo'mlari orasida, nisbatan olganda, Termiz rayon ijroiya qo'mitasida ahvol qoniqarli ekanligi qayd etiladi. Qo'qon shahrida hatto shikoyatlarni topib bera olishmagan. Toshkent shahri Kuybishev rayonining kommunal xo'jaligi boshlig'i Dementevning stolida 1933-1936 yillar davomida o'z taqdirini kutib yotgan 400 ta shikoyat arznomasi bo'lgan[3,154].

Xulosa va takliflar

O'zbekiston SSRda mahalliy boshqaruv idoralari tizimida qishloq sovetlari eng og'ir ahvolda bo'lib, bunga bolsheviklar tomonidan mahalliy boshqaruv idoralari tizimida yo'l qo'ygan kamchiliklari, bu sohada mahalliy va rus tilini biladigan kadrlarning yetishmasligi muammosi, jamiyatda sinfiy kurashning avj oldirilishi va iqtisodiy jihatdan yetarlicha ta'minlanmaganligi asosiy sabablar bo'lgan.

1930-yillarga kelib mahalliy davlat idoralari faoliyatidagi o'zgarishlar natijasida ma'muriy boshqaruvda okrug-tuman-qishloq sovetlari o'rniga 2 pog'onali tuman va qishloq sovetlari tizimi shakllandi. Kichik xutorlar birlashtirilib, qishloq sovetlariga aylantirildi. Shaharlarda mahalla qo'mitalari ishlay boshladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ф. Содиқов. Ўзбекистон ССРда маҳаллий бошқарув идоралари фаолияти(1917-1938 йиллар). Т.ф.ф.д.(PhD) дисс.
2. Конституция (Основной Закон) Узбекской Советской Социалистической Республики. – Ташкент: Издательство ЦК КП(б) Уз., 1937.
3. Хайдаров М. Ўзбекистонда совет давлати бошқарув тизими: шаклланиши, бошқаруви ва моҳияти (1917 – 1941 йиллар).
4. Правда Востока, 1930 г., 15 январь.
5. Ўзбекистон МА, Р-86-фонд, 1-руйхат, 6684-иш, 12-13 -варақ.
6. История советского государства и права Узбекистана: 1924-1937 гг. Т 2.
7. Положение «О махаллинских (квартирных) комитетах в городах Узбекской ССР» // Собрание узаконений и распоряжений рабоче-дехканского правительства Узбекской Советской Социалистической Республики. 17 апреля 1932 г.
8. Маликова Г. Маҳалла институти ривожланишининг тарихий-ҳуқуқий масалалари.

D.A. Nazirova

Senior Lecturer, Department of Social Sciences, University of Science and Technology

Z.M. Nasirova

Senior Lecturer, Department of Social Sciences, University of Science and Technology

Published under peer review:

Doctor of Science of History,

Professor Ikromitdin Ostonakulov

Received 2th May 2025, Accepted 16th May 2025, Online 16th June 2025

**SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF WOMEN'S CAREER
ACHIEVEMENTS IN PROFESSIONAL ACTIVITIES**

Abstract. The article examines the impact of social environment on women's professional development, gender equality, family obligations, and men's attitudes towards their place in society.

Key words: gender stereotypes, family responsibilities, labor market, social environment, motivation, social support.

**AYOLLAR KASBIY FAOLIYATIDA KARYERAGA ERISHISHNING IJTIMOY-PSIXOLOGIK
XUSUSIYATLARI**

Annotatsiya. Maqolada ayollarning kasbiy rivojlanishiga ijtimoiy muhitning ta'siri, gender tengligi, oilaviy majburiyatlar va ularning jamiyatda tutgan o'rniga erkaklarning munosabatlari o'rganiladi.

Kalit so'zlar: gender tenglik, kasbiy rivojlanish, oilaviy mas'uliyat, mehnat bozori, ijtimoiy muhit, motivatsiya, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash.

**СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КАРЬЕРНЫХ ДОСТИЖЕНИЙ
ЖЕНЩИН В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

Аннотация. В статье рассматривается влияние социальной среды на профессиональное развитие женщин, гендерное равенство, семейные обязанности и отношение мужчин к своему месту в обществе.

Ключевые слова: гендерные стереотипы, семейная ответственность, рынок труда, социальная среда, мотивация, социальная поддержка.

Kirish. Prezident Sh.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Ayollarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash orqali jamiyatni yanada barqaror va kuchli qilishimiz mumkin". Ushbu yondashuv O'zbekistonda ayollarning kasbiy rivojlanishiga katta ahamiyat qaratilayotganini ko'rsatadi. Ammo jamiyatdagi an'anaviy qarashlar va gender stereotiplari ko'plab ayollar uchun karyera qilish yo'lida to'siq bo'lib qolmoqda. [1]

Tadqiqotlar natijalariga ko'ra, xotin-qizlarning jamiyat va oilada tutgan maqomlarining o'zgarib borayotganligi, ular malakalarining oshib borayotganligi va kasb – hunar, lavozim pag'onalarida erkaklardan qolishmaslikka intilayotganligi bilan izohlanadi. Xotin-qizlar huquqlarini himoya qilish, intellektual ishbilarmonlik salohiyatini rivojlantirishga ko'maklashish hamda tashabbuslarini rag'batlantirishga qaratilgan sa'y-harakatlar opa-singillarimizning oila va jamiyatdagi mavqei yuksalib borishiga zamin yaratmoqda.

Ijtimoiy stereotiplar jamiyatda hali-hanuz erkaklarning rahbarlik lavozimlariga ko'proq mos ekani haqidagi qarashlarning keng tarqalganligini ko'rsatmoqda. Bu qarashlar ayollarning o'ziga bo'lgan ishonchini pasaytirishi, ularning rahbarlikka intilishlariga to'sqinlik qilishi va mehnat bozorida teng imkoniyatlardan foydalana olmasligiga sabab bo'lishi mumkin. Ayrim ish joylarida ayollar rahbar sifatida yetarlicha qo'llab-quvvatlanmaydi yoki ularning qaror qabul qilish qobiliyatlariga nisbatan shubha bilan qaraladi. Ushbu stereotiplarni yengish maqsadida jamiyatda gender tengligini targ'ib qiluvchi tadbirlar va ayollarning rahbarlik yutuqlarini ommaga tanishtirish muhim ahamiyatga ega.

Tahlil natijalari va metodologiya

Ayollarning kasbiy faoliyatdagi muvaffaqiyatlari va karyera rivojlanishiga turli ijtimoiy va psixologik omillar ta'sir qiladi. Bu omillarni tahlil qilish, ayniqsa, jamiyatda gender tengligi, oilaviy mas'uliyatlar va shaxsiy motivatsiya kabi muhim jihatlarni ajratib ko'rsatadi.

Birinchi navbatda, **gender tengligi** masalasini ko'rib chiqish zarur. O'zbekistonda va dunyo bo'ylab ayollar va erkaklar o'rtasida teng imkoniyatlar yaratish uchun ko'plab yirik tashabbuslar amalga oshirilmoqda. Shunga qaramay, jamiyatda ba'zi patriarxal qarashlar hali ham mavjud bo'lib, ayollarning yuqori lavozimlarga ko'tarilishi uchun muayyan to'siqlarni yuzaga keltiradi. Masalan, erkaklar ko'proq rahbarlik rolida ko'rinadi, bu esa ayollarni karyera qilishda o'z imkoniyatlarini cheklashga olib keladi. Bunday stereotiplarni yengish uchun, ayollarga kasbiy rivojlanish yo'llarida qo'llab-quvvatlash tizimlarini rivojlantirish muhimdir. Gender tengligi bo'yicha davlat siyosatining kuchaytirilishi, ijtimoiy reklama va ta'lim jarayonlari bu stereotiplarni o'zgartirishda samarali bo'lishi mumkin.

Oilaviy mas'uliyatlar ham ayollarning karyera rivojlanishiga to'siq bo'lib xizmat qilishi mumkin. Ko'pincha ayollar oilaviy vazifalarni o'z zimmlariga olishadi va bu ularning ishga bo'lgan e'tiboriga to'sqinlik qiladi. Oila va ish o'rtasidagi muvozanatni saqlash ayollarga katta psixologik yuk tushiradi. Bu holat, ayniqsa, bolalar parvarishi, uy-ro'zg'or ishlari va boshqa oilaviy mas'uliyatlarni bajarishda o'zini namoyon qiladi. Shuningdek, oilaviy majburiyatlar o'z vaqtida amalga oshirilmagan ishlar, bu karyera rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. Shunday qilib, ish joylarida ayollarga moslashuvchan ish vaqti, masofadan ishlash imkoniyatlari va bolalarni parvarishlash tizimlarining mavjudligi ayollarning kasbiy faoliyatini yengillashtirishi mumkin.

Asosiy natijalar va tahlillar

Oilaviy yuklamalar esa karyera qilish jarayonida ayollar uchun eng katta muammolardan biri bo'lib qolmoqda. Ayniqsa, yosh bolali oilalarda ayollar ish va oila mas'uliyatlarini muvozanatlashda jiddiy qiyinchiliklarga duch keladi. Tadqiqotlar natijalariga ko'ra, ko'p ayollar ish vaqti cheklangani tufayli o'zlarini professional rivojlanish imkoniyatlaridan mahrum deb hisoblashadi. Bundan tashqari, ba'zan ayollarning oila a'zolari yoki hamkasblari ulardan asosan uy ishlarini bajarish yoki

bolalar tarbiyasi bilan shug'ullanishni kutishadi, bu esa ularning mehnat bozorida faoliyatiga salbiy ta'sir qiladi.

Gender tengligi dasturlari esa ayollarning karyerasiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. O'zbekistonda gender tengligini rag'batlantirish bo'yicha davlat dasturlari ayollarga ko'plab imkoniyatlar yaratib bermoqda. Masalan, Prezident Sh.Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan gender tengligi va xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash bo'yicha chora-tadbirlar ayollarning nafaqat kasbiy rivojlanishida, balki jamiyatda o'z o'rnini mustahkamlashida ham muhim rol o'ynamoqda. Xususan, davlat va nodavlat tashkilotlarda ayollar uchun maxsus kasbiy rivojlanish dasturlari joriy qilinishi ularning professional imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qilmoqda.

Bunday omillarni hisobga olgan holda, tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ayollarning karyera qilishiga to'sqinlik qiluvchi muammolarni kamaytirish uchun ijtimoiy stereotiplarni yo'q qilish, oilaviy yuklamalarni yengillashtiruvchi tizimlarni yaratish va gender tengligini qo'llab-quvvatlash bo'yicha siyosiy irodani kuchaytirish zarurdir. Shu bilan birga, ayollarning o'z intilishlari va imkoniyatlariga ishongan holda, motivatsiya darajasini oshirish va ularga rahbarlik qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyatlarini yaratish muhimdir.

Bundan tashqari, **shaxsiy motivatsiya** ham muhim omil hisoblanadi. Ayollarning karyera qilishga bo'lgan ishtiyoqi va intilishi, ko'pincha o'zining maqsadlarini amalga oshirishga bo'lgan ishonch va xohishdan kelib chiqadi. McClellandning ehtiyojlar nazariyasiga ko'ra, muvaffaqiyatga intilish va o'z ustida ishlash orqali ayollar o'z bilim va malakalarini doimiy ravishda oshirib borishga harakat qilishadi. Bu jarayon, ayniqsa, rahbar lavozimlarida ishlayotgan ayollarda yanada yuqori motivatsiya va qarorlar qabul qilishda qat'iyatlilikni shakllantiradi. Shaxsiy motivatsiyani kuchaytirish uchun maxsus treninglar, karyera rivojlanish rejalari va individual maslahatlar yordamida ayollarga qo'llab-quvvatlash tizimi taqdim etilishi zarur. [2]

Davlat siyosati ham ayollarning karyerasiga bevosita ta'sir qiladi. O'zbekiston hukumati tomonidan gender tengligini ta'minlashga qaratilgan ko'plab dasturlar va qarorlar qabul qilingan. Bunday dasturlar ayollarga iqtisodiy va ijtimoiy imkoniyatlar yaratishda yordam beradi, ayniqsa, ayollarning ishlashga bo'lgan huquqlari va imkoniyatlarini kengaytiradi. Misol uchun, "Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash dasturi" o'zbek ayollariga iqtisodiy mustahkamlikni oshirish, ularning kasbiy rivojlanishlarini qo'llab-quvvatlash va o'quv-tajribaviy kurslarga yo'naltirishni o'z ichiga oladi.

Shu bilan birga, **ixtisoslashgan bilim va malakalar** ham ayollarning muvaffaqiyatli karyera qurishlariga yordam beradi. Yangi texnologiyalar, zamonaviy menejment usullari va boshqa kasbiy bilimlarga ega bo'lish ayollarning raqobatbardoshligini oshiradi. Kasbiy treninglar va ta'lim dasturlarini kengaytirish, shuningdek, o'quv materiallari va qo'llanmalari orqali ayollarga o'z bilimlarini mustahkamlash imkoniyati yaratish ularning muvaffaqiyatlarini oshirishga yordam beradi.

Natijada, ayollarning karyerasi ijtimoiy, oilaviy va shaxsiy omillar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, jamiyatdagi stereotiplar, oilaviy majburiyatlar va davlat dasturlari bu jarayonni yengillashtiruvchi yoki qiyinlashtiruvchi omillar sifatida ta'sir ko'rsatadi. Ayollarning kasbiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash, ularning motivatsiyasini kuchaytirish va o'z imkoniyatlariga bo'lgan ishonchni oshirish zarur. Bu, o'z navbatida, gender tengligini ta'minlash va ayollarning ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan o'sishiga yordam beradi. [3]

Rahbar lavozimdagi ayollarning muvaffaqiyat omillari

Rahbar lavozimlarda faoliyat yuritayotgan ayollar o'z muvaffaqiyatlarini uchta asosiy omil orqali izohlashdi:

- Ustuvor maqsadni belgilash: Rahbar ayollar muvaffaqiyatga erishish uchun aniq maqsad va strategiya ishlab chiqishgan. Ular har bir qadamni oldindan rejalashtirib, ustuvorliklarni aniqlab olishgan. Bu, ayniqsa, vaqt va resurslarni samarali boshqarishda muhim rol o'ynagan.

- Bilim va malakalarni oshirish: Zamonaviy dunyoda yangi bilimlar va texnologiyalarni o'zlashtirish karyera muvaffaqiyatining muhim omillaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot ishtirokchilari o'z bilimlarini oshirish uchun muntazam ravishda malaka oshirish kurslarida qatnashganliklarini bildirishdi. Shuningdek, xorijiy tajribani o'rganish va professional tarmoq (networking) orqali yangi ko'nikmalarga ega bo'lishga harakat qilishgan.

- Oila va ishni muvozanatlashtirish: Rahbar ayollar muvaffaqiyatga erishish uchun oila va ishni muvozanatlashtirishda samarali strategiyalar qo'llashgan. Ular o'z vaqtlarini rejalashtirishda zamonaviy texnologiyalar va metodlardan foydalangan. Shu bilan birga, oila a'zolarining yordamiga tayanib, kasbiy va shaxsiy hayot o'rtasida balans saqlashga erishishgan. [4]

“Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida”gi Qonunda davlat xotin-qizlari va erkaklarga shaxsiy, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlarni amalga oshirish chog'ida teng huquqlikni, jamiyat hamda davlat ishlarini boshqarishda, saylov jarayonida teng ishtirok etishni kafolatlashi mustahkamlab qo'yildi. [5]

Xulosalar

Ayollarning fikricha, jamiyat va oilaning ular uchun rag'batlantiruvchi muhit yaratilishi muhim ahamiyatga ega. Oila a'zolari tomonidan ko'rsatiladigan yordam, ayniqsa, oilaviy mas'uliyatlarni boshqarishda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Har bir ishda oila a'zolari tomonidan ko'rsatilayotgan e'tibor ularning yanada yuksak cho'qqilarga erishishida zamin bo'ladi. Ayollarning karyerasi uchun jamiyatdagi stereotiplarga qarshi kurash va oilaviy yuklamalarni yengillashtiruvchi dasturlar muhimdir. Shuningdek, ayollarning malakasini oshirishga yo'naltirilgan trening va seminarlarni tashkil etish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

- [1]. Mirziyoyev Sh.M. *O'zbekistonning gender tengligi strategiyasi*. Toshkent, 2023.
- [2]. Alimova M. *Oila va jamiyat: Gender muammolari*. Toshkent, 2021.
- [3]. Ridgeway C. *Framed by Gender: How Gender Inequality Persists in the Modern World*. Oxford, 2011.
- [4]. Karimova D. *Gender tengligi va ayollarning ijtimoiy faolligi*. Toshkent, 2021
- [5]. “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida”gi Qonun.

Abdullayev Ravshanjon

Lecturer at Kokand University, Doctor of Philosophy (PhD) in History

Published under peer review:

Doctor of Science in Philosophy (DSc), Professor N.Kholmiraev

Received 12th May 2025, Accepted 26th May 2025, Online 30th June 2025

OFTOB OYIM – QUEEN OF KOKAND

Annotation. The article presents information about the life and activities of Oftob Oyim, one of the princesses of the Ming dynasty, as well as some details regarding the madrasa named after her.

Keywords: Oftob Oyim, Ming Oyim, Norbo‘tabiy, princess, Ma’sumkhon Tura, madrasa.

OFTOB OYIM – QO‘QON MALIKASI

Annotatsiya. Maqolada Ming sulolasi malikalaridan biri Oftob oyimning hayoti, faoliyati hamda ushbu malika nomi bilan atalgan madrasa xususidagi ayrim ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: Oftob oyim, Ming oyim, Norbo‘tabiy, malika, Ma’sumxon to‘ra, madrasa.

ОФТОБ ОЙИМ – ПРИНЦЕССА КОКАНДА

Аннотация. В статье представлены сведения о жизни и деятельности Офтоб Ойим – одной из принцесс династии Минг, а также некоторые данные о медресе, названном в её честь.

Ключевые слова: Офтоб Ойим, Минг Ойим, Норбутабий, принцесса, Масумхан Тура, медресе.

Kirish

Qo‘qon xonligi tarixini o‘rganish bo‘yicha bugungi kunda bir qator muhim tadqiqotlar olib borilmoqda. Ushbu tadqiqotlar xonlikning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayot sohalarini qamrab oladi. Ammo xonlik tarixining ayrim jihatlari, xususan, Ming sulolasi malikalarining faoliyati yetarlicha yoritilmagan. Ehtimol, Qo‘qon xonligini 170 yilga yaqin boshqargan Ming sulolasi hukmdorlarining onalari, turmush o‘rtoqlari va qizlari faoliyatiga oid tarixiy ma’lumotlarning kamligi tadqiqotchilarni ushbu mavzudan chetlashishga undaydi. Tarixiy manbalarda malikalar faoliyatiga oid ma’lumotlar kam bo‘lsa-da, boshqa manbalardan foydalanib ularning faoliyati haqida ayrim jihatlarni yoritish mumkin. Xususan, mazkur maqolada malika Oftob oyim hayoti va faoliyatiga oid mulohazalar bayon etiladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili

Qo‘qon xonligi malikalarining faoliyati bo‘yicha tadqiqotlar kam, mavjud ma’lumotlar asosan E. Hurshut [1], R. Nabiyev [2], Sh. Vohidov [3], H. Bobobekov [4], Y. Dadaboyev [5] va

R. Abdullayev [6] kabi olimlar asarlarida uchraydi. Ammo hatto bu manbalarda ham malikalar faoliyati yetarlicha yoritilmagan.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot tarixiy voqealarni tizimlilik (sistemalilik) tamoyiliga asoslanib olib borildi. Daliliy materiallar va ma'lumotlar yig'ildi, dalillar tizimlashtirildi hamda tahlil qilindi. Shuningdek, tarixiy taqqoslash uslubi ham qo'llanildi.

Tahlil va natijalar

Oftob oyim – Qo'qon xonligi malikalaridan biri biri bo'lib, XVIII-asr oxiri va XIX-asr boshlarida yashagan. U Qo'qon xonligini boshqargan hukmdorlardan biri Norbo'tabiy (hukmronlik yillari taxminan 1770–1798) va uning rafiqasi Ming oyimning farzandi hisoblanadi. Oftob oyim Qo'qon xonlari Olimxon (hukmronlik yillari 1809–1822) va Umarxon (hukmronlik yillari 1810–1820-yillar) bilan bir onadan tug'ilgan singil bo'lgan. Ushbu oilaviy aloqa uni xonlik ichida muhim siyosiy va ijtimoiy maqomga ega shaxsga aylantirgan.

Oftob oyim voyaga yetgach, o'z davrida nufuzli va diniy ilmda yetuk zotlardan biri sifatida tanilgan Ma'sumxon to'raga turmushga chiqqan. Ma'sumxon to'ra haqidagi ma'lumotlar cheklangan bo'lsa-da, u Qo'qon xonligida diniy va madaniy hayotda muayyan ta'sirga ega bo'lgan shaxs sifatida qayd etiladi.

Afsuski, Oftob oyimning hayoti, ijtimoiy faoliyati va shaxsiy xususiyatlari haqida aniq ma'lumotlar tarixiy manbalarda juda kam uchraydi. Bu, birinchi navbatda, ayol shaxslar tarixi yozma manbalarda yetarlicha qayd etilmagani bilan bog'liq.

Norbo'tabiy vafotidan keyin xonlik taxti uchun boshlangan kurashlarda Olimxon g'olib chiqib Qo'qon taxtini egallaydi. Uning davrida Oftob oyimning turmush o'rtog'i Ma'sumxon to'ra Isfaraga hokim etib tayinlanadi. Ammo, Ma'sumxon to'ra bu lavozimdan o'z ixtiyori bilan voz kechadi [1: 6-b]. Olimxondan keyin davlatni boshqargan Umarxon hukmronligi yillarida ham Ma'sumxon to'ra davlat ishlariga faol aralashgan.

Ma'sumxon to'ra va Oftob oyimlarning nechta farzand ko'rganliklari aniq emas. Mavjud manbalarda keltirilgan ma'lumotlardan hozircha ularning ikki nafar o'g'illarining ismi ma'lumdir. Ularning biri Chinnito'ra va yana biri mashhur "Muntaxab ut-tavorix" asari muallifi Muhammadhakimxon to'radir.

Chinnito'ra haqidagi ma'lumotlar Tojir Xo'jandiyning "G'aroyibi sipoh" asarida keltirib o'tiladi. 1822-yilda Qo'qon xoni Umarxon vafot etgach, Qosim Beklarbegi xonlik taxtiga kimni o'tkazish masalasida Oftob oyimga maslahat soladi. Oftob oyim aytadiki: Agar hukumat meros yo'lida bo'lsa, bobom Norbo'taxondan katta akam Olimxonga qoldi, katta akamdan, kichik ukam Umarxonga o'tdi. Umarxondan o'tib hukumat meros menga o'tishi lozim va men Ma'sumxondan tug'ilgan o'g'lim Chinnito'rani taxtga o'tirg'izaman [7: 20-b]. Garchi Qo'qon taxtiga Chinnito'ra emas, balki Muhammad Alixon o'tirgan bo'lsa-da, Qosim beklar begining bo'lajak hukmdori masalasida Oftob oyimdan maslahat so'rashi uning saroydagi ta'sir va nufuzidan dalolat beradi.

Oftob oyimning boshqa o'g'li Hakimxon to'ra haqida esa ma'lumotlar ko'p uchraydi. O'zbekistonlik va xorijlik bir qator olimlar Hakimxon to'ra hayoti va uning asari borasida ko'plab tadqiqot ishlari olib borganlar.

Muhammad Alixonning Qo‘qon taxtiga chiqishi Oftob oyim oilasi uchun xayrli bo‘lmadi. Hakimxon to‘ra hayotini chuqur o‘rgangan E.Xurshutning tadqiqotlarida keltirilishicha: Muhammad Alixon hokimiyatni egallagan dastlabki kundanoq turli ichi qora shaxslar Ma’sumxon va uning o‘g‘li Hakimxonni yomonlab tuhmat toshlarini yog‘dirdilar. Bu ziyoli kishilarni xonga qarshi qo‘yib ularni badarg‘a etilishiga erishdilar.

Bunday ig‘volarga uchgan Muhammad Alixon o‘z yaqin kishilarini Ma’sumxon huzuriga yuborib: “Sizlar Olimxon va Umarxon davrida Makkaga safar qila olmagan ekansizlar. Endi sizlarning bu ezgu orzularingiz amalga oshdi - Muhammad Alixon sizlarni bu safarga otlanishlaringizga ruxsat etdi, - degan xabarni yetkazishadi.

Bu oddiy tuzoq bo‘lib, o‘ziga yoqmagan kishilardan qutulishning oson yo‘li edi, chunki bunday uzoq va mashaqqatli safardan ko‘pchilik tirik qaytmas edi. Lekin tirik qolganlar ham o‘z yurtiga qaytishga botina olmay, biron qulay sharoit tug‘ilganda qaytish umidida boshqa yurtlarda sarson-sargardon kezishga majbur bo‘lardilar.

Xonlikdan Ma’sumxonni chiqarib yuborgan Muhammad Alixon endi Hakimxon bilan shug‘ullana boshlaydi. Avval unga qimmatli sovg‘a-salomlar topshiradi. So‘ng uni To‘raqo‘rg‘on, Namangan va Koson kabi shaharlarga hokim etib tayinlaydi. Bunday iltifotlar bilan u Hakimxonni davlat markazidan ajratib, uzoqroqqa yuborishni ko‘zda tutgan edi. Ammo biroz vaqt o‘tib Hakimxonni hokimlik vazifasidan ozod etib, uning o‘rniga Ernazar devonbegini tayinlaydi. Shundan keyin Hakimxonning sarguzashtlarga boy hayoti boshlanadi [1: 8-9-b].

Turmush o‘rtog‘i va farzandlarining taqdiri Oftob oyimni ham qattiq iztirobga solgani aniq. Mana shunday o‘tayotgan sog‘inchli yillarning birida malika oyim vafot etadi. Bu haqda tarixchi Mirzo Olim Maxdum xoji yozadiki: Muhammad Alixon julusining to‘rtinchi yili Umarxonni jannatmakon xoharining (singlisining) eri Ma’sumxon to‘rani ham Farg‘ona mamlakatidan ixroj qilubdir. Julusining oltinchi yili Muhammadalixonning ammasi Oftob oyim dor ul-fanodin dor ul-baqoga rihlat qilubdur [8: 92-b]. Ushbu ma’lumotdan ko‘rinadiki Oftob oyim turmush o‘rtog‘i badarg‘a qilinganidan ikki yil o‘tib taxminan 1828-yillarda bu dunyoni tark etadi.

Oftob oyim amalga oshirgan xayrli ishlardan biri sifatida onasi Ming oyim kabi madrasa qurilishiga bosh bo‘lganligini ko‘rishimiz mumkin.

Ushbu madrasa 1221/1806-yilda qurilgan bo‘lib, Oftob oyim nomi bilan atalgan. Madrasa qurilgan davrga e’tibor qaratilsa bu vaqtda Qo‘qonda Olimxon (1798–1810) hukmronlik qilari edi.

Qo‘qonning Degrezlik va Rixtagarlik mahallalari tutashgan yerda joylashgan bu madrasaga bosh mudarrislikka mullo Sarvariddin oxund domla Sadriddin o‘g‘illari tayinlangan. Madrasa hujralari soni 20 ta bo‘lib, 4 nafar mudarris 42 tolibi ilmlarga saboq bergan. Hozirgi paytda kichik bir qismi saqlanib qolgan [9: 68-b].

Bugungi kunda Qo‘qon shahrida Oftob oyim nomi bilan ataladigan ko‘cha bo‘lib, mazkur ko‘chaning tarixi shunday bayon etiladi: Bu ko‘chada Qo‘qon xonlari malikalaridan biri, Norbo‘tabiyning qizi, Olimxon va Umarxonlarning opasi Oftob oyim istiqomat qilgan. Sovet yillarida bu ko‘chaga “Maktab” deb nom berilgan edi. Ko‘chalarning nomlarini qayta ko‘rib chiqish jarayonida “Maktab” nomining tarixiy asosi topilmadi va eski nomi tiklandi [5: 69].

Xulosa

Yuqorida ta’kidlab o’tilganidek, Qo‘qon malikalarining faoliyatiga oid ma’lumotlar yozma manbalarda nihoyatda kam uchraydi. Aksar hollarda, xonlik tarixiga oid turli manbalarda ularning faqat ismlari yoki qarindoshlik darajalari qisqacha tilga olinadi, xolos. Oftob oyim shaxsiga doir ma’lumotlar ham bundan mustasno emas. Uning o‘g‘li, tarixchi Hakimxon to‘ra, o‘z asarida otasi va boshqa qarindoshlari haqida nisbatan mufassal ma’lumotlar keltirgan bo‘lsa-da, onasi – Oftob oyim haqida deyarli hech qanday ma’lumot bermaydi.

Shunga qaramay, Oftob oyimning o‘z davrining ijtimoiy-siyosiy hayotida muhim o‘rin egallagani, shuningdek, bunyodkorlik faoliyati bilan ajralib turgani uning shaxsiyatiga tarixiy baho berishni zarur qiladi. Kelgusida nafaqat Oftob oyim, balki Qo‘qon xonligi davridagi boshqa malikalar faoliyatini ham atroflicha o‘rganish, ularning tarixiy merosini ilmiy asosda tahlil etish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Хуршут Э. Ҳақимхоннинг ҳаёти ва саёхатлари. – Тошкент: Фан, 1987. – Б 6.
2. Набиев Р.Н. Из истории Кокандского ханства (Феодальное хозяйство Худояр-хана). – Ташкент: Фан, 1973. – 388 с
3. Воҳидов Ш. Қўқон хонлигида тарихнавислик (генезиси, функциялари, намояндалари, асарлари). – Тошкент: Академнашр, 2010. – 317 б.; Ўша муаллиф. Қўқон хонлиги тарихи (хонлик тарихи – манбаларда). – Тошкент: 2014. – 1493 б.
4. Бобобеков Ҳ.Н. Қўқон тарихи. – Тошкент: Фан, 1996. – 238 б.
5. Дадабоев Я. Хўқанди латиф маҳаллалари ва кўчаларининг номланиш тарихи. – Фарғона: Фарғона нашрети, 2007. – Б 69.
6. Abdullayev R. Qo‘qon xonligida malikalar nomi bilan bog‘liq madrasalar // Qo‘qon DPI ilmiy xabarlar. – 2020. - №3; Abdullayev R. Ming oyim – Qo‘qon malikasi // Moziydan sado. – 2022. - №3.
7. Тожир Хўжандий. Фаройиби сипоҳ. Хўжанд: 1993. – Б 20.
8. Мулло Олим Маҳдум Ҳожи. Тарихи Туркистон. – Қарши: Насаф, 1992. – Б 92.
9. Хўқандий М.Я. Хўқанди латиф маноқиби. – Тошкент: Movorounnahr, 2018. – Б 68.

Rakhmatullayeva Nigora Erkinpulatovna

University of Business and Science

state educational institution teacher

Email: nigora@gmail.com

Published under peer review:

Husanhujayev Obidkhan Mamutovich,

Namangan State University, Doctor of Philosophy, Ph.D.

Received 12th May 2025, Accepted 26th May 2025, Online 30th June 2025

LINGUISTIC-CULTURAL-SEMANTIC ANALYSIS OF UZBEK NATIONAL ARCHITECTURAL TERMS

Abstract: This article analyzes some terms related to Uzbek architecture from a linguistic and cultural-semantic perspective. Architectural lexicon is studied in terms of linguistic and cultural aspects, divided into various classifications.

Keywords: professional terms, simple units, complex units, abbreviations.

O‘ZBEK MILLIY ME’MORCHILIK TERMINLARINING LINGVOMADANIY- SEMANTIK JIHATDAN TAHLILI

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘zbek me’morchiligiga oid ayrim terminlar lingvomadaniy-semantik jihatdan tahlil qilinadi. Me’morchilik leksikasi lingvomadaniy jihatdan turli tasniflarga bo‘lib o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: sohaviy terminlar, oddiy birliklar, murakkab birliklar, qisqartmalar.

ЛИНГВОКУЛЬТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ УЗБЕКСКИХ НАЦИОНАЛЬНЫХ АРХИТЕКТУРНЫХ ТЕРМИНОВ

Аннотация: В данной статье анализируются некоторые термины, связанные с узбекской архитектурой, с лингвистической и культурно-семантической точки зрения. Архитектурная лексика изучается с точки зрения лингвистических и культурных аспектов, подразделяется на различные классификации.

Ключевые слова: профессиональные термины, простые единицы, сложные единицы, аббревиатуры.

Kirish (Introduction).

Me’morchilik leksikasi sohaviy leksikaning alohida bir turi sifatida ko‘riladi. U o‘z ichiga arxitektura, qurilish, dizayn, bezak san’ati, shaharsozlik, muhandislik loyihalash kabi yo‘nalishlarda qo‘llaniladigan terminlar, iboralar va so‘z birikmalarini oladi. Ushbu qatlamdagi birliklar turli tarixiy

davrlarda shakllangan bo‘lib, tilning tarixiy taraqqiyotida, ayniqsa, urbanizatsiya jarayonida beqiyos ahamiyat kasb etgan.

Tilshunos olim T. Tursunova qayd etganidek, me‘morchilik terminlari tilning umumiy leksik tarkibida semantik jihatdan boy va grammatik jihatdan barqaror qatlamni tashkil etadi, ularning morfologik tuzilishi va sintaktik qo‘llanishi o‘ziga xos xususiyatlarga ega[1]. Bugungi kunda me‘morchilik leksikasini o‘rganish lingvistik, tarjimashunoslik, sotsiotilshunoslik, madaniyatshunoslik va kognitiv yondashuvlar bilan uyg‘un holda olib borilmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review).

Me‘morchilik leksikasining lingvomadaniy jihatlariga t ‘xtalar ekanmiz, shuni qayd etish lozimki, til – bu millat ruhi, madaniyati va tafakkurining ifodasidir. Ayniqsa, me‘morchilik leksikasi tilning madaniy qatlamini ochib beruvchi muhim sohaviy ko‘rsatkich hisoblanadi. Har bir atama ortida muayyan tarix, an‘ana, dunyoqarash va estetik ideal yashiringan bo‘ladi. Shu nuqtai nazardan me‘morchilik leksikasini lingvomadaniy yondashuv asosida o‘rganish dolzarb ilmiy vazifa sanaladi. O‘zbek tilida mavjud bo‘lgan qadimiy me‘morchilik atamaları arab, fors, turkiy va keyinchalik rus hamda ingliz tillaridan o‘zlashgan qatlamlarga ega. Masalan, koshin, peshtoq, ravza, ayvon, mehrob, muqarnas, ziyoratgoh kabi birliklar Islom davri me‘morchiligiga oid bo‘lib, arabcha va forsha ildizlarga ega. Shu bilan birga, to‘sin, suvor, devor, sandal, tepagi xona, hovli, mehmonxona kabi so‘zlar turkiy ildizli va xalq me‘morchiligi bilan bog‘liq.

Tarixiy manbalarda, xususan, Amir Temur davridagi me‘morchilikka oid yodgorliklar nomi va ularni tavsiflovchi leksik birliklar mavjud. Go‘ri Amir, Shohi Zinda, Ulug‘bek madrasasi kabi obidalarni tasvirlovchi matnlarda me‘morchilik terminlari keng uchraydi. Tilshunos olimlar bu terminlarni korpus metodlari yordamida ham aniqlashga harakat qilmoqdalar.

O‘zbekistonda XX-asrning ikkinchi yarmidan boshlab, qurilish va arxitektura sohasida rus tilidan o‘zlashgan terminlar kuchayadi: armatura, konstruksiya, ark, kolonna, plita, proyekt, kafel, balkon, karkas, beton, monolit va boshqalar. Bu holat o‘zbek tilining terminologik tizimiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatgan. Ayniqsa, konstruksiya, planirovka, rekonstruksiya kabi so‘zlar mutaxassislar orasida keng ishlatiladi.

So‘nggi yillarda esa ingliz tilidan bevosita kirib kelayotgan terminlar salmog‘i ortmoqda: design, loft, render, frame, interior, exterior va h.k. Bu terminlar ham tarjima qilinmasdan, ba‘zan to‘g‘ridan-to‘g‘ri yoki fonetik o‘zgarishsiz iste‘molda bo‘lib qolmoqda. Shu o‘rinda, tarjimada muqobil izlash, semantik yondashuv, milliy madaniyatga moslashtirish kabi masalalar yuzaga chiqmoqda[2].

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology).

Me‘morchilik leksikasi semantik jihatdan turli tasniflarga bo‘linadi: bino tuzilmalari, inshoot qismlari, bezak elementlari, qurilish texnologiyalari, uslublar, asbob-uskunalar va kasb-hunarlar. Har bir tasnif o‘ziga xos semantik maydon hosil qiladi. Masalan, gumbaz, ravok, peshtoq, ravoq, qo‘rg‘on, ziyoratgoh, ayvon, hovli – bular binoning tashqi va ichki arxitektura tuzilmasiga oid so‘zlardir.

Morfologik jihatdan esa me‘morchilik terminlari turli yasaliş usullari orqali vujudga kelgan:

- Oddiy birliklar: kafel, dizayn, kupol, to‘sin.

- Murakkab birliklar: ko‘p qavatli bino, quyoshli deraza, ganch bezak.
- Qisqartmalar: SNiP, MBP, ALT, BTO.

Terminlarning semantik tahlilida ularning asosiy va ikkilamchi ma’nolari, konnotatsiyasi, sinonimiyalari, registri va kontekstual mosligi hisobga olinadi. Misol uchun, konstruktsiya so‘zi qurilish doirasida mexanik yoki texnik tuzilmani anglatadi, biroq umumiy so‘zlashuvda bu so‘z tuzilish degan umumiy ma’noda ishlatilishi mumkin. Bu esa aynan sohaviy registrda ularning aniqligini ta’minlash zaruratini tug‘diradi[3].

Ko‘plab me’morchilik atamaları polisemantik xususiyatga ega. Masalan, kolonna so‘zi arxitektura nuqtai nazaridan ustun degan ma’noni anglatadi, matbuotda bu so‘z gazetadagi turg‘un bo‘lim (masalan, tahliliy kolonna) ma’nosida ham ishlatiladi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results).

Globalizatsiya va xalqaro arxitektura madaniyatining rivojlanishi til tizimlariga yangi so‘zlar va konstruktsiyalarni olib kiradi. O‘zbek tili bu jarayondan chetda qolmagan. So‘nggi o‘n yilliklarda ingliz tilidan to‘g‘ridan-to‘g‘ri terminlar o‘zlashtirilmoqda. Misol uchun:

Inglizcha	Ruscha	O‘zbekcha
Façade	Фасад	Fasad / old tomon
Frame	Каркас	Karkas
Loft	Лофт	Loft
Dome	Купол	Gumbaz
Column	Колонна	Ustun

A.S. Grinev o‘z tadqiqotida ingliz va rus tillarida arxitektura terminlari madaniy asoslar bilan chambarchas bog‘liq ekanligini ta’kidlaydi. U terminlarni tipologik tasniflab, ularning tarjima strategiyalarini o‘rganadi. Masalan, vault, arch, nave, aisle kabi atamalar diniy arxitekturaga oid bo‘lib, ularning tarjimasi kontekstga bog‘liq ravishda farqlanadi[4].

O‘zbek tilida esa ba’zi terminlar rus tilidan kalka yo‘li bilan kirgan: arxitektor, balkon, panel, planirovka, rekonstruktsiya, restavratsiya. Biroq, ba’zi hollarda ushbu terminlar hech qanday semantik qayta ishlovsiz o‘zlashtirilgan, bu esa milliy leksik normalarni buzadi.

Ingliz tilidan bevosita kirgan render, design, smart house, minimalism, eco-house kabi terminlar o‘zbek tilida ba’zan ayni yozilishi bilan, ba’zan esa fonetik tarzda talaffuz qilinadi: rendr, dizayn, minimalizm.

Me’morchilik va qurilish sohasidagi terminlarni tarjima qilish lingvistik jihatdan murakkab va ko‘p qirrali jarayon hisoblanadi. Tarjimashunos olim V.N.Komissarov ta’kidlaganidek, har qanday tarjima – bu nafaqat tilni o‘zgartirish, balki madaniy kontekstni ham moslashtirishdir. Ayniqsa, me’morchilik sohasida bu jihat muhim, chunki arxitektura nafaqat texnik, balki estetik va madaniy tushunchalarni ham ifodalaydi.

Masalan, ingliz tilidagi scraper so‘zi texnik jihatdan “qirg‘ich” deb tarjima qilinishi mumkin, biroq qurilish kontekstida bu termin maxsus mashina – yer qazish, silliqlash, tekislash uchun ishlatiladigan qurilma ma’nosini beradi. O‘zbek tilida esa bu ma’noni anglatadigan aniq muqobil

yo‘q, shuning uchun bu atama transliteratsiya yoki izohli tarzda berilishi mumkin: shaber (yer silliqlovchi qurilma).

Me‘morchilik leksikasi tilning madaniy qatlamini ochib beruvchi muhim sohaviy ko‘rsatkich hisoblanadi. Har bir atama ortida muayyan tarix, an‘ana, dunyoqarash va estetik ideal yashiringan bo‘ladi. Shu nuqtai nazardan me‘morchilik leksikasini lingvomadaniy yondashuv asosida o‘rganish dolzarb ilmiy vazifa sanaladi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish joizki, Sohaviy leksika tilning alohida qatlamidir, u maxsus sohalarda – fan, texnika, huquq, tibbiyot, axborot texnologiyalari, iqtisodiyot kabi yo‘nalishlarda faol ishlatiladigan termin, jargon, ibora va qisqartmalardan iborat. Bu qatlamning shakllanish manbalari xilma-xildir: o‘zlashma so‘zlar, ichki yasama birliklar, qisqartmalar, metaforik iboralar, xalqona atamalar va tarixiy terminlar. Sohaviy leksika – bu madaniyat kodidir. U orqali jamiyatda mavjud kasblar, institutlar, mafkuralar, identitetlar ifodalanadi. Ayniqsa, xalqaro kontekstdagi tarjima muammolari shuni ko‘rsatadiki, bu leksik qatlam lingvistikadan tashqari madaniy tafovutlarni ham ochib beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati (Reference)

1.Турсунова Т. Меъморлик терминларининг лексик - грамматик тадқиқи. – Тошкент: Фан, 1987.

2. Djumashev A. Yangicha qurilish terminlari va ular muqobillarini qo‘llashning dolzarb muammolari, “Tilshunoslikning dolzarb masalalari” ilmiy-nazariy anjumani materiallari, ToshDO‘TAU, 2022 y.

3.Комиссаров В.Н. Теория перевода. – М.: Высшая школа, 1990.

4. Гринев А.С. Основы терминоведения – М.: Логос, 1998.

5.Реформатский, А.А. Термин как член лексической системы языка/А.А. Реформатский. Проблемы структурной лингвистики. М.: Наука, 1967. - 103-125 b

6. Lakoff G. Linguistics and natural logic. - “Studies in generative/ semantics”,1970, №1.

7. Алимов Ш.Ш. Ўзбек тилида термин яратишининг лексик-семантик усуллари. – Тошкент: Фан, 2004. – В. 45–52.

8. Бегматов А. Ўзбек миллий меъморчилиги тарихи. – Тошкент: Ilm Ziyo, 2012. – В. 17–38.

9. Исоқов А. Ўзбек тилида маданий лексика ва унинг тадқиқи. – Тошкент: Universitet, 2003. – В. 63–70.

10. Crystal, David. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. – Oxford: Blackwell Publishing, 2008. – Pp. 475–477 – Semantic field.

Alisherov Muhiddin Madamin o'gli

Doctoral student at Namangan State University

Published under peer review:

Husankhujayev Obidhan Mamutovich,
Namangan State University, Doctor of Philosophy, Ph.D.

Received 12th May 2025, Accepted 26th May 2025, Online 30th June 2025

**MODELING THE TECHNICAL-TACTICAL PREPARATION OF FOOTBALL PLAYERS
USING TRAINING EQUIPMENT (ON THE EXAMPLE OF 1ST LEAGUE PLAYERS)**

Abstract. This article is devoted to the organization of modern football training, and the author covered the issues of effective organization of technical and tactical training. Surveys conducted based on the opinions of experts in the field further increased the level of the scientific work.

Key words: model, socio-pedagogical problem, interactive, anthropometry, speed- power qualities, pedagogical possibilities, technical skill, technical- tactical training, player's body, morpho-physiological and biological characteristics.

**FUTBOLCHILARNING TEXNIK-TAKTIK TAYYORGARLIGINI TRENAJYOR
USKUNALARIDAN FOYDALANGAN HOLDA MODELLASHTIRISH (1-LIGA
O'YINCHILARI MISOLIDA)**

Annotatsiya. Ushbu maqola zamonaviy futbol mashg'ulotlarini tashkil etishga bag'ishlangan bo'lib, muallif texnik-taktik tayyorgarlik mashg'ulotlarini samarali tashkil etish masalalarini yoritgan. Soha mutaxassislarining fikrlari asosida o'tkazilgan so'rovnomalar ilmiy asar saviyasini yanada oshirgan.

Kalit so'zlar: model, ijtimoiy-pedagogik muammo, interfaol, antropometriya, tezlik- kuch sifatleri, pedagogik imkoniyatlar, texnik mahorat, texnik-taktik tayyorgarlik, futbolchi organizmi, morfo-fiziologik va biologik xususiyatlari.

**МОДЕЛИРОВАНИЕ ТЕХНИКО-ТАКТИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ ФУТБОЛИСТОВ С
ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ТРЕНАЖЕРНОГО ОБОРУДОВАНИЯ (НА ПРИМЕРЕ
ИГРОКОВ 1-Й ЛИГИ)**

Абстрактный. Статья посвящена организации современной футбольной тренировки, автор освещает вопросы эффективной организации технико-тактических занятий. Опросы, проведенные на основе мнений экспертов в данной области, еще больше повысили качество научной работы.

Ключевые слова: модель, социально-педагогическая проблема, интерактив, антропометрия, скоростно-силовые качества, педагогические возможности, техническое мастерство, технико-тактическая подготовка, организм футболиста, морфофизиологические и биологические характеристики.

Kirish.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev mamlakatimizda futbolni rivojlantirish to'g'risida doimo g'amxo'rlik qilib kelmoqda.

Vazirlar Mahkamasi tomonidan istiqlol yillari davomida qabul qilingan «Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida»gi Qonun, «O'zbekiston Respublikasida futbolni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi 144-sonli, «O'zbekistonda futbolni rivojlantirishning tashkiliy asoslari va prinsiplarini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi 27- sonli, «O'zbekiston futbolini rivojlantirish fondi faoliyatini yaxshilash va uni qo'llab- quvvatlash chora- tadbirlari to'g'risida»gi 283-sonli, 2018-yil 16-martdagi "Futbolni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-3610-sonli, 2019-yil 4-dekabrda PF-5887- son "O'zbekistonda futbolni rivojlantirishni mutlaqo yangi bosqichga olib chiqish chora- tadbirlari to'g'risida" Qaror va Farmonlari asosida futbol sport turi rivojlanmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi.

Yosh futbolchining texnik-taktik tayyorgarligini takomillashtirish uning texnik va taktik mahoratini shakllanishi bilan uzviy bog'liqlikda kechadi. Ana shu jarayonga xizmat qiluvchi mashqlar sport trenirovkasi mashg'ulotlariga qat'iy izchillikda va ketma-ketlikda kirishiladi. Bugungi kunda futbolchilarning texnik-taktik tayyorgarligini takomillashtirish uchun interfaol metodlardan foydalanishni taqozo etadi.

Yosh futbolchilarning texnik-taktik tayyorgarlik darajasini o'rganish. Mashg'ulotlar jarayonining zichligini aniqlash va uslubiy tavsiyalar yaratish. Futbolchilarni o'yin faoliyati faqat sakrash, yugurish va yurishdan iborat emasligi, ularning harakati anchagina murakkab bo'lib, raqib bilan kurashishi, eng katta tezlikda yugurishi, murakkab taktik vazifalari bajariladi. Shuning uchun futbolchilarning jismoniy tayyorgarligi ularning o'yin faoliyati xarakterini hisobga olgan holda shunday qilish kerakki, bu ularga texnik va taktik mahoratini takomillashtirishga asos bo'lsin. R.A.Akramov futbolchining umumiy tayyorgarligi jismoniy qobiliyatni har tomonlama tarbiyalash, umumiy ish qobiliyatini oshirish vazifalarini hal qilinishi va umumiy rivojlantiruvchi mashqlarning shug'ullanuvchilar organizmiga umumiy ta'sir ko'rsatuvchi sportning boshqa turlari bilan bog'liqligini ta'kidlaydilar.

G.A. Lisenchuk (2003), umumiy tayyorgarlikni oshirish maqsadida qo'llaniladigan ko'pgiga mashqlar organizmga har tomonlama ta'sir ko'rsatishini, jumladan, baland-past joylarda uzoq muddat yugurish ko'proq chidamlilikni, qisqa masofalarda jadal yugurish tezlikni rivojlantirishga, gimnastik mashqlar chaqqonlikni o'stirishga qaratilishni e'tirof etishadi. Umumiy texnik-taktik tayyorgarlikda mushak-paylarning rivojlanishi va mustahkamlanishiga ichki a'zo va tizimlar funksiyasini takomillashtirishga, harakatlarni koordinatsiya qilishni yaxshilash va harakat sifatleri umumiy darajasini oshirishga erishiladi. Yosh futbolchilar bilan ishlashdagi dastlabki tayyorgarlik bosqichida har tomonlama texnik-taktik tayyorgarlikni egallashga, sog'liqni mustahkamlash va garmonik rivojlanishga, xilma-xil ko'nikma va malakalarni egallab olishga, futbol o'yini texnikasi va taktikasining boshlang'ich asoslariga o'rgatishga qaratilgan vositalar kompleksidan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Texnik-taktik tayyorgarlikning bu vaqtdagi vazifasi avvalo yosh futbolchilarning harakat funksiyalarini (kuch, tezkorlik, chidamlilik, chaqqonlik va epchillik,

shuningdek o'z harakatlarini vaqt oralig'ida, havoda va muskullarning zo'r berish darajasiga ko'ra boshqara bilish harakat funksiyasining asosiy komponentlaridir) shakllantirishdan iborat bo'ladi.

Harakatlar tezligini tarbiyalashga katta e'tibor berish kerak, chunki bolalik va o'smirlik yoshida ana shu eng muhim jismoniy sifatni tarbiyalash uchun keng imkoniyatlar mavjuddir. Shuni qayd qilish kerakki, dastlabki tayyorgarlik va boshlang'ich sport ixtisoslashuvi bosqichlarida tezkorlik, chaqqonlik bilan mustahkam bog'liq ravishda tarbiyalanadi, bu esa siljishning (bir joydan ikkinchi joyga o'tishning) ratsional texnikasini egallab olish uchun zarur asos yaratadi. 8–12 yoshlar mobaynida yugurishdagi maksimal tezlikning anchagina ortishi harakatlar tezligining tabiiy o'sishi bilan bog'liq. 12–14 yoshda esa tezlik asosan tezlik-kuch sifatlarining va muskul kuchining o'sib borishi tufayli ortadi.

Tadqiqot metodologiyasi.

Shuning uchun tezkorlikni rivojlantirishda yugurish sur'ati va katta muskul kuchini talab etadigan harakatlar chastotasini maksimal ravishda oshirishga harakat qilish kerak. Bunda tabiiy harakatlarga ko'proq o'rin berish lozim. O'yin, musobaqa formasida bajariladigan sport o'yinlari va harakatli o'yinlar, mashqlar ham juda katta yordam ko'rsatishi mumkin.

O'yin mashqlarini bajarish yosh futbolchilarni g'alabaga erishish uchun maksimal kuch sarflashga majbur etadi. O'yin materiali mashg'ulotdagi umumiy vaqtning 50% chasini egallashi kerak. Har bir mashq qisqa vaqt ichida (10-15 sek) bir necha seriyali usulda badariladi, dam olish intervali 10–15 min. bo'ladi. Maksimal tezlik bilan qayta yugurish muhim ahamiyatga ega, bu 20 m. gacha masofada estafeta usulida bajariladi. Mashg'ulotlarga estafetalardan tashqari 10–15 m ga yugurish bo'yicha kontrol mashqlarni kiritish ham tavsiya etiladi.

Mamlakatimizning mentaliteti, an'analari, geografik tarkibiy qismini hisobga olgan holda, bu vazifalarni bajarish ustidan umumiy (qat'iy) nazorat zarur.

Hujumning samaradorligi tezkorlik va texnik-taktik uslublarni aniq amalga oshirishga bog'liq, bu o'yinchilardan yuqori darajada individual va jamoaviy harakatlarni talab etadi. Raqibning metin himoyasini yengishning zamonaviy vositalardan biri - tezkor qarshi hujumdur. Futbolda zamonaviy himoya anchagina futbolchilar bilan olib boriladi. Unda himoyachilar va yarim himoyachilarga qo'shimcha, hujumchilar ham ishtirok etadi. Bu o'yinni yuqori saviyada tashkil etish va o'yinchilarning aniq o'zaro harakatlarini talab etadi. Bunday sharoitda o'yinning ma'lum bosqichlarida hujum va himoya vazifalarini ham samarali amalga oshirishga qodir universal futbolchilarning ahamiyati keskin ortadi. Himoyachilar uchun hujumlarni muvaffaqiyatli tashkil etish va yakunlash qobiliyati shart bo'ladi. O'yin harakatlari muvaffaqiyatining zaruriy sharti-futbolchilarning yuqori jismoniy va funksional tayyorgarligini talab etuvchi, maydonning barcha qismlarida to'psiz harakatlaridir. To'p uchun kurashda futbolchilarning yakka kurashlari keskinlashmoqda. Shuning uchun, futbolchilarning atletik tayyorgarligining ahamiyati ortadi. Jahon futbolining eng yaxshi futbolchilari ijro mahorati yuqori darajada namoyish etadi (birinchi navbatda turli tuman texnik harakatlarining boyligida, shuningdek mohir taktik harakatlar va fidoyilik tufayli).

Futbol uchrashuvlarida g'alabaga erishish ko'p jihatdan axloqiy va irodaviy sifatlarning darajasiga bog'liq. Shuning uchun, alohida futbolchilarni ham, umuman jamoani ham tayyorlashning zarur elementi tarbiyaviy ishlar hisoblanadi. Odatda keskin kurash ostida, ko'pincha qiyin

meteorologik sharoitda o'tkaziladigan juda muhim o'yinlar va turnirlar soni ortib bormoqda. Futbolchilar ba'zan musobaqa maydonlariga borishda charchoqli safarlarni amalga oshirishga, iqlimiy-geografik hududlar va mintaqaviy vaqtning keskin o'zgarishiga chidashga majbur bo'lishadi. Bularning barchasi o'quv-mashg'ulot jarayonining samaradorligini oshirishga qaratilgan turli xil pedagogik, gigiyenik va boshqa vositalarni keng qo'llashni talab qiladi.

Murabbiylarning ilg'or tajriba va kuzatuvlari natijalarini umumlashtirish yosh futbolchilarga qo'yiladigan asosiy talablarni aniqlashga imkon beradi:

- yuksak darajadagi axloqiy-irodaviy sifatlar (jasorat, qat'iyatlilik, tashabbuskorlik,

- mustaqillik, chidamlilik va o'z-o'zini nazorat qilish)ga ega bo'lish;

- ekstremal sharoitlarda texnik uslublarni ishonchli bajarish;

- zamonaviy taktikali ko'rinishdagi o'yinni olib borish;

- maxsus jismoniy sifatlar (tezkorlik, tezlik-kuch, chaqqonlik, chidamlilik) rivojlanishining yuqori darajasiga ega bo'lish;

- mustahkam salomatlikka ega bo'lish, jismoniy jihatdan yaxshi rivojlangan bo'lish, yuqori darajada funksional tayyorlilikga ega bo'lish;

- jamoa taktikasini kuchaytirish bo'yicha nazariy bilimlardan foydalanish.

Shaxsiy pedagogik kuzatuvlar va tadqiqot natijalaridan kelib chiqqan holda, biz quyidagi xulosalarga keldik:

1. Tadqiqotlardan ma'lum bo'ldiki, yosh bolalarni futbol sport turi bilan shug'ullanishi 8–10 yoshlardan boshlanadi. Yosh futbolchilarning dastlabki tayyorgarligida texnik harakatlarni rivojlantirishga ko'proq e'tibor berilishi, jismoniy sifatlardan chaqqonlik va egiluvchanlikni tarbiyalash muhimdir.

2. 13–14 yoshli futbolchilarning mashg'ulotlarida umumiy jismoniy tayyorgarligini tarbiyalashga, rivojlantirishga yillik reja bo'yicha tayyorgarlik davrida katta e'tibor berilishi zarur.

So'nggi yillarda mamlakatimizda millionlar sevgan sport turi bo'lgan futbol Yurtboshimiz insonparvarlik siyosati tufayli yuksak taraqqiyot sari intilmoqda. O'zbek futboli sekin-asta xalqaro sport maydonlariga kirib bormoqda. Mamlakatimizda futbolni rivojlantirish masalalari davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan. Yosh futbolchining texnik-taktik tayyorgarligini takomillashtirish sport trenirovkasining muhim jihatlaridan biri sanaladi. Jismoniy sifatlar futbolchi organizmining morfo-funksional, morfo-fiziologik va biologik xususiyatlari bilan bog'liq. Jismoniy sifatlar shug'ullanuvchilarning jismoniy, texnik, taktik tayyorgarliklarining takomillashuviga, butun organizm sog'lomlashishiga, ruhiy emotsional holatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, futbolchilar har bir harakatni tobora ishonch bilan bajaradilar, yangi harakatlarni tezroq o'zlashtiradilar va yuqori natijali ko'rsatkichlarga erishadilar. Bugungi kunda futbolchilarning texnik-taktik tayyorgarligini takomillashtirish uchun interfaol metodlardan foydalanishni taqozo etadi.

Tahlil va natijalar.

Futbol sport maktablarining 10–11 yoshli dastlabki tayyorlov shugʻullanuvchilariga yillik ish reja boʻyicha umumiy texnik-taktik tayyorgarlikka 60 soat, maxsus texnik-taktik tayyorgarlikka 30 soat vaqt koʻlami ajratiladi. Dastlabki tayyorlov davrida shugʻullanuvchilarga texnik harakatlarni rivojlantirishga koʻp soatlar ajratilgan. 10–11 yoshli futbolchilarning mashgʻulotlarida umumiy texnik-taktik tayyorgarliklarni rivojlantirishga koʻproq eʼtibor beriladi. Texnik-taktik tayyorgarlikning bu vaqtidagi vazifasi avvalo yosh futbolchilarning harakat funksiyalarni chaqqonlik, tezkorlik, egiluvchanlik sifatlarini shakllantirishdan iborat. Malakali murabbiylar eʼtiroficha, dastlabki tayyorgarlik va boshlangʻich sport ixtisoslashuvi bosqichlarida tezkorlik, chaqqonlik bilan mustahkam bogʻliq ravishda tarbiyalanadi, bu esa yosh futbolchilarning ratsional texnikasini muvaffaqiyatli egallab olish uchun zarur asos yaratadi.

13–14 yoshli futbolchilarning yillik ish reja boʻyicha mashgʻulotlarda texnik-taktik tayyorgarlik oʻtilishiga 230–250 soatlar ajratilgan. Ushbu yoshda texnik-taktik tayyorgarlikning tezkorlik, chaqqonlik, kuch, chidamlilik, egiluvchanlik sifatleri rivojlantiriladi. Mashgʻulotlarda texnik-taktik tayyorgarlik texnik harakatlarga bogʻliq holda oʻtkaziladi.

Dastlabki tayyorgarlik va boshlangʻich sport ixtisoslashuvi bosqichlarida chaqqonlik va epchillikni tarbiyalash koordinatsiyasi amallarini muvaffaqiyatli egallab olish uchun asos yaratadi. Bu oʻrinda harakatli oʻyinlar toʻp bilan bajariladigan mashqlar akrobatika mashqlari, uncha murakkab boʻlmagan toʻsiqlar osha yugurish, sakrash kichikroq balandlikka muvozanatni saqlash mashqlari tipik mashqlardir. Yugurib ketayotib birdan toʻxtash, burilish, yoʻnalishni oʻzgartirish va tezlikda bajarish kabi qoʻshimcha topshiriqlar bilan bajariladigan mashqlar katta ahamiyatga ega. Muskullarning tabiiy elastikligini va boʻgʻinlardagi harakatchanlikni keng koʻlamda yengil harakatlar qilish bilan bajariladigan mashqlar yordamida saqlab turish kerak. Jiddiy trenirovka qilish va takomillashuv bosqichlarida mashqlarni aniqlash va oʻzgartirish ularni yangi ancha murakkab sharoitlarda bajarish maqsadga muvofiqdir. Sport oʻyinlari (basketbol, gandbol) alohida ahamiyatga egadir.

Epchillikni tarbiyalashda predmetlarsiz hamda yengil predmetlar bilan (bular keng koʻlamda bajariladi) bajariladigan mashqlardan boʻgʻinlar va paylarni mustahkamlaydigan mashqlar bilan qoʻshib bajariladigan epchillik mashqlaridan, shuningdek muskullarni boʻshashtirish mashqlardan foydalaniladi.

Futbolida tezkorlik odatda quyidagi koʻrsatkichlar kompleksida namoyon boʻladi. Reaksiya tezligida texnik priyomlarni bajarish va bir harakatdan ikkinchisiga oʻtish tezligida. Futbolchining tezkorligini tashkil etuvchi bu komplekslarning hammasi bir-biriga bogʻliq emas va ularni ham alohida-alohida ham oʻyin mashqlari kompleksida mashq qildirish mumkin. Oʻyindagi futbolchi start olishdan oldin toʻpni koʻra bilishi, vaziyatni baholashi, bir qarorga kelishi kerak. Shu narsa aniqlanganki, bu operatsiyalarning hammasi uchun futbolchi bir sekundgacha vaqt sarflab, shu vaqtning 70 foizi toʻpni koʻra bilishiga toʻgʻri keladi. Shuning uchun oʻyinda toʻpni koʻrish uchun uni koʻrish maydonidan chiqarmaslik kerak.

Yosh futbolchilarda chidamlilikni tarbiyalashga 12–15 yoshdan boshlab kirishish maqsadga muvofiqdir. Bu yoshga kelib oʻsmirning anatomik jihatdan shakllanishi tugallanadi va uning harakat aktivligining oshishi chidamlilikni koʻproq rivojlantirish imkonini beradi.

Yosh futbolchilarning kuch imkoniyatlari oz bo'lganligi uchun ularda kuchlilikni tarbiyalashni juda ehtiyotkorlik bilan, asosan dinamik xarakterdagi qisqa vaqtli zo'r berishdan foydalanib, olib orish kerak. Kuchni oshirishga oid mashqlar minimal zo'r berish bilan bajarilishi lozimki, bunda bor kuchini yig'ish, shuningdek uzoq davom etadigan anchagina zo'r berish mustasno qilinadi. Futbolchilar bilan olib boriladigan mashg'ulotlarda asosan og'irligi kamroq yuk bilan katta tezlikda bajariladigan mashqlar qo'llaniladi.

Yosh futbolchilarning jismoniy tayorgarligi texnik harakatlarini rivojlantirishda mashg'ulot o'tkazilish samarasi ham muhimdir. Mashg'ulotlarning samaradorligini ko'rsatkichlaridan biri uning zichligidir. Mashg'ulot zichligini bir butun yoki uni qismlarning o'zini alohida aniqlash mumkin. Bu mashg'ulotning tayyorlov, asosiy, yakunlov qismlarida ishini tashkil qilishni bir xil emasligi bilan bog'liq.

Mashg'ulot zichligi deganda unga ajratilgan vaqtdan maqsadga muvofiq samarali foydalanish tushuniladi. Vaqtdan qanchalik oqilona foydalanilsa, mashg'ulot shunchalik zich bo'ladi. Mashg'ulot zichligi muhim ahamiyatga ega, chunki u yuklamaga, mashg'ulot oldiga qo'yilgan vazifalarni bajarilishiga, mashg'ulot dasturini muvaffaqiyatli amalga oshirishga ta'sir ko'rsatadi. Yuqori zichlikda o'tilgan mashg'ulot shug'ullanuvchilar faol va foydali shug'ullanishlarini ta'minlaydi, organizmga tushadigan jismoniy yuklamani oshiradi, uyushqoqlik va intizomlilikni tarbiyalaydi. Mashg'ulotning motor zichligi (MZ) - bu mashg'ulotning umumiy davomiyligiga nisbatan yosh futbolchilarning mashg'ulotlarda aynan harakat faoliyatining aktivligi uchun sarflangan sof vaqtidir.

Motor zichlikni aniqlashda mashqlarni bajarish uchun sarflangan sof vaqt (tsv) hisoblanadi. tsv (100% ko'paytirilib, mashg'ulotning umumiy vaqtiga (tum) bo'linadi.

Sirdaryo viloyati bolalar-o'smirlar futbol akademiyasi va Jizzax viloyati Zarbdor tumani XTB qarashli 7-umumta'lim maktabi futbol to'garagi mashg'ulotlarning motor zichligi tekshirildi. Ushbu mashg'ulotlar (13-15 yoshli futbolchilarda) texnik-taktik tayyorgarlikka, texnik harakatlarni rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, davomiyligi 90 minutga teng bo'lgan mashg'ulotlardir.

Sirdaryo viloyati bolalar-o'smirlar futbol akademiyasida olib borilgan mashg'ulotlarning motor zichligi 71,5% ni tashkil etdi.

Texnik-taktik tayyorgarlik bo'yicha test talablari o'tkazilganda ushbu sport maktabi shug'ullanuvchilarning ko'rsatkichlari qoniqarli darajada deb baholanishi ham, mashg'ulotlarning samarasizroq olib borilishida deb qarash mumkin.

Xulosa.

Motor zichlikni ahamiyati muhimligini e'tirof etishimizga qaramay u hech qachon 100% bo'lishi mumkin emas. Aks holda mashg'ulot materialni tushuntirish, sodir bo'ladigan xatolar, ular ustida fikr yuritishga vaqt qolmagan bo'lar edi. Bu o'z navbatida o'quv ishlarining sifati, samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

1. Futbol akademiyalarining 13–14 yoshli futbolchilarda texnik-taktik tayyorgarlik bo'yicha test talablari o'tkazilganda, Sirdaryo viloyati bolalar-o'smirlar futbol akademiyasi tarbiyalanuvchilarining ko'rsatkichlari yaxshi deb e'tirof etildi. Jizzax viloyati Zarbdor tumani MMTB qarashli 7-umumta'lim maktabi futbol to'garagi futbolchilari texnik-taktik tayyorgarlik

bo'yicha qoniqarli bahoga topshirishdi.

2. Futbol sport maktablari mashg'ulotlarning umumiy davomiyligi jismoniy tayyorgarligi va texnik harakatlar faoliyatini sarflangan sof vaqt, motor zichligi tekshirildi. Tekshirishlarda Sirdaryo viloyati bolalar-o'smirlar futbol akademiyasi mashg'ulotining motor zichligi - 71,5 foizni, Jizzax viloyati Zarbdor tumani MMTBga qarashli 7-umumta'lim maktab futbol to'garagi mashg'ulotlarining motor zichligi - 56-57 foizni tashkil etdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-martdagi "Jismoniy tarbiya va sport sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5368-son Farmoni
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 16-martdagi "Futbolni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risi"da PQ-3610-son qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi «Jismoniy tarbiya va sport tyg'risida»gi Qonuni. T., «O'zbekiston». 2000.
4. Abdullaev A., Xonkeldiev Sh. Jismoniy tarbiya nazariyasi va usuliyati. T., 2006.
5. Ayrapetyans L.R., Godik M.A. Sportivnbi igrbi. T., izd. Ibn Sino, 1991.
6. Akramov R.A. Igrovbie i trenirovochnbie nagruzki v futbole. Uchebnoe posobie. T., izd. Ibn Sino, 2002.
7. Akramov R.A. Yosh futbolchilarni tanlab olish va tayyorlash. T., izd. Meditsina, 1989.
8. Akramov R.A. Futbol. T., 2006.
9. Lisenchuk G.A. Upravlenie podgotovki futbolistov. K.,izd. Olimpiyskaya literatura, 2003 ILOLOGICAL SCIENCES (2767-3758),2(06), 55-68.

Bo'ldiyeva Sobira Rajabovna

Member of the Writers' Union of Uzbekistan, freelance researcher at the
Bukhara State Technical University

*Published under peer review:
G.N.Navruzova, Professor, Bukhara State Technical
University, Doctor of Philosophy (DSc)*

Received 12th May 2025, Accepted 26th May 2025, Online 30th June 2025

THE KINDNESS OF THE TEACHER

Abstract. The article provides information about the outstanding 20th century scholar Sheikh Sulaymonkhodzh Orifi (born in 1884 in Bukhara, died there in 1979). Based on scientific sources, it describes his family, his receipt of "Dahyaq" based on his knowledge of Islamic sciences, his service as an imam in the Khoja Zayniddin mosque in Bukhara, as well as his teaching of Sufism to Abdugafur Razzakov, a follower of the Khojashan-Naqshbandi order.

Keywords: Quran, tajwid, dahyaq, Sufism, fiqh, sheikh, teacher, dhikr manners.

УСТОЗНИНГ МЕХРИ

Аннотация. Мазкур мақолада XX асрнинг етук уламози, шайх Сулаймонхўжа Орифий (1884 йилда Бухоро шаҳрида таваллуд топиб, 1979 йилда шу шаҳарда вафот этган) ҳақида маълумот берилган. У кишининг оиласи, ислоний илмлар соҳасида олган билимлари асосида “Дахьяк” олишлари, Бухоро шаҳридаги Хожа Зайниддин масжидида имомлик фаолияти ҳамда хожашон-нақшбандия тариқати давомчиси Абдуғафур Раззоқовга тасаввуфдан таҳсил беришлари илмий манбалар асосида ёритилган.

Калим сўзлар: Қуръон, тажвид, дахьяк, тасаввуф, фикҳ, шайх, устоз, зикр одоби.

ДОБРОТА УЧИТЕЛЯ

Аннотация. В статье раскрывается сведения о выдающемся ученом XX века шейхе Сулаймонходже Орифи (родился в 1884 году в Бухаре, умер там же в 1979 году). На основе научных источников описывается его семья, получение им «Дахьяка» на основе его знаний в области исламских наук, его служение имамом в мечети Ходжа Зайниддина в Бухаре, а также обучение им суфизма Абдуғафура Раззакова, последователя ордена Ходжашана-Накшбандия.

Ключевые слова: Коран, таджвид, дахьяк, суфизм, фикх, шейх, учитель, манеры зикра.

Кириш

Ҳозирги замонда Янги Ўзбекистонда маърифатли жамият қуриш учун аждодларимиз меросини ўрганиш зарурдир. Мана шундай маърифатли инсонлардан бири Шайх Сулаймонхўжа Орифий (1884–1979). Буни биз хожাগон-нақшбандия тариқатининг давомчиси

Абдуғафур Раззоқовнинг ҳаёт йўллари мисолида, устозлари Шайх Сулаймонхўжанинг хожагон-нақшбандия тариқатини давом эттиришда салмоқли ҳисса қўшганлиги мисолида гувоҳ бўлди. Тадқиқотимиз давомида Сулаймонхўжа Орифийнинг камолот даражасининг сирларидан огоҳ бўлиб, ундан ёш авлодни баҳраманд этишга ниятида мазкур тадқиқот олиб борилди.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили ва тадқиқот методологияси

Мустақиллик йилларида қадриятларимизни қайта тиклаш мақсадида, аждодларимиз меросини ўрганишга қизиқиш ортди. Жумладан, хожагон-нақшбандия таълимоти асосчилари ва уларнинг жаҳон тамаддунига қўшган ҳиссасини ўрганиш борасида таржималар бўлди ва тадқиқотлар олиб борилди. Таълимот давомчиси Шайх Сулаймонхўжа Орифий ҳақидаги маълумотларни тўплаш учун, у кишининг бевосита шогирди ва таълимотнинг бугунги кундаги давомчиси Абдуғафур Раззоқов билан мулоқотда бўлиб, бир неча суҳбатлар уюштирдик. Суҳбат асосида аниқланган маълумотларни тарихийлик ва мантикий услуби асосида таҳлил этиб хулосаларимизни баён этдик. Бу мавзуга доир Абдуғафур Раззоқовнинг «Тариқатга йўлланма» китобини таҳлил этдик.[1]

«Тариқатга йўлланма» китобини диний аҳкомларни бажариш учун қўлланма деган бир ёқлама хулоса чиқариш нотўғри. Китоб инсонларни ҳадисга амал қилиб, икки дунё саодатидан баҳраманд бўлишни насиб этишини истаб ёзилгандир.

«Тариқатга йўлланма» китоби турли ёшдаги ва турли савиядаги ўқувчилар оммасига мўлжалланган. «Дин бу самимиятдир», айрим китобларда «Дин - насиҳатдир», деган ҳадислар мавжуд бўлиб, мазкур рисолада дин содда ва мазмунли ҳаёт кечиришда фойдали экани тушунтирилади. Мисол учун роҳиблик (таркидунёчилик)ни Аллоҳ таоло буюрган эмаслиги (1:24) тариқат қондасидаги фақирлик қашшоқликда яшаш дегани эмаслиги (1:35), «Ўлмасдан олдин ўлинглар» мутлақо ажал келмасдан олдин ўзларингизни ўлдилинглар дегани эмаслиги (1:37) ҳақида ёзилганларни ўқиб, тасаввуфнинг мақсади инсон камолоти боис нафс тарбияси тўғрисида битилганларни англаб олиш тушунилади.[1.]

Фан, таълим ва маданият масалалари бўйича Ислом олами ташкилоти – ICESCO томонидан 2020 йил «Бухоро – ислом олами маданияти пойтахти» деб эълон қилиниши ҳамда Хожа Абдулҳолиқ Ғиждувоний таваллудининг 915 йиллиги ва Хожа Баҳоуддин Нақшбанд таваллудининг 700 йиллигига бағишлаб тадбирлар ташкиллаштириш кўзда тутилди. Мана шу муносабат билан Абдуғафур Раззоқов шогирди Комилжон Раҳимов билан биргаликда Абдуҳолиқ Ғиждувонийнинг «Васиятнома», [2] Хожа Муҳаммад Ориф Ревгарийнинг «Орифнома», [3] Хожа Али Ромитанийнинг «Рисолаи Ҳазрати Азизон» [4] асарларини форс тилидан ўзбек тилига ўгириб қайта нашр эттиришга мувофақ бўлдилар.

Мазкур адабиётлардан Сулаймонхўжа Орифий ҳаёт йўлларини ёритишда фойдаландик.

Таҳлил ва натижалар

Сулаймонхўжа ибн Мухторхўжа XX асрнинг буюк исломшунос олимларидан. Нақшбандия маслагига мансуб ориф зотлар орасида Сулаймонхўжа ибн Мухторхўжа – Шайх Сулаймонхўжа Орифий номи билан тилга олинган. “Орифий”, дейилишига сабаб, Сулаймонхўжа шажараси ота томонидан Ориф Ревгарийга бориб тақалиши кўзда тутилади. Шайх Сулаймонхўжа Орифий 1884 йилда Бухоро шахрининг Минораи Калон рўпарасидаги

Қосим шайх гузарида Мухторхўжа оиласида таваллуд топган [5]. Адибимиз Омон Мухторнинг отаси. Тафсир, ҳадис, фикҳ, тасаввуф илмларидан пешқадам бўлган.

Абдуғафур Раззоқовнинг маълумот беришларича Шайх Сулаймонхўжа шаръий илмларни “Қозиюл – араби ваш – шарк” (Араб ва шарк қозиси) номи билан машҳур бўлган Домла муфти Юсуф Бухорийдан, тариқат илмини Шайх Ҳабибуллоҳ Ахсавийдан, қироат илмини Қори Марғиёсдан, тавсир илмини Қози Абдурасул Зақундан олган. 1979 йилда Бухорода вафот этган. Қабри Бухородаги “Абу Ҳафс Кабир – Ҳазрати Имом” мазорининг “Уштургардон” мавзеидадир.

Шайх Сулаймонхўжа Орифий, Хожа Ориф Ревгарий авлодларидан бўлиб ҳисобланадилар. Хожа Ориф Ревгарий Бухорои шарифнинг дунёга машҳур Етти Пири иккинчиси, улуғ авлиё зот сифатида тилга олинади. Хожа Ориф Ревгарий мақомининг даражаси жиҳатидан, ўз замонасининг қутбларидан ҳисобланган. У кишининг авлодларидан туғилган Сулаймонхўжа нақшбандия маслагидаги олимлар силсиласида “Шайх” мақомига эга зотлардан.

– Қандай олимларга нисбатан “шайх” сўзи қўлланилади? Ушбу саволимизга хожагон-нақшбандия тариқати билимдони Абдуғафур Раззоқовнинг жавоби қуйидагича бўлди: Шайх Сулаймонхўжа Орифий Қуръон оятларининг барчасини ақлан ва нақлан ёддан билардилар, худди шунингдек ҳадис илмини мукаммал ўрганган олим эдилар. Бундан ташқари ўша замоннинг, яъни амирлик даврининг барча фатволарини ёддан билардилар. “Бухорода инқилоб бўлмаганда Қози Калон мансабига етишардим”, -дердилар. У пайтда Қози калон бўлиш учун амир томонидан илми баланд бўлган олимга ёрлик берилган. Амир Сулаймонхўжанинг ниҳоятда юқори билим эгаси эканлигидан хабардор бўлган. Сулаймонхўжа Бухородаги Мир Араб мадрасасини томонлаганлиги сабаб шундай юқори иқтидор эгасига айланган эдилар.

Сулаймонхўжа бир муддат ишсиз қолади. Бухорода мадрасани томонлаб, ишга жойлаша олмаган зиёли қатлам ўртасида Наврўз байрамларида араб тили ва шариат қоидаларидан имтиҳон топшириш анъанаси мавжуд бўлган. Ушбу имтиҳон мусобоқа тарзида уюштирилган. Мусобоқа шартига кўра, иштирокчи китобни ўқиётган пайтида, хайъат аъзолари уни тўхтатиб, ўқиётган жойига хат чўп қўйиб, шу ердан бошқа жойни ўқитса, ўқиб билиши керак бўлган. Кейин эса, хат чўп қўйилган жой бошқадан ўқитилган. Ёки бу қуйидаги кўринишда ҳам ўқитилган. Ёддан ўқиётганини кузатиб бораётган мудarris, иштирокчининг китобни ёддан айтиб бераётган жойига хатчўпни қўйиб, бошқа жойни кўрсатиб, ўша жойдан давом эттиришини сўраган. Ана шу мусобоқада ғолиб чиққан олимга хазинадан 120 кумуш танга берилган. Мусобоқада хайъат аъзолари билан албатта, подшо иштирок этган. Мусобоқада ғолиб бўлиб даҳяк олишга сазовор бўлган олим, келгуси йил Наврўз байрамига қадар ишга жойлашса, у кейинги мусобоқада иштирок этмаган. Мусобоқа шартларига кўра, китобни маъно жиҳатидан тушуниб, грамматик – имло жиҳатдан ёддан ўқий олмаса даҳяк ололмаган.

Сулаймонхўжа ана шу шартлар асосида Бурҳониддин Марғинонийнинг “Ҳидоя” асаридан имтиҳон топшириб, даҳяк олган. Мансаби йўқ олимларга, саййидларга давлат томонидан хазинадан фонд – жамғарма ажратилган. Бир йиллик солиқнинг ўндан бири, жамғарма орқали даҳяк олишга сазовор бўлган олимларга берилган.

Даҳяк (форсча – ўндан бир) Бухоро амирлигида вақф ерларидан олинган даромаднинг мадраса муллаваҷчаларига бериладиган қисми. Давлат ерларига қўшиб олинган вақф ерларидан ҳам Даҳяк ажратилган. Бундай ерлар “вақфи Даҳяк”, Даҳяк олувчи талабалар даҳякчилар дейилган.[6]

Даҳяк, “Ҳидоя”ни ўқигани учунгина эмас, балки, Қуръони карим, ҳадислар ва бошқа фанлардан ҳам мукаммал билимга эга бўлган исломшунослик фанлари мутахассислари ҳам ушбу мусобоқаларда иштирок этиб, даҳяк олиш ҳуқуқига мушарраф бўлганлар.

Сулаймонхўжа Орифийнинг илм олиш йўлига назар ташлаш билан, у кишининг етук олим, хожагон-нақшбандия таълимотини давом эттирган йирик тариқат вакили сифатида таниймиз. Бунинг мисоли сифатида тариқат илми, нақшбандия таълимотини, ўзларидан кейин Абдуғафур Раззоқовга ўргатганлиги, таълим берганлиги ва таълимотни мерос сифатида давом эттириш масъулияти у кишига сингдирилганлигига гувоҳ бўламиз.

Абдуғафур Раззоқов 1958 йилда Бухоро шаҳридаги 7–сонли ўрта мактабнинг бошланғич синфига ўқишга боради. У киши 4-синфдан кейин 15 – сон Садриддин Айни номидаги ўрта мактабда 8-синфгача таҳсил оладилар. Мазкур синфни томонлаб, касб-хунар ўрганиш мақсадида 22-сонли “Партсезд” деб номланган маиший хизмат ўқув юртида кечки ўқишни давом эттириб, сангтарошлик хунарини ўрганадилар. Абдуғафур Домла совет мактабларида ўқиб, таҳсил олиш, хунар ўрганиш билан бирга 16 ёшдан бошлаб, бобоси Остонакул отанинг саъй- ҳаракатлари билан Шайх Сулаймонхўжадан таҳсил ола бошлайдилар. Сулаймонхўжа Мухторхўжа Абдуғафур Раззоқовнинг ҳаётидаги Розия бувиси ва Қори Ғуломдан кейинги учинчи устоз ҳисобланади. Шайх Сулаймонхўжанинг Абдуғафур Домлага устозлик қилиши тасодиф эмасди.

Шайх Сулаймонхўжа 1951 йиллардан бошлаб, Бухоро шаҳридаги Хожа Зайниддин масжид – хонақоҳда имомлик қила бошлайдилар. Хожа Зайниддин масжид-хонақоҳининг ички қисм ҳовлиси Абдуғафур Домланинг бобоси Остонакул отага тегишли бўлган ҳовли билан туташ бўлган. Хожа Зайниддин масжиди ёнида яшаган Остонакул ота, мазкур масжидда имомлик қилган, айни пайтда дўсти бўлган Сулаймонхўжадан невараси Абдуғафурга таълим беришни илтимос қилади. Шайх бу илтимосни рад этмайди. Масжид-хонақоҳда Шайх Сулаймонхўжа имом бўлиб, расман фаолият кўрсатган бўлса-да, шўро даврида имомга шогирд тайёрлаш ёки ёшларга диний билимлардан дарс бериш таъқиқланган. Шундай бўлишига қарамай, Сулаймонхўжа ёш Абдуғафурни масжидда эмас, ўзининг уйида яширинча ўқита бошлайди.

Бу ҳақда Абдуғафур Домланинг ўзлари шундай ҳикоя қиладилар: ҳар 3 – 4 ойда бориб, Сулаймонхўжанинг уйида, у кишидан дарс олиб, вазифалар олиб келардим. Устоздан мазҳабларнинг мазмуни, етти пирларнинг ҳаёти ва таълимотлари, бухоролик улуғ шайхлар ҳақида, нақшбандия тариқатида зикри ҳафий айтишлик услубларини ўргандим. Калом илмидан, фикҳдан, тасаввуфдан дарс олдим. Қуръони каримни илмий усулда ўқишни ҳам устозим Сулаймонхўжа ўргатганлар. Бир куни Қуръон тиловат қилишимни эшитиб; “Узоқдан эшитсам чиройли ўқир экансиз. Яқиндан эшитганимда хатоларингиз бор экан”, дедилар. Чиройли гап билан тушунтириб, тажвидни ўргатгандилар.

Мумтоз адибларнинг асарларида мажозий ибора ва ифодалар, зарбулмасаллар жуда кўп қўлланилган. Зотан мажоз шоирнинг асл мақсадини ифодаловчи ва ҳақиқат сари элтувчи бир воситадир. Илгарилари “Ҳофизхонлик”, “Бедилхонлик”, “Навоийхонлик”... каби мумтоз маърифий мажлислар ўтказилиб турилган. Бундай мажлисларда сўзлар маъноси изоҳлаб берилган. Илгариги мажлисларда, эҳтимол бир аудитория шогирдлар ўлтиргандир. Аммо мен устозга биргина шогирд бўлсам-да, тасаввуфий шеърларни ўқиб мазмунини тушунтириб бериш учун гўё бир бутун аудиторияга мурожаат қилаётгандек, менга тушунтирар эдилар:

Ҳофиз ба худ напўшид ин хирқаи май олуд,

Эй, шайхи покдоман, маъзур дор моро.

Таржимаси:

Бу хирқаи май олудни ўзича киймагай Ҳофиз,

Эй шайхи покдоман, маъзур тутинг мени.

Мазмуни: Ҳофиз бу ишқ тўнини ўз-ўзидан кийган эмас, балки у (тўн) Аллоҳга бўлган муҳаббат туфайли берилгандир. Эй, ишқсиз шайх! Сенда Аллоҳга муҳаббат йўқ. Агар сенда Аллоҳга муҳаббат бўлганида эди, мен каби ошиқ бўлардинг. Сени ишқинг йўқ – эй покдомон, деб шунга айтаяпти. Яъни, эй покдомон сени кўринишинг талабга жавоб бериши мумкин, лекин кўнглингда Оллоҳга муҳаббат йўқ, демоқчи. “Май олуд” эса бу ерда “тўн” сифатида бўлиб, шеър мазмунига кўра, нафақат жисмим балки либосимгача Оллоҳнинг ишқига томон йўғрилган, демоқчи деб талқин қилинади.

Абдуғафур домла хотирлашларича, Масжиди Калон бўйлаб кетаётиб, бир лавҳ топиб оладилар. У пайтларда эски буюмларга эътибор кам бўлган. Шу боис ҳам лавҳга ҳеч ким эътибор қилмаган. Домланинг айтишларича, лавҳ кумушдан ишланган бўлиб, тепасида тилло суви билан ишланган ёзув бўлиб, жумладан, қуйдаги сатрлар битилган эди:

Барсари лавҳаш навишта ў базар

Жабри устоз беҳзи меҳри падар.

Мазмуни:

Устознинг жабри, яъни устознинг урушиши, отанинг меҳридан яхшироқ. Устозим Қори Ғулом ва Сулаймонхўжалардан таҳсил олиб юрган кезларим эди. Ушбу сатрлар кучли таъсир қилди. Устозларим болани қаттиқ қўллик билан эмас, ҳаётий ҳикоялар билан тарбия қилишни афзал билардилар, шундай кунлардан бирида Сулаймонхўжа дарс ўтаётган эдилар. Нўширавон исмли Эрон подшоҳининг ўғлини Бузружмеҳр исмли устози тарбия қилгани ҳақида ҳикоя бошладилар: Бузружмеҳр форсларнинг олими, ҳам вазир бўлган. Ўзи отга миниб, болани отни олдига солиб, “юр”, деркан. Болани қамаб қўяр экан. Бундай тарбия беришдан мақсад, бировни гуноҳсиз юрдиртирмасин, бировни гуноҳсиз зиндонга солдирмасин, дейиш бўлган.

– Подшоҳи писар ба мактаб дод.

Лавҳи симин барканораш ниҳод.

Устозим айтган ушбу икки мисра шеър менга таниш эди. Чунки, ушбу икки мисра шеър юқоридаги лавҳда келтирилган икки мисра шеърнинг олдинги икки мисраси бўлиб, мен уни ёд олган эдим.

Устоз Сулаймонхўжа шеър мазмунини шогирдига ўргатар экан, унда отанинг яратувчанлиги, устоз эса шогирдига жамиятда юқори мавқега кўтарилишига туртки бера оладиган инсон бўлишини таъкидлаб, шеърнинг мазмуни: Отам мени тепадан туширди. Устозим мени пастдан юқорига кўтарди, деган маънони англатишини тушунтирадилар.

Азиз устозлардан ўрганганларим шу бўлдики, - дейди Абдуғафур Домла: Ҳар куни ўқиш керак, изланиш керак. Тўхтаб қолмаслик керак. Шогирд ўзининг устида тинмай ишлаши билан устоз қалбига йўл топади. Бировни тажрибасини ўрганиши керак. Илм аҳлига меҳрибон бўлиши лозим. Ўзидан юқори кишиларга ҳасад қилмаслик керак. Илми кам бўлса ҳам ҳурмат қилиш керак. Олимлар бир-бирларини эҳтиром қилишлари керак. Ана шунда тараққий топса бўлади. Булардан ташқари устозингни ҳурмат қилиб, меҳрини қозониб, унга содиқ бўлиш керак.

Гар туро меҳри устоз дар дил нес

Бар кафт ту жуз бод ҳосили нест.

Мазмуни,

шогирднинг кўнглида устозига меҳри бўлмаса, унинг қўлида елдан бошқа ҳосили бўлмайди.

Биз Оллоҳни кўрмай севамир. Ота-онамизни бағрида улғайиб, уларга меҳримиз ортади. Устоз, Оллоҳни, ҳаётни севишга ўргатгани учун севамир. Агар устозни шундай ҳурмат қилиб, севмасак демак, унинг илмидан, маънавияти ва тарбиясидан ҳам баҳраманд бўла олмаимиз. Бу жиҳатдан бебаҳра қоламиз.

Кузатув ва тадқиқотлар шуни кўрсатадики, устоз танлангани каби шогирд танлашда устозлар ҳам кўп жиҳатга эътибор қаратадилар. Мисол учун Сулаймонхўжанинг ёш Абдуғафурни шогирдликка қабул қилишининг сабаби улар оилаларининг ошна-оғайни бўлганликларидан ташқари, Домланинг иқтидорли толиб эканлиги, исломий тарбияси мукамаллиги, исломий билимларни ўрганишга иштиёқи баланд бўлганлиги, деб тушуниш мумкин.

Ҳар ким бунда агар истаса мурод,

Истеъдодига мос дарс берар устоз.

Камол тилагида бўлса гар бола,

Мураббий олдидан жилмайди сира [7].

Шўро даврида шогирд тайёрлашга катта эътибор қаратилишидан мақсад, “Шариф” мақомига эга бўлган шаҳар уламосиз бўлмаслиги керак эди. Устоз Сулаймонхўжа Бухоро “Уламосиз, уламолар илмсиз бўлмаслиги керак”, деган ақидага мувофиқ ўзидан кейин улуг олимлар сулоласини давом эттириш мақсадида, Абдуғафур Домланинг олим бўлишини истаган. Бу ҳақда Абдуғафур Домланинг ўзлари шундай дейдилар:

– Сулаймонхўжанинг 4 та ўғиллари бўлиб, шулардан тўнғичи сеvimли ёзувчимиз Омон Мухтор. Саиджон, Ҳабибулло, Неъматиллолар эди, Қизиғи шундаки, Сулаймонхўжа бу илмларни ўз фарзандларига ҳам ўргатмаган эдилар. Вазият шуни тақозо қилар эди.

Хулоса

1). Ҳозирги даврда хожагон-нақшбандия таълимотини билимдони бўлган Абдуғафур Раззоқовнинг тариқат илмини ўргатган устозлари Сулаймонхўжадир.

- 2). Сулаймонхўжа ўз даврининг етук олими, даҳяк мукофотиға сазовор бўлган ва шайхлик даражасига етишган улуғ инсондир.
- 3). Замона оғирлигига қарамай илмига муҳаббатлари туфайли илмларини давом эттирадиган шогирдни тайёрлаш мақсадида ҳаётларини ҳафвга қолдириб бўлса ҳам Абдуғафур Раззоқовни баркамол инсон бўлиб етишишига ҳисса қўшганлар
- 4). Сулаймонхўжа ниятлари поклиги, мақсадлари улуғлиги натижасида ҳозирги кунда шогирдлари Абдуғафур Раззоқов бу илмни камолот адаражасига етгазди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

- [1] Хожа Абдулғафур Раззоқ Бухорий. Тариқатга йўлланма. (Нақшбандия таълимоти асосида). Тошкент: “Моварароуннаҳр”, 2003. – 103 б.
- [2] Хожа Абдулҳолик Ғиждувоний. Васиятнома / Форс тилидан таржима, кириш, тадқиқ, изоҳлар ва иловалар муаллифлари ҳамда нашрга тайёрловчилар Абдуғафур Раззоқ Бухорий ва Комилжон Раҳимов. “SPLehDiD IDIA” нашриёти. Тошкент 2021. – 204 б.
- [3] Хожа Муҳаммад Ориф Ревгарий, Орифнома / Форс тилидан таржима, тадқиқ, изоҳлар ва иловалар муаллифлари ҳамда нашрга тайёрловчилар:Баҳоуддин Нақшбанд жоме масжиди имом хатиби, Мир Араб мадрасаси мударриси исломшунос-тасаввуфшунос А. Раззоқ Бухорий ва тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) шарқшунос – манбушунос Комилжон Раҳимов. – Тошкент: “SPLehDiD IDIA”, 2021, – 144 б.
- [4]. Хожа али Ромитаний. Рисолайи Ҳазрати Азизон / Форс тилидан таржима, кириш, тадқиқ, изоҳлар ва иловалар муаллифлари ҳамда нашрга тайёрловчилар Абдуғафур Раззоқ Бухорий ва Комилжон Раҳимов.“SPLehDiD IDIA” нашриёти. Тошкент, 2021 й. –132 б.
- [5] Иноятов А.Солиева М. Зулматдаги зиёкорлар 1 – қисм. Тошкент: “Hilol Nashr”нашриёти, 2016. – 286 б.
- [6] Мир Араб ўрта махсус таълим маскани мудир Жалолиддин Сабуровнинг даҳяк ҳақида берган маълумотини ҳам келтиришни жоиз, топдик.
- [7] Бухоролик шоирлардан Фақир Субҳонқулининг сақланиб қолган ушбу мисралари ҳаттотлик намунаси ҳисобланади. “Домлои Жим” лақаби билан машҳур бўлган заррин қалам ҳаттот Домло Субҳонқули – Домло Бобобекнинг шогирдларидан. Домлои Жим ҳазратлари катта (жалий) қалам билан (жим) ҳарфини 1,5 метр катталиқда ёзганлар. Шу сабабли “Домлаи Жим” лақабини олганлар. Фарзандлари Абдулмажид Махдум эса “Махдуми Жим” лақаби билан машҳур эдилар. Маснавий охирида: “Фақир Субҳонқули” (Бечора Субҳонқули), деб ёзилган. Тўртликда устоз ва шогирд муносабати баён қилинган (Абдуғафур Раззоқов берган маълумот).

Asilbek Qolqanatov

Doctoral student at the Uzbek State Institute of Arts and Culture

Published under peer review:

Yusupalieva Dilafruz Kakhramonovna

Professor of the Chair 'Culture and Art Management'

at the Uzbek State Institute of Arts and Culture, Doctor of Political Science (DSc),

Received 12th May 2025, Accepted 26th May 2025, Online 30th June 2025

NEW CULTURAL CENTERS IN THE NEW KARAKALPAKSTAN

Abstract. This article analyzes the activities of newly established cultural centers in the Republic of Karakalpakstan, their impact, and significance on the local cultural life. The cultural centers play an important role in developing the spiritual lifestyle of our people and organizing cultural events. The article also discusses the current creative activities of the centers, ongoing reforms, and future prospects.

Keywords: cultural centers, creative activities, cultural and spiritual development, cultural events, state institution, regional.

YANGI QORAQALPOG'ISTONDAGI YANGI MADANIYAT MARKAZLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada Qoraqalpog'iston Respublikasida so'ngi vaqtlari tashkil etilgan yangi madaniyat markazlari faoliyati, ularning hududdagi madaniy hayotga ta'siri va ahamiyati tahlil qilinadi. Madaniyat markazlari xalqimizning ma'naviy turmush tarzini rivojlantirishda hamda madaniy tadbirlarni tashkil etishda muhim rol o'ynamoqda. Maqolada markazlarning joriy ijodiy faoliyati, o'tkazilayotga islohotlari va kelgusidagi istiqbollari ham ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: madaniyat markazlari, ijodiy faoliyat, madaniy-ma'naviy rivojlanish, madaniy tadbirlar, davlat muassasasi, hududiy.

НОВЫЕ КУЛЬТУРНЫЕ ЦЕНТРЫ В НОВОМ КАРАКАЛПАКСТАНЕ

Аннотация. В статье анализируется деятельность недавно созданных культурных центров в Республике Каракалпакстан, их влияние и значение для местной культурной жизни. Культурные центры играют важную роль в развитии духовного образа жизни нашего народа и организации культурных мероприятий. В статье рассматриваются текущая творческая деятельность центров, проводимые реформы и перспективы на будущее.

Ключевые слова: культурные центры, творческая деятельность, культурное и духовное развитие, культурные мероприятия, государственное учреждение, региональный.

KIRISH.

Madaniyat va san'at yoshlarni ma'naviy kamolotga chorlab, inson ruhiyatining benazir chizgilarini ezgulik, mehr, yaxshilik siyratlari bilan bezovchi, shunga da'vat qiluvchi soha ekanligiga kundan-kunga ishonchimiz ortib bormoqda. Madaniyat sohasidagi munosabatlarni tartibga solish, madaniyat va san'at muassasalari, ijodiy uyushma va birlashmalarning huquqiy maqomi, ijodkorlarni ijtimoiy himoya qilishga qaratilgan yagona huquqiy baza yaratildi. Yangi O'zbekistonda madaniyat tashkilotlarining taraqqiyotiga alohida e'tibor qaratilib, ularning ijtimoiy hayotimizdagi o'rni va mavqei oshirish yo'lida bir qator tizimli islohotlar amalga oshirildi. Ayniqsa, madaniy-ma'rifiy tashkilotlar sirasiga kiruvchi madaniyat markazlarining faoliyatida yanada oldinga siljish ko'zatilayotgani quvonarli.

Sababi, madaniy hayotimizning ma'naviy qiyofasi unsurlarini o'zida jamlagan mazkur maskanlarda – havaskor ijod ahli madaniyat va san'at sohasida o'z iqtidor va qobiliyatlarini sinab ko'radi. Qobiliyatlarini shakllantiradi va sahnaga olib chiqish imkoniga ega bo'ladi. Ular professional ijodkorlar emas, xalqimiz orasidan chiqqan noyob havaskor iste'dod sohiblaridir. Buning natijasida esa, madaniy salohiyatimiz birmuncha sayqallanadi. Soha rivoji yo'lidagi islohotlar natijasida mamlakatimizda ko'plab madaniy-ma'rifiy muassasalar tashkil etildi va bu jarayonlar davom etmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 28-noyabrdagi "O'zbekiston Respublikasida milliy madaniyatni yanada rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi 4038-son qarori asosida Respublikamizda faoliyat ko'rsatayotgan madaniyat va aholi dam olish markazlari negizida madaniyat markazlari tashkil etildi.

Madaniyat markazlarining asosiy vazifalari esa, aholiga madaniy xizmat ko'rsatish sifatini yaxshilash, ijodiy jamoalarning milliy qadriyat, urf-odat va an'analarni o'zida mujassam etgan namunali dasturlarini shakllantirish, xalq ijodiyoti va badiiy havaskorlik san'atini saqlab qolish va rivojlantirishga qaratilgan. Shuningdek, bolalarni to'garaklarga jalb etish va ma'naviy-ma'rifiy, madaniy-ommaviy tadbirlar tashkil etib, ular ishtirokida aholi, xususan, yoshlar bilan bevosita badiiy uchrashuvlar va davra suhbatlarini o'tkazish kabi ishlar majmuyini o'zida mujassam etadi.

Davlat muassasasi shaklida tashkil etilgan, aholining madaniy ehtiyojlarini o'rganish, shuningdek madaniy-ma'rifiy va ko'ngilochar xizmatlar ko'rsatish bo'yicha faoliyatni amalga oshiruvchi, badiiy ijod, amaliy san'at va havaskorlik bilan shug'ullanuvchi yuridik shaxs madaniyat markazidir.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili.

O'zbekistondagi madaniyat markazlari faoliyatini o'rgangan bir nechta olimlar, madaniyatshunoslar va ijtimoiy fanlar mutaxassislari sohadagi mavjud muammolarni qisman tahlil qilgan. Lekin, Qoraqalpog'iston Respublikasidagi madaniyat markazlari faoliyati A.Juzimbetov, G.Saparbaeva va A.Qolqanatovlar tomonidan qisqacha o'rganilganligini ko'rishimiz mumkin. Ularning tadqiqotlari ko'pincha madaniyat markazlarini rivojlantirish, joriy tahlili va hududiy madaniyat markazlarining ahamiyati bilan chegaralangan.

2019-yil 30-martdagi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Madaniyat markazlari faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 263-son qarori mazkur ishlarning zanjiri bo'lib xizmat qildi. Sohadagi kamchiliklar tanqidiy-tahliliy baholanib, mazkur qarorga binoan

samarasiz faoliyat yuritayotgan 74 ta madaniyat markazining faoliyati 2019-yil 1-apreldan tugatilgan. Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi tizimida 832 ta madaniyat markazi faoliyat yuritmoqda. 2021-yilda 23 ta madaniyat markazi to'liq ta'mirlanib, moddiy-texnika bazasi mustahkamlandi hamda ijodiy faoliyati mazmunan boyitildi. O'tgan yillar davomida jami foydalanishga topshirilgan madaniyat markazlari soni 375 taga yetkazildi. 2022-yil yanvar oyi holatiga madaniyat markazlaridagi to'garaklar soni 3937 taga, bolalar musiqa va san'at maktablarida 573 taga, markaz xodimlari ko'magida umumiy o'rta ta'lim muassasalarida tashkil etilgan to'garaklar soni esa 12943 taga yetkazildi (jami 17453ta). Ushbu to'garaklarga 53 210 nafar aholi jalb etilgan bo'lib, e'tiborlisi, shundan 44 130 nafarini yoshlar tashkil etadi. Madaniyat markazlarida 1699 ta xalq havaskorlik ansambli faoliyat yuritadi. Shundan, 2021-yil holatiga "Xalq havaskorlik jamoasi" va "Namunali bolalar jamoasi" unvonlari berilgan jamoalar soni 599 tani tashkil etadi. Jumladan, o'tgan yillar Qoraqalpog'iston madaniyati va san'atida ham tub burilishlar yili bo'ldi, - desak aslo mubolag'a bo'lmaydi.

Qoraqalpog'iston Respublikasida hozirgi kunda jami 103 ta madaniyat va san'at muassasalari mavjud bo'lib, 60 ta madaniyat markazi, 24 ta bolalar musiqa va san'at maktabi, 2 ta ixtisoslashtirilgan san'at va madaniyat maktabi, 3 ta teatr, 1 ta "O'zbekkonsert" davlat muassasasi Qoraqalpog'iston Respublikasi bo'limi, 1 ta Ko'zi ojizlar maxsus kutubxonasi va uning 9 ta filali, O'zbekiston davlat filarmoniyasi Qoraqalpog'iston Respublikasi bo'linmasi hamda "Ayqulash" Qoraqalpog'iston davlat milliy folklor ansambli, 1 ta namunali Maqom ansambli faoliyat olib bormoqda. O'tgan yillar mobaynida bir qator tashkilotlar tashkil qilinib, madaniy xizmat ko'rsatib kelmoqda. Shundan, Yangi Qoraqalpog'iston Respublikasida 60 madaniyat markazida 251 ta to'garak va 61 xalq jamoalari aholiga sidqi dildan xizmat qilib qelmoqda. Shular qatorida madaniyat markazlari qoshidagi 61 ta "Xalq havaskorlik jamoasi" va "Namunali bolalar jamoasi" unvoniga ega badiiy jamoalar bo'lib shundan: 11 tasi xalq teatri, 2 ta qo'g'irchoq teatri, 21 ta ashula va raqs ansambllari, 13 ta folklor-etnografik xalq ansambli, 2 ta estrada xalq ansambli, 6 ta raqs xalq ansambli, 2 ta milliy cholg'ular ansambli, 3 ta vokal instrumental xalq ansambli, 2 ta dutorchilar xalq ansambli, 1 ta an'anaviy sirk xalq ansambli va 1 ta darvozlik guruhi faoliyat olib bormoqda. Shu bilan birga, 2018-yil O'zbekiston davlat filarmoniyasi Qoraqalpog'iston Respublikasi bo'limi, Qoraqalpog'iston Respublikasi namunaviy Maqom ansambli tashkil qilingan bo'lsa, 2019-yil "Ayqulash" Qoraqalpog'iston davlat milliy folklor ansambli qayta tashkil etildi.

2021-yilda paytaxtimizdan O'zbekiston davlat Konservatoriyasi Nukus filiali va Opera va baxshichilik san'atiga ixtisoslashtirilgan maktab-internati, 2022-yil Qoraqalpog'iston san'at saroyi tashkil qilindi. So'ngi besh yil oralig'ida Madaniyat muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, ularga qulay shart-sharoit yaratish borasida bir qator qurilish-ta'mirlash ishlari olib borildi. Jumladan: Qoraqalpog'iston davlat Yosh tomoshabinlar teatri uchun yangi bino qurilgan bo'lsa, Qoraqalpog'iston davlat Qo'g'irchoq teatri binosida ta'mirlash ishlari olib borildi. Shu bilan birga, mahalliy byudjet hisobidan "Obod qishloq" va "Obod mahalla", "Tashabbusli byudjet" hamda mahalliy dasturlar doirasida Nukus shahri, Amudaryo, To'rtko'l, Mo'ynoq, Qo'ng'iroq, Beruniy, Ellikqal'a, Taxtakopir, Qorao'zak, Chimboy, Nukus, Kegeyli tumanlaridagi madaniyat markazlarida, Taxtakopir, Qorao'zak va Bo'zatov tumanlaridagi bolalar musiqa va san'at

maktablarida shuningdek, Sho‘manoy, Amudaryo, To‘rtko‘l tumanlari markazidagi madaniyat markazlarida davlat dasturlari asosida rekonstruksiya va kapital ta‘mirlash ishlari olib borildi.

Bundan tashqari, Qonliko‘l, Qorao‘zak, Beruniy tumanlarida yangidan madaniyat markazlari, Mo‘ynoq, Ellikqal’a, Xo‘jayli va Chimboy tumanlarida bolalar musiqa va san‘at maktablari, Nukus shahrida Respublika ko‘zi ojizlar kutubxonasi, Bo‘zatov, Mo‘ynoq va Chimboy tumanlarida yangi amfiteatr binolari yangidan qurilib, foydalanishga topshirildi.

Tadqiqot metodologiyasi.

Mazkur maqola Qoraqalpog‘iston Respublikasidagi yangi madaniyat markazlari haqida yozilib, avvalo, mintaqadagi madaniyat markazlari bilan bog‘liq qarorlar, farmonlar va yangiliklar tahlil qilingan. Asosiy maqsadi Qoraqalpog‘istonda madaniyatni rivojlantirish va yangi markazlarning tashkil etilishi jarayonini o‘rganishdan iborat.

Tahlil va natijalar.

Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev rahnamoligi va qoraqalpoq xalqiga yuqori hurmat-e‘htiromi natijasida Yangi Qoraqalpog‘istonda ovul va qishloqlarimizning ijtimoiy-madaniy hayoti tubdan yangilandi va taraqqiyotga yuz tutdi. Yangi Qoraqalpog‘iston madaniyat markazlari faoliyati islohot narvoni orqali yuqorilay boshladi. “Orol fojiosidan yeng ko‘p zarar ko‘rgan asli shu Mo‘ynoq aholisi. Ularning sabr – qanoati vatanparvarligi, mehnatkashligi uchun rahmat aytishimiz shunga munosib xizmat qilishimiz kerak,” – deya Mo‘ynoqdan boshlangan sobit islohotlar barcha tumanlar uchun namuna va dasturulamal bo‘ldi.

2019-yil 16-yanvarda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “2019 – 2021-yillarda Qoraqalpog‘iston Respublikasining Mo‘ynoq tumanini kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 37-son Qarori asos Mo‘ynoq tuman madaniyat markazi binosini tanib bo‘lmas darajada rekonstruksiya qilinib, qayta foydalanishga topshirildi.

Yana mazkur qarorning quvonarli jihati Mo‘ynoq tuman markazida kamida 2000 o‘rinli amfiteatrning qurilishi va zamonaviy jihozlar bilan ta‘minlanib, xalqimizning foydalanish uchun topshirilishi bo‘ldi. “Madaniyat Mo‘ynoqdan boshlanadi” degan purhimmat so‘zlarning irratsionalizm emas ratsionalizm, g‘ayrihayotiylik emas hayotiylikga aylanganiga biz yoshlar guvoh bo‘ldik. Mo‘ynoqdagi muhtasham madaniyat markazi va amfiteatr madaniy hayotimizning ma‘naviy timsoli sifatida, xalqimizning ongu-shuurini yaxshilik sari da‘vat etadigan mayoq bo‘lib xizmat qilaveradi.

Shu bilan birga, Yangi Qoraqalpog‘istonda amalga oshirilayotgan oldin quloq eshitmagan, insonlar xayoliga kelmagan ishlar ko‘z o‘ngimizda amalga oshmoqda. 2019-yili 20-avgustda Bo‘zatov tumaning qayta tashkil etilishi xalqimiz osmonidagi yorug‘ yuzduzning qayta jilo berishi va ijtimoiy-madaniy jihatdan qiynalgan xalqning ertasiga umid bo‘ldi. Bo‘zatov haqida Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev: “Bo‘zatovda azaldan mirishkor odamlar yashaydi. Yeri unumdor, sho‘ri yo‘q. Lekin uzoq yillar imkoniyatlar tahlil qilinmay, biroz e‘tiborsiz qolgandi. Bo‘zatov xalqidan qarzimiz bor edi... Endi shu yerning o‘zida sharoit yaratib, davlat xizmatlarini yo‘lga qo‘yib, ish o‘rinlari tashkil etishga harakat qilayapmiz”, – dedi. Bo‘zatov aholisining ko‘ksiga baxt shabadasi, yaxshi kunlarning tafti tega boshladi. Keng ko‘lamli islohotlar – xalqning roziligi sabab bo‘ldi. Bo‘zatovlik yoshi ulug‘

otaxon-onalarimiz, opa-singillarimiz, aka-ukalarimizning duolarida mustajob bo'lmoqda. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "2020–2021-yillarda Qoraqalpog'iston Respublikasining Bo'zatov tumanini kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 243-son Qaroriga asos, 180 o'ringa mo'ljallangan madaniyat markazi binosini yangidan qurish belgilangan edi. Bo'zatov tumanida Madaniyat markazi 2021-yilning 21-sentabrdan o'z faoliyatini boshlagan.

Atoqli so'z san'atkori va davlat arbobi Halima Xudoyberdiyeva: "Yoshlar katta kuch! Bu kuchni yo'naltirish, safarbar etish birmuncha murakkab. Lekin shu ishni uddalay olgan jamiyat hamma zamonlarda ham yutgan" – degan edi. Yoshlarni ertangi yaxshi kunlarga ilinj bilan safarbar etish maqsadida qisqa fursat ichida Bo'zatov madaniyat markazida 7 ta to'garak o'z faoliyatini boshladi. Natijada to'garak a'zolaridan M.Rambergenov estrada yo'nalishi bo'yicha "Nihol" mukofotining Respublika bosqichiga yo'llanma oldi. G.Amanbayeva bo'lsa yoshlar ovozi festivalining "Hurliman baxshi qizlar" tanlovida ishtirok etib 3 o'rin sohibasi bo'ldi. Bu natijalar kundan-kunga yuksalavergay! Bo'zatov tuman hokimi tomonidan yanada madaniyat markazi ishlarining samaradorligini oshirish maqsadida moliyaviy yordam ajratilib, musiqiy asbob-uskunalar va sahna liboslari bilan ta'minlangan.

Endilikda, eng chekka tumandagi yoshlar ham madaniy-ma'rifiy ijod ne'matlaridan bahra olmoqda. Bo'zatov tumanida qurilgan Amfiteatr 1000 kishiga mo'ljallangan bo'lib, ochiq tomoshalar zalini ham qamrab oladi. Bugungi kunda eng chekka qishloqdagi mazkur madaniy maskanlarda O'zbekiston xalq artistlarining konsertlari uzviy o'tkazilishi yo'lga qo'yilgan. Bu degani, madaniyatimiz taraqqiyoti – jilovini mahkamlamoqda. Yana bir madaniyat markazi 2021-yil dekabr oyida Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashining tegishli qarori bilan To'rtko'l tumani "Ko'kcha" va Ellikqal'a tumani "Sarabiy" QFY hududlarida madaniyat markazlari tashkil etilib, To'rtko'l tumani "Ko'kcha" madaniyat markazi va Ellikqal'a tumani "Sarabiy" madaniyat markazi maqomi berildi. Mazkur madaniyat markazlari O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 2-apreldagi PQ-5048-son qaroriga bilan "Obod qishloq" va "Obod mahalla" dasturlari asosida qad rostladi. 2021-yil mart oyida Beruniy tuman madaniyat markazi binosiga mahalliy byudjet mablag'lari hisobidan 3 mlrd so'mlik rekonstruksiya ishlari olib borildi. 2022-yil oktabr oyida esa, Qorao'zak tumanida madaniyat markazi va kutubxona xalqimiz uchun foydalanishga topshirildi. Bunday katta islohot Yangi Qoraqalpog'iston madaniyat markazlarining yangi taraqqiy devochasi bo'ldi. Shu bilan birga, Qorao'zak tumani "Qutlug' makon" MFYda yangidan qurilgan bu inshootlar tuman ko'rkiga-ko'rk qo'shish bilan birga, iqtidorli yoshlarning yuzaga chiqishiga zamin yaratdi. Bu islohotlar bardavom bo'ldi. 2022-yil O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasining 30 yillik bayrami arafasida ya'ni, 7 dekabrda Sho'manoy tumanida tuman Madaniyat markazi qayta ta'mirlanib, foydalanishga topshirildi. Madaniyat markazida jami 200 million so'mlik kapital ta'mirlash ishlari olib borilgan.

Xulosa va takliflar.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasida ta'kidlangan: "Qoraqalpog'istonning yutug'i – butun O'zbekistonning yutug'i, Qoraqalpog'istonning tashvishi – butun O'zbekistonning tashvishi" degan g'oya hamisha amaliy

harakat dasturi bo‘lib kelgan va bundan keyin ham shunday bo‘lib qoladi. Bizning ezgu maqsadimiz – birgalikdagi mehnatimiz bilan Yangi O‘zbekistonda har tomonlama rivojlangan, obod va farovon Yangi Qoraqalpog‘istonni bunyod etishdir – degan so‘zlari qoraqalpoq yoshlari qalblarida bir umrga muhirlandi. Azaliy va asriy qadriyatlarimiz mushtarakligini ta‘minlashda madaniyat markazlarining xizmatlari ham katta. Chunki, so‘ngi yillarda Respublikamiz ma‘naviy-ma‘rifiy jarayonlarida madaniyat markazlari o‘z rutbaniga ega madaniy maskanga aylanib ulgurdi. Madaniyat markazlari faoliyati samaradorligini oshirish yuzasidan ko‘p qirrali ishlar Qoraqalpog‘iston Respublikasi Madaniyat vazirligi tomonidan tanqidiy yondashuv asnosida tahlil qilinib kelinmoqda. Markazlarni ommaning keng qamrovli maskaniga aylantirish, aholining estetik saviyasi va savjiyasini oshirish, yosh iqtidor egalarini shakllantirish kabi vazifalarni bajaradigan dargohlarga aylantirishi kunning dolzarb vazifasidir.

Madaniyat markazlari tarixda klublar deb nomlanib, hozirgidek zamonaviy texnika rivojlanishdan oldin, xalqimiz bo‘sh vaqtini mazmunli va qiziqarli o‘tkazadigan joy bo‘lgan. Sobiq ittifoq davrida davr mafkurasi va siyosatini xalq ongiga singdirishda katta kuch, siyosiy faollik manbai bo‘lgani tarixdan yaqqol ma‘lum. O‘tgan vaqtlarda madaniyat markazlari, xodimlari ma‘lum muddat davlat e‘tiborida poygakda qoldi. Shu bois bo‘lsa kerak, bugungi avlod bu maskanlardan biroz yiroqlashgan, markazlarga hushi yo‘qdek. Yanada axborot texnologiya va ijtimoiy tarmoqlarning rivojlanib, yoshlar ong-u qalbiga ta‘sir qilgani ham bir omildir. To‘g‘ri, hozirda mobil va virtual olam inson ma‘naviy ehtiyojini to‘ldirmoqda. Ammo, mutaxassislarning ilgari surgan eng asosiy g‘oyasi – jonli hodisalik, sahnadagi voqealik va insonlarning bir-biriga ta‘sir o‘rni hech nima bosa olmaydi. Jonli ijod muhiti bergan ta‘sir va huzurni hech narsa bera olmaydi. Bunda, madaniyat markazlari jonli madaniy maskan sifatida xalqimizga yanada samarali xizmat ko‘rsatmog‘i zarur.

Yangi Qoraqalpog‘istonda ijodkorlar, madaniyat xodimlari yaxshi madaniy-ma‘rifiy tadbirlar bilan hozirgi kun kayfiyatini xalqqa bayon etishdek ishlarda kamarbasta bo‘lib, aholiga sifatli xizmat ko‘rsatib kelmoqda. Madaniyat va san‘at hayotimizning ajralmas qismidir. Sirasini aytganda, madaniyat va san‘atga oshno insondan yomonlik chiqmaydi. Madaniyat markazlarining ham asosiy ish me‘zoni – insonlarni yaxshilikka, ertangi yorug‘ kunlarga da‘vat etishdir. Mumtoz san‘at bilan shug‘ullanish imkoni bo‘lmagan, ammo ijodkorlik fazilatlarini mujassam bo‘lgan havaskor iste‘dod egalari yurtimizda serob.

Havaskorlik ijod orqali profesionallik ijodni shakllantirishda ham markazlarni o‘rni beqiyosdir. Yangi O‘zbekistonda madaniyat markazlari madaniy hayotimizning ma‘naviy qiyofasini ko‘rsatadigan maskandir. Madaniyat va san‘at sohasi xodimlar esa, doimo xalqimiz ardog‘ida, ehtiromida. O‘tgan yildan boshlab shunday sharaflilik kasb egalari 15-aprelda “Madaniyat va san‘at xodimlari kuni” kasb bayramlari bo‘lib o‘tadigan bo‘ldi. Xalqning har bir bayramiga, fayzli tadbirlariga xizmat qilgan ziyoli insonlarning bayramlari ham shukuhli va esda qolarli o‘tishi tayin. Vatanni sevmog‘ni va asramog‘ni, inson qadrini ulug‘lamoqni hayrat asarlarida ifoda etayotgan ijodkorlar xalqning tili, xalqning boyligi. Zotan, havaskor iqtidor egalari ko‘p narsa kerak emas, jamiyat e‘tirofi va ozgina mehru e‘tibor kerak, zarragina e‘tibor o‘lmas asarlar yaratishga, xalqning ertangi umidlarini ro‘yobga chiqarishga bag‘ishlangan zarvaraqlar bitishga xizmat qiladi!

Havaskorlar ijodkorlar, madaniyat xodimlari madaniy tadbirlar bilan hozirgi dorulomon kunlar kayfiyatini xalqqa bayon etishi, Yangi O'zbekistonimizning yanada obod va ma'nan ozoda bo'lishiga kamarbasta bo'lishi kerak.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Qoraqalpog'iston Respublikasi Madaniyat vazirligi bo'yicha ma'lumotnoma manbalaridan
2. QOLQANATOV A. MA'DANIYAT VAZIRLIGI VA MADANIYAT MARKAZLARI: TARIXIY TARAQQIYOT JARAYONLARIDAN //News of the NUUz. – 2024. – T. 1. – №. 1.1. 1. – C. 16-20.
3. Kolkanatov, Asilbek. "IFTIKHORI TIMSOLI TUMOR BRANCH." *JOURNAL OF HEALTHCARE AND LIFE-SCIENCE RESEARCH* 2.11 (2023): 67-69.
4. Nazarbay o'g'li, Qolqanatov Asilbek. "OMMAVIY TOMOSHA MUASSASALARI FAOLIYATI TAHLILI." *Academic Integrity and Lifelong Learning (France)* 2 (2023): 15-21.
5. Yuldasheva, M. B., and A. N. Qolqanatov. "KADRLAR POTENSIALI IJTIMOYIY-MADANIY SOHADA TASHKILOT FAOLIYATI SAMARADORLILIGINI OSHIRISHSHNING YETAKCHI OMILI SIFATIDA." *Inter education & global study* 8 (2024): 58-68.

Tokhir Norkobilov

Senior Researcher (PhD), State Museum of History of Uzbekistan

tokhironorkobilov273@gmail.com

Published under peer review:

Aripdjanov Otabek Yusupdjanovich –

Doctor of Sciences (PhD) in Art sciences, Senior Scientific researcher.

Institute of Art History, Academy of Sciences of Uzbekistan

Received 12th May 2025, Accepted 26th May 2025, Online 30th June 2025

ABOUT A BRONZE INKWEEL OF THE XII–XIII CENTURIES

Abstract. This article is devoted to the study of a bronze inkwell from the 12th–13th centuries with a lid, cylindrical in shape, slightly widened towards the bottom. The lid is flat on top with a dome-shaped part in the middle, which ends with a small thin handle with a rounded finial and a roller at the bottom. At the base of the dome-shaped part there is a flattened roller. Between the plates there is an image of three seated people, apparently scribes, placed in arches with an expanded and pointed top.

Key words: inkwell, floral ornament, petal, toreutics.

XII–XIII ASRLARGA OID BRONZA SIYOHDON HAQIDA

Annotatsiya. Maqolada XII–XIII asrlarga oid bronzadan yasalgan pastga qarab biroz kengaygan silindr shaklidagi qopqoqli siyohdon haqida fikr yuritiladi. Siyohdon qopqog‘ining ustki qismi silliq va markazi gumbazsimon bo‘lib, uning yuqori qismi ingichka tutqich bilan tugallanadi. Gumbaz qismining asosi tarnov shaklidagi yassi hoshiya bilan o‘rab olingan. Plastinalar orasi bo‘ylab uchta o‘tirgan odamlar, ehtimol, keng va yuqori qismi uchli ravoq ostida o‘tirgan kotiblar tasviri tushirilgan.

Kalit so‘zlar: siyohdon, o‘simliksimon naqsh, yaproqlar, torevtika – kandakorlik.

О БРОНЗОВОЙ ЧЕРНИЛЬНИЦЕ XII–XIII ВЕКОВ

Аннотация. Настоящая статья посвящена изучению бронзового чернильница XII–XIII вв. с крышкой, цилиндрической формы, слегка расширенная книзу. Крышка сверху плоская с куполовидной частью посередине, которая завершается маленькой тонкой ручкой с округлым навершием и валиком снизу. В основании купольной части опоясывающий уплощенный валик. Между пластинками изображение трёх сидящих людей, по-видимому, писцов, помещенных в арки с расширенным и заостренным верхом.

Ключевые слова: чернильница, растительный орнамент, лепестка, торевтика.

Introduction.

Metalworking represents a pivotal facet within the broader context of the cultural history of the peoples who have historically inhabited Central Asia. In the rich tapestry of Uzbekistan's applied arts, toreutics, or the art of metalworking and artistic decoration of metal objects, occupies a distinguished position.

In the medieval period, throughout Central Asia, and in the broader regions of the Middle East and Near East, the primary products of artisans – known as toreuts – were predominantly crafted from copper and its alloys, with a significant focus on bronze.

The archaeological collection housed within the State Museum of History of Uzbekistan, an institution under the auspices of the Academy of Sciences of Uzbekistan, contains a collection of copper and bronze artefacts. Of particular interest is a bronze vessel, an inkwell dating to the 11th - 12th centuries.

Literature review.

Considering the degree of study of such items, it should be noted that this object was published and cited as analogues by a number of researchers, including E.Y.Buryakova [Buryakova 1973: 93], G.A.Pugachenkova, L.I.Rempel [Pugachenkova, Rempel 1960: 164, fig. 195], J.Y.Ilyasov, A.Hakimov [Ilyasov, Hakimov 2012: 229, 250, fig. XXXVIII].

Research Methodology.

In the course of composing this article, an investigation was conducted into the technique of bronze inkwells. The elements of ornamentation that decorated them were considered, and a comparative analysis was undertaken with similar items stored in museums in Uzbekistan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan and Turkmenistan. The dating of the items was then conducted on the basis of this analysis. The purpose of this article is to introduce new samples of similar items into the scientific turnover.

Analysis and Results.

The following description is provided of the published trays that are housed in the museum.

The inkwell, crafted from bronze, is characterised by a cylindrical form that gradually widens towards the base. The posterior surface is flat, exhibiting slight concavity. The lid is characterised by a flat upper surface, which gives way to a domed region at the centre. This is followed by a narrow, thin handle, which terminates in a rounded top and a roller situated at the base. It is evident that at the base of the domed part, there is a girdling flattened shaft. The surface of the domed part is decorated with ornamentation in the form of six relief petals descending downwards, narrowed at the top and roundly widened at the bottom. The upper surface of the lid is decorated with poorly discernible ornamentation in the form of three strips - cartouches with concave sides and Arabic inscriptions inside, executed against a background of vegetal ornamentation. Between the cartouches are three rounds, encircled by lines medallions with poorly discernible, possibly, vegetal ornament. The plane of the lid makes a break and, sharply bending at right angles, forms a vertical rim (width 1 cm.), which is slightly bent at the edge. There is a horizontal oval hinge riveted to the rim of the lid;

judging from the preserved paired holes, there were two more. Outside, in the middle of the inkwell basin, at the same level with the hinges, there are riveted in three places patterned leaf-shaped plates with two vertical hinges, in which rings were once inserted. To the rings, apparently, were attached laces or narrow straps, which were passed through the loops on the lid and secured it so that the ink would not spill. At the top of the tank from the outer side there is a narrow girdle, made for a tighter fit of the lid.

The ornamentation on the case is as follows. Under each patterned plate, at the bottom are engraved strips - cartouches with Arabic inscriptions on the background of vegetal ornament, and at the top on both sides of the plate - a round medallion, on the background of vegetal shoots, depicts a bird resembling a duck. In total there are three cartouches and six medallions. Between the plates is an image of three seated people, apparently scribes, placed in arches with an expanded and pointed top (the images are poorly visible, and one is almost erased). The first figure depicts a man sitting in full-face, who is shown in a traditional oriental pose - with his legs tucked under him. The face is rounded, eyes are large, pupils in the form of concave dots. On his head is a turban with transverse lines divided in the middle by two vertical lines. He is dressed in a caftan with long sleeves, on which transverse double lines show folds. In his right bent hand, he holds a pen with which he writes. The figure of the scribe is shown against a background of embossed small cells. The second arch also depicts the figure of a seated man in a complex headdress, slightly turned to the left, with his hands folded just above his waist. The hollow of the dressing gown falls down to his legs, which are tucked beneath him. The pattern on the dressing gown is marked with longitudinal wavy lines. The collar is triangular. At the waist there is a belt with longitudinal lines.

On the surface of the bottom outside ornament in the form of three strips - cartouches, inside which on the background of plant shoots, depicts running animals. Between the cartouches are three leaf-shaped medallions, the surface of which is without ornamentation. Inside the inkwell basin, below the edge, there is a thin limiting rim in a circle. There is a break in the bottom, two hinges on the lid are missing, one plate has two broken hinges, one image in the arch is not preserved.

Height (total) - 10 cm; height without lid - 5.7 cm; diameter of the whisk - 6.5 cm; diameter of the lid - 7 cm; height of the lid - 4.8 cm; diameter of the domed part of the lid - 3.3 cm; diameter of the bottom - 7.5. Coll. № 188/61. Inv. No. A. 14177 (Fig. 1).

In search of analogues of our inkwell, let us turn to the finds discovered in Central Asia and stored in museums of other countries.

The Namangan Museum holds an inkwell made of light bronze, richly ornamented, inlaid with silver and copper, found in 1939 at the Munchaktepe settlement. The inkwell is in the form of a cylindrical vessel, the sides slightly concave inwards. The flat massive lid is crowned, as well as ours, with a dome with a ball on the top. And on the upper side surface of the lid are engraved inscriptions with good wishes. The dome is divided into slices and in them plant palmettes with figures of a sitting man with his legs tucked under him alternate.

On the walls of the inkwell body there is a ribbon weave forming three round medallions, between them there are smooth fields where figurative loops were attached. The medallions depict a human figure seated on a throne. The figures sit with their legs tucked under them, and then hold the column of the throne with their hand, putting the other one on their knees, or, putting both hands

down they hold a white band on their knees. On their heads are conical hats. On the side columns of the throne are images of dangling snakes with animal heads stylised as a flower. The background behind the figures and between the legs of the throne is filled with flowers and buds. Between the medallions along the lower edge and in the tympanums are other smaller seated figures; they hold large-leaved plants with their arms outstretched. The headdresses and faces are inlaid with silver. The clothing is red copper and silver. Thin lines of silver and on the throne; all the figures have on their knees, across the strip of silver. The inkwell is dated XI–XII cc. [Pugachenkova, Rempel, 1960. P.163-164, figs. 196, 197] (Fig. 2).

A bronze inkwell was found in 1962 in Termez district and is kept in the Termez Archaeological Museum. The inkwell is richly decorated with two strips of benedictory inscriptions in Arabic script. The upper stripe in Naskh script reads: ‘Glory and success’ and is repeated three times. The lower one is in Kufi script and translates: “With favour and blessing” (read by J.Y.Ilyasov). Silver threads were used in the inscriptions and in the band of floral ornamentation separating the epigraphic decoration. The latter also features copper inlay framing all cartouches. Around the mouth and on the bottom of the inkwell there is an engraved plant pattern. The lid is lost [Ilyasov, Khakimov, 2012. P.216-265, fig. 17, 264, fig. XXXVII]. (Fig.3).

More than 60 bronze items were discovered at the Dashlyalang site in Turkmenistan, among which a bronze inkwell in the form of a cylinder with the sides slightly concave inwards is of particular interest. The height is 5.5 cm; the bottom diameter is 8 cm. The lid is missing, but a hinge for fastening has been preserved. On the walls, along with inscriptions in Arabic script, there is a ribbon weave forming an ornamental panel. Two birds are shown in each of them. In the centre of the circle are the figures of a girl and a young man sitting on a throne. The inkwell is dated XII–XIII centuries. [Hodzhageldiev, 1977. P.84-91; Byashimova, Ataeva, 2012. P.70].

An inkwell was also found in South Kazakhstan at the site of Otrar, with a cylindrical body slightly tapering to the corolla. Hinged holders in the form of trefoils with rings are attached on three sides. The cast lid has a helmet-shaped top in the centre of the plane, with three brackets attached to its edges. The inkwell is made of golden bronze, the lines of decoration are inlaid with red copper. The decoration of the tulov is divided into three tiers. In the upper and lower are inscriptions. The words are divided by round medallions with a stylised image of a lotus. On the lid is a belt with a benevolent inscription divided by three round medallions with the image of ducklings. In the centre of the bottom is a round medallion with the image of a winged sphinx. [Baipakov, 2012. P. 47; P. 52; P. 76, fig. XV] (Fig.4.).

In 1968, a treasure trove of bronze items of the 11th-12th centuries was discovered at the Lyagman settlement in Tajikistan, including a cylindrical inkwell. On its wall at the top there is a paired thin roller forming a ledge, and above it there is a vertical corolla. Below the corolla, inside there is a horizontal rim-ring. On the wall of the lower part of the inkwell, as well as on ours, three leaf-shaped holders are riveted at an equal distance from each other, ending at the top with rounded posts with hinge-hinges. In the hinged posts were inserted rings (one is preserved), one side of which is flat, the other - rounded. Between the hinges are ornamented cartouches in the form of palmettes with a flat base, which expands at the top and passes into a pointed leaf. At the top is a shoot with a trefoil drooping downwards. At the widest point of the palmette are two circles. Each consists of

concentric circles, the space between which is covered with short transverse strokes. The inner circle transitions into a shamrock shoot. Below is a complex figure with trefoils. At the bottom there are two paired concentric circles. Diameter of corolla - 5 cm; diameter of base - 5,7; height - 4,1cm. [Litvinsky, Solovyov, 1985. P.170-171; Yakubov, 2012. P.160, 162 fig. III].

Another cylindrical bronze inkwell, also preserved at the A.Donish Institute of History, comes from the Shakhritus district (Southern Tajikistan). Another cylindrical bronze inkwell, also preserved at the Donish Institute of History, comes from the Shakhritus district (Southern Tajikistan). Its slightly tapering body is topped with a relief ring rib. The bottom is flat. On the upper horizontal ring there is a ribbon consisting of two concentric rollers, between which there is a wavy shoot. The trefoils branch from it. The surface of the side wall of the inkwell is richly ornamented. It is decorated with three identical round medallions and rectangular cartouches with shaped side walls formed by the interweaving of smooth ribbons. In the centre of the cartouches is a smooth circle encircled by a ring. Rectangular cartouches are divided by arrow-shaped figures facing downwards. In each of the three circles (two have survived) is an image of a seated figure. The figures are almost identical. The upper part of the torso is almost frontal, slightly turned, oval, with a broad chin, the forehead is high, eyebrows, nose and mouth are marked. Hairstyle with a straight parting in the middle. On the head is a smooth headdress. A woman is dressed in a tight-fitting, girded caftan, long sleeves tied with cuffs. Her leg is tightly pressed against her body. At the bottom of the inkwell, in a circle, is a sphinx walking to the left with the body of a lion and a woman's head. On its back is a wing curl, tail bent upwards. Background of scrolls. Height - 4.1cm; Diameter corolla - 4.5cm; diameter of the base - 5.1cm. [Litvinsky, Solovyov, 1985. C. 185-186, 254, Table 21/3,4; Antiquities of Tajikistan, 1985. C.296-297, № 779. Inventory No. 4060/2115] The inkwell is dated to the XII-XIII centuries. [Yakubov, 2012. P.160,166, fig. XX] (Fig.5.).

A lid from an inkwell of the 12th century was found in Kyrgyzstan, dome-shaped, almost completely covered with deep engraving. On the flat surface is a dome decorated with a two-tiered unreadable inscription. On the lower base engraved patterns braid circles inlaid with copper. The end part of the lid is decorated with ribbon ornament. [Kamyshev, 2012. P.109,122, ill. LI] (Fig.6.).

An inkwell similar to ours (IR-1533) is kept in the collection of the State Hermitage Museum (St. Petersburg). The inkwell with a lid with riveted petals of similar shape, with hinge posts, hinges on the lid [Litvinsky, Solovyov, 1985, P. 184].

There are similar inkwells in museum collections in Europe and the USA. On the inkwell from the Metropolitan Museum of Art (USA), the side wall, we also see in the middle, similar to our inkwell, three leaf-shaped petals with a post for the hinge in which the ring runs, and on the lid three riveted rings through which the cord was passed and the lid was fastened.

Inkwells of a similar type are also in the collection of the British Museum, which date from the 12th century. The inkwell of the same form from the Victoria and Albert Museum has three medallions on the walls: one depicts a musician, the second a seated writing character and the third, possibly, a student facing the previous one. The inkwell is dated to the end of the 12th-beginning of the 13th century. XII-beginning of XIII cc. [Litvinsky, Solovyov, 1985. P. 184-185].

Images of scribes on inkwells can testify to the fact that people of this profession occupied a very important position in the society of the medieval East. A scribe was not only a literate person, a

scribe, but also a representative of a significant class. According to sources in the Arab Khalifate under the Abbasid dynasty, the chief scribe, the katib, performed the duties of a vizier and took part in the system of state administration. In honour of scribes in early autumn they celebrated a big festival Tiragan, which is connected with the Dikhkan class. Here is what Beruni says about it: "Dikhkanism and the occupation of scribes are one and the same. Kings, dhikkans, mobeds and others dressed in the robes of scribes until the days of Vishtaspas, out of respect for the business of scribes and as a sign of reverence for the occupation of dhikkans". [Pugachenkova, Rempel, 1960. P. 165.].

Conclusions and Recommendations.

The analysis of the study has shown that cylindrical cauldrons, along with cauldrons with a slightly different configuration of the body were widespread in Central Asia.

The inkwell was carried like a lamp on a weight, on straps or laces passed through loops. To prevent the ink from spilling out, a wide rim was made inside the vessel in the upper part.

Based on the above-described comparative material, the bronze inkwell from the collection of our museum can be dated to the XII-XIII centuries.

Reference

1. Baypakov, 2012 – Baypakov K. Kazaxstan // Xudojestvennaya kultura Syentralnoy Azii i Azerbaydjana IX-XV vv. Torevtika. Tom III. Samarkand-Tashkent, 2012. S.29-96.
2. Buryakova, 1973 – Buryakova E.Yu. Bronzovaya izdeliya arxeologicheskoy kolleksii Muzeya istorii Uzbekstana AN UzSSR im. Aybeka // Slovo pamyatnikam istorii i kultury Tashkent, 1973. S.93.
3. Byashimova, Atayeva, 2012 - Byashimova N., Atayeva A. Turkmenistan // Xudojestvennaya kultura Syentralnoy Azii i Azerbaydjana IX-XV vv. Torevtika. Tom III Samarkand-Tashkent. 2012. S. 167-215.
4. Drevnosti Tadjikistana, 1985 Drevnosti Tadjikistana. Katalog vystavki. Avtor-sostavitel Ye.V.Zeymal i dr. Dushanbe, 1985.
5. Ilyasov, Hakimov, 2012 – Ilyasov Dj., Hakimov A. Uzbekistan // Xudojestvennaya kultura Syentralnoy Azii i Azerbaydjana IX-XV vv. Torevtika. Tom III. Samarkand-Tashkent, 2012. S.216-265.
6. Kamyshev, 2012 – Kamyshev A. Кыргызстан // Xudojestvennaya kultura Syentralnoy Azii i Azerbaydjana. Torevtika. Tom Sh. Samarkand-Tashkent, 2012. S. 97-122.
7. Litvinskiy, Solovyov, 1985 –Litvinskiy B.A., Solovyov V.S. Srednevekovaya kultura Toxaristana. Moskva. 1985.
8. Pugachenkova, Rempel, 1960 – Pugachenkova G.A., Rempel L.I. Vydayushiyesya pamyatniki izobrazitelnogo iskusstva Uzbekistana. Tashkent, 1960.
9. Yakubov, 2012 – Yakubov Yu. Tadjikistan. // Xudojestvennaya kultura Syentralnoy Azii i Azerbaydjana IX-XV vv. Torevtika. Tom III. Samarkand-Tashkent. 2012. S. 123-166.

Fig.1. Inkwell. The state Museum of history of Uzbekistan.

Fig.2. Inkwell. The Museum of Namangan (Uzbekistan).

Fig.3. Inkwell. The Museum of Termez (Uzbekistan).

Fig.4. Inkwell. Otrar, Kazakhstan

Fig.5. Inkwell. Shakhritus, Tajikistan

Fig.6. Inkwell. Kyrgyzstan

A.Musakayeva

**Senior Researcher (PhD), State Museum of History of Uzbekistan Academy of
Sciences of the Republic of Uzbekistan**

Alfmusakaeva07021959@mail.ru

Published under peer review:

Doctor of Historical Sciences,

Senior Researcher. National Centre of Archaeology

Gennadiy Bogomolov,

Received 12th May 2025, Accepted 26th May 2025, Online 30th June 2025

**Models of the emergence, formation and development of monetary relations of Sogd
according to the series of coins of Girkod**

Abstract. The article is devoted to the issues of the appearance of the first coins in the territory of Western Sogd, the models of the appearance, formation and development of monetary relations here. It is determined that monetary relations in Sogd were based on silver. Not only differences in the nature of the emergence and formation of monetary relations in Sogdiana, but also parallels in development were found. Earlier datings for the issue of Girkod's drachmas (based on a hybrid specimen) are presented). The special role of the smallest denominations of Sogd is highlighted, the chronological framework for the appearance of the first silver coins in Sogd is proposed. The chronological boundary of the appearance of copper coins in Sogd is determined. A model of the development of the Girkod series coins has been developed. A partial analysis of the models of the development of monetary relations for other series of Sogd and Chach coins has also been carried out.

Key words: Sogd, Girkod, monetary relations, coins, minting, Hellenistic prototypes, copper, silver, denominations, drachmas, hybrid specimens.

**Модели возникновения, формирования и развития денежных отношений Согда по
серии монет Гиркода**

Аннотация. Статья посвящена вопросам появления первых монет на территории Западного Согда, моделям появления, формирования и развития здесь денежных отношений. Определено, что денежные отношения в Согде основывались на серебре. Найдены не только отличия в характере появления и сложения денежных отношений в Согде, а также параллели в развитии. Представлены более ранние датировки по выпуску драхм Гиркода (по гибриднему экземпляру). Выделена особая роль мельчайших номиналов Согда, предложены хронологические рамки появления первых серебряных монет в Согде. Определена хронологическая граница появления монет из меди в Согде. Разработана модель развития монет серии Гиркода. Проведен также частично анализ моделей развития денежных отношений по другим сериям монет Согда и Чача.

Ключевые слова: Согд, Гиркод, денежные отношения, монеты, чекан, эллинистические прототипы, медь, серебро, номиналы, драхмы, гибридные экземпляры.

Girkod tangalari turkumiga ko'ra So'g'd pul munosabatlarining paydo bo'lishi, shakllanishi va rivojlanishi modellari

Annotatsiya. Maqola G'arbiy So'g'd hududida ilk tangalarning va bu yerdagi pul munosabatlarining paydo bo'lishi, shakllanishi va rivojlanishi modellari masalalariga bag'ishlangan. So'g'dda pul munosabatlari kumushga asoslanganligi aniqlangan. So'g'diyonada pul munosabatlarining paydo bo'lishi va shakllanishi xarakteridagi farqlargina emas, balki rivojlanishdagi parallelliklar ham topildi. Girkod draxmalarining (gibrid namunasi asosida) chiqarilishining oldingi sanalari keltirilgan. Girkod draxmasi (gibrid namunasi asosida) chiqarilishining oldingi sanalari keltirilgan. So'g'dning eng kichik nominallarining alohida roli ta'kidlangan va So'g'dda birinchi kumush tangalarning paydo bo'lishining xronologik asoslari taklif qilingan. So'g'dda mis tangalar paydo bo'lishining xronologik chegarasi aniqlanadi. Girkod seriyali tangalarning rivojlanish modeli ishlab chiqilgan. So'g'd va Choch tangalarining boshqa seriyalari bo'yicha ham pul munosabatlarining rivojlanish modellari qisman tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: So'g'd, Girkod, pul munosabatlari, tangalar, zarb qilish, ellinistik prototiplar, mis, kumush, nominallar, draxmalar, duragay namunalar.

Введение

Древнейшими согдийским чеканами являются монеты Южного Согда по типу драхм Александра. Появление первых монет в Западном Согде играет особую роль в понимании процесса формирования и развития здесь денежных отношений. Сложность проблемы в силу определенных причин заключается в малочисленности материалов по начальному этапу возникновения денежных отношений и появления первых монет. Так, на сегодня известно 17/18 подражаний монетам Александра, как имеющих данные о месте находки их в Согде, так и из музейных коллекций, которые формировались из числа местных находок, а также из зарубежных музеев, куда монеты, скорее всего, попали из Средней Азии.

Процесс возникновения и развития денежных отношений в Согде, а в Западном Согде, в частности, имеет свои особенности. Отличительные черты развития чеканов Согда имеет как множество общих особенностей, так и существенных отличий. Соответственно модели этих чеканов имеют как ряд общих схожих черт, так и свои особенности. Наша задача разработать модель развития серии монет Гиркода и провести сравнительный анализ с другими моделями развития денежных отношений в Согде.

Из истории изучения монет Гиркода

Особое значение в датировке серии монет Гиркода опубликованный Е.В. Зеймалем гибридный экземпляр монеты Гиркода. На лицевой стороне этой монеты изображен портрет Гиркода, а на оборотной стороне фигура сидящего Зевса, как на подражаниях драхам Александра [Зеймаль, 1983; 1983 а]. Таким образом, западно-согдийские монеты Гиркода с сидящим Зевсом происходят из серии подражаний драхам Александра. Подражания драхам Александра – очень кратковременный выпуск, гибридные монеты Гиркода обращались параллельно с подражаниями монетам Александра. Причем, как показал анализ иконографии,

оборотная сторона гибридного экземпляра из Британского музея близка самым ранним типам подражаний драхмам Александра.

На какое-то время в чеканке гибридных монет Гиркода, был перерыв. Сколько он длился по имеющимся сегодня материалам сказать трудно. Судя по легенде самостоятельных двух типов, этот перерыв был не долгим. После этого перерыва монеты с портретом Гиркода чеканятся уже двух видов. Причем это уже полностью самостоятельно сформированные типы, поскольку прототипов для этих двух линий монет Гиркода нет. Этого короткого перерыва хватило для выработки самостоятельных двух типов.

Метод исследования заключается в анализе литературы, критическом анализе литературы, анализе собранного материала для, создании классификации монет, поиске аналогий по легенда монет, поиске и анализе аналогий иконографии.

Датировка. Анализ исследуемого материала

До сих пор остро стоит вопрос датировки серии монет Гиркода. Относительно датировки серии монет этой серии есть разногласия. Так, В.М. Массон считает, что датировка монет группы Гиркода не может быть раньше середины I в. до н.э. «по эпиграфическим признакам» [Массон, 1955. С.43]. Е.В. Зеймаль на основании этой фразы, приведенной В.М. Массоном, также предлагает начало чеканки монет Гиркода датировать временем не раньше середины I в. до н.э. Но конкретной расшифровки этих «эпиграфических признаков» никем не приведено.

Однако, учитывая гибридный экземпляр монеты Гиркода, который происходит от подражаний драхмам Александра, начало чеканки серии монет Гиркода следует датировать гораздо более ранним временем. Подражания монетам Александра явились самыми ранними монетными чеканами в Согде. Эта линия развития монет по типу Александра прослежена по монетам Южного Согда. На наш взгляд подражания монетам Александра должны датироваться концом IV – началом III в. до н.э. Ведь именно в это время – в период завоевания Александром Согда здесь произошло знакомство с монетами Александра, а не почти на триста лет позже. Если так, то и монеты Гибридного Гиркода тоже раннего времени, предположительно, конца IV – начала III в. до н.э. или начала III в. до н.э. Если говорить об эпиграфике, то нужно учесть тот факт, что надписи на монетах Гиркода греческие и выполнены они без ошибки, без каких-либо искажений. Еще один аргумент в пользу ранней даты чекана монет серии Гиркода можно привести по серии подражаний тетрадрахмам Евтидема. Тем более, что место чекана обеих серий монет – это одна историческая область – Западный (Бухарский) Согд. В Западном Согде чеканится серия подражаний тетрадрахмам Евтидема, которая лучше изучена, чем серия монет Гиркода и поэтому большое значение имеют данные их сравнительного анализа. На грань III – II вв. до н.э. приходится искажения греческих легенд на монетах по типу тетрадрахм Евтидема. Тогда начало чеканки серии монет Гиркода двух самостоятельных линий также можно датировать III – II вв. до н.э. А монеты Гиркода гибридного типа более ранние – конца IV – начала III вв. до н.э. или начала III в. до н.э.

В Южном Согде линия развития монет по типу драхм Александра прослежена практически до первых веков н.э. Чеканка серии монет Гиркода длилась до IV в.н.э.

Продолжением серии подражаний монетам Александра были монеты с изображением Геракла и Зевса. На монетах с изображением Геракла и Зевса появились уже согдийские знаки. Долго до публикации Китабского обота не было промежуточного звена, которое показало бы связь серии подражаний Александру и серии монет с Гераклом и Зевсом. Не было связующего звена, переходного типа монет. Таким переходным типом монет оказался Китабский обол [Мусакаева, 2004.С. 212-215]. Значение этой находки очень велико, это не только тип, связавший две серии, но и доказательство того факта, что выпускались подражания не только драхам Александра, но и их фракциям. А если так, то серебро монет этих серий и Китабского обота, в частности, должно быть хорошим. Иначе незачем выпускать фракции драхм.

Если говорить об эпиграфике, то надписи на монетах Гиркода греческие и выполнены без ошибок, и без каких-либо искажений. Принимая во внимание факт того, что серия монет Гиркода и серия монет по типу тетрадрахм Евтидема обе выпускались на одной территории – в Западном Согде, можно утверждать, что хронологические изменения здесь происходили одновременно. Начало искажений греческих легенд в серии монет по типу тетрадрахм Евтидема приходится на грань III – II вв. до н.э. В таком случае, и на монетах серии Гиркода из того же Западного Согда эти процессы должны были происходить в то же время в III – II вв. до н.э. Тем более, что самые ранние образцы монет Гиркода с неискаженными греческими легендами вполне можно относить к III-II вв. до н.э. Монеты Гиркода гибридного типа нужно датировать началом III в. до н.э. или концом IV – началом III вв. до н.э. В недавней публикации Ш. Адылова приводится ранняя датировка монет Гиркода со ссылкой на В.М.Массона о том, что он датировал монеты Гиркода от середины III в. до н.э. до середины I в до н.э. [Адылов, 2024.С.134]. Хотя М.Е. Массон – дату «середина III в до н.э.» не приводит в указанной работе.

Относительно публикации В.М. Массона по поводу начала чеканки монет Гиркода, ясно то, что истоки серии монет Гиркода он возводил к подражаниям драхам Антиоха Iи утверждал, что были«довольно редкие монеты Гиркодас изображением на реверсе головы лошади вправо». Эти монеты предшествуют монетам с изображением протомы скачущей лошади [Массон, 1955. С. 42].Так, В.М. Массон возводит чекан Гиркода к серии подражаний монетам Антиоха I. Если В.М. Массон имел ввиду монету под №13 в приведенной им публикации [Массон, 1955. С. 42], то скорее всего эту монету можно отнести к группе монет Гиркода с конем с выставленными вперед ногами, но не к подражаниям драхам АнтиохаI с конем. Показательно, что на монетах группы Гиркода с конем с выставленными вперед ногами всегда четко просматривается уздечка, тогда как на монетах по типу драхм Антиоха с конем она почти исчезает. Тип коня на этой «довольно редкой монете» сильно искаженный, а на таких сильно искаженных экземплярах монет, чеканенных по типу драхм АнтиохаI, уздечка уже практически не видна. На этом типе «редкой монеты» совершенно четко представлен сильно искаженный конь с уздечкой и выставленными вперед ногами. Так, остается пока один прототип для серии монет Гиркода – гибридный экземпляр с сидящим Зевсом.

Исходным образцом для серии монет Гиркода обеих групп остается пока гибридный экземпляр монеты Гиркода с сидящим Зевсом на оборотной стороне из Британского музея,

датированный также началом III в. до н.э. или рубежом IV– III вв. до н.э. Далее в чеканке серии монет Гиркода был перерыв, поскольку других экземпляров, которые показывали бы развитие гибридных монет Гиркода и их переход к чекану Гиркода с воином или к чекану Гиркода с конем с выставленными вперед ногами нет. Сколько длился этот перерыв, неизвестно. Но после него появляются две линии развития монет Гиркода с конем с выставленными вперед ногами и монет Гиркода с воином.

Появление этих двух линий происходит, вероятно, параллельно. Об этом свидетельствуют лицевые стороны монет, на которых представлен портрет Гиркода не отличающийся по хронологическим признакам, т.е. портреты этих линий на начальной стадии их выпусков не отличаются. Этот факт говорит о параллельном чекане, т.е. о работе двух монетных дворов в пределах Бухарского Согда. Один из них мог находиться на Варахше, т.к. основная масса относительно ранних, но уже с искаженным изображением монет Гиркода с воином была найдена именно там. Тот факт, что изображение воина с признаками зороастрийского культа – пламя из его плеч и небольшой алтарик-плошка с пламенем на вершине шеста сочетаются с неискаженной греческой легендой, говорит об отсутствии прототипа. Скорее всего – это полностью здесь, в Западном Согде, выработанный иконографический тип монет Гиркода. Группа монет Гиркода с конем с выставленными вперед ногами не столь долговременная, как группа монет Гиркода с воином, любопытно, что она не демонстрирует искажений легенд и портрета. Но очень быстро в ней происходит замена портрета и легенды. Портрет Гиркода заменяется портретом нового правителя и появляется уже согдийская легенда. Легенда согдийская гласит «Артава – знатный в Гаве» (чтение В.А. Лившица). Это свидетельствует о том, что этот новый правитель чеканил монеты в Гаве с титулом «знатный». Гава Согдийская известна уже в Авесте, обозначает часть Согда. Новый правитель имел точечную диадему и его изображения напоминают портреты парфянских царей. Вторая линия монет Гиркода с воином имеет более длительный период чеканки и доживает до IV в. Монеты первой линии с конем с выставленными вперед ногами обращаются, судя по иконографии, в I в. до н.э. или в первом в.н.э.

Легенда

Проведенный типологический анализ монет Гиркода с воином с пламенем из плеч, его ранних типов позволил предположить наличие иного первого знака в легенде не «Α/Ο», как читали ранее, а – «Φ» Теперь легенда должна звучать иначе: «ΦΡΔΝΘΡΟΥ ΜΑΚΑΡΟΥ». Для селевкидского времени Э. Бикерман отмечает т.н. феодальных вождей, предводителей отрядов кочевников, именуемых «фратедара» – «хранители священного огня». При Селевкидах, по данным исследователя, они выпускали даже свою монету. Отдельные святилища в Азии представляли собой в то же время населенные пункты, управлявшиеся жрецами. Вокруг храмов возникали населенные пункты, «трансформировавшиеся царями в города» [Бикерман, 1985.С.160-161]. Эпитеты царей, властителей носили боги Сирии и Лидии [Бикерман, 1985. С. 161]. В Апамейской сатрапии в центре Сирии в Байтокайке доходами с имущества, принадлежавшего храму, распоряжался не царский чиновник, а жрец, причем назначался он не правительством, а самим богом [Бикерман, 1985. С. 162]. В период греческого владычества Вавилон пришел в полный упадок. Селевк опустошил Вавилон. По словам Павсания, в

древнем городе остались только ученые «халдеи» вокруг храма Бела, вавилоняне, куфии и люди из Борсиппы [Бикерман, 1985. С. 164].

Близкий по смыслу титул отмечен М.А. Дандамаевым и В.Г. Лукониным для ахеменидского времени (V – IV вв. до н. э.). Наместник округа, более мелкого в административном делении, чем сатрапия, носил персидский титул «фратарак» (FRATARAKA). Он осуществлял судебную и административную власть и подчинялся сатрапу. Отдельные храмы, «храмовые общины» чеканили собственную монету [Дандамаев, Луконин, 1980. С.115].

Из чего следует, что титул «фратарак» (V – IV вв. до н.э.) и «фратедар» (III в. до н.э.) передают государственную должность наместника небольших округов, подчиненных сатрапу. В их руках была сосредоточена военная, судебная власть, они являлись одновременно и жрецами – хранителями священного огня, т. е. осуществляли и духовное управление.

Вероятно, близкий титул представлен и на монетах Гиркода «ФРДНΘΡΟΥ» – «фрдетр». Слово имеет иранскую основу, корнями уходящую в ахеменидское время, но переданное греческими буквами в Родительном падеже. Сам персонаж, изображенный на монетах Гиркода первой группы, соответствует этому титулу – это воин, из его плеч вьется пламя, в руках шест с алтарем огня на вершине. Это мог быть образ обожествлённого правителя или божество. Существовал еще древне персидский титул, означающий повелитель. В ахеменидское время распорядитель царского хозяйства, затем в эпоху Сасанидов (подавивших самостоятельность отдельных владений) – это первый министр государства. «Бузург-фрамадар» играл ведущую роль в государстве Сасанидов [Луконин, 1969. С. 8]. Таким образом, на монетах Гиркода обозначен титул, передающий государственную должность чиновника, сосредоточившего в своих руках административную, духовную, военную власть.

Об этом свидетельствуют детали изображения: пламя из плеч воина, пламя на алтарике на шесте передают символы зороастризма. На плечах воина круглые сосуды (?) из которых вьется высокое пламя. В его правой руке шест к его верху прикреплен небольшой горизонтальный полочка, на которой стоит алтарик в виде широкой плоской площадки, над которой вьется пламя.

Персонаж одет в мускульную кирасу, имеет горит, подвешенный с левой стороны к поясу. Над горитом просматриваются две параллельные друг другу полосы – верхняя часть лука со спущенной тетивой или стрелы??? За горитом вниз свисают такие же две параллельные друг другу линии, возможно передающие изображение петли или лука со спущенной тетивой на концах этих линий, просматриваются закругления в виде шариков. Изображение петли просматривается на горитах на стеле из Черновки и пластины из Сахновки [Черненко, 1981. Рис. 5, 1-2; Рис.19 С. 53].

С правого бока к правой ноге прикреплен длинный меч от уровня пояса до ступни. На уровне колена и чуть выше просматривается широкая петля, внутри которой меч, эта петля осуществляет крепление меча к ноге. Рукоять меча с шарообразным навершием, нижняя часть рукояти с перекрестием. Крепление на уровне колена петлеобразное, вероятно и рукоять крепилась к поясу (?). Острие меча почти достигает ступни ноги. Крепился ли меч к ноге ниже колена, сказать сложно, эта деталь не просматривается. Но ниже колена на ноге виден выступ,

возможно, это и есть третье крепление меча воина, необходимое воину, т.к. в правой руке его шест с племенем на вершине.

Рис.1. Монета Гиркода

Поперек ступни правой ноги четко виден предмет, прикрепленный горизонтально по отношению к ступне, назначение его не ясно. Шест вверх с небольшой перекладиной, на которой укрепена небольшая площадка-алтарик из которого вьется пламя. Воин держит шест с пламенем близко к верхней перекладине, поэтому меч крепится к поясу и к правой ноге. Нижняя часть шеста из трех или четырех деталей, имеющих неровные очертания. Левая рука персонажа у основания горита. Над головой плоская шапочка (?), а волосы собраны в пучок. Таким образом перед нами образ хорошо вооруженного воина из плеч которого вьется пламя и в руках шест с небольшим алтариком с пламенем. Однозначно, что воин связан с зороастрийской религией. Таким образом легенда и изображение воина на оборотной стороне монет Гиркода изображают божество или обожествленного правителя, сосредоточившего в своих руках административную, духовную и военную власть.

Заключение

Серия монет Гиркода, начавшаяся от гибридных монет Гиркода по типу драхм Александра, продолженная монетами Гиркода с воином с пламенем из плеч и Гиркодом с конем с выставленными вперед ногами, имеет множество общих черт развития с другими подражательными чеканами Согда (см. Табл.№1). Однако существенные отличия в том, что тип монет Гиркода выпущенных после прерывного периода (после гибридных монет) с неискаженными греческими легендами был выработан самостоятельно и прототипов нет. Общие черты следующие. Длительность развития (в течение нескольких столетий) первых древнейших подражательных чеканов – одна из характерных черт развития денежных отношений Согда. Причем, портрет правителя на лицевой стороне монет остается тот же на

протяжении столетий. Вторая черта – появление фракций подражательных чеканов из хорошего серебра. Для серии Гиркода фракции отсутствуют. Но наблюдается общая для всех подражаний третья характерная черта – это уменьшение веса и размеров монет к концу развития серии. Четвертая черта – искажения изображений на обеих сторонах монеты, деградация знаков легенды. Отличия в том, до какой стадии доходит процесс искажения изображений и деградация легенд, появляются ли вместо греческих согдийские знаки письма. В серии подражаний драхмам Гиркода с воином нет перехода от греческих к согдийским знакам, но они есть во второй линии развития монет по типу драхм Гиркода с конем с выставленными вперед ногами. Есть серии, где происходит полное искажение изображений, параллельно с этими изменениями происходят искажения в написании легенд. Когда дальнейшие искажения невозможны, предельны, тогда появляются подражания второго поколения с изменением изображений, часто с заменой портрета. Есть серии подражательных чеканов, когда на стадии предельных этапов искажений изображений появляются не один, а несколько (от 2 – до 4) параллельных подражательных чеканов второго поколения. Есть такой тип развития подражательных чеканов, который заканчивается мельчайшими по весу и диаметру монетами. Они больше не трансформируются в подражания монетам второго поколения, что в отдельных случаях связано с изменением политической обстановки.

Находки монет последних лет позволяют предположить наличие на самых ранних этапах развития подражательных чеканов монет из хорошего серебра, но грань перехода от серебра к субератным выпускам пока не установлена.

В целом наблюдается такая картина развития древнейших первых чеканов Согда: монеты, чеканенные по типу эллинистических драхм, в течение своего развития теряют вес. На последнем этапе развития серии они параллельно с потерей веса, увеличиваются количественно. Такие процессы свидетельствуют о интенсивности развития торговых сделок, о развитии торговли. Это засвидетельствовано для серии монет по типу драхм Александра, для серии монет Гиркода, для серии монет с лучником и монет по типу драхм Антиоха. Так, граница исчезновения мелких чеканов из серебра и субератных монет, является временем перехода на медный чекан. Это грань появления медных денег, время более интенсивного, широкого развития внутренней торговли локальных согдийских княжеств. Или, как было в серии по типу драхм Антиоха, мелкий чекан переходит не в медные, а в самостоятельные чеканы из серебра.

1. Денежное обращение Согда основано на серебре и предназначено было с самого появления для международной торговли. Первые монеты Согда представляют собой подражания эллинистическим прототипам тех монет, которые были известны здесь в момент появления, зарождения собственных денежных отношений (монеты Александра, монеты Антиоха I и Антиоха II, монеты Евтидема).

2. В Западном Согде крупные тетрадрахмы Евтидема, передающие согласно его портретам, возраст Евтидема в пределах 50-60 лет, но эти выпуски из хорошего серебра отличаются слегка пониженным стандартом и участвуют в международной торговле.

3. На короткий промежуток времени в Западном Согде появляются так называемые гибридные экземпляры, когда одна из сторон представляет собой эллинистический прототип, а другая сторона передает свой самостоятельный тип.

4. Отмечено участие в международной торговле монет Западного и Восточного Согда по типу эллинистических прототипов из хорошего серебра разных номиналов от подражаний тетрадрахмам, и подражаний тетрадрахмам весом в драхму, до подражаний драхмам, подражаний оболам, гемиоболам.

5. Трансформация чеканов происходит по схеме, близкой всем ранне согдийским моделям развития: деградация типов, потеря веса – измельчение размеров монетных кружков до мелких и мельчайших.

6. В конце развития серии согдийских чеканов появляются либо субератные, либо наименьшего размера монетки, когда понижение веса уже практически невозможно.

7. Период появления мельчайших номиналов или переход их в субератные выпуски связан появлением на их основе медных выпусков, свидетельствующих об интенсивных торговых операциях внутри княжеств. Это локальные чеканы отдельных владений Согда.

8. Часть мелких серебряных чеканов участвует в международной торговле, о чем свидетельствуют их находки, отмеченные далеко от границ Согда.

9. Монеты с после гибридными типами из хорошего серебра достоинством, близким к драхмам, также известны как виды монет, участвовавших в международной торговле.

10. Однако, есть варианты того, как наряду с субератными и мельчайшими выпусками монет в Согде возникают самостоятельные чеканы, чеканы второго поколения. Эти процессы наблюдается не только по развитию мелких серебряных монет, но и по крупным чисто серебряным выпускам. Эти крупные серебряные номиналы (серебряные статеры) участвуют уже во внешней, международной торговле.

Литература:

1. Allotte dela Fuye. Monnaies incertaines de la Soqldiane et des contree voisines // Revue Numismatique, tome XIV, Paris ,1910. P. 281-333.
2. Allotte de la Fuye. Monnaies incertaines de la Sogdiane et des contrees voisines // Revue Numismatique. Serie-4 tome vinqthvi time. Paris. 1925.
3. Э. Бикерман. Государство Селевкидов. М.: Главная редакция восточной литературы.1985. – 264 с.
4. Б.Г. Гафуров. История таджикского народа в кратком изложении. Том I, 1952. М.: Государственное издательство политической литературы. – 544с.
5. М.А. Дандамаев., В.Г. Луконин Культура и экономика древнего Ирана. М.:ГРВЛ. 1980. – 416 с.
6. Droin E. Monnaies de deux nouveaux rois de la Sogdiane // RN.3e sér. t. XII. 1894. p. 174-182.
7. Drouin. Une Medaille a Legende semitique D'un-Roi de la Sogdiane. Paris,1893.
8. Зеймаль Е.В. Древние монеты Таджикистана. Душанбе: Дониш, 1983. – 344 с.
9. Зеймаль Е.В. Начальный этап денежного обращения древней Трансоксианы. // Средняя Азия, Кавказ и зарубежный Восток в древности. М.: ГРВЛ. 1983а. С. 61-80.
10. Lassen C. Indischen Altertumskunde, vol. 2, Bonn, 1849.

11. В.Г. Луконин. Культура сасанидского Ирана. Иран в III—V вв. Очерки по истории культуры М:ГРВЛ «Наука», 1969. – 217с. +21 табл.
12. Массон В.М. Денежное хозяйство древней Средней Азии по нумизматическим данным. ВДИ № (52) М.1955.С. 37-47.
13. Мусакаева А.А. Древнебухарский чекан Согдианы. Древняя и средневековая культура Бухарского оазиса. – Материалы конференции по результатам совместных Узбекско-Итальянских исследований в археологии и востоковедении. Бухара 26 – 27 сентября 2003г. Самарканд– Рим. 2006. С.18-24.
14. Мусакаева А.А. Подражание драхме Александра Македонского из Китаба / Transoxiana. История и культура. Академику Ртвеладзе Э.В. в честь 60-летия – коллеги и ученики. Издательство «Р.Элинина» Институт Открытое Общество Узбекистана. Москва, Т., 2004. С.212-215.
15. Мусакаева А.А. Становление и динамика развитияденежных отношений в Западном Согде в эпоху античности и раннего средневековья Туранские монеты. Часть 2.Т., 2014.– 352 с.
16. Мусакаева А.А. К вопросу о начальном этапе денежных отношений в Согде // История материальной культуры Узбекистана. Выпуск 40. Самарканд: 2018 (19). С.115 – 133.
17. Мусакаева А.А. Подражание монетам Евтидема весом в драхму из Бухарского Согда // AmerikanJournalofmultidisciplinarybulletin2 (5), P.1-10
18. Наймарк А.И. О причинах появления подражаний эллинистическим монетам в Согдиане // ВДИ, № 1, 2008.С. 55-70.
19. Омельченко А. Подражание драхме с типом Александра Македонского из Южного Согда // Нумизматика Центральной Азии. Выпуск V. Т. 2001. С.14 -16.
20. Ртвеладзе Э.В. Древние и раннесредневековые монеты историко-культурных областей Узбекистана. Т. I. Ташкент, 2002. –304с.
21. E.V. Rtveladze, Gérard Fussman. La circulation monétaire au Nord de 'Oxus à l'époquégrécobactrienne. In: Revue numismatique, 6e série - Tome 26, année1984 pp. 61-76.
22. Тревер К.В. История народовУзбекистана. ТомI. Т.: 1950. – 107 с.
23. Черненко Е.В. Скифские лучники. Киев. "Науковадумка". 1981. – 265 с.

References

1. Allotte de la Fuye. Monnaiesincertaines de la Soqdiene et des contreevoisines // Revue Numismatique, tome XIV, Paris ,1910. P. 281-333.
2. Allotte de la Fuye. Monnaiesincertaines de la Sogdiane et des contreesvoisines // Revue Numismatique. Serie-4 tome vinqthvitime. Paris. 1925.
3. B.G. Gafurov. *Istoriyatadzhikskogonaroda v kratkomizlozhenii*. Tom I, 1952. – 544 p.Russian.
4. DroinE. Monnaies de deux nouveaux rois de la Sogdiane // RN.3e sér. t. XII. 1894. p. 174-182.
5. Drouin. Une Medaille a LegendesemitiqueD'un-Roi de la Sogdiane. Paris,1893.
6. Zeymal' Ye.V. *DrevniyemoneyTadzhikistana*. [Ancient coins of Tajikistan]Dushanbe: Donish, 1983. – 344 p.Russian.
7. Zeymal' Ye.V. *Nachal'nyyetapdenezhnogoobrashcheniyadrevneyTransoksiany*. // *SrednyayaAziya, Kavkaz izarubezhnyy Vostok v drevnosti*. [The initial stage of monetary circulation in ancient Transoxiana. // Central Asia, the Caucasus and the foreign East in ancient times]. M.: GRVL. 1983 a. P. 61-80.Russian.

8. Lassen C. Indischen Altertumskunde, vol. 2, Bonn, 1849.
9. Masson V.M. *Denezhnoy ekhozyaystvo drevney Sredney Azii po numizmaticheskim dannym // Vestnik drevney istorii*. [Monetary economy of ancient Central Asia according to numismatic data //Herald of Ancient History]№ (52) M.1955.P. 37-47.Russian.
10. Musakayeva A.A. *Drevnebukharskiy chekan Sogdiany. Drevnyaya I srednevekovaya kul'tura Bukharskogo oazisa //Materialy konferentsii po rezul'tatam sovmestnykh Uzbeksko-Ital'yanskikh issledovaniy v arkheologii I vostokovedenii*. Bukhara 26 – 27 sentyabrya 2003g. [Ancient Bukharan coinage of Sogdiana. Ancient and medieval culture of the Bukhara oasis. – Conference materials on the results of joint Uzbek-Italian research in archeology and oriental studies. Bukhara September 26 – 27, 2003] Rome-Samarkand. 2006.P.18-24.Russian.
11. Musakayeva A.A. *Podrazhaniye drakhme Aleksandra Makedonskogo iz Kitaba // Transoxiana. Istoriya I kul'tura. Akademik uRtveladze E.V. v chest' 60-letiya – kollegi I ucheniki*. [Imitation of the drachma of Alexander the Great from Kitab / Transoxiana. History and culture. Academician Rtveladze E.V. in honor of the 60th anniversary - colleagues and students.] Izdatel'stvo «R. Elinina» Institut Otkrytoye Obshchestvo Uzbekistana]. Moskva, T., 2004. P.212-215.Russian.
12. Musakayeva A.A. *Stanovleniye I dinamika razvitiya denezhnykh otnosheniy v Zapadnom Sogde v epokhu antichnost I iranego srednevekov'ya. Turanskiye monety*. [Formation and dynamics of development of monetary relations in Western Sogd in the era of antiquity and the early Middle Ages Turanian coins]. Chast' 2.T., 2014.– 352 p. Russian.
13. Musakayeva A.A. *K voprosu o nachal'nom etape denezhnykh otnosheniy v Sogde// Istoriya material'noy kul'tury Uzbekistana*. [On the issue of the initial stage of monetary relations in Sogd // History of material culture of Uzbekistan] Vypusk 40. Samarkand: 2018 (19). P.115 – 133.Russian.
14. Naymark A.I. *O prichinakh poyavleniya podrazhaniy ellinisticheskimi monetami v Sogdiane// Vestnik drevney istorii*. [On the reasons for the appearance of imitations of Hellenistic coins in Sogdiana//Herald of Ancient History], № 1, 2008.P. 55-70.Russian.
15. Omel'chenko A. *Podrazhaniyedrachhme s tipom Aleksandra Makedonskogo iz YuzhnogoSogda// Numizmatika Tsentral'noy Azii* [Imitation of drachma with the type of Alexander the Great from Southern Sogd // Numismatics of Central Asia.] Vypusk V. T. 2001. S.14 -16.Russian.
16. Rtveladze E.V. *Drevniye iranoe srednevekovyye monet yistoriko-kul'turnykh oblastey Uzbekistana* [Ancient and early medieval coins of historical and cultural regions of Uzbekistan]. T. I. Tashkent, 2002. –304p. Russian.
17. Trever K.V. *Istoriya narodov Uzbekistana*. [History of the peoples of Uzbekistan]. Tom I. T.: 1950. – 107 p.Russian.
18. Chernenko YE.V. *Skifs' kiluchnyky*. [Scythian archers.] Kyyiv: «Naukova dumka». 1981. – 265p. Russian.

Таблица №1

Azamov Doniyor Shuxratovich

Legal intern at «Jomboy-Himoya» Law Firm

dazamov1985@gmail.com

Published under peer review:

Doctor of Science in Philosophy, Professor

Turaev Bakhtiyor Omanovich

Received 12th May 2025, Accepted 26th May 2025, Online 30th June 2025

ADDICTION TO DESTRUCTIVE SOCIAL MEDIA AMONG YOUTH AS A RISK FACTOR FOR RADICALIZATION «SYNERGETIC APPROACH»

Abstract. The aim of the present article is to conduct a socio-psychological analysis of the radicalization process among youth through the irrational use of social media platforms. The paper explores the role of destructive social networks in the lives of modern young people, addresses the issue of "clip thinking" in the perception of digital content, and analyzes the characteristics of the radicalization process influenced by modern social media.

It is noted that certain social networks contribute to the formation of a distorted worldview among youth, which ultimately leads to a loss of self-identity and a growing sense of uncertainty. Extremism and radicalization are considered not only as threats but also as mechanisms for coping with uncertainty in the contemporary world.

Keywords: youth, radicalism, extremism, destructive social network, cyberbullying, recruitment, addiction, internet, virtual environment, bifurcation, clip thinking.

YOSHLAR ORASIDA DESTRUKTIV IJTIMOY TARMOQLARGA BO'LGAN QARAMLIK RADIKALIZM XAVFINING OMILI SIFATIDA (SINERGETIK YONDASHUV)

Annotatsiya. Ushbu maqolaning maqsadi ijtimoiy tarmoqlardan noratsional foydalanish orqali yoshlarning radikallashuv jarayonini ijtimoiy-psixologik tahlil qilishdan iboratdir. Maqolada buzg'unchi ijtimoiy tarmoqlarning zamonaviy yoshlar hayotidagi o'ri ko'rib chiqiladi. Internet makonini idrok etishda "klip" ong muammosi, shuningdek zamonaviy ijtimoiy tarmoqlar ta'sirida radikallashuv jarayonining xususiyatlari ham tahlil qilinadi.

Ayrim ijtimoiy tarmoqlar yoshlar o'rtasida dunyoning buzilgan tasvirini shakllantirishga yordam beradi, bu esa pirovardida o'z-o'zini identifikatsiya qilish tuyg'usining yo'qolishiga va noaniqlik tushunchasini paydo bo'lishiga yordam beradi. Bugungi kunda "ekstremizm" va "radikallashuv" tahdid omillari hamda zamonaviy dunyoda noaniqlikni yengish yo'li sifatida qaralmoqda.

Tayavch so'zlar: yoshlar, radikalizm, ekstremizm, buzg'unchi ijtimoiy tarmoq, kiberbulling, yollash, giyohvandlik, internet, virtual muhit, bifurkatsiya, entropiya, klip ong.

ЗАВИСИМОСТЬ ОТ ДЕСТРУКТИВНЫХ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ МОЛОДЕЖИ КАК ФАКТОР УГРОЗ РАДИКАЛИЗМА (СИНЕРГЕТИЧЕСКИЙ ПОДХОД)

Аннотация. Цель настоящей статьи заключается в социально-психологическом анализе процесса радикализации молодежи посредством нерационального использования социальных сетей. В статье рассматривается роль деструктивных социальных сетей в жизни современной молодежи, затрагивается проблема «клипового» сознания при восприятии интернет-пространства, а также

анализируются особенности процесса радикализации посредством воздействия современных социальных сетей.

Отмечается, что некоторые социальные сети способствуют тому, что у молодежи формируется искаженная картина мира, что, в конечном итоге, способствует потере чувства самоидентификации и возникновению неопределенности. Экстремизм и радикализация рассматриваются как факторы угроз, а также способ преодоления неопределенности в современном мире.

Ключевые слова: молодежь, радикализм, экстремизм, деструктивная социальная сеть, кибербуллинг, вербовка, зависимость, интернет, виртуальная среда, бифуркация, энтропия, клиповое сознание.

Введение (Introduction)

Последние десятилетия ознаменовались бурным ростом научных и технологических прогрессов, среди которых стоит отметить популяризацию социальных сетей, его широкий охват различного слоя населения, в основном молодёжную среду.

Наряду с положительными аспектами, есть и ряд значимых негативных последствий, которые могут оказывать на психологическое и физическое здоровье молодого поколения. В этой статье автор постарается раскрыть деструктивную социальную сеть как «угрозу для молодежи».

И так, рассмотрим ряд факторов, которые при различных истечениях обстоятельств могут вызвать негативные последствия социальных сетей при их неправильном использовании. В частности, усталость от информационного шума, ложные представления о реальности, и вытекающие из этого психоэмоциональным состоянием и физическим здоровьем.

Целенаправленная и систематическая атака ложными порой необоснованными информацией на подсознание молодежи, равноценно угрозе будущего всего общества и всей страны в целом, так как именно на молодёжь возлагается в будущем роль определить политический, экономический и социальный курс государства.

Следует помнить, что бессмысленное и необдуманное использование социальных сетей отрицательно влияют на молодёжь, и их использование должно быть осмысленным и контролируемым. Важно научить молодёжь принимать адекватные и правильные решения в их использовании, обращать внимание на потенциальные риски и угрозы, такие как подсознательное влияние, кибербуллинг, киберпреступность, влияние комментариев и контентов, и т.д.

На сегодняшний день остаётся актуальной проблемы зависимость от социальных сетей, поэтому необходимо искать пути её решения. Отдельные социологи характеризуют это явление как «бомбу замедленного действия» в социальной сфере.

Социальные сети являются отображением всех проблем современного мира. Они оказывают как положительный, так и отрицательный эффект.

Анализ литературы по изучаемой теме (Literature review)

Проблема влияния деструктивных социальных сетей на сознание молодёжи привлекает всё большее внимание исследователей в контексте усиления процессов дальнейшей

радикализации. В ряде научных трудов, которые описаны в данной научной статье (Тихонова А.Д., 2018; Kuzmina O., Korniltseva E. 2017) подчёркивается, что виртуальные платформы могут стать инструментом манипуляции сознания подрастающего поколения, особенно у молодёжи, находящихся в состоянии идентификационного поиска.

Исследования в области цифровой зависимости показывают, что чрезмерное пребывание в деструктивных онлайн-средах связано с усилением тревожности, социальной изоляции и восприимчивости к радикальным идеологиям. Особенно уязвимыми оказываются молодые люди с неустойчивой самооценкой и отсутствием критического мышления (Посохова С.Т. и Рохина Е.В. 2009).

В то же время, в научной литературе постепенно формируется понимание радикализма как самоорганизующейся сложной системы (Хакен, 1985; Егорова, 2017), что позволяет применить синергетическую методологию для анализа данного явления. Синергетика рассматривает радикализацию не как линейный процесс, а как результат нестабильных взаимодействий множества факторов - в том числе медиа-влияний, социальных триггеров и индивидуальных психосоциальных особенностей.

Таким образом, существующая литература демонстрирует необходимость междисциплинарного подхода к изучению зависимости от деструктивных социальных сетей и её роли в механизмах радикализации. Синергетический подход позволяет рассматривать эти процессы в их нелинейности, сложности и саморазвивающейся динамике.

Методология исследования (Research Methodology)

Данное исследование опирается на междисциплинарный подход, объединяющий методы социологии, психологии, киберсоциальной аналитики и синергетики. Целью является выявление взаимосвязи между уровнем зависимости молодёжи от деструктивных социальных сетей и их восприимчивостью к радикальным идеологиям, а также моделирование этих процессов как сложной системы самоорганизации.

Анализ и результаты (Analysis and results)

На основе синергетического подхода изучения исследуемой темы было установлено, что информационное воздействие в социальных сетях может выступать в роли т.н. “триггера”, запускающего фазовый переход - переход молодого человека от критического мышления к некритическому принятию радикальной идеологии и идей.

Особенно высокий уровень деструктивности зафиксирован в контенте, распространяемом через такие социальные сети как «Instagram», «Telegram», «Facebook», «Tik-Tok» и «You Tube», а также в видеороликах, имитирующих героизм насилия и восстания.

Молодёжь часто не способна отличить психологическое программирование от свободного мнения, что усиливает их восприимчивость к радикальным нарративам.

Зависимость от деструктивных социальных сетей выступает не просто как следствие цифровизации и глобализации, но как ключевой фактор усиления радикализации среди молодёжи.

Синергетический подход анализа отмечается, что радикализация - это не одномоментный акт, а динамичный-поэтапный процесс, происходящий при взаимодействии множества факторов (информационного, психологического, социального).

Для предотвращения этого процесса необходим комплексный подход: цифровая гигиена, критическое медиаобразование, поддержка офлайн-социальных связей и ряд других мер.

Вкратце рассмотрим положительные моменты социальных сетей:

- коммуникация с друзьями, родными и близкими, с которыми в силу каких-то причин невозможно увидеться;

- поиск полезной информации;

- возможность выполнять работу удаленно (на расстоянии);

- изучение иностранных языков и других предметов;

- заказ товаров и услуг на дом.

Но есть и другая сторона этого явления, в нашем случае - это отрицательный эффект, который при различных обстоятельствах может стать причиной радикализации пользователя, либо негативно повлиять на его психологию и здоровье. Это частое времяпрепровождение в социальных сетях в ущерб реальной жизни, вследствие чего возникает психологическая зависимость от социальных сетей, т.е. своего рода «недуг молодого поколения» [1].

Сегодня среди молодежи наблюдается тенденция увеличения количества проведенных часов в социальных сетях. По утверждению психологов и ряда специалистов данной области, социальные сети зомбируют людей. Сначала люди просто этого не замечают, они испытывают удовольствие от общения и времяпрепровождения в виртуальном мире, но потом перестают замечать, как резко ухудшается их настроение при невозможности зайти в социальную сеть.

Зависимость от социальных сетей носит динамично развивающийся характер. Сначала человек проявляет интерес к различным видам социальных сетей, затем погружается в виртуальную среду и увязает в бесконечных потоках информации, просмотров видео, чтением комментариев, мемов (единиц культурной информации), а иногда даже бездумно просматривает по несколько раз новостную ленту. Затем это действие перерастает в патологическую зависимость.

Специалисты отмечают, что факторы зависимости от социальных сетей могут быть следующими: низкая самооценка, неуверенность в себе, некоторое отрицание себя, отсутствия жизненных позиции, наличия нерешённых проблем, внешне непривлекательность, плохие привычки, введения нездорового образа жизни и др. При этом, в их осознаниях именно социальная сеть предоставляет возможность решить данные проблемы.

В социальных сетях можно открыто или анонимно высказывать своё мнение, а благодаря т.н. «лайкам и классам» у пользователей поднимается «виртуальная» самооценка. Люди, страдающие от одиночества, плохих привычек, обделенные любовью родных и близких, имеющие комплекс «неполноценности», недовольные своей личной жизнью и внешностью, являются потенциальными заложниками «виртуального» мира [2; С.447-454.].

В большинстве случаев, это категория «фантазеров или жаждущих животрепещущих ощущений». Психологи классифицируют таких людей как психически неустойчивых. У них

обнаруживаются хроническое расстройство сна, сухость глаз и резкое ухудшение настроения при отсутствии возможности выхода в Интернет. Постоянное время препровождение в социальных сетях создает у них повышенный уровень **дофамина** - аналога адреналина и наблюдаются проблемы со здоровьем [3].

Обсуждение, общение в чатах, просмотр картинок и видео - вся характерная для социальной сети атрибутика вызывает своего рода возбуждение, прилив внутренней энергии и выброс эндорфина. Вследствие этого у человека появляется жажда испытывать подобное состояние всё чаще. Теперь интернет и социальные сети для него - это единственный путь и средство для получения т.н. «удовлетворения». Виртуальный потребитель в некоторой степени теряет связь с реальным миром. При этом, дефицит живого общения и физический активной жизни негативно сказывается на состоянии здоровья и психологию, ухудшает работу иммунной системы, нарушает гормональный баланс внутри организма. Также страдают сосуды, нарушается процесс мышления. Всё это способствует развитию серьезных заболеваний у человека [Там же].

Немаловажную опасность социальные сети представляют для подростков, ведь у них ещё не сформирована психика. У них складывается ложное впечатление, что дружбу, любовь, уважение и доверие очень просто получить, а также разрушить. Как показывает нынешняя практика, молодые люди не готовы к реальной жизни, где ко всему нужен обдуманный подход и старание. Они становятся нетерпеливыми, непредсказуемыми, вспыльчивыми, импульсивными и ленивыми. И, что самое страшное, могут под влиянием сильных эмоций совершить какое-либо правонарушение, попасть под различные влияния, а порой совершить попытку «суицида-самоубийства».

Как показывает практика, игра под названием «**Синий кит**», который на определенный период времени стал широко использоваться подростками на территории Российской Федерации, финальной целью игры заключалось доведения пользователя до «суицида», т.е. «самоубийство» [4]. И все это из-за несоответствия между виртуальной, быстро развивающейся жизнью в Интернете, и реальной - размеренной жизнью. При этом, следует отметить, что активными участниками и пользователями данной игры выступала молодёжь.

Отдельные развитые и развивающиеся страны в рамках борьбы с зависимостью от социальных сетей во многих образовательных заведениях, госучреждениях и организациях закрывают либо ограничивают доступ в Интернет (ставят аппараты подавления сигнала либо блокируют популярные для общения социальные сети и сайты). А также применяют систему штрафов и мер наказания, за их использования в рабочее или учебное время.

Правительством Узбекистана было принято специальное постановление «О мерах по упорядочению пользования мобильными телефонами в образовательных учреждениях Республики Узбекистан» - постановление Кабинета Министров №139 от 21.05.2012 г.

Согласно которому, при входе в образовательные учреждения каждый обучающийся, работник, посетитель и другие лица обязаны отключить полностью звук вызова абонента своего телефона (перевести в режим «без звука»).

К студентам, нарушившим требования настоящего Положения, принимаются меры в соответствии с правилами внутреннего распорядка высшего образовательного учреждения.

При нарушении требований любой педагогический работник образовательного учреждения имеет право изъять телефон у обучающегося, оформить докладную записку о факте нарушения настоящего Положения и передать его вместе с телефоном директору (декану) или заместителю директора (декана) образовательного учреждения (факультета) для последующей передачи родителям (лицам, их заменяющим, а в высших образовательных учреждениях – куратору), с предупреждением о факте нарушения.

Каждое нарушение обсуждается комиссией во главе с директором (деканом), образуемой в образовательном учреждении (факультете), при участии классного руководителя (куратора), родителей (лиц, их заменяющих) обучающегося, а также на родительском (студенческом) собрании [5].

В настоящее время запрет на использование гаджетов и телефонов в школах и ВУЗах действует в Азербайджане, Греции, Таджикистане и во Франции. В Канаде вопрос решается на региональном уровне. В Онтарио запрет на использование мобильных телефонов распространяется на все школы, а в Квебеке только на государственные учреждения.

В США все зависит от законодательства штата. В Массачусетсе разрешение дается на уровне руководства учебного заведения, а в Нью-Йорке – решают власти города [6].

На сегодняшний день у молодого поколения имеются две жизни: одна в социальной сети, вторая в реальности. От выбора зависит их будущее, карьера, семейное положение, эмоциональное, психологическое и физическое состояние, а также положение в обществе.

Как показывает статистика, число пользователей всемирной паутины стремительно растет и составляет более 4,6 миллиардов человек, что соответствует 59,5% населения нашей планеты. При этом, социальными сетями пользуются 4,2 млрд. человек или 53,6% (*статистический отчет ООН от 2021 года*).

На сегодняшний день молодежь Узбекистана активно используют такие социальные сети как «Instagram», «Telegram», «Facebook», «Tik-Tok» и «You Tube». При этом, стоит отметить, что минимальный возраст активного пользователя составляет 14 лет, и этот возраст с каждым годом снижается, что должно уже сегодня беспокоить общество и государство в целом.

Различные экстремистские и радикальные группировки, используя возможности доступа широкой аудитории к глобальной сети, используют её для налаживания контактов и последующей вербовкой новых сторонников в свои ряды. Как правило, это несовершеннолетние и молодежь, которым свойственен в их возрасте юношеский максимализм. При этом, деструктивные элементы преподносят свои преступные идеи под маской патриотического или религиозного воспитания, направляя подростков в деструктивное русло радикализма.

При этом, возникает справедливый вопрос, «почему именно посредством сети Интернет радикалы осуществляют пропаганду своих идей и ведут вербовку или так называемый «онлайн-рекрутинг» новых сторонников». Этому есть простое и логическое объяснение: социальные группы виртуальных сетевых сообществ не ограничены пространственными, временными, организационными и технологическими рамками, у них есть возможность общаться круглосуточно, анонимно, с любых географических точек.

Это наглядно демонстрируется в другом примере, происходившая на территории России, где процедура онлайн-рекрутинга радикалов осуществлялась с помощью специально созданного сетевого проекта под названием «Сломай систему». Целью игры являлась подрыв существующей государственной системы.

Данная игра состоит из нескольких этапов, в начале участников просто втягиваются в дискуссию. После проведения многоэтапных вербовочных бесед потенциальному рекруту предлагается выполнить задание, их приучают к насилию как единственному способу решения жизненных проблем. Затем участника обязывают распечатать листовки с радикальной символикой и обклеить ими различные объекты с предоставлением отчетных видеороликов. На следующем этапе они применяют насилия против человека. От уровня к уровню задания усложняются, и на завершающем этапе - рекруты должны отправить видеозаписи о перевернутых автомобилях и разрушенных торговых точках. Именно на данном этапе наступает т.н. «точка бифуркации», т.е. исполнитель, либо исполнители принимают решения и выбирают тот путь, по которому готовы идти дальше, и переходит ту черту **невозврата**, после которого наступает административная либо уголовная ответственность.

В данном случае наглядно продемонстрирована разработанная структура и целая интернет-технология по онлайн-рекрутингу (вербовке) несовершеннолетних в большинстве случаев молодых пользователей в преступные экстремистские и радикальные группировки.

Противодействия данному явлению требуется применение своевременных, конкретных, комплексных, организационно-технических и воспитательных мер.

Анализ данной игры показывает, что она прошла «школу внедрения» и готова для использования на территории других государств, в обществе которого имеются признаки «энтропии», т.е. наличие нерешенных проблем, недовольства населения, нерешительность, неуверенность и неконтролируемость со стороны государственных органов. Данная угроза посильная и по отношению к Республики Узбекистан, так как 9,7 млн. (26,8%) от всего населения является молодежь в возрасте от 14 до 30 лет.

Исследователи С.Посохова и Е.Рохина в своих работах отмечают, что подростки переживают скуку в результате дефицита новых впечатлений, желания испытать положительные эмоции, а также вследствие неудовлетворенности актуальным положением дел (социальной средой, однообразием жизни, её монотонностью, непонимание старшего поколения, возникающими трудностями к которым нужно адекватное решение). Подростки испытывают состояние скуки, так как не знают, как решить проблему незаполненности времени [7], при этом в настоящее время для преодоления скуки подростки чаще всего используют социальные сети [8]. Таким образом, переживание скуки провоцирует поиск новых ощущений, новой информации, за которыми современная молодёжь отправляется в социальные сети, при этом, не обдумывая её различные последствия.

Надо отметить, что под влиянием социальных сетей у молодежи формируется иная картина мира, которая не всегда адекватно отражает реальную действительность. Невозможность воплощения тех или иных идей может привести к нарушению ожиданий, потере чувства самоидентификации и как следствие, появлению неопределенности, что

выгодно для тех, кто занимается вовлечением молодежи в противоправную деятельность. Таким образом, социальные сети превращаются в эффективный инструмент радикализации, чем в последнее время озадачены как ряд европейских стран, так и наша республика [9].

В своей научной работе Тихонова А.Д. [11] отмечает, что в постоянно глобализирующемся и все менее понятном мире одним из результативных защитных механизмов для психики людей является так называемое «**клиповое сознание**», т.е. поверхностность анализа, его селективность [10]. **Клиповость сознания** - набирает обороты при восприятии человеком медиапространства. В ситуации такого восприятия человека интересует не смысл происходящего события, освещенного в социальных медиа, а его оценка как «чужого» или «своего», «нужного» или «ненужного». Преимущества клипового сознания - высокая скорость обработки **ненужной** информации; при этом увеличивается риск попасть под чужое влияние и оказаться жертвой его манипуляции. Тем самым справедливо утверждение о том, что радикализация имеет и психологические истоки, связанные с влиянием современной массовой культуры, разрушающей традиционное общество и устойчивые формы идентификации, и тем самым вытесняя устоявшие - традиционные взгляды [10].

Восприимчивость людей к социальному влиянию в условиях переживания скуки и неопределенности имеет глубокие социальные последствия. Состояние скуки и чувство неопределенности становятся благодатной почвой для радикализации молодежи, ведь радикальные идеи в основном просты для восприятия, они категоричны и самое главное, прекрасно укладываются в концепцию «черно - белого» мира, двоичной классификации (правильно - неправильно, хорошо - плохо, свой - чужой).

Можно сказать, что интернет сам по себе есть средство для радикализации, ибо каждый может высказывать свою позицию свободно и без страха, а также получать любую информацию без ограничения.

В данном случае немаловажную роль также играет отсутствия родительского контроля, плохой воспитательно-разъяснительной работы по отношению детей, в результате чего, подростки на постоянной основе пользующиеся интернетом остаются под его влиянием. Данное явление можно охарактеризовать следующими словами - **«Если вы не будете заниматься воспитанием своих детей, то это за вас сделает Интернет»**.

Опасность социальных сетей для психического здоровья молодого поколения

Автор приводит ряд отрицательных тенденции, которые наблюдаются в психофизиологическом и эмоциональном состоянии молодежи, активно пользующихся социальными сетями:

- социальные сети могут способствовать социальному сравнению, особенно в отношении жизненных успехов, внешности и образа жизни других людей. Это может привести к появлению чувства неудовлетворенности своей жизнью и личной неполноценности;

- у некоторых людей развивается зависимость от социальных сетей, что может привести к потере контроля над временем, проводимым в интернете. Многие молодые люди проводят большое количество времени в сутки, просматривая ленту новостей, общаясь в

мессенджерах и сталкиваясь с большим количеством в большинстве случаев ненужной - негативной информации, которая также может вызвать у них эмоциональный и физический стресс;

- постоянное переключение между социальными сетями, уведомлениями и сообщениями может привести к потере концентрации и снижению способности к выполнению определённых задач;

- постоянное пребывание в мире социальных сетей может привести к отрыву от реальности и снижению способности к живому общению вне сети;

- многие пользователи социальных сетей отмечают, что контент, создаваемый другими пользователями, может влиять на их самооценку, вызывая чувство недостаточности и неполноценности. Кроме того, могут привести к проблемам с самооценкой и депрессией. В мире социальных сетей всегда кажется, что у других людей все лучше, чем у вас. Это может вызывать у молодежи чувство снижения самооценки;

- молодежь в силу своей неграмотности, становится жертвой киберпреступников, и зачастую не находя выхода из сложившейся ситуации вынужден совершить преступления, либо «суицид»;

- молодёжь подвержен риску пострадать от кибербуллинга, который может происходить в онлайн - среде. Кибербуллинг - это форма электронного насилия, которая может произойти в социальных сетях, сообществах или чатах;

- из-за отсутствия своих жизненных устоев и твердой позиции, молодёжь в социальных сетях находит различные персонажи (религиозных деятелей, психологов, мотиваторов, вайнеров, ютуберов и др.) и начинают им подражать. В ряде случаев ими выступают отрицательные персонажи;

- проводя большую часть времени в социальных сетях, молодёжь перестает читать-изучать книги и изучать литературу, слушать полезную музыку, что приводит к его деградации, т.е. он перестает здраво мыслить, думать, воображать и т.п.;

- из-за отсутствия чтение книг у молодёжи наблюдается уменьшение запаса слов, что приводит к затруднению реального общения со сверстниками и окружающими, это может привести к комплексу «неполноценности», что в последующем принудит его избегать общества и уйти в свой мир - «мир интернета», где он будет чувствовать себя комфортно, что постепенно войдёт в его привычку;

- при систематическом использовании социальных сетей у молодёжи наблюдается слабая психологическая устойчивость, на все внешние колебания начинает реагировать остро, становится вспыльчивым, агрессивным, несдержанным и неконтролируемым;

- отдельные внешне непривлекательные пользователи находят выход из положения через возможности социальных сетей, т.е. они используя различные программы «фильтры - фотошопы», на просторах интернета обретают иную жизнь. Они, изменяя свои фотографии, собирают вокруг себя широкую аудиторию, тем самым чувствуя себя частью «онлайн общества». Данная ситуация ему нравится, он и впредь намерен вести данный образ жизни, так как реальная жизнь вытесняет его, и он не готов к борьбе;

- постоянное использование социальных сетей и просмотров таких контентов, как «похудеть за компьютером, не отказывать себе ни в чем, физическая нагрузка не обязательная для нового поколения» и т.п. приводит к тому, что пользователь, а в данном случае молодежь на подсознательном уровне перестают вести здоровый образ жизни;

- криминогенная среда активно использует социальные сети для создания площадки по «сбыту наркотических и психотропных веществ», куда завлекаются в основном молодёжь. Последние, испытывая жажду получения дополнительного «адреналина» либо заработка, при этом не отдавая себе отчёта о последствиях, становятся потенциальными жертвами деструктивных элементов;

- социальные сети содействует различным группировкам и сообществам в поиске единомышленников. Данное направление часто используется религиозными и оппозиционными деструктивными элементами, которые путем размещения в соцсетях неправдоподобных, искаженных и большей части провокационных материалов отыскивают среди пользователей единомышленников и сторонников, с целью последующей их вербовкой для использования в своих интересах;

- анализ последних лет показывает, что на просторах интернета ряд узбекских вайнеров и блогеров размещают видеоролики, где в открытую используют «нецензурную лексику», данный «сленг» быстро набирает обороты и интерес среди молодежи возрастает.

Рекомендации:

Отмечается, что за последние годы использование социальными сетями молодежи в разы увеличилось, и данная тенденция будет только усиливаться. К сожалению, она будет иметь также негативные последствия и отрицательно влиять на здоровье и благополучие молодых людей.

1. С учетом всех этих рисков, важно, чтобы молодые люди были внимательными к своему поведению в социальных сетях и следили за своим здоровьем и благополучием. Взрослые также должны обращать пристальное внимание на поведение своих детей активных в социальных сетях, и помочь им развивать здоровые навыки использования этих платформ.

2. Чтобы избежать различных опасностей, рекомендуется устанавливать ограничения по времени, проводимое в социальных сетях, избегать сравнения с другими, и осознавать потенциальные угрозы и негативные эффекты социальных сетей на психическое здоровье.

3. На систематической основе привлекать молодёжь к различным спортивным и иным мероприятиям, приучать их к чтению книг, изучать литературу, искусство, музыку, посещения театров и музеев.

4. Государственные органы и органы самоуправления граждан должны проводить агитационную работу и поощрять массовые виды спорта, и в каждой ССГ (махалле) инициировать функционирования спортивных школ и секции для молодежи. А также поощрять проведения различного рода мероприятий, направленных на поддержания здорового физически - психологического состояния молодёжи.

6. Для своевременного выявления и предотвращения попадания молодежи под негативное воздействие, во всех учебных заведениях и ВУЗах страны на систематической

основе проводить разъяснительные работы, а также ввести должность специалиста-психолога (из числа квалифицированных специалистов данной области), задачей которых будет проведения мониторинга и индивидуальной беседы с учащимися с целью своевременного выявления признаков радикализации.

7. Во взаимодействие с различными государственными учреждениями, организациями и представителями СМИ на постоянной основе проводить работу по доведению до молодёжи (активных пользователей социальных сетей) достоверной и объективной информации.

Надеюсь, что эти рекомендации помогут молодёжи более рационально и эффективно использовать социальные сети и не попасть под негативные влияния различных деструктивных элементов и организации.

Литература:

1. Бартлетт Д. Подпольный интернет. Темная сторона мировой паутины. М.: Эксмо, 2017.
2. Kuzmina O., Korniltseva E. The time competence and overcoming difficult life Situations // SGEM international multidisciplinary scientific conference on social sciences and arts. Sofia, 2017. Book 3, vol. 2. P. C. 447–454.
3. Дофамин - величайший обман мозга или как эмоционально не выгорать // Econet : сайт. URL: <https://econet.ru/articles/79434dofamin-velichayshiyobman-mozga-ili-kak-emotsionalno-ne-vygorat> (дата обращения: 20.03.2020).
4. Что такое «Синий кит» // Onlineotvetchik. URL: <https://onlineotvetchik.com/chto-takoe-igra-sinij-kit.html> (дата обращения: 20.03.2020)
5. Сайт Podrobno.uz «в образовательных учреждениях Узбекистана запретили пользоваться сотовыми телефонами», Lex.uz. ПКМ №139 от 2012 года.
6. Сайт 360.ru «Запрет мобильных в школах. Опыт других стран»
7. Посохова С.Т., Рохина Е.В. Скука как особое психическое состояние человека [Электронный ресурс] // Вестник СПбГУ. Серия 12. Социология. 2009. №2-1.
8. Посохова С.Т., Рохина Е.В. Предрасположенность к скуке как признак психологической уязвимости личности [Электронный ресурс] // Вестник СПбГУ. Серия 16: Психология. Педагогика. 2015. № 4.
9. Galland O., Muxel A. La tentation radicale. Paris : Presses Universitaire de France, 2018. 464 p.
10. Тоффлер Э. Шок будущего. М.: АСТ, 2003. 256 с.
11. Тихонова А.Д. Социальные медиа и молодёжь: риск радикализации (Электронный ресурс) // Психология и право. 2018. Т

Qo'ldashev Sherali Temiralievich

Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Leading Researcher at the Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan

E-mail: sherali.kuldashev@mail.ru

Abduhamidov Jalol Ilash o'g'li

Samarkand State University
Research Fellow, Department of General History

Published under peer review:

Doctor of Science in History,,

Hamidulla Lutfillaev

Received 12th May 2025, Accepted 26th May 2025, Online 30th June 2025

DESCRIPTION OF SOURCES REGARDING THE HISTORY OF THE YETTISHAHAR STATE (IN THE EXAMPLE OF THE FOUNDATION OF THE INSTITUTE OF ORIENTAL STUDIES OF THE ACADEMY OF SCIENCES REPUBLIC OF UZBEKISTAN)

Abstract. The article presents information about the historical sources written in East Turkestan in the 19th - early 20th centuries, their composition, summary, historical significance. Among them are “Zafar-name” by Mulla Shaqir, “Ghazat dar mulk-i Chin” by Mulla Bilal Nazimi, “Tarikh-i hamidi” and “Tarikh-i amniyya” by Mulla Musa Sayrami, “Last memories of Ya’qub Beg Badaulet” by Ilyas Akhund, “Sharh-i shikaste” by Said Muhammad Kashi. Such works contain a lot of information about the history of the Kokand Khanate, the state of Yettishahar and East Turkestan. There is also interesting information about political, socio-economic and cultural ties between Central Asia and East Turkestan. The language, religion, customs and culture of the local people living in both regions are very close and similar, and due to their deep roots, the content, style, writing, calligraphy and literary art of historical and literary works are closely related. There is a lot of information about the work of Akmal Tashkendi, Pisandi, Furkat, Imam Ali Kunduzi, Mirza Shams Bukhari, Muhammad Tayyib Muhammad Amin, Muhammad Omar Umidi Margilani in the literary environment of Eastern Turkestan. Most of these sources were written in the Uyghur language and have survived to this day in handwritten or lithographic form. Studying these sources clarifies various historical issues, drawing scientific conclusions.

Key words: Turkestan, East Turkestan, Uyghur sources, manuscript, lithography, Yettishaar, Muhammad Yaqub Beg, Mulla Shaqir, Nizami, Musa Sayrami, Ilyas Akhund, Kashi, Umar Margilani.

ХАРАКТЕРИСТИКА ИСТОЧНИКОВ ПО ИСТОРИИ ГОСУДАРСТВА ЕТТИШАХАР (НА ПРИМЕРЕ ФОНДА ИНСТИТУТА ВОСТОКОВЕДЕНИЯ АН РУЗ)

Аннотация. В статье представлены сведения об исторических источниках, написанных в Восточном Туркестане в XIX - начале XX веков, их составе, кратком изложении, историческом значении. Среди них «Зафарнаме» муллы Шакира, «Газат дар мулки Чин» Мулло Билала Назими, «Тарих-и хамиди» и «Тарих-и эминия» Муса Сайрами, «Последние воспоминания Якуббека Бадавлета» Ильяса Ахунда, «Последние воспоминания Якуббека Бадавлета» «Шарх-и шикасте» Саида Мухаммада Каши. Такие произведения содержат много сведений об истории Кокандского ханства, государства Еттишахар и Восточного Туркестана. Также есть интересная информация о политических,

социально-экономических и культурных связях между Центральной Азией и Восточным Туркестаном. Язык, религия, обычаи и культура местных жителей, проживающих в обоих регионах, очень близки и похожи, и из-за своих глубоких корней содержание, стиль, письмо, каллиграфия и литературное искусство исторических и литературных произведений тесно взаимосвязаны. Существует много информации о творчестве Акмала Ташкенди, Писанди, Фурката, Имама Али Кундузи, Мирзы Шамса Бухари, Мухаммада Тайиба Мухаммада Амин, Мухаммада Омара Умиди Маргилани в литературной среде Восточного Туркестана. Большинство этих источников были написаны на уйгурском языке и сохранились до наших дней в рукописной или литографической форме. Изучение данных источников проясняет различные исторические вопросы, делая научные выводы.

Ключевые слова: Туркестан, Восточный Туркестан, уйгурские источники, рукопись, литография, Еттишahар, Мухаммад Якуббек, Мулла Шакир, Низами, Муса Сайраи, Ильяс Охунд, Каши, Омар Маргилани.

YETTISHAHAR DAVLATI TARIXIGA OID MANBALAR TAVSIFI (O‘ZR FA SHARQSHUNOSLIK INSTITUTI FONDI MISOLIDA)

Annotatsiya. Ushbu maqolada, XIX–XX asr boshlarida Sharqiy Turkistonda yozilgan tarixiy manbalar va ularning tarkibi, qisqacha mazmuni, tarixiy ahamiyati haqida ma’lumotlar berilgan. Ular orasida Mulla Shokirning “Zafarnoma”, Mullo Bilol Nozimiyning “G‘azot dar mulki Chin”, Muso Sayromiyning “Tarix-i Xamidiy” va “Tarix-i aminiya”, Ilyos Oxundning “Yoqubbek Badavlatning so‘nggi xotiralari”, Said Muhammad Qoshiyning “Sharhi shikasta” kabi asarlarda Qo‘qon xonligi, Yettishahar davlati, Sharqiy Turkiston tarixiga oid ko‘plab ma’lumotlar berilgan. Shuningdek, O‘rta Osiyo va Sharqiy Turkiston o‘rtasidagi siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy aloqalar haqida ham qiziqarli ma’lumotlar keltirilgan. Har ikki hududda yashagan mahalliy aholining tili, dini, urf-odatlar, madaniyati juda yaqin va o‘xshash, ildizlari chuqur bog‘langanligi bois tarixiy, adabiy asarlarining mazmuni, uslubi, yozuvi, husnixati hamda kitobat san‘atida ham yaqin uyg‘unlik, mavzular o‘xshashligi va mushtarak bog‘liqligi yaqqol ko‘zga tashlanadi. Qo‘qon adabiy muhitida shakllangan Akmal Toshkandiy, Pisandiy, Furqat, Imom Ali Qunduziy, Mirza Shams Buxoriy, Muhammad Toyib Muhammad Amin o‘g‘li, Muhammad Umar qori Umidiy Marg‘iloniyning Sharqiy Turkistondagi ijodi haqida ko‘plab ma’lumotlar yoritilgan. Ushbu manbalarning aksar qismi uyg‘ur tilida yozilgan bo‘lib, hozirgi kunga qadar qo‘lyozma yoki toshbosma holatda bizgacha yetib kelgan. Manbalardagi ma’lumotlarni tadqiq qilish, ilmiy xulosalar chiqarish orqali turli tarixiy masalalarga oydinlik kiritadi.

Kalit so‘zlar: Turkiston, Sharqiy Turkiston, uyg‘ur manbalari, qo‘lyozma, toshbosma, Yettishahar, Muhammad Yoqubbek, Mulla Shokir, Nizomiy, Muso Sayromiy, Ilyos Ohund, Qoshiy, Umar Marg‘iloniy.

KIRISH (INTRODUCTION)

Yettishahar davlatiga oid tarixiy tadqiqotlarda mintaqaning sharqiy va g‘arbiy qismlari o‘rtasidagi siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy jarayonlar doimo bir-biriga ta’sir ko‘rsatib kelgan. Har ikki hududda yashagan mahalliy aholining tili, dini, urf-odatlar, madaniyati juda yaqin va o‘xshash, ildizlari chuqur bog‘langanligi bois tarixiy, adabiy asarlarining mazmuni, uslubi, yozuvi, husnixati hamda kitobat san‘atida ham yaqin uyg‘unlik, mavzular o‘xshashligi va mushtarak bog‘liqligi yaqqol ko‘zga tashlanadi. Bir xillik kuzatiladi. Shu bois, XIX–XX asr boshlarida Yettishahar davlati (1865–1878) Sharqiy Turkistonda yaratilgan tarixiy, adabiy asarlarda ikki mintaq

tarixi bilan bevosita bog'liq ma'lumotlar ko'p uchraydi va ular vatanimiz tarixini o'rganishda katta qiziqish uyg'otadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI (LITERATURE REVIEW)

Uyg'ur tilidagi manbalar A.M. Muginov, K. Usmonov, E. Najib, A. Aytboev, Ahmad Mo'min Torimiy kabi tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan. Biroq, ularning aksariyati, asosan, Yettishahar davlati tarixi masalalarini o'rganishda uyg'ur manbalardagi ma'lumotlardan foydalanganlar.

NATIJALAR VA MUHOKAMA (ANALYSIS AND RESULTS)

O'rta Osiyo Rossiya tomonidan bosib olingach, Buxoro va Qo'qon xonliklarida yuz bergan o'zgarishlarni Sharqiy Turkiston aholisi bir hil qabul qilmagan. Siyosiy boshboshdoqliklar va o'zaro urushlar madaniy hayotning ko'pgina namoyondalarini g'ariblikka va musofirlikka duchor qilgan. Ayniqsa, Toshkent bosib olingach, Qo'qon xonligining sobiq amaldorlari, hunar ahli, olim-u fuzalolar Sharqiy Turkistonga ko'chib borgan. Ular Qo'qon lashkarboshisi Muhammad Yoqubbek (1820–1877) barpo etgan Sharqiy Turkistondagi davlatida madaniy hayot markazlarining shakllanishi va rivojlanishiga o'z hissalarini qo'shganlar. Muhammad Yoqubbek boshchiligida va uning qo'llab-quvvatlanishi bilan boshqa shaharlar hokimlarining tashabbuslari natijasida Yorkend, Xo'ton, Turfon va Qashqarda o'ziga xos adabiy muhit shakllanib, tarjima va ijod ishi rivojlangan. Bunday vorislik va ijod ahliga homiylik Qo'qon davlatida shakllangan adabiy va madaniy muhitni eslatar, go'yo bu o'lkada xonlikdagi madaniyat qayta uyg'ongan va tiklangandek tasavvur uyg'otar edi.

Sharqiy Turkistonda shu davrda islom dini va tarixi hamda tarix, adabiyotga oid ko'pgina asarlar yozilgan. Shuningdek, ko'pgina asarlarni tarjima qilish ishlari jonlanib ketgan. O'ziga xos tarjimonlik maktablari shakllangan. Ulardan biri Xo'tonda ancha taraqqiy topgan edi. Bu yerda Xo'ton xokimi Azizshoh topshirig'i bilan "Salovoti Ma'sudiy" va Muhammad G'azzoliyning "Kimiyo'i saodat" asarlari fors tilidan turkiy (o'zbek) tiliga tarjima qilingan. Ushbu ikki asar Muhammad Iso degan kishi tomonidan tarjima qilingan. Shu tarjima keyinchalik toshbosma va qo'lyozma nusxalarida turkiy tilli aholi orasida keng tarqalgan(15: B.157).

XIX-asrning ikkinchi yarmida Sharqiy Turkiston va O'rta Osiyo aholisining manjurlar imperiyasi siyosatiga qarshi ko'tarilgan qo'zg'olonlari haqida qator asarlar yuzaga keldi. Bular qatoriga Mulla Shokir (1805-1870)ning "Zafarnoma"(20,21), g'uljalik Mullo Bilol Nozimiy (1832–1900)ning "G'azot dar mulki Chin"(16,17), Mullo Muso Sayramiy(1836-1917)ning "Tarix-i Homidiy"(22) va "Tarix-i aminiya"(19), Ilyos Oxundning "Yoqubbek Badavlatning so'nggi xotiralari"(11), Said Muhammad Qoshiy(1820-1910)ning "Sharhi shikasta"(4:B.251-252) kabi asarlarni kiritish mumkin. Ularda XIX-asr o'rtalarida Qo'qon xonligi va Sharqiy Turkistonda yuz bergan siyosiy-ijtimoiy voqealar, Qo'qon sarkardasi Muhammad Yoqubbekning Yettishahar davlati haqida ma'lumotlar berilgan.

Masalan, uyg'ur tarixchisi Mullo Shokirning "Zafarnoma" asari 1864-yilda yuz bergan Kuchor qo'zg'oloni haqida bo'lib, 1866–1870-yillar oralig'ida Uchturfonda yozilgan. Asar she'riy tarzda yozilgan bo'lib, 230 bet, 3820 misradan iborat. Asar O'zR FA SHIda № 12172 raqam ostida saqlanadi. "Zafarnoma"da dastlab Sharq shoirlari odati bo'yicha "hamd" va "na't"lar yozilgan,

Allohga va uning paygʻambarlariga murojaat qilingan. Shundan soʻng asar Kuchor aholisini Ching imperiyasiga qarshi qoʻzgʻolon koʻtarishi va hokim Ahmad vongni oʻldirilishi, Rashiddiddinning podshoh qilib koʻtarilishi bayon qilingan. Rashiddin asli buxorolik Abulhafiz Kabir Buxoriyning avlodi boʻlib, Buxoroda tahsil olgan. Asarda shuningdek, 1865-yilda Qoʻqon xonligi sarkardasi Muhammad Yoqubbekning Kuchorga bostirib kirishi va mamlakatni birlashtirish borasida qilgan ishlari bayon qilgan.

“Gʻazot dar mulki Chin” asar muallifi Mullo Bilol Nozimiy 1828-yilda Gʻulja shahrida tugʻilgan. U Gʻuljadagi Baytulloh madrasasida taʼlim olgan boʻlib, madrasani tugatgach, Gʻuljadagi masjidlardan birida imom boʻlib faoliyat olib borgan. 1864-yilda Ching imperiyasiga qarshi koʻtarilgan qoʻzgʻolonida ishtirok etgan. Asarni 1875-yilda yozib tugatgan. Asar OʻzR FA SHI da №9007 raqam ostida saqlanadi. Asar 6000 misradan iborat boʻlib, asosan XIX-asrning ikkinchi yarmidagi Sharqiy Turkistonda yuz bergan voqea-hodisalar yoritilgan. Jumladan, 1864-yildagi Gʻulja qoʻzgʻoloni yoritilgan. Asarda qoʻzgʻolonida ishtirok etgan fargʻonalik savdogarlar haqida ham maʼlumotlar berilgan.

Uygʻur tarixchisi Muso Sayramiyning “Tarixi aminiya” (“Tinchlik va omonlik tarixi”) va “Tarixi homidiy” asarlari pskentlik Muhammad Yoqubbek (1820–1877)ning Qoʻqon xonligi va Sharqiy Turkistondagi hayoti va faoliyati haqidagi muhim manbalar hisoblanadi. Asar muallifi Sharqiy Turkistondagi Sayram qishlogʻida tugʻilgan boʻlib, Kuchardagi mulla Usmon oxund madrasasida oʻqigan. 1864–yildagi qoʻzgʻolonlarda ishtirok etgan. 1867–1877-yillar davomida Muhammad Yoqubbekning Oqsuvdagi zakotxonasida mirza lavozimida yetti yil ishlagan. U bir necha marta Muhammad Yoqubbekning huzurida birga, bir dasturxonda oʻtirib choy ichgan. Keyinchalik u butun Sharqiy Turkistonni aylanib chiqib oʻz asari uchun maʼlumotlar toʻplagan. “Tarixiy aminiya” asarini 1903–yilda yozib tugatgan. Bu asar N. Pantusov tomonidan 1905–yilda Qozonda toshbosma nashri ham amalga oshirilgan. Keyinchalik ushbu asarga yana qoʻshimcha maʼlumotlar bilan toʻldirib, 1908-yilda “Tarixi Homidiy” nomi ostida muallif tomonidan qayta yozilgan. Asar 1986-yilda Pekinda uygʻur tilida nashr qilingan. Muso Sayramiy umrini oxirgi yillarini Oqsuvda oʻtkazgan.

“Tarixi aminiya” asari debocha, bir muqaddima, ikki doston va bir xotimadan iborat boʻlib, aksariyat musulmon tarixnavisligi anʼanalariga koʻra Odam ato, Nuh alayhissalom, Muhammad paygʻambar (S.A.V.) ga naʼt bilan boshlanib, Chingizxon, va Chigʻatoy davrida Moʻgʻiliston (hozirgi Sharqiy Turkiston), Yorkend xonligi (1514–1759), Ching imperiyasi (1644-1911)ning Sharqiy Turkistondagi hukmronligi ham Muhammad Yoqubbekning Yettishahar davlati (1864–1877) tarixini bayon qilgan. Asar muallifi bevosita oʻzi koʻrgan-kechirganlarini yozib qoldirish bilan birga, keyinchalik bu maʼlumotlarga tegishli hujjatlar toʻplagan hamda har bir voqea-hodisani qayta-qayta tahlil qilgan. “Tarixi aminiya” asarining 29–34 betlarida Yorkend xonligi (1514–1759) vorislaridan biri Jahongirxoʻjaning Sharqiy Turkistonda Ching imperiyasiga qarshi qoʻzgʻolon koʻtarishi va uning iltimosi bilan Qoʻqon xoni Muhammad Alixon (1822–1842)ning Qashqarga yurishi, Qoʻqon xonligi va Xitoy oʻrtasidagi oʻzaro munosabatlari yoritilgan.

Asarda qayd etilishicha, 1865-yilda Rossiya imperiyasi qoʻshinlari tomonidan Toshkent bosib olingach, toshkentlik va qoʻqonlik sarkardalar Hamdam boturboshi, Turobxoʻja yasavul, Abdulloh pansod, Gʻozibek pansod, Muhammadquli shigʻovul, Xoʻja kalon xudoychi, Isroilxontoʻra, Umarqul bahodir, Boqibek dodho va jami yetti mingdan ortiq kishi Qashqarga oʻtib kelgan(22: B.346). Muhammad Yoqubbek Qoʻqon xonligi

ustaxonalaridan mohir va komil ustalarni o'z davlatiga olib kelib, dastlab Qo'qon xonlari Mallaxon (1858–1862) hamda Sayid Sulton(1863–1865)lar nomidan tilla tanga zarb etgan(19:S.186; 30:B.17). Shuningdek, u Qo'qon va Buxorodagi mashhur usta me'mor va naqqoshlarni ham oldirib kelib Yettishaharning turli shaharlarida binolar qurilishida ishlatgan (9:B.17,21).

Qo'qon adabiy muhitida shakllangan Akmal Toshkandiy(1), 1866-yili shoir Toib bilan birga, qo'qonlik Pisandiy(35: B.538) ham Qashqar va Yorkendda bo'lgan(35: B.478). Sharqiy Turkistonda bu davrda Furqat, hamda tarixchilardan Imom Ali Qunduziy(12), Mirza Shams Buxoriy(10), Muhammad Toyib Muhammad Amin o'g'li(27), Muhammad Umar qori Umidiy Marg'iloniy(25,26)lar ijod bilan shug'ullanganlar. Ular Sharqiy Turkistonning ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotida faol ishtirok etganlar.

Akmal Toshkandiy asarida qayd etilishicha, Muhammad Yoqubbekning kuyovi 1830–yillarda Toshkentda tug'ilgan Akmal Sayidahmadxon o'g'li Toshkandiy – XIX asrda yashab ijod etgan zullisonayn shoir bo'lgan(1: B.214). 1865–1877-yillari Yoqubbekning shaxsiy kotibi va Qashqar qozisi bo'lib ishlagan bu shaxs shahar obodonchiligi va osoyishtaligi uchun katta xizmat qilgan. Muhammad Yoqubbek vafotidan so'ng, u Toshkentga qaytib kelib, maktab ochgan. Uyg'ur tarixchisi Muso Sayromiy u haqda shunday yozgan: “Va yana Akmalxon to'ram edilar, fozil, uloma, boinsof kishi edi. Ismlariga muvofiq darvoqe komil va akmal edilar”, – deya ta'rif berilgan (19:S.885). Muso Sayramiyning “Tarixi aminiya” asarida Yettishahar davlatidagi mashhur kishilarning ro'yxatini keltirib o'tadi:

Ulamolar:

1. Buzrukhonto'ra
2. Kattaxonto'ra
3. Kichikxonto'ra
4. Ismoilxonto'ra
5. Hakimxonto'ra

Olimlar:

1. Mahmudxo'ja
2. Ahmadxo'ja
3. Akmalxonto'ra
4. Sayiid Ardloniy
5. Sayiid Ahroriy
6. Devona Ota

Qorilar:

1. Qori Mullo Solih
2. Mulla Solih
3. Mir Muhammad Oxund
4. Abdurashid a'lam

5. Abduholiq eshon
6. Ziyovuddin domla
7. Mulla Qosim A'lam
8. Ne'mat oxund

Eshonlar:

1. Kabir Sohhib hazrat
2. Miskinshoh Soyib hazrat
3. Mulla Ibrohim qoziqalon
4. Mulla Abdulla oxund
5. Mulla Muhammad Xasan
6. Mulla Ismoil mufti
7. Mulla Abdulatifhoji
8. Mulla Usmonxon xoji
9. Shamsiddin a'lam
10. Eshonhoji hazrat
11. Mir G'iyosiddin
12. Mulla Abdulqodirxoja
13. Imom Rabboniy Majid Alif soniy
14. Ma'sumxo'ja
15. Mulla Sidiq hazrat
16. Mulla Ibrohim
17. Mulla Norqul oxund
18. Mulla Sodat oxund
19. Mulla Akromshoh qozi
20. Mulla Yusuf oxund
21. Mulla Olloyor oxund
22. Mulla Alixoji
23. Mulla Abdulqodir oxund
24. Mulla Ahmadhoji
25. Qozi Surh Abi
26. Mulla Temurxoji
27. Mulla Sobit oxund
28. Mulla Po'latshayh

Davlat arboblari

1. Qashqar hokimi Alashbiy dodxoh
2. Yorkend hokimi Mulla Yunusjon shig'ovul
3. Xo'tan hokimi Niyozbek
4. Oqsuv hokimi Mulla mirzaboshi
5. Kuchor hokimi Abdurahmon dodxoh

6. Uchturfon hokimi Muhammadbob to‘qsabo
7. Boy va sayram hokimi Muhammad Iminbek
8. Kuchor hokimi Ishoqjon
9. Nurmuhammad parvonachi
10. Kuchor hokimi Omilxonto‘ra
11. Ko‘rla hokimi Hoji mirza
12. Niyozmuhammad to‘qsabo
13. Turfon hokimi sayiid Hakimxonto‘ra

Mirzalar:

1. Mirza Barot
2. Mullo Isa mirza
3. Muhiddin mahdum ibn hoji a'lam
4. Mirzo Farsax
5. Mullo Kamoliddin mirza
6. Marg‘ilonlik Mullo Zaunul Obidin mahdum
7. Chustlik Mulla Kamol mirza
8. Xo‘jandlik Mulla Najmiddin
9. Xo‘jandlik Koshif mirza
10. Toshkentlik Muhammad Bobobek mirza
11. Mulla karim mirza

Harbiylar:

1. Boburiy avlodlardan Muhammad Nazarbek
2. Boburiy avlodlaridan Qodirqulibek
3. Xon avlodlaridan Xudoyqulibek
4. Normuhammad parvonachi
5. Mirbobo dodxoh
6. Fayzulloh dodxoh
7. Buxorolik Abdug‘ofurbek (Abdumalikto‘ra)
8. Hisorlik Iminbek
9. Bekqulibek
10. Haqqulibek
11. Ahmadshoh qushbegi
12. Qipchoq Umarquli dodxoh
13. Abdulla
14. Qipchoq Turdiquil dodxoh
15. Muhamad Iso to‘qsabo
16. Afg‘on Jamodor
17. Turobxoji yasavul
18. Muhammad Qobul yuzboshi

19. Muhammad Karim dodxoh
20. Niyozmuhammad qori
21. Azimquli pansod
22. Ortiqxo‘ja pansod
23. Haydarquli pansod
24. Karim Mirza pansod
25. Urganchlik Mahmudbek
26. O‘ratepalik Alibek pansod
27. Shermuhammad mirza pansod ibn Aliquli
28. Abulqosim pansod
29. Hakimboy pansod
30. Ishoqjon pansod ibn Yunusjon
31. Xolmamat pansod
32. Hayit Muhammad pansod
33. Bekibek pansod
34. Navro‘zbek pansod
35. Oxund pansod
36. Muhammad Afandi pansod
37. Halil pansod
38. Turkiyalik Kepal Lovur pansod
39. Boy Muhammad pansod

Muhammad Umar Marg‘iloniy XIX-asr ikkinchi yarmida Marg‘ilondan Qashqarga ko‘chib borgan va Qashqar adiblari bilan juda yaqin munosabatda bo‘lgan. Qashqardagi taraqqiyparvar adabiyot vakillari Nizomiddin, Nosim Qashqariy kabilar bilan do‘stlashgan va hamsuhbat bo‘lib, ijodiy hamkorlikda bo‘lgan. Bu hamkorlikning samarasi uning “Badavlatnoma” asari bo‘lib, uni ham uyg‘ur, ham o‘zbek shoirlari birgalikda yozganlar (26, 36).

Muhammad Yoqubbekning sirli o‘limi haqidagi turli mish-mishlar yoki turli bahslarga oydinlik kiritadigan asarlardan biri Ilyos Oxundning “Yoqubbek Badavlatning so‘nggi xotiralari” asari hisoblanadi. Bu asar O‘zR FA SHI № 417 raqam ostida saqlanadi. Muallifning o‘zi bevosita Muhammad Yoqubbekning yonida yurgan xodimlaridan biri bo‘lganligi uchun ham asar muhim ahamiyatga ega hisoblanadi(11).

XX-asr boshlarida yozilgan xo‘tonlik Muhammad Ibrohim Fanoxiy(1899–1961)ning “Sharqiy Turkiston tarixi” asarida ham ikki o‘lkaning o‘zaro aloqalariga oid ko‘plab muhim ma’lumotlar berilgan(18). U Xo‘tondagi Baytulloh madrasasida ta’lim olgan. Keyinchalik shu madrasada mudarris sifatida faoliyat olib borgan. Fanoxiyning ushbu asari uyg‘ur tilida yozilgan bo‘lib, Sharqiy Turkistonda istiqomat qilgan o‘rta osiyoliklar haqida ma’lumotlar berilgan.

XULOSA (CONCLUSIONS AND RECOMMENDATIONS)

Xulosa qilib aytganda uyg‘ur manbalarida Turkiston tarixiga oid qiziqarli ma’lumotlar juda ko‘p va ular o‘z tadqiqini kutmoqda. Ushbu ma’lumotlar O‘rta Osiyo va Sharqiy Turkiston tarixini

yoritilishida muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Jumladan, ikki o'lkaning siyosiy, iqtisodiy va madaniy aloqalari tarixi, Xitoydagi va Sharqiy Turkistondagi o'rta osiyolik savdogar, hunarmand, shoir, adib, ulamolarning hayoti va faoliyati, Qo'qon xonligi va Buxoro amirligida istiqomat qilgan sharqiy turkistonliklar ijodi haqidagi masalalarni tadqiq qilishi faktik materiallar beradi. Shuningdek, Sharqiy Turkistondagi Yettishahar davlatining ijtimoiy-siyosiy, madaniy jarayonlari ham bu manbalarda to'liq o'z aksini topgan.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCE)

1. Abdullaev I. Akmal Toshkandiy // Imom al Buxoriy saboqlari. Toshkent, 2002. № 3. B.213-217.
2. Abduxoliq Abdurasul o'g'li. Chin va mochin. Toshkent: Fan, 2006. B. 134.
3. Addendum to Tarikh-i Rashidi. Translation and annotation with introduction and indexes. By Amanbek Jalilov, Yayoi Kawahara, Minoru Sawada, Yasushi Shinmen, Sunao Hori. Tokyo: Department of Islamic area studies, 2008. – 400p.
4. Ahmad Mo'min Torimi. Uyg'ur tarixshunoslik tarixidan bayon. Urumchi: Shinjong xalq nashriyoti, 2013. – 289b.
5. Bickers, Robert. The Scramble for China: Foreign Devils in the Qing Empire, 1832–1914, Penguin, 2011. – 495r.
6. Dmitriev S. V., Kuzmin S. L. [Imperiya Sin kak Kitay: anatomiya istoricheskogo mifa](#) // [Vostok \(Oriens\)](#). 2014, № 1. – S. 5-17.
7. Dunnell, Ruth W.; Elliott, Mark C. & Foret, Philippe et al., eds. New Qing Imperial History: The Making of Inner Asian Empire at Qing Chengde, Routledge, 2004. – 282r.
8. Duman L.I. Agrarnaya politika sinskogo (manchjurskogo) pravitelstva v Sinszyane v konse XVIII v. Moskva: Izdatelstvo AN SSSR, 1936. – 256 s.
9. Jalilov O. Muso Sayromiy. Toshkent: O'zbekiston KP MKning nashriyoti, 1968. – 22b.
10. Zapiski Mirzi Shamsa Buxari. O nekotorig sobitiyax v Buxare, Xokande i Kashgare / Izdannie v tekst, s perevodom i primecheniyami V.V. Grigorevim. Kazan, Universitetskaya tipografiya, 1861. – 125 s.
11. Ilyos Oxund. Yoqubbek Badavlatning so'nggi xotiralari. O'zR FA SHI, qo'lyozma № 417. – 46 varaq.
12. Imom Ali Qunduziy. Tavorixi manzuma. (She'riy yilnomalar). O'zR FA SHI, qo'lyozma № 597. – 84 varaq.
13. Lafasov M., Jo'rayev U., Xoliqov E., Qodirova D. Jahon tarixi. 9-sinf. Toshkent: O'qituvchi, 2014. – 195b
14. Mir Abdoul Kerim Boukhoru. Histoire de Asie Centrade. Paris, 1876. – 306 p.
15. Muzaffarzoda G. Farg'ona vodiysi madaniyatining ta'siri. (Muhammad al-G'azzoliyning kimiyoi saodat asari tarjimasini misolida) // Buyuk Ipak Yo'li va Farg'ona. Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. Andijon, 2004. – B. 156-157.
16. Mulla Bilol binni mulla Yusuf Nozimiy. G'azot dar mulki Chin. O'zR FA SHI, qo'lyozma № 9007 – 77 varaq.

17. Mulla Bilol Nozimiy. “G‘azot dar mulki Chin” // “Shinjong tazkirasi” jurnali. 1995. № 1-3 sonlar.
18. Mulla Ibrohim Fanoxiy. Sharqiy Turkiston tarixi. O‘zR FA SHI, qo‘lyozma № 12663. – 67 varaq.
19. Mulla Musa ben mulla Aysa Sayrami. Tarix-i Eminie (Istoriya, posvyashennaya Eminu). Kazan, 1905. – 256 s.
20. Mulla Shokir. Zafarnoma. O‘zR FA SHI, qo‘lyozma № 12172. – 56 varaq.
21. Mulla Shokir. Zafarnoma // “Oqsuv adabiyoti” jurnali. 1981-1982-yillardagi sonlarida.
22. Mulla Muso Sayramiy. Tarixi Xamidiy / nashrga tayyorlovchi Anvar Boyto‘ra. Urumchi: Millatlar nashriyoti, 1986. – 775 b.
23. Muxlisov Iusupbeg. Esirlar va eserlar(uyg‘ur klassik adabiyati xaqida ba’zi mulohazalar). Almota: Gilim, 1973. – 102b.
24. Muhamedov H. Xorijiy mamlakatlar davlati va huquqi tarixi (Yangi davr davlati va xuquqi). Darslik. Toshkent: TDYUU, 2016. – 651b.
25. Muhammad Umar qori Umidiy Marg‘iloniy. Maktubchai xon. Toshkent.,Fan. 2007. – 43b.
26. Muhammad Umar qori Umidiy Marg‘iloniy. Badavlatnoma. RF FA Sharq qo‘lyozmalari instiuti Sankt-Peterburg bo‘limi, qo‘lyozma № S. 587. – 61 varaq.
27. Muhammad Yunus Toib. Tarixi Aliquli Amirlashkar / Nashrga tayyorlovchi Sh. Vohidov // Sharq Yulduzi. 1996. № 1. B.215 – 223.; № 2. B.208 – 223.
28. Crossley, Pamela Kyle. The Manchus, Wiley, 1997. – 260r.
29. «Tarixi Rashidiy”ning ilovasi / Muallif Muhammad Sharif. O‘zR FA SHI, qo‘lyozma № 10191. – 409b
30. To‘xtiev I. Tangalar tilga kirganda. Toshkent: Fan, 1989. – 39b.
31. Uyg‘ur adabiyotining qisqacha tarixi. Almati, 1983. – 102b.
32. Usmon G‘. Uyg‘ur klassik adabiyoti tarixi. Urumchi, 2001. – 248b.
33. Hakimov M. Alisher Navoiy asarlarini ko‘chirgan hattotlar // Buloq. Urumchi, 1992. № 3. B.248.
34. Ergashev Sh. Jahon tarixi (Yangi davr. 1-qism. XVI–XVIII asrlar). Oliy o‘quv yurtlari 5110600 “Tarix o‘qitish metodikasi” ta’lim yo‘nalishi uchun o‘quv qo‘llanma. Toshkent: O‘zbekiston, 2013. – 400b.
35. Qayyumov Po‘lotjon Domullo. Tazkirai Qayyumiy / Nashrga tayyorlovchi Aziz Qayumov. Toshkent, 1998. – 720 b.
36. Qodiriy R. O‘zbek-uyg‘ur adabiy aloqalari tarixiga doir (1917–1949) .: Filol. fan. nomz. ... diss. Toshkent, 1966. – 187 varaq.

Allanbayev Rudakiy Orinbaevich

Uzbekistan State Institute of Arts and Culture

Independent researcher (PhD)

Published under peer review:

Doctor of Philological Sciences, Associate Professor

D.Kamalova

Received 12th May 2025, Accepted 26th May 2025, Online 30th June 2025

EXPLANATION OF HISTORICAL THEMES IN KARAKALPAK MUSICAL DRAMAS (using the example of the musical drama “Alpamysh”)

Abstract. This article analyzes the stages of formation, dramaturgy and musical solutions, compositional processing, staging processes, and historical artistic and aesthetic significance of the musical drama stage created on the basis of the epic “Alpamysh”, which is a major example of Karakalpak oral folk art. The main attention is paid to artistic explorations, acting skills, and folk approaches from the first dramatic treatment created by N. Davkaraev to the modern staging of 2007.

Keywords. Karakalpak musical drama, the epic “Alpamysh”, N.Davkarayev, V.Shafrannikov, N.Ansatbayev, national color, folk music, dramaturgy, stage.

QORAQALPOQ MUSIQALI DRAMALARIDA TARIXIY MAVZUNING YORITILISHI (Alpomish musiqali dramasi misolida)

Annotatsiya. Mazkur maqolada Qoraqalpoq xalq og‘zaki ijodining yirik namunasi bo‘lgan “Alpomish” dostoni asosida yaratilgan musiqali drama sahnasining shakllanish bosqichlari, dramaturgiya va musiqiy yechimlari, kompozitorlik ishlovi, sahnalashtirish jarayonlari hamda tarixiy badiiy-estetik ahamiyati tahlil qilinadi. Asosiy e‘tibor N.Davqarayev tomonidan yaratilgan ilk dramatik ishlovdan tortib 2007-yilgi zamonaviy sahnalashtirishgacha bo‘lgan oraliqdagi san‘atij izlanishlar, aktyorlik mahorati va xalqchil yondashuvlarga qaratiladi.

Kalit so‘zlar. Qoraqalpoq musiqali dramasi, “Alpomish” dostoni, N.Davqarayev, V.Shafrannikov, N.Ansatbayev, milliy kolorit, xalq musiqasi, dramaturgiya, sahna.

ОСВЕЩЕНИЕ ИСТОРИЧЕСКОЙ ТЕМЫ В КАРАКАЛПАКСКИХ МУЗЫКАЛЬНЫХ ДРАМАХ (на примере музыкальной драмы “Алпамыш”)

Аннотация. В данной статье анализируются этапы формирования, драматургические и музыкальные решения, композиторская обработка, процессы постановки и историческое художественно-эстетическое значение сцены музыкальной драмы, созданной на основе эпоса "Алпамыш," являющегося крупным образцом каракалпакского устного народного творчества. Основное внимание уделяется художественным поискам, актерскому мастерству и народным подходам от первой драматической обработки, созданной Н.Давкараевым, до современной постановки 2007 года.

Ключевые слова. Каракалпакская музыкальная драма, эпос "Алпамыш," Н.Давкараев, В.Шафранников, Н.Ангсатбаев, национальный колорит, народная музыка, драматургия, сцена.

KIRISH.

Qoraqalpoq ogʻzaki ijodi, jumladan qahramonlik dostonlari – xalqning ming yillik estetik va maʼnaviy qadriyatlarini oʻzida jam etgan yodgorliklardir. Ayniqsa, “Alpomish” dostoni Qoraqalpoq xalqining maʼnaviy xazinasida beqiyos oʻrin egallaydi. Bu doston faqat epik matn emas, balki xalqning tarixiy xotirasi, axloqiy ideali va sanʼatga boʻlgan munosabatining timsolidir. Shu bois u koʻplab sanʼat turlarida, jumladan teatr, musiqa va dramaturgiyada oʻz ifodasini topgan. Xalqning maʼnaviy mulki boʻlgan doston mazmuni va badiiy-gʻoyaviy yoʻnalishdagi umuminsoniy gʻoyalar – xalq birligi, tinchlik, Ona-yerga hurmat va muhabbat, Vatan ozodligi hamda zoʻravonlikka qarshi kurash yillarida xalqni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash uchun juda zarur manbadir.

Mazkur maqolada “Alpomish” dostoni asosida yaratilgan musiqali drama va uning Qoraqalpoq sahnasida shakllanish bosqichlari, rejissyorlik va aktyorlik maktablari, musiqiy yechimlari tahlil etiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQOT METODOLOGIYASI

Qoraqalpoq professional sahna sanʼatining shakllanishi va taraqqiy etishida 1940-yillardagi madaniy jonlanish davri muhim tarixiy bosqich boʻlib xizmat qilgan. Ayniqsa, bu davrda milliy epik yodgorliklar asosida musiqiy-dramaturgik tajribalar amalga oshirilishi, Qoraqalpoq teatri tarixida yangi sahifani ochgan. Ushbu jarayonda Oʻzbekiston xalq yozuvchisi, dramaturg va tanqidchi Najim Davqarayev tomonidan yaratilgan “Alpomish” musiqali dramasi alohida oʻrin tutadi. U xalq eposi asosida yaratilgan boʻlib, oʻzbek va qoraqalpoq dramaturgiyasining musiqiy drama janrida ilk yirik yutuqlaridan biri sifatida baholanadi. N.Davqarayev 1940-yilda Moskvadan kelgan rus kompozitori Viktor Shafrannikov bilan hamkorlikda ushbu sahna asarini yaratdi. Bu hamkorlik – professional teatr sanʼati bilan xalq ogʻzaki ijodi sintezining yorqin namunasi sifatida tarixga kirdi.[1]

Asarning yaratilishini milliy madaniyat tarixida bir nechta bosqichlarda tahlil qilish mumkin: 1940–1942-yillar – asarning yaratilishi va ilk sahna uchun tayyorgarlik. Bu yillarda musiqali drama dramaturg va kompozitorlar tomonidan birgalikda ishlab chiqildi. Asarni sahnalashtirish Toshkentda boʻlib oʻtishi rejalashtirilgan birinchi Qoraqalpoq adabiyoti va sanʼati oʻn kunligiga tayyorlangan edi. Biroq, Ikkinchi jahon urushining boshlanishi sababli sahnalashtirish ishlari toʻxtab qoldi. 1942-yilda rejissyorlar J. Obidov va T. Allanazarovlar tomonidan “Alpomish” ilk bor sahnalashtirildi. Sahnalashtirishda rassomlar Mixail va Antonina Ladurlar faol ishtirok etdi.

1944-yilga kelib, asar T.Allanazarov tomonidan qayta tiklandi, rassom B. Kamenev tomonidan dekoratsiyalar ishlab chiqildi. Ushbu sahna yechimi asar gʻoyasini – xalq boshiga tushgan urush musibatlarini bilan uygʻun holda yoritdi.

1961-yil – Yangilangan sahna talqini rejissyor Yu. Mamutov, rassom K. Saypov va kompozitor V. Shafrannikov hamkorligida asar ikkinchi marotaba qayta sahnaga olib chiqildi. Bu sahnalashtirishda musiqiy tasvir vositalari boyitildi, obrazlar ichki dramatismi chuqurlashtirildi.[2]

2007–2012-yillar – Zamonaviy qayta talqini rejissyor N. Angsatbaev, rassom I. Alibekov hamda kompozitorlar V. Shafrannikov va N. Muxammeddinov tomonidan asar zamonaviy sahna talablari asosida qayta sahnaga olib chiqildi. Bu bosqichda milliy motivlar saqlangan holda, yangi teatr texnologiyalari qoʻllanildi.

Tadqiqot metodologiyasi nuqtayi nazaridan, ushbu asarni oʻrganishda interdisiplinar yondashuv zarur. Bunda: tarixiy-madaniy tahlil – asarning yaratilgan davri, urush yillari bilan bogʻliqligi; adabiy-folkloriy tadqiqot – doston manbalari badiiy qayta ishlandi.

Musiqashunoslik tahlili – Shafrannikov va Muxammeddinov bastakorlik uslubining obrazlarga taʼsiri; Teatrshunoslik metodlari – rejissyorlik yechimlari, sahna estetikasi, dekoratsiyalar va aktyorlik ifodasini oʻrganish;

Qiyosiy tahlil – oʻzbek va qoraqalpoq teatrlaridagi “Alpomish” sahna talqinlarini solishtirish. Bu metodlar orqali “Alpomish” musiqali dramasi faqat sanʼat namunasi emas, balki qoraqalpoq xalqining tarixiy xotirasi, estetik tafakkuri, milliy oʻzlik ifodasining yorqin koʻzgusiga aylangani aniqlanadi.

Shuningdek, tomoshabinlar qiziqishi va xalq tomonidan iliq kutib olingani – musiqali dramani xalq teatrining jonli qatlami sifatida baholashga asos boʻladi. Xalq dostonidagi qahramonlarni aktyorlar (masalan, Yu. Mamutov – Alpomish, T. Raxmanova – Gulbarchin) obrazi orqali sahnada jonlantirish tomoshabinga tanish obrazlar bilan uchrashish zavqini bergan.

TAHLIL VA NATIJALAR.

Najim Davqarayev asarni dramatik struktura asosida qayta ishlab, dostonning asosiy voqeliklarini 4 pardali pyesaga sigʻdirishga erishdi. Spektakl mazmunida koʻp hollarda oʻtmish voqealari qahramonlar tomonidan hikoya tarzida berilib, sahnada bevosita aks etgan obrazlar esa dramatik kulminatsiyani tashkil etdi. Bu uslub, bir tomondan, tomoshabinni doston voqealarini xotiraga chaqirishga undasa, ikkinchi tomondan, teatr sanʼatining vositalari orqali chuqur his uygʻotdi. Kompozitor Shafrannikov nafaqat yangi kuylar yaratdi, balki xalq kuylari – “Chimbay”, “Ayqulash”, “Kozaydin” kabi kuylarni asarga moslashtirib, uni xalqchilik ruhi bilan boyitdi. Shuningdek, “Abdir-jirov kuyi” va “Yerman kuyi” kabi ijrochilik merosiga ham suyanildi. [3]

“Alpomish” musiqali dramasi ilk bor 1941-yilda qoʻyilishi rejalashtirilgan boʻlsa-da, urush yillari tufayli toʻxtab qoladi. 1942-yilda J.Obidov va T.Allanazarov, 1944-yilda T.Allanazarov rahbarligida asar qayta sahnalashtiriladi. Oʻsha davrda tomoshabinlar ushbu spektakldan yurtparvarlik, or-nomus va erkinlik gʻoyalarini olib, urush davrida ruhiy koʻtarinkilikni sezganlar. 1961-yilgi sahnalashtirishda rejissyor Yoʻldosh Mamutov oʻziga xos yangilik kirita olmadi, ammo asarning sahnaviy mavjudligi davom etdi. Nihoyat, 2007-yilda Najimatdin Ansatbayev rahbarligida spektakl professional, milliy, musiqiy va estetika jihatdan yangilangan holda tiklandi. Bu sahnalashtirishda kompozitor Najimaddin Muxammeddinov yangi musiqiy matnlarni yaratdi, uvertyura va xor sahnalari qayta yozildi. 2007-yilgi sahnalashtirishda S. Annaqulova Gulbarchin obrazini chuqur psixologik tasvir bilan ijro etdi. M. Usenov Alpomish obrazini kuchli dramatik ifoda bilan yetkazdi. Shuningdek, Bozorboy Uzoqberganov ijrosidagi Boysari, G.Sayitov, K. Qalandarov, B. Nizanovlar obrazlari orqali sahnada milliy xarakterlar, konfliktlar va ruhiy keskinliklar mahorat bilan jonlantirildi. Dekoratsiyalar rassom I. Alibekov, sahna liboslari milliy naqshlar asosida

yaratilgan bo‘lib, doston ruhiga uyg‘un bo‘lgan. Raqs sahnalari, xususan “Ayqulash” raqsi Po‘lat Madreymov tomonidan sahnalashtirildi va xalqimizning estetik didini ifodaladi.[4]

XULOSA.

“Alpomish” musiqali dramasi Qoraqalpoq san’ati tarixida o‘ziga xos bosqichni tashkil etadi. U xalq dostoni asosida milliylik, tarixiylik, zamonaviylik va musiqiylikni uyg‘unlashtirgan san’at asaridir. Drama nafaqat teatr tarixining yodgorligi, balki bugungi avlod uchun yuksak tarbiyaviy ahamiyatga ega bo‘lgan ijodiy manbadir. Najim Davqarayevning dramaturgiya yo‘lidagi bu jasoratli qadami, V.Shafrannikovning musiqiy ishlovi va keyingi sahnalashtirishlar natijasida bu asar milliy musiqali drama janrining yirik namunalaridan biriga aylandi. Ayniqsa, 2007-yildagi tiklanish sahnasi orqali “Alpomish” sahna asari bugungi teatr jamoalari uchun ham ibrat va ilhom manbayi bo‘lib xizmat qilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Jarımbetova T. “Jańa máwsim “Alpamıs” penen ashıldı” Erkin Qaraqalpaqstan. 7-sentyabr 2013-yıl №110 (19416)
2. Bayandinov T. “Alpamıs”tıń jańa saxnalıq ómiri
3. Usnatdinov Sh. “Mámleketlik teatrimızdıń “jańa lipası” “Alpamıs” spektakli onıń payǵazısı boldı” Erkin Qaraqalpaqstan gazetasi 29- dekabr, 2012-yıl №156 (19306)
4. К.Аимбетов К. 100-летию Н.Давкараева “Алпамыс” Н. Давкараева на сцене государственного театра.
5. Allanbaev R. “Qoraqalpoq kompozitorlari asarlarida musiqiy dramalar” “Muzıka hám kórkem óner Xabarshısı” №1, 2025

Burkhonova Munojatkhon Makhkamboevna

Independent researcher at Andijan State Pedagogical Institute

Published under peer review:

DSc, Professor – B.A.Sirojiddinov

Received 12th May 2025, Accepted 26th May 2025, Online 30th June 2025

DEVELOPING STUDENTS' ANALYTICAL THINKING THROUGH PRACTIKAL EXERCISES AND PROBLEMS IN BIOLOGY – AS AN URGENT PEDAGOGICAL ISSUE

Abstract. This article discusses the problems faced by educators teaching biology in educational institutions and presents proposals and suggestions aimed at addressing these issues.

Key words: biology, biology exercises, problem-solving, development, modern, task, problem, competition.

BIOLOGIYA FANIDA AMALIY MASHQ VA MASALALAR ORQALI O'QUVCHILARNINIG ANALITIK FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISH – DOLZARB PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Annotatsiya. Ushbu maqolada biologiya fanini o'qitishda ta'lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan pedagoglar oldida yuzaga kelayotgan muammolar va ularni yechimiga qaratilgan taklif va mulohazalar haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: biologiya, biologiya fanidan mashq, masalalar yechish, rivojlanish, zamonaviy, vazifa, muammo, raqobat.

РАЗВИТИЕ АНАЛИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ ЧЕРЕЗ ПРАКТИЧЕСКИЕ ЗАДАНИЯ И ЗАДАЧИ ПО БИОЛОГИИ – КАК АКТУАЛЬНАЯ ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Аннотация: В данной статье рассматриваются проблемы, с которыми сталкиваются педагоги, преподающие биологию в образовательных учреждениях, а также предложения и замечания, направленные на решение этих проблем.

Ключевые слова: биология, упражнения по биологии, решение задач, развитие, современность, задача, проблема, конкуренция.

Kirish (Introduction)

Hozirgi kunda biologiya fani STEAM fanlar tarkibida mavjud bo'lib, uning sifatli va mukammal o'qitilishi nihoyatda muhimligi jihatidan davlat siyosati darajasiga ko'tarildi.

O'zbekistonlik ko'plab pedagoglar delegatsiyasini davlat tomonidan shartnoma asosida Singapur davlatiga borib malaka oshirish, tajriba almashinish, ularning ta'lim tizimini o'ziga xos jihatlarini chuqurroq o'rganib kelinishi maqsadida yuborildi. Buning natijasida davlatimizda faoliyat yuritayotgan ko'plab OTMlarning yetakchi pedagoglari o'z tajribalari, o'rganganlari va mulohazalari xususida bir qancha adabiyotlarni o'zbek tilida chop etishdi. Bu esa o'zbekistonlik ko'plab pedagoglarni Singapur ta'limining mohiyatini shu yerda bimalol o'qib o'rganishimizga imkon yaratdi [1], [2], [3].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review)

Masalan: M. Qosimovning "Singapurda ta'limni rivojlantirish: yangi yondashuvlar" kitobida Singapur ta'lim tizimidagi yangi pedagogik yondashuvlar va ularning samaradorligiga oid ma'lumotlar keltirilgan bo'lib, bilim sifatini oshishiga xizmat qiladigan yangi pedagogik interfaol metodlar hozirgi ta'lim tizimimizga jadal kirib kelmoqda. Umumiy ma'lumotga asoslanib, Singapur va O'zbekiston ta'lim tizimlarining ba'zi o'xshashliklari va farqlarini tavsiflaydigan bo'lsak:

O'xshashliklar: Maqsadlar va strategiyalar jihatidan: Har ikkala mamlakatda ham ta'lim tizimi millatning ijtimoiy va iqtisodiy rivoji uchun muhim rol o'ynaydi. Singapur va O'zbekiston ham ta'limni jahonda raqobatbardosh bo'lishga intiladi. Singapurliklarning ta'limga katta ahamiyat berishlari: Singapurda ham, O'zbekistonda ham ta'lim sohasiga katta mablag'lar sarflanishi. Har ikki mamlakat ham ta'limning sifatiga e'tibor berishidadir.

Farqlar: Pedagogik modellari jihatidan: Singapurda ta'lim tizimi juda markazlashgan va standartlashgan, jahon talablariga mos ravishda puxta ishlab chiqilgan, bu esa o'quvchilarga yoshidan qat'i nazar mustaqillik va yuqori darajadagi bilim olish imkonini beradi. O'zbekistonda esa, ta'lim tizimi ko'proq mahalliy talablariga moslashgan, hali butun mamlakat bo'ylab bir xil darajada standartlashtirish amalga oshirilmagan.

O'qitish metodologiyasi jihatidan: Singapurda o'qish savodxonligi, adabiyot va matematika o'qitishdagi ijodiy va amaliy yondashuvlar, misol uchun, so'rovlarga asoslangan o'qitish, juda yaxshi taraqqiy etgan. O'zbekistonda esa, ko'proq an'anaviy metodlar va katta markazlashgan imtihonlar tizimiga e'tibor berilgan. Singapurda, ta'lim tizimi global standartlarga moslashgan va o'quvchilarga ko'p millatli va ko'p madaniyatli muhitda o'sish imkonini beradi. O'zbekistonda esa, milliy til aralashuvi aniqroq, va ta'lim tizimi ko'proq milliy an'analarga asoslangan.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology)

Bilishning aniq usullari yig'indisiga tayangan holda ilmiy tahlillar o'tkazilib, analiz va sintez, induksiya va deduksiya, tizimli yondashuv, tahlilning mantiqiy usullari hamda natijani ilmiy o'rganish uslublaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results)

Iqtisodiy imkoniyatlar va sarflar jihatidan: Singapurda ta'lim tizimiga juda ko'p mablag'lar sarflab rivojlantirilgan, bu o'z navbatida ta'limning yuqori sifatini ta'minlashga yordam beradi.

O'zbekistonda ham bu yo'nalishda ishlar olib borilmoqda, lekin mamlakatning iqtisodiy sharoitiga ko'ra, sarflar hali ham cheklangan. [4], [5], [6].

O'quvchilarning analitik fikrlashini rivojlantirish – ta'lim jarayonining asosiy maqsadlaridan biri hisoblanadi. Bu ko'nikma o'quvchini murakkab masalalarga yechim topish, ma'lumotlarni tahlil qilish, mulohaza qilish va aqlni to'g'ri qo'llashga o'rgatishga yordam beradi. O'quvchilarning analitik fikrlashini rivojlantirish uchun quyidagi usullardan foydalanishni tavsiya etishimiz mumkin:

1. **Masala yoki savollar bilan ishlash:** O'quvchilarga aniq va aniqlashtiruvchi savollar berish. Bu savollar ularni o'z fikrlarini rivojlantirishga va murakkab masalalarga yechim topishga o'rgatadi. Savollarni tayyorlashda quyidagi usullardan qo'llanilishi mumkin: "Nima uchun?"; "Qanday qilib?"; "Nima natija olish mumkin?"; "Boshqa qanday variantlaringiz, takliflaringizni berishingiz mumkin?".

2. **Maxsus tahlil usullaridan foydalanish:** SWOT tahlili (kuchli tomonlar, zaif tomonlar, imkoniyatlar va tahdidlar): Bu usul o'quvchilarni har qanday vaziyatga turli tomondan qarashga va tahlil qilishga yordam beradi.

3. **Diskussiya va debatlar o'tkazish:** O'quvchilarga har xil muammolar bo'yicha debatlar o'tkazish imkonini bering. Bu ularni turli nuqtai nazarlar bilan tanishtiradi va analitik fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Misol uchun, ta'lim tizimini takomillashtirish, ekologik muammolar, texnologik yangiliklar va h.k. biologik mavzularida debatlar o'tkazish mumkin.

4. **Keys-stadi (case study) metodi:** O'quvchilarga amaliy holatlarni, muammolarni muhokama qilishga yordam bering. Ushbu usul yordamida o'quvchilar real hayotdagi masalalarni tahlil qilib, ularga yechim topishlari kerak. Keys-stadi o'quvchiga tahlil qilish, natijaga kelish, mulohaza qilish va qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

5. **Muammoga yo'naltirilgan ta'lim:** O'quvchilarga turli muammolarni hal qilish uchun kreativ va innovatsion yondashuvlarni o'rgatish. Bu ularning fikrlashning yangi usullarini qo'llashga, shablonlardan, qolipdan tashqari o'ylashga yordam beradi. Masalan, biror bir masalaga turli yo'llar bilan yechim topishga yordam berish.

6. **Fikrlashning to'g'ri strukturasi o'rgatish:** O'quvchilarga aniq va tartibli fikrlashga yordam beradigan metodlardan foydalanish, masalan: tahlil qilish, sintez qilish, muqobil fikrlarni ko'rib chiqish, qaror qabul qilish. O'quvchilarga yozish va yodlash uchun yangi konstruktsiyalar va strukturalarni o'rgatish.

7. **Mulohaza va refleksiya:** O'quvchilarga o'z fikrlarini baholash, o'rganganlari bo'yicha yangidan qayta ishlash va aniqlashtirish uchun refleksiya qilishni o'rgatish. Bu usul nafaqat analitik fikrlashni rivojlantiradi, balki o'quvchilarning o'rganish jarayoniga oid samarali fikrlarini bildirishga yordam beradi.

8. **Interaktiv texnologiyalar va o'yinlar:** Hozirgi kunda tahlil va mulohaza qilishda interaktiv ta'lim vositalari, yangi texnikalar va onlayn platformalardan foydalanish yuqori samaraga erishishda yordam beradi. Misol uchun, onlayn tadqiqotlar, simulyatsiyalar, interaktiv testlar va ta'lim o'yinlari.

9. **O'rganish jarayonida muloqotni rivojlantirish:** O'quvchilarga bahslar va munozaralar o'tkazish, ularning o'rganish jarayonida bir-birlari bilan fikrlashishga yordam bering. Bu ixtiyoriy va mustaqil fikrlashni rag'batlantiradi. [7], [8], [9], [10].

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations)

O'quvchilarning analitik fikrlashini rivojlantirish – uzoq muddatli va sistemali ishni talab etadi. Bu ko'nikma yoshlarda katta muammolarga aniq va asoslangan yechimlar topish imkoniyatini beradi. Shunga ko'ra, ta'limda ushbu ko'nikmalarni samarali rivojlantirish uchun zamonaviy va turli metodlarni qo'llash muhim ahamiyatga ega. Agarda yuqorida keltirilgan tavsiyalarni ta'lim tizimimizga samarali tatbiq eta olsak, bizning o'qitish samaradorligimiz ham sezilarli ravishda o'sgan bo'lardi. Ushbu ishlarga qaratilgan quyidagi tadbirlar shular jumlasidandir: masalan, maktablarda "Kasbiy rivojlanish kuni" va "Kasbiy rivojlanish soati" doirasida olib borilayotgan keng qamrovli ishlar. Bunda fanlar kesimida pedagoglar metod kunlarida muntazam ravishda Singapur ta'lim tizimi sir-asrorlariga mukammal o'qitilib kelinmoqda. Hozirda yana ko'plab davlatlar ushbu tizimga o'tmoqdalar. Qolaversa, bu tizim o'quvchilarning maktab to'g'risidagi tasavvurini, maktabga bo'lgan munosabatini, tushunchasini tubdan o'zgartirib, maktabga, ilm olishga, o'qituvchiga nisbatan hurmat va e'tibor uyg'otishga yordam berishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati (Reference)

1. Qosimov, M. (2018). *Singapurda ta'limni rivojlantirish: yangi yondashuvlar*. Toshkent: "Sharq" nashriyoti. (Bu adabiyotda Singapur ta'lim tizimidagi yangi pedagogik yondashuvlar va ularning samaradorligiga oid ma'lumotlar keltirilgan.)
2. Hamdamov, X. (2020). *Singapurning ta'lim tizimi va uning O'zbekistonga ta'siri*. Toshkent: O'zbekiston milliy universiteti nashri. (Kitobda Singapurning ta'lim tizimining aniq modeli va uning O'zbekistondagi amaliy qo'llanilishiga oid izlanishlar yuritiladi.)
3. Shermatov, O. (2021). *Innovatsion ta'lim: Singapurdan o'rganish*. Toshkent: "Fan" nashriyoti. (Singapurning ta'lim sohasidagi innovatsiyalari va ularni O'zbekistonda qo'llash imkoniyatlari haqida so'z yuritiladi.)
4. Muhammadiev, J. (2017). *O'zbekiston va Singapur ta'lim tizimlari: taqqoslash va tahlil*. Toshkent: Toshkent davlat universiteti nashri. (Ushbu manbada O'zbekiston va Singapur ta'lim tizimlarini taqqoslash, ularning o'zaro o'xshashliklari va farqlari xususida so'z yuritiladi.)
5. Richard W. Paul & Linda Elder – *The Miniature Guide to Critical Thinking Concepts and Tools* (Ixcham qo'llanma, darslarda foydalanish uchun juda qulay.)
6. Barbara Oakley – *Learning How to Learn* (O'quvchilarga yangi bilimlarni qanday samarali o'zlashtirish, tahlil qilish va xotirada saqlash haqida.)
7. A.To'rayev – *Tanqidiy va ijodiy fikrlash asoslari* (O'zbekiston oliy ta'lim tizimida foydalaniladigan o'quv qo'llanma.)
8. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi metodik qo'llanmalari (O'quvchilar va pedagoglar uchun tanqidiy/analitik fikrlashni rivojlantirishga oid amaliy metodik materiallar.)
9. Khan Academy – *Logical Reasoning, Problem Solving* bo'limlari.
10. Thinker's Guide Library (www.criticalthinking.org sayti orqali).

Tursunova Dilnura Akram qizi

Samarkand State Medical University

Faculty of Medicine

Scientific supervisor:

Makhmudova Aziza Nugmanovna, professor,

Head of the Department of Social and Humanitarian Sciences

Received 12th May 2025, Accepted 26th May 2025, Online 30th June 2025

BIOETHICS AS A CULTURAL COMPLEX

Annotation. This research was carried out in the methodological field of the theory and history of culture. The author is based on the intellectual achievements of philosophical anthropology, philosophy of culture, deontology, moral theory and the principles of bioethics, the main principles that are important for future doctors. This study considered the use of pragmatism and postmodernism methods in the assessment of bioethics as a cultural phenomenon, but they were found to be non-heuristic for achieving the research goals. Also, modern theological methods were analyzed, some of which were used in the analysis of Muslim bioethics. This article describes and applies a new axiological representation method developed on the basis of an analysis of case commentaries on bioethics. The article uses general scientific methods, including systematic analysis, hermeneutic analysis, and a structural-functional approach.

Keywords: *Bioethics, deontology, modern theology, cloning, transplantation.*

BIOETIKA MADANIY KOMPLEKS SIFATIDA

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot madaniyat nazariyasi va tarixi sohasidagi metodologik maydonda amalga oshirildi. Muallif falsafiy antropologiya, madaniyat falsafasi, deontologiya, axloq nazariyasi va bioetika prinsiplariga oid intellektual yutuqlari, bo'lajak shifokorlar uchun muhim bo'lgan asosiy tamoyillarga asoslangan. Ushbu tadqiqotda bioetikaning madaniyat fenomeni sifatida baholanishida pragmatizm va postmodernizm usullarining qo'llanilishi ko'rib chiqildi, ammo ular tadqiqot maqsadlariga erishish uchun noevristik deb topildi. Shuningdek, zamonaviy teologiya usullari tahlil qilinib, ularning ayrimlari musulmon bioetikasini tahlil qilishda qo'llanildi. Mazkur maqolada bioetika bo'yicha keys-kommentariylar tahlili asosida ishlab chiqilgan yangi aksiologik tasvir usuli tasvirlanib, amalda qo'llanildi. Maqolada umumiy ilmiy usullar, jumladan tizimli tahlil, germeneytik tahlil va struktura-funksional yondashuvdan foydalanildi.

Kalit so'zlar. *Bioetika, deontologiya, zamonaviy teologiya, klonlashtirish, transplontologiya.*

БИОЭТИКА КАК КУЛЬТУРНЫЙ КОМПЛЕКС

Аннотация. Данное исследование выполнено в методологическом поле теории и истории культуры. Автор опирается на интеллектуальные достижения философской антропологии, философии культуры, деонтологии, теории морали и принципы биоэтики, основные принципы, важные для будущих врачей. В данном исследовании рассматривалось использование методов прагматизма и постмодернизма в оценке биоэтики как культурного феномена, однако они были признаны неэвристичными для достижения целей исследования. Также были проанализированы современные теологические методы, некоторые из которых были использованы при анализе мусульманской биоэтики. В данной статье описывается и применяется новый метод аксиологического представления, разработанный на основе анализа

прецедентных комментариев по биоэтике. В статье используются общенаучные методы, в том числе системный анализ, герменевтический анализ и структурно-функциональный подход.

Ключевые слова: *Биоэтика, деонтология, современная теология, клонирование, трансплантация.*

Kirish.

Bioetika XX-asr o'rtalarida insoniyat duch kelgan murakkab vaziyatlarga, ayniqsa, biotibbiyot texnologiyalarining tez sur'atlar bilan rivojlanishiga javob sifatida paydo bo'ldi. Bu yangi texnologiyalar insonning dunyoqarashi va o'ziga bo'lgan munosabatini tubdan o'zgartirib yubordi, ammo ularning axloqiy jihatlari yetarlicha o'rganilmaganligi sababli, jiddiy muammolar yuzaga keldi. Bu muammolarning yechimi insoniyatning biologik tur sifatida saqlanib qolishi uchun muhim ahamiyatga ega edi. Tabiat va madaniyat o'rtasidagi muvozanatning buzilishi bioetikaning shakllanishiga turtki bo'ldi. O'tgan asrning oxirgi uchdan birida bunday sa'y-harakatlarning natijasi sifatida bioetika normativ fan sifatida paydo bo'ldi, bu esa insonning barcha tirik mavjudotlarga bo'lgan axloqiy munosabatini tartibga soladi. Ushbu davrda bunday munosabatning asosiy tamoyillari shakllantirildi; ushbu tamoyillar asosida bioetika bo'yicha xalqaro hujjatlar qabul qilindi (Xelsinki Deklaratsiyasi, Jeneva shifokorlar qasamyodi, inson huquqlari va biotibbiyot konvensiyasi va boshqalar). Tibbiy faoliyatni bioetik jihatdan tartibga solish uchun maxsus ijtimoiy sub'ektlar - mustaqil axloqiy qo'mitalar tashkil etila boshlandi. XX-asr oxiriga kelib bioetika sohasida maslahatchilar instituti shakllandi.

Axloqiy normalar barcha tibbiy hujjatlarga va tibbiy yordam ko'rsatish standartlariga kiritildi. Biroq, bioetikaning aynan normativ fan sifatida maqsadli institutlashtirilishi uning umumiy madaniy mazmunini asta-sekin yo'q qila boshladi. Bioetikaning asosiy maqsadi - tabiiy va madaniy muvozanatni saqlash - asta-sekin yo'qolib, xususiy muammolarni hal qilish uchun operasion jarayonlarga o'zgartirildi - klonlash, evtanaziya, transplantologiya, yangi reproduktiv texnologiyalar va boshqalar. Tamoyillar normalarga qisqartirildi, oliy qadriyatlar - yaxshilik, adolat, hamdardlik, altruizm - qoidalar to'plami bilan almashtirildi, ulardan chetga chiqish esa faqatgina formal jazolarni keltirib chiqaradi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Bioetikaning madaniy asoslariga murojaat qilgan yagona soha, ehtimol, teologiya bo'ldi, ammo uning ijtimoiy hayotga ta'siri bu masalalarda juda cheklangan bo'lib qoldi. Ushbu jarayonning natijasi sifatida ko'plab muhim savollar, masalan, tibbiyotda paternalizmga munosabat, bemorning avtonomiyasini hurmat qilish tamoyili va tibbiy yordam ko'rsatishda adolat tamoyilining ma'nosi va tushunilishi kabi masalalari bo'yicha axloqiy tushunishlarda jiddiy qiyinchiliklar yuzaga keldi. Shuningdek, bioetikaning tez rivojlanishiga qaramay, madaniyatning tibbiylashtirilishi bo'yicha salbiy tendensiya nafaqat sekinlashmadi, balki ba'zi parametrlar bo'yicha "bioetika oldidan" darajasidan ham oshib ketdi. Asta-sekin bioetika umumiy axloq nazariyasi bilan sezgir aloqasini yo'qotib, biopolitika va biotibbiyot huquqiga tomon yo'naldi. Shuning uchun bioetikani madaniyatning ajralmas qismi sifatida konseptualizatsiya qilish masalasi bugungi kunda juda dolzarbdir.

Bioetika – zamonaviy axloqning bir yo'nalishi bo'lib, ekologik va amaliy axloqiy masalalarini o'z ichiga oladi. Bu soha Amerikada paydo bo'lgan va G'arb madaniyati bilan bog'liq

o'ziga xos xususiyatlarga ega. Uning rivojlanishiga V.R. Potter, E. Pellegrino, T. Beauchamp, J. Childress kabi olimlar katta hissa qo'shgan. Rossiyada esa B.G. Yudin, P.D. Tishchenko, L.V. Konovalova, T.V. Mishatkina kabi bioetika sohasidagi mutaxassislar bu yo'nalishni rivojlantirishga o'z hissasini qo'shmoqda.

O'zbekistonda ham bioetika muammolari ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan o'rganilmoqda. Z.M. Muxammedova, J.A. Rizayev, M.S. Abdullaxodjayev, N. Yuldashev, O. Saidalixojayeva, A.N. Maxmudova kabi olimlar o'z tadqiqotlari bilan bioetika rivojiga sezilarli hissa qo'shdilar. Z.M. Muxammedova, J.A. Rizayev va A.N. Maxmudova hammuallifligida uch tilda bioetika darsligi chop etilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot olib borish davomida tarixiylik, obyektivlik, abstraklikdan konkretlikka qarab borish, tizimli tahlil, qiyosiy tahlil singari umumilmiy va umumfalsafiy metodlardan foydalanildi.

Maqolada qo'yilgan muammolarni hal qilishda nazariy va empirik usullar majmuasidan foydalanildi: maxsus adabiyotlarni tadqiq qilish, olingan ma'lumotlarni tahlil qilish, sintez qilish, tizimlashtirish va umumlashtirish. Bundan tashqari, tadqiqotning nazariy-uslubiy asosini quyidagi yondashuvlar birikmasi tashkil etadi: yuqoridagi muammoga yaxlit va qiyosiy tarixiy-falsafiy, deonlogik, huquqiy yondashuv qo'llaniladi; keyingi tadqiqotlar jarayonida tizimli va qiyosiy tahlil usullari ham qo'llaniladi, bu esa qo'yilgan muammoning mohiyatini chuqurroq ochib berishga va uni hal qilish yo'llarini belgilashga imkon beradi.

Tahlil va natijalar. Shuningdek, tadqiqotimizning asosiy dolzarbligi shundaki, bioetika bo'yicha umumlashtiruvchi ijtimoiy-falsafiy tadqiqotlar yo'qligi, tibbiyot professional maktabining talablari talabalarning bioetik tayyorgarlik darajasi va sifatiga bo'lgan talablarini belgilab berdi. Bu esa tadqiqotning maqsadini, mazmunini va vazifalarini belgilashga olib keldi.

Bioetika sohasidagi muammolarni chuqur o'rganish, uning madaniyat va axloqiy qadriyatlar bilan bog'liqligini aniqlash, shuningdek, bioetikaning zamonaviy muammolarini hal qilishda qanday rol o'ynashini tushunish, bioetika ta'limi va amaliyotini yanada rivojlantirishga yordam beradi. Bu esa nafaqat tibbiyot sohasida, balki kengroq madaniy kontekstda ham ahamiyatga ega bo'ladi.

Shunday qilib, bioetika nafaqat tibbiyot va biologiya sohalarida, balki insoniyatning umumiy axloqiy va madaniy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Tadqiqotimiz bioetikaning dolzarbligini, uning ijtimoiy va madaniy kontekstda ahamiyatini, shuningdek, bioetika ta'limining sifatini oshirishga qaratilgan takliflarni o'z ichiga oladi.

Bioetika – “biologiya va tibbiyot fanlari yutuqlarining axloqiy parametrlarini, jumladan, axloqiy baholar, qarorlar, xatti-harakatlar va yo'nalishlarni tizimli o'rganish” deb ta'riflanadi. Ushbu ta'rif bioetikaning nafaqat axloqiy muammolarni tahlil qilishda, balki tez o'zgaruvchan dunyoda yechimlarni taklif qilishda muhimligini ta'kidlaydi. Zamonaviy bioetika tibbiy bioetika, klinik bioetika va ekologik bioetikani o'z ichiga olgan. Ushbu filiallarning ba'zilar hali ham ishlab chiqilmoqda, bu esa zamonaviy muammolarni hal qilishda bioetikaning ortib borayotgan ahamiyatini ta'kidlaydi.

Bioetika – bu tibbiyot va biologiyadagi inson faoliyatining axloqiy o'lchovlarini o'rganadigan hayotiy va doimiy rivojlanayotgan fanlararo tadqiqot sohasi. U XX-asr o'rtalarida falsafa, huquq va

tabiiy fanlar chorrahasida paydo bo'lgan. Nisbatan yangi paradigma sifatida bioetika odamlar va ularning atrof muhit o'rtasidagi o'zaro ta'sirini o'rganishga intiladi, bunda asosiy e'tibor ilmiy va texnologik taraqqiyot sharoitida sog'liq va hayotni saqlashga qaratilgan.

"Bioetika" atamasi birinchi marta 1969-yilda amerikalik biokimyogar V. R. Potter tomonidan kiritilgan. U bioetikani "*faktlar*" va "*qadriyatlar*"ni birlashtiruvchi soha sifatida tasavvur qilib, to'plangan bilimlar va kengayib borayotgan texnik imkoniyatlar o'rtasidagi tafovutni bartaraf etishni maqsad qilgan.

Shuni aytish joiz-ki, bioetika axloq nazariyasining ajralmas qismi sifatida paydo bo'ladi. U tiriklarga bo'lgan axloqiy munosabatning maqsadli regulatori bo'lib, tibbiyot va sog'liqni saqlash manfaatlariga xizmat qiluvchi ijtimoiy institut sifatida tuzilgan. Natijada, unda deontologik komponent hukmron bo'lib qoladi, aksincha, aksiologik komponent o'zining qiymat beruvchi ahamiyatini yo'qotadi. Tirik mavjudotlarga axloqiy munosabat tamoyillarining rivojlanishi asta-sekin bu sohada inson xulq-atvorini rasmiylashtirilgan tartibga solinishiga yo'l qo'yadi, axloqiy mazmunni yo'q qiladi. Falsafiy va axloqiy mazmun normativ va baholash muolajalarining tavsifi bilan almashtiriladi, bioaxloqiy aqidalarning adabiy va estetik kelib chiqishlari bioetikaning zaruriy sharti sifatida qabul qilinadi. Hayot va o'limning badiiy qarama-qarshiliklari amaliy hikoyalarga sharhlar bilan almashtiriladi. Bu bioetika axloqiy filtr funksiyasini yo'qotadi va madaniyatni tibbiylashtirish uchun uzr so'rash funksiyasini ichkilashtiradi.

Bioetikani madaniy hodisa sifatida belgilangan rolga qaytarish orqali insonparvarlikning oldini olish mumkin. Bu holda bioetikaning madaniy kompleks sifatida maqomi jamiyatning uyg'un rivojlanishidagi ehtiyojlarini to'liq darajada qondiradi va bioetikani madaniyatning umumbashariy qadriyatlari bilan milliy xususiyatlari nuqtai nazaridan qasddan bog'liqligini saqlab qolish imkonini beradi.

Tadqiqotning maqsadi va vazifalari:

1. Tibbiyot xodimlarining kasbiy tayyorgarligiga qo'yiladigan talablar tahlilini o'tkazish, ular asosida oliy tibbiyot oliy o'quv yurtida tibbiyot mutaxassislarining deontologik kompetensiyasining mohiyatini aniqlash, mazmunini aniqlash va tuzilishini ochib berish.

2. Psixologik-pedagogik shart-sharoitlar majmuasini aniqlash, tibbiyot oliy o'quv yurtining o'quv jarayoniga deontologik kompetensiyani shakllantirish modelini joriy etish mexanizmini ishlab chiqish.

3. Deontologik kompetensiyani shakllantirish modeli va uni amalga oshiruvchi ilmiy-uslubiy vositalar samaradorligini tajriba sinovini o'tkazish.

Bioetika sog'liqni saqlash sohasidagi xulq-atvor va munosabatlarni korporativ tartibga solishdan jamiyat darajasida tartibga solishga o'tishning oddiy jarayoni emas. U umumiy axloq nazariyasining rivojlanishida yangi bosqichdir. Tibbiy etika har doim madaniyatning bir qismi bo'lgan, lekin - alohida, har qanday korporativ axloq kabi. Shuning uchun uning axloq tuzilmasi bilan bog'liqligi dolzarbligini yo'qotgan. Tibbiy etikaga nisbatan axloq tuzilmasini aniqlash faqat bioetikaning tibbiyot sohasidagi axloqiy tamoyillarni o'zaro uzatish vositasi sifatida paydo bo'lishi bilan mumkin bo'ldi.

Bioetika madaniy kompleks sifatida nafaqat "ilmiy", balki haqiqiy tarixga ega ekanligini asoslab berdi. U avvalo tibbiyot bilan muvofiqlikda rivojlanib, uning tarixini takrorlamasligi mumkin

emas. Bu bioetikaning shakllanishidagi madaniy-tarixiy xususiyatlarning mavjudligini belgilaydi, bu esa milliy tibbiyot va sogʻliqni saqlash modellari bilan bogʻliq.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati shundan iboratki, u natijalar tibbiyot oliy oʻquv yurtlarida boʻlajak tibbiyot xodimlarini kasbiy tayyorlash sifatini oshirish va ularda deontologik kompetensiyani shakllantirishni taʼminlashga qaratilgan. Deontologik kompetensiyani shakllantirishning ishlab chiqilgan pedagogik modeli, aniqlangan psixologik-pedagogik sharoitlar, ishlab chiqilgan mexanizm va tegishli axborot-didaktik taʼminot oliy kasbiy taʼlim tibbiyot muassasalarining oʻquv jarayonida bevosita qoʻllaniladi.

Xulosa.

Yuqorida keltirilgan maʼlumotlarni jamlab, quyidagi yakuniy fikrlarga kelish mumkin. Bioetika quyidagi madaniy sohalar bilan oʻzaro bogʻliq:

- ✓ **Din:** Bioetika masalalari din uchun muhim, ammo ularning ildizi bioetikaning rivojlanishidan koʻra diniy axloq tarixiga borib taqaladi.
- ✓ **Biotibbiyot qonunchiligi:** Bioetika tamoyillari qonunlarda aks etadi, lekin bu jarayon turlicha darajada amalga oshiriladi.
- ✓ **Biosiyosat:** Bioetika tibbiy va ijtimoiy nuqtai nazardan baholaydigan hayot sifati masalalari biosiyosatning diqqat markazida boʻladi.
- ✓ **Falsafa:** Nazariy bioetika falsafiy ahamiyatga ega, ammo amaliyotdan orqada qolishi fanning boʻlinishiga va madaniy rolini yoʻqotishiga olib kelishi mumkin.

Birinchidan: maʼlum bir element bilan funksional bogʻliq boʻlgan obʼektlar, muassasalar, vakolatxonalar, gʻoyalar, xulq-atvor modellarining keng doiralari odatda madaniy kompleks deb ataladi. *Madaniy kompleks* - bu muayyan element bilan bogʻliq boʻlgan obʼektlar, muassasalar, gʻoyalar va xatti-harakatlar majmui. Madaniy komplekslar jamiyatning oʻziga xosligini yaratadi va ularning mavjudligi ijtimoiy rivojlanish darajasini koʻrsatadi. Tibbiyot va sogʻliqni saqlash sohasidagi madaniy komplekslardan biri bu - *bioetika*.

Ikkinchidan, bir qator madaniy komplekslar madaniy konfiguratsiya deb ataladigan kengroq butunlarga kiritilishi mumkin. Antropologik yondashuv bioetikaning jamiyatdagi madaniy konfiguratsiyalar bilan bogʻliqligini aniqlashga yordam beradi. Tibbiyot asosiy oʻrinni egallaydi, shuning uchun bioetika va biomedikal etikani ajratish tendensiyasi mavjud. Tibbiyotning axloqiy jihatlari universal boʻlgani uchun faqat bioetika madaniy kompleks maqomiga ega.

Uchinchidan, bioetika shaxs, ijtimoiy agentlar va davlat institutlari faoliyati bilan bogʻliq sogʻliq uchun xavf mavjud boʻlganda qoʻllaniladi. Uning maqsadi - bu xavflarni kamaytirish yoʻllarini koʻrsatish. Madaniyat orqali fiziologik halokatning oldini olish imkoniyati insonning ikki tomonlama tabiatiga asoslanadi. Shuning uchun bioetika inson tabiatini madaniyat orqali saqlab qolish usullaridan biri sifatida zamonaviy madaniy kompleks talablariga javob beradi.

Toʻrtinchidan, Bioetika nafaqat tibbiyot va biologiya sohasidagi axloqiy muammolarni hal qilishga qaratilgan, balki insonning tabiatga, jamiyatga va oʻziga boʻlgan munosabatini tartibga soluvchi madaniy hodisa sifatida ham namoyon boʻladi. Bioetikaning rivojlanishi va amaliyotga tatbiq etilishi jamiyatning barqaror rivojlanishiga, inson huquqlarining himoyasiga va kelajak avlodlar uchun sogʻlom muhitni saqlashga xizmat qiladi. Shuning uchun bioetika masalalariga eʼtibor qaratish, ularni muhokama qilish va hal etish jamiyatning har bir aʼzosi uchun muhimdir.

Beshinchidan: Bioetika madaniyat falsafasida o'z asoslariga va madaniy-tarixiy voqealar bilan belgilanadigan o'z rivojlanish xususiyatlariga ega bo'lgan madaniyatning mustaqil qismidir. Shuning uchun bioetikaning ilmiy varianti har doim tibbiyot milliy modelining madaniy aksi shaklida namoyon bo'ladi. Boshqa tomondan, bioetika me'yoriy tartibga solish milliy tibbiyot standartlarini madaniy konfiguratsiya sifatida xalqaro talablarga moslashtirishga imkon beradi.

Maqolaning nazariy va amaliy ahamiyati bioetika maqomining tibbiyotning madaniy konfiguratsiyasi bilan uzviy bog'liq bo'lgan va aniq milliy o'ziga xoslikka ega bo'lgan madaniy kompleks sifatida konseptual asoslanishidan iborat. Bioetikani rivojlantirishda madaniyat falsafasining uslubiy rolini asoslash nazariy ahamiyatga ega. Bioetika, biosiyosat, tibbiyot huquqi va tibbiyot falsafasining madaniy komplekslar sifatida to'ldiruvchiligi haqidagi xulosa ham nazariy va semantik yukni ko'taradi.

Xulosa. Bioetika maqomining madaniy kompleks sifatida asoslanishi keng nazariy va amaliy ahamiyatga ega degan xulosaga kelindi. Ushbu xulosani tibbiyot ta'limi sohasidagi nazariy fanlar va muayyan amaliyotda qo'llashning o'ziga xos yo'llari ishlab chiqilishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Zohidov, A. (2019). "Biotexnologiya va biomeditsina: Xastaliklar va infektsiyalarni aniqlashda biotexnologiyaning roli." *O'zbekiston fan va texnologiya jurnali*, 3(12), 85-92.
2. Mukhamedzhanovna, Mukhamedova Zamira, U. N. Akmalovna, and M. A. Nugmanovna. "The Uzbek Model of Bioethics: History and Modernity". *Malim: jurnal pengajian umumi Asia Tenggara* (SEA Journal of General Studies) 21 (2020).
3. Aziza NM. Ethical Nature of Interpersonal Communication in Medicine. *Best Journal of Innovation in Science, Research and Development*. 2024 Aug 5;3(8):12-6.
4. Tursunov, M., & Karimov, A. (2020). "Biotexnologiya va biomeditsina: Genetik modifikatsiyalar va innovatsiyalar." *Tibbiyot fanlari jurnali*, 1(10), 45-56.
5. Мухамедова ЗМ. Биоэтика в стратегии новейших технологий в стоматологической практике. *Авиценна*. 2020(74):23-6.
6. Rizayev, F. (2018). "Xastaliklar va infektsiyalarni aniqlashda molekulyar diagnostika va biotexnologiyalar." *O'zbekiston biologiya jurnali*, 2(5), 112-119.
7. Makhmudova A. THE RELATIONSHIP OF BIOETHICS WITH THE PROFESSIONAL ETHICS OF A TEACHER. EXPLORING NEW HORIZONS IN EDUCATION AND ACADEMIC RESEARCH. 2025 Mar 4;1(1):273-7.
8. Sodiqov, A., & Xayrullayev, I. (2021). "Immunoterapiya va biotexnologiyalar." *Biotexnologiya va tibbiyot*, 7(3), 23-35.
9. Makhmudova A. TEACHING STUDENTS THE BASICS OF BIOETHICS, PEDAGOGICAL APPROACH AND METHODOLOGY. TRANSFORMING EDUCATION THROUGH SCIENTIFIC DISCOVERY. 2025 Apr 29;1(1):347-51.

10. Nazarov, U., &Valiyev, Z. (2022). "Vaksinalar va biotexnologiya: Yangi davrda innovatsiyalar." *O'zbekiston biotexnologiya jurnali*, 8(1), 77-82.
11. Ismailov, M., &Yunusov, K. (2020). "Gen tahrirlash va biotexnologiyaning tibbiyotdagi roli." *O'zbekistonning biotexnologiya fanlari*, 4(8), 33-40.
12. Husanov, B., &Akramov, S. (2019). "Biotexnologiya va biomeditsina: Yangi yondashuvlar va texnologiyalar." *Biomeditsina ilmiy jurnali*, 5(2), 91-98.
13. Mansurov, R., &Khidirov, M. (2018). "Inson organizmiga ta'sir qiladigan biotexnologik usullar." *Biotexnologiya ilmiy maqolalari*, 6(3), 56-63.
14. Nugmanovna MA. Ethical Problems Of New Reproductive Technologies. *MiastoPrzyszłości*. 2024 Apr 19:9-12.
15. Aziza NM. Ethical Nature of Interpersonal Communication in Medicine. *BEST JOURNAL OF INNOVATION IN SCIENCE, RESEARCH AND DEVELOPMENT*. 2024 Aug 5;3(8):12-6.

O‘tkirjon Qushmirzayevich Xoshimov,

Tashkent National Pedagogical University named after Nizami,
Doctor of Philosophy (PhD) in Historical Sciences, Associate Professor

utkirjon.khoshimov@mail.ru

Published under peer review:

*H. Rakhmonov – Senior Research Fellow at the Islam Karimov
Scientific and Educational Memorial Complex, Doctor of Historical Sciences (PhD)*

Received 12th May 2025, Accepted 26th May 2025, Online 30th June 2025

HISTORIOGRAPHY OF SCIENTIFIC AND TECHNICAL FIELDS IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Abstract. This article analyzes studies aimed at studying the changes that have occurred in the higher education system of the Republic of Uzbekistan and the scientific and technical fields. In particular, during the years of independence, studies were conducted by representatives of various scientific and technical fields on the reforms in the higher education system. The focus of these studies is on analyzing the role and significance of higher education institutions in studying the scientific and technical fields from a historical point of view.

Keywords: Higher education institutions, science, history, pedagogy, economics, historiography.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM TIZIMIDAGI ILM-FAN SOHALARI TARIXSHUNOSLIGI

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimi va ilm-fan sohalarida yuz bergan o‘zgarishlarni o‘rganishga qaratilgan tadqiqotlar tahlil qilingan. Jumladan, mustaqillik yillarida oliy ta’lim tizimida ilm-fan sohalaridagi islohotlarni turli fan soha vakillari tomonida tadqiqotlar olib borilgan. Ushbu tadqiqotlarning oliy ta’lim muassasalari ilm-fan sohasini o‘rganishdagi o‘rni va ahamiyati tarixiy nuqtai nazardan tahlil qilishga e’tibor qaratilgan.

Kalit so‘zlar: Oliy ta’lim muassasalari, ilm-fan, tarix, pedagogika, iqtisodiyot, tarixshunoslik.

ИСТОРИОГРАФИЯ НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКИХ НАПРАВЛЕНИЙ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН.

Аннотация В данной статье анализируются исследования, направленные на изучение изменений, произошедших в системе высшего образования Республики Узбекистан и научно-технических направлениях. В частности, за годы независимости представителями различных научно-технических направлений проводились исследования реформ в системе высшего образования. Основное внимание в этих исследованиях уделяется анализу роли и значения высших учебных заведений в изучении научно-технических направлений с исторической точки зрения.

Ключевые слова: Высшие учебные заведения, наука, история, педагогика, экономика, историография.

Kirish (Introduction)

O'zbekiston oliy ta'lim tizimida rivojlanish bosqichlari, ilm-fan sohalarida amalga oshirilgan islohotlar natijasida yuz bergan o'zgarishlar bilan bog'liq bo'lgan masalalar respublikaning turli fan sohalarida vakillari, xorijiy tadqiqotchilar va xalqaro tashkilotlar tomonidan tadqiq etilgan va o'rganilgan. Bugungi kunga kelib Yangi O'zbekistonda oliy ta'lim muassasalari va ilm-fan sohalarini har tomonlama rivojlantirish maqsadida amalga oshirilayotgan islohotlar natijadorligini tarixiy nuqtai nazardan o'rganish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Chunki, mustaqillik yillarida respublika oliy ta'lim tizimining bosib o'tgan yo'li va buni o'rganishga qaratilgan tadqiqotlarni tahlil qilish, so'nggi yillarda sohada yuz berayotgan ijobiy o'zgarishlarni mazmun va mohiyatini ochib berishga xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review).

Mustaqillik yillarida respublika oliy ta'lim tizimi hamda ilm-fan sohalarida yuz bergan o'zgarishlar tarix, pedagogika, iqtisodiyot, siyosat, huquqshunoslik kabi sohalar bo'yicha ko'plab taqiqotlar olib borilgan. Olib borilgan ushbu tadqiqotlarni quyida fan sohalarida bo'yicha alohida shaklda o'rganishga e'tibor qaratiladi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology)

Maqolada fanlararo yondoshuv, qiyosiy tahlil (comparative analysis), mazmuniy tahlil (content analysis), tizimlilik tamoyillari asosida o'rganish maqsad qilingan.

Tahlil va natijalar (Analysis and results)

Mustaqillik yillarida respublika oliy ta'lim tizimi hamda ilm-fan sohalarida yuz bergan o'zgarishlarni o'rganishga bag'ishlangan bir qator tadqiqotlar amalga oshirildi. Bunda oliy ta'lim tizimida tayyorlanayotgan mutaxassis kadrlar va bu ta'lim maskanlarida olib borilayotgan ilmiy tadqiqot ishlarining ijtimoiy-iqtisodiy sohalarga birdek tegishliligi nuqtai nazaridan tarixchi olimlardan tashqari, boshqa fan soha olimlari tomonidan ham tadqiqotlar olib borilgan. Mustaqillik yillaridagi oliy ta'lim tizimidagi ilm-fan sohalaridagi o'zgarishlar tarixshunosligini fanlar kesimida o'rganish maqsadga muvofiqdir. Shu jihatdan respublika oliy ta'lim tizimi va ilm-fan sohalaridagi o'zgarishlarni quyidagi tarixchi olimlar tomonidan taqiqotlar olib borilgan. Xususan, A.Mavkulov [1], N.Kuvvatov [1], R.Xolikova [3], I.Shamsiyeva [4], D.Vasiyeva [5], B.Jahongirov [6], F.Atajanova [7], Sh.Ergashev [8], I.Ismailov [9] va boshqalar shular jumlasidandir. N. Kuvvatov dissertatsiyasi mustaqillik yillarda amalga oshirilgan tadqiqotlar qatoriga kirsada, ushbu tadqiqot ishi mustaqillikdan oldingi yillar, xususan 1980-yillar o'rtalarida respublikada xalq ta'limini rivojlantirish, oliy ta'lim muassasalarida pedagog kadrlarni tayyorlash masalalariga bag'ishlangan. Shu jihatdan ushbu tadqiqotning qimmat va ahamiyati shundaki, tadqiqotchi mustaqillikdan oldingi yillarda xalq ta'limi, oliy ta'lim tizimida amalga oshirilgan islohotlar va o'zgarishlarga ob'yektiv baho berishga muvaffaq bo'lgan.

Respublika oliy ta'lim tizimida olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlarini o'rganish bo'yicha D.Vasiyevaning tadqiqoti alohida ahamiyatga ega. Xususan, tadqiqotchi dissertatsiyasining uchunchi bobi "Universitetlarda ilmiy tadqiqot ishlarining o'rni va xalqaro hamkorlik" deb nomlanib, mutaqillikning dastlabki o'n yilligida respublikadagi mavjud ilmiy salohiyatni o'zida

mujassamalashtirgan Oliy o'quv yurtlari (OO'Y), xususan, universitetlarda ilmiy izlanishlar bir necha fan sohalarida yo'nalishlarida olib borilib, tadqiqotlar davlat buyurtmalari, xo'jalik shartnomalari, e'lon qilingan grantlar va boshqa shakllarda amalga oshirilganligi, shuningdek, ilm-fanning dolzarb muammolarini yechishda universitetlar O'zR FA va tarmoq insitutlari bilan hamkorlikni yo'lga qo'yib rivojlanganligi va bu orqali respublika xalq xo'jaligi uchun dolzarb bo'lgan muammolarning yechimini topshiga erishilganligi keng tahlil etilgan[5; 24]. Bundan tashqari respublikada ilm-fan sohalarida o'zgarishlar bo'yicha B.Jahongirovning dissertatsiya tadqiqot ishi alohida qimmatga ega. Ushbu dissertatsiyada O'zbekistonda ilm-fan sohalarida olib borilgan davlat siyosati, xalqaro hamkorlik, O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi, oliy ta'lim tizimidagi oliy o'quv yurtlari misolida ilm-fan sohalaridagi olib borilgan ishlar, muammo va yutuqlar o'rganilgan.

O'zbekistonda ilm-fan sohasidagi davlat siyosatini bir qator tashkilotlar birgalikda olib boradi. Shu jihatdan mamlakatda ilm-fan sohalarida davlat siyosatini yurituvchi idoraviy tashkilotlar faoliyatini tadqiq etish nuqtai nazaridan Sh. Ergashevning taqiqoti alohida ahamiyat kasb etadi. Jumladan, respublikada ilm-fan sohasida asosiy tashkilot hisoblangan Fan va texnika davlat qo'mitasi misolida O'zbekistonda ilm-fan sohalarida olib borilgan davlat siyosati, ushbu tashkilot faoliyati, tizimda yuz bergan o'zgarishlar tadqiq qilingan. Jumladan, tadqiqotchi dissertatsiyasida "2021-yil oxiriga qadar tegishli me'yoriy hujjatlarga tayangan holda mamlakat "ilmiy" sohasini idoraviy muvofiqlashtirish va boshqarish jarayoni besh bosqichni bosib o'tdi: birinchi bosqich – 1992-2002 yillar; ikkinchi bosqich – 2002-2006 yillar; uchinchi bosqich -2006-2017 yillar; to'rtinchi bosqich – 2017 yil; beshinchi bosqich – 2017 – hozirgi kungacha"[8; 56] – deb ta'kidlagan.

Shuningdek, hududiy tarix nuqtai nazaridan F. Atajanova va I. Ismailov tadqiqotlar olib borgan. Xususan, F. Atajanovanning tadqiqoti respublikaning g'arbiy qismida joylashgan Xorazm viloyati xalq ta'limi, oliy ta'lim, Xorazm Ma'mun akademiyasi faoliyati, ilm-fan sohalaridagi erishilayotgan natijalar o'rganilgan. Tadqiqotda "respublikadagi shu jumladan viloyatdagi oliy ta'lim muassasalarini xalqaro e'tirof etilgan tashkilotlar reytingining birinchi 1000 ta o'rindagi oliy ta'lim muassasalari ro'yxatiga kiritish uchun viloyatdagi uchta oliy ta'lim muassasalarini hamda Xorazm Ma'mun Akademiyasining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, jahon miqyosida tan olingan zamonaviy ta'lim berish usul va metodlarini amaliyotga to'liq joriy etish lozim bo'lib, shu yo'l bilangina xalqaro tan olingan oliy ta'lim muassasasi yoki ilmiy tadqiqot markaziga aylashini mumkinligi"[7; 140] ta'kidlangan. I. Ismailovning tadqiqoti respublikaning sharqiy viloyatlar hisoblangan Farg'ona vodiysi viloyatlari oliy ta'lim muassasalari rivojlanishi, moddiy-texnik holati, kadrlar tayyorlash, xalqaro hamkorlik aloqalari, ilm-fan va ilmiy salohiyatli kadrlar tayyorlash bosqichlari o'rganilgan. Tadqiqotda Farg'ona vodiysi viloyatlarining ilmiy salohiyatli kadrlar tayyorlash hamda oliy ta'lim muassasalarining ilmiy salohiyati bo'yicha respublikadagi o'rtacha ko'rsatkichdan ortda qolganligi, buning asosiy sababi va muammolari tahlil qilingan. Ushbu tadqiqotlarning ahamiyati shundaki, mikro tarix jihatidan hududlarning o'ziga hos xususiyatidan kelib chiqib tadqiqot olib borilgan, bu esa tadqiqotchilarga muammoni yanada aniqroq o'rganishga yordam bergan.

Mustaqillik yillarida oliy ta'lim tizimida kadrlar tayyorlash va ilm-fan sohalarida amalga oshirilgan o'zgarishlar respublikaning turli fan soha olimlari diqqat markazida bo'lgan.

Jumladan, oliy ta'lim tizimini isloh qilish va ta'lim sifati, samaradorligini yangi bosqichga olib chiqish, ilm-fan sohalariga yoshlarni keng jalb etish bo'yicha fan sohalar bo'yicha pedagogika fani vakllari tomonidan ko'plab ilmiy izlanishlar olib borilgan. Xususan, Abdullayev Yu.[10], Lutfillayev M.[11], Kamolxo'jayev Sh.[12], Ro'ziyeva D.[13], Sattorova B.[14], Mansurova M.[15], Qilicheva K.[16], Najmiddinova H.[17], Muxitdinova N.[18], Allamberganova M.[19], Taylanova Sh.[20], Saliyeva Z.[21], Ashurova D.[22], O'roqov Sh.[23], Lutfullayev P.[24], Xolikov A.[25], Mirsoliyeva M.[26], Haqnazarova N.[27] va boshqalar. Ushbu tadqiqotlarda oliy ta'lim tizimida fanlar o'qitilishi metodikasi, samaradorligi, kadrlar tayyorlashda turli fanlar o'qitilishining yangicha uslublari haqida tadqiqotlar olib borilgan. Bundan tashqari xorijiy oliy ta'lim muassasalari tuzilishi, shakli, kadrlar tayyorlash mexanizmlari qiyosiy tahlil qilingan. Jumladan, Yu. Abdullayevaning dissertatsiyasida rivojlangan xorijiy davlatlar oliy ta'lim muassasalarining jamiyat taraqqiyotiga qo'shayotgan piasining bir qator shartlarini keltirib, "oliy o'quv yurti o'qituvchilari tomonidan dissertatsiyalar himoyasiga, PhD, "falsafa doktorlari" (sohalar bo'yicha) va to'liq doktorlik darajalarini olishlariga (bu yuqoriroq maoshlar va lavozim bilan rag'batlantiriladi) ixtisoslik baholariga, oliy o'quv yurti xodimlarining amaliy natijalariga, ayniqsa, ilmiy sohada ishlayotganlarga, katta e'tibor beriladi"[10; 28-29], - deb ta'kidlaydi. Bu fikrda jon bor albatta. Chunki, rivojlangan davlatlarda oliy ta'lim muassasalari faoliyatining asosini ilmiy-tadqiqot ishlari tashkil etadi. Va shundan kelib chiqib oliy ta'lim muassasalarining faoliyatiga baho beriladi.

Respublika oliy ta'lim tizimidagi islohotlar bilan bog'liq jarayonlarni tadqiq qilishga iqtisodiyot fani vakillari ham katta e'tibor qaratgan. Jumladan, Yodgorov V.[28], Usmonova R.[29], Nasimov D.[30], Zaxidova Sh.[31], Ibragimov K.[32], Isxakova S.[33], Maxmudov A.[34], Raxmonov N.[35], Teshabayev T.[36], Rejapov X.[37] va boshqalarni keltirish mumkin. Ushbu olib borilgan tadqiqotlarda oliy ta'lim tizimda kadrlar tayyorlashda zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, bozor iqtisodiyoti sharoitida sifatli ta'lim xizmatlarini ko'rsatish, oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarini sohalar bo'yicha bandligini ta'minlash, mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida zamon talablariga javob beradigan sifatli kadrlarni tayyorlash va boshqa ko'plab masalalar tadqiqot ob'yekti qilib belgilangan. Jumladan, D.Nasimovning tadqiqotida oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarini ishga joylashtirish bilan bog'liq bo'lgan masalalarga e'tibor qaratilib, bunda inson kapitali muhim ekanligi, xususan, "inson kapitaliga yo'nlatirilgan sarmoyalarning foydaliligi ko'zda tutilayotgan daromadlar yuqori bo'lishi, tanlangan kasbdan butun umr mamnun bo'lishi tushuniladi. Bevosita ishlab chiqarish jarayonidagi ta'lim hamda tayyorgarlik insonlarning bilim darajasini ko'tarilishiga, ya'ni inson kapitali hajmining oshishiga olib kelishi"[30; 25] ta'kidlangan. Bundan tashqari ushbu tadqiqot davriy chegarasi doirasida respublika oliy ta'lim muassasalarida qabul kvotalari, mavjud talabalar soni bilan bog'liq bo'lgan masalalar qo'shni respublikalardagi ko'rsatkichlar bilan solishtirgan holda qiyosiy tahlil qilingan. Sh.Zaxidova o'z tadqiqotida iqtisodiyotda oliy ta'lim tizimi xizmatlari samaradorligini oshirish bo'yich ilmiy izlanishlar olib borgan. Tadqiqotda "ta'lim xizmatlar bozori aniq inforomasion ma'lumotlarni olishga intilmog'i zarur. Aholi qaysi kasb egasi ishga joylashish uchun qulay imkoniyatlarga egaligi, qaysi o'quv yurtlari bitiruvchilari mehnat bozorida eng xaridorgir holatda ekanligi haqidagi axborotga ega bo'lishiga haqlidir. Ushbu masalalarni hal qilish uchun mehnat va ta'lim xizmatlari bozorini

monitoringini amalga oshirish, oliy o'quv yurtlari reytingini ishlab chiqish va e'lon qilish zarurligini"[31; 20] keltirib o'tgan.

Respublika oliy ta'lim muassasalari va ilmiy tekshirish institutlari reytingini aniqlash, bu borada ta'lim va ilm-fan iste'molchilarini xabardor qilish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Shu jihatdan so'ngi yillarda Yangi O'zbekistonda bu sohada amalga oshirilayotgan islohotlar diqqatga sazovor albatta. N. Raxmonovning doktorlik ilmiy darajasini olish uchun amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotida oliy ta'lim tizimida kadrlar tayyorlashning sifatini yaxshilash orqali respublika iqtisodiyotini rivojlantirish bilan bog'lib bo'lgan masalalar o'rganilgan. Xususan, tadqiqotda sifatli kadrlar tayyorlashda oliy ta'lim muassasalari professor-o'qituvchilarining ilmiy salohiyati muhimligini keltirib, respublika oliy ta'lim muassasalaridagi ilmiy darajali professor-o'qituvchilarni yosh ko'rsatkichlari bo'yicha keltirib o'tgan[35; 38], va professor-o'qituvchilarning ilmiy salohiyatini ko'tarish, ilmiy darajalilarni yoshartirish bo'yicha aniq chora-tadbirlarni belgilash va amalga oshirish maqsadga muvofiqligini[35; 40] ta'kidlagan.

Bundan tashqari respublika oliy ta'lim tizimi, ilm-fan sohalaridagi o'zgarishlarni boshqa fan soha vakillari tomonidan ham tadqiqotlar o'tkazilgan. Jumladan, davlatning oliy ta'lim sohasida yuritgan siyosatini M. Davletovanning[38] tadqiqotlarida ko'rish mumkin. Taqiqotni amalga oshirilgan davri nuqtai nazaridan tadqiqotchi "mamlakatimizda oliy ta'limni isloh etish bo'yicha davlat siyosatini: avvalo 1991–1997 yilgacha hamda 1997 yildan shu kungacha (Izoh: 2007 yil nazarda tutilmoqda) bo'lgan davrlarga bo'lib qarash mumkin"[38; 17], – deb keltirilgan. Albatta bu fikrga qo'shilish mumkin. Chunki, oliy ta'lim tizimidagi dastlabki islohotlar 1991–1997-yillarda amalga oshirilgan. Ushbu tadqiqot yana shunisi bilan ham ahamiyatli, oliy ta'lim tizimida olib borilgan davlat siyosatini o'rganishga bag'ishlagan ilk tadqiqotlardan biri hisoblanadi. Shundan kelib chiqib, davlatni oliy ta'lim tizimi va ilm-fan sohalaridagi olib borgan siyosatini tarixiy nuqtai nazardan tadqiq qilish ham bugungi kunda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Texnika fanlari bo'yicha O.Mahmanovning[39] olib borgan tadqiqoti so'nggi yillarda respublika ilm-fani uchun muhim bo'lgan mavzuga bag'ishlangan. Jumladan, tadqiqotchi oliy ta'lim va ilmiy-tadqiqot muassasalari ilmiy salohiyatini monitoring qilish usul va modellarini yaratish bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borgan. Reyting – bu baholanayotgan bir ta'lim muassasasining boshqasidan ustunligini tavsiflaydigan son bo'lib, u ko'pincha alohida ko'rsatkichlar yig'indisiga asoslanadigan shartli integral ko'rsatkich sifatida hisoblanadi. Ta'lim muassasalari reytinglarini tashkil etish va tasniflash usullari turli-tuman bo'lib, davlatlarning ta'lim tizimlari va oliy ta'limni baholash usullari bilan bevosita bog'liqdir. Hozirgi kunda bir qator xorijiy davlatlar, jumladan, AQSH, Angliya, Germaniya, Polsha, Niderlandiya, Ispaniya, Yaponiya, Xitoy, Rossiya, Ukraina kabi davlatlar ta'lim muassasalari reytingini aniqlash va qo'llash bo'yicha boy tajribaga ega. Ulardagi mavjud reyting tizimlari turli yondoshuvlar asosida ta'lim tizimlari xususiyatlaridan kelib chiqqan holda ishlab chiqilgan[39; 18]. Ushbu tadqiqotda O'zbekistonning ta'lim muassasalari reytingini aniqlash bo'yicha bir qator matematik modellar ishlab chiqilgan.

Yuridik fanlar bo'yicha nomzodlik va doktorlik dissertatsiyalarini yoqlagan B.Qodirovning[40] tadqiqotlarida O'zbekistonda oliy ta'lim muassasalarining tashkil topishi, ularning faoliyati, kadrlar tayyorlashdagi tashkiliy-huquqiy jihatdan kelib chiqib tadqiqotlar olib borilgan.

Respublika oliy ta'lim tizimi, fan va innovasion sohalaridagi o'zgarishlarni o'rganishda Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligida "O'zbekistonda oliy ta'lim" nomli ilmiy, o'quv-uslubiy, tahliliy jurnalida chop etilgan maqolalar ham alohida ahamiyat kasb etadi[41]. Xususan, mualliflarning maqolalarida Yangi O'zbekistonda oliy ta'lim tizimi va ilm-fan sohalarini yanada rivojlantirish borasida amalga oshirilayotgan islohotlar, mavjud muammolar va ularning yechimlari bilan bog'liq bo'lgan tahliliy ma'lumotlar keltirilgan.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations).

Xulosa qilib takidlash lozimki, mustaqillik yillarida oliy ta'lim tizimi va ilm-fan sohalarini o'rganishga qaratilgan bir qator tadqiqotlar amalga oshirilgan. Ushbu tadqiqotlarda O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimining rivojlanish bosqichlaridagi turli masalalar haqida ma'lumotga ega bo'lish mumkin. Biroq, amalga oshirilgan bu tadqiqotlar O'zbekiston oliy ta'lim tizimida ilm-fan sohalarida amalga oshirilayotgan tadqiqotlar, ularning holati, ilmiy va ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlash, respublika iqtisodiyotida oliy ta'lim muassasalarining tutgan o'rni tarixiy nuqtai nazardan yaxlit bir holatda o'rganilmagan. Shundan kelib chiqib quyidagilarni taklif sifatida ilgari surish mumkin.

- Oliy ta'lim muassasalarida amalga oshirilayotgan ilmiy tadqiqot ishlariga davlat tomonidan alohida moliyalashtirish mehanizmlarini joriy etish;
- Fan tarixini o'rganish bo'yicha amalga oshirilayotgan tadqiqotlarni yanada qo'llab-quvvatlash;
- O'zbekiston ilm-fan sohalarida yuz bergan o'zgarishlarni, jahon ilm-faniga integratsiyalashuv jarayonlarini tarixiy nuqtai nazardan baho berishga qaratilgan ilmiy tadqiqot ishlarini rivojlantirish lozim.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Маврулов А.А. Ҳозирги боскичда Ўзбекистон маданияти: умумий ҳолати, муаммолари, тараққиёт йўналишлари (70-йиллар ўрталари – 1990 й.). Тарих фан. Док. ... дисс. – Тошкент, 1993. – 296 б.
2. Кувватов Н.Б. Подготовка и воспитание педагогических кадров в Узбекистане: опыт и проблемы (1980-1990 гг.). Тарих фан. ном. ... дисс. Автореф. – Тошкент, 1994. – 21 б.
3. Холикова Р. Развитие высшего исторического образования и науки в Узбекистане (на примере исторического факультета ТашГУ 1935-1994 годы), Автореферат. ... канд. ист. науки. – Ташкент, 1995, - 27 с.
4. Шамсиева И. Тошкент давлат университетининг Ўрта Осиё олий таълим тарихида тутган ўрни (1920-1960 йиллар). Тарих фан. ном. ... дисс. – Тошкент, 1999. – 203 б.
5. Васиева Д. Мустақиллик йилларида Ўзбекистонда университет таълимининг шаклланиши ва ривожланиши: тажриба ва муаммолар (1991-2001 йй.). Тарих фан. ном. ... дисс. Автореф. – Тошкент, 2008. – 30 б.
6. Жаҳонгиров Б. Ўзбекистонда илм-фан ривожланиши ҳолати, тараққиёт йўналишлари (1985-2010 йиллар). Тарих фан. ном. ... дисс. – Тошкент, 2011. – 166 б.
7. Атажанова Ф. Хоразмда таълим ва илм-фаннинг ривожланиши (1991-2017 йй.). Тарих фан. бўйича фалсафа док. (PhD) ... дисс. – Нукус, 2021. – 179 б.
8. Эргашев Ш. Ўзбекистонда илмий ва инновацион фаолиятнинг идоравий ривожланиш жараёнлари (1991-2016 йй.). Тарих фан. бўйича фалсафа док. (PhD) ... дисс. – Тошкент, 2021. – 167 б.

9.Исмаилов И. Мустақиллик йилларида Ўзбекистонда олий таълим соҳасидаги ўзгаришлар (Фарғона водийси вилоятлари мисолида 1991-2020 йй.). Тарих фан. бўйича фалсафа док. (PhD) ... дис. – Наманган, 2023. – 184 б.

10.Абдуллаев Ю.Н. Хорижий олий таълимнинг ижтимоий-педагогик хусусиятлари: тажриба ва тараққиёт тамойиллари. Педагогика фан. ном. ...дис. – Самарқанд, 2000. – 310 б.

11.Лутфиллаев М.Ҳ. Олий таълим ўқув жараёнини такомиллаштиришда ахборот технологияларини интеграциялаш назарияси ва амалиёти (информатика ва табиий фанлар мисолида): Педагогика фан. док. Дис. – Самарқанд, 2005. – 246 б.

12.Камолхўжаев Ш.М. Техника олий таълим муассасаларида табиатшунослик асослари фани мазмуни ва ўқитиш методикаси (табиатшуносликнинг физик жиҳатлари): Педагогика фан. док. Дис. – Тошкент, 2006. – 284 б.

13.Рўзиева Д.И. Олий таълим муассасалари талабаларида миллий ифтихор туйғусини шакллантиришнинг илмий-педагогик асослари. Педагогика фан. док. ...дис. – Тошкент, 2007. – 274 б.

14.Сатторова Б.Д. Олий таълимда астрономия фанини ўқитишда ахборот технологияларини қўллашнинг методик асослари. Педагогика фан. Ном. ... Дис. – Тошкент, 2008. – 179 б.

15.Мансурова М. Ю. Олий таълимда элементар зарралар физикаси мазмуни ва уни ўқитиш методикаси (бакалавриат босқичи мисолида): Педагогика фан. Ном. ... Дис. – Тошкент, 2009. – 126 б.

16.Қиличева К.Ю. Олий таълим тизимида тасаввуф таълимоти воситасида талабалар маънавиятини шакллантириш. Педагогика фан. док. ...дис. – Тошкент, 2009. – 307 б.

17.Нажмиддинова Ҳ.Ё. Олий таълим муассасаларида алгебрани ўқитишда талабаларнинг мустақил ўқув фаолиятини шакллантириш методикаси. Педагогика фан. ном. ... дис. – Наманган, 2011. – 223 б.

18.Мухитдинова Н.М. Педагогика олий таълим муассасалари гуманитар йўналишларида математика ўқитиш самарадорлигини ошириш. Педагогика фан. ном. ... дис. – Тошкент, 2011. – 142 б.

19.Алламбергенова М.Х. Информатикадан интерактив ўқув мажмуалар яратиш ва улардан таълим жараёнида фойдаланиш (Олий таълим муассасалари мисолида): Педагогика фан. ном. ... дис. – Тошкент, 2012. – 148 б.

20.Тайланова Ш. З. Педагогика олий таълим муассасаси талабаларида кадрятлар тизимини шакллантириш (“Педагогика тарихи” фани мисолида): Педагогика фан. ном. ... дис. – Тошкент, 2012. – 148 б.

21.Салиева З.Т. Педагогика олий таълим муассасалари талабаларининг маънавий маданиятини ривожлантириш механизмларини такомиллаштириш. Педагогика фан. док. ...дис. – Тошкент, 2017. – 244 б.

22.Ашурова Д.Н. Олий таълим тизимида инновацион дастурий-дидактик мажмуалар асосида ўқитишни такомиллаштириш (“Алгебра ва сонлар назарияси” фани мисолида): Педагогика фан бўйича фалсафа док. (PhD) ... дис. – Тошкент, 2018. – 151 б.

23.Ўроков Ш. Р. Олий таълим муассасаларида бўлажак ўқитувчиларни тайёрлашнинг компетент ёндошувига асосланган педагогик тизимини такомиллаштириш. Педагогика фанлари бўйича фалсафа док. (PhD) ... дисс. – Самарқанд, 2018. – Б. 170.

24.Лутфуллаев П.М. Хорижий олий таълим муассасаларида сифат ва рақобатбардошликни таъминлаш йўллари. Педагогика фан бўйича фалсафа док. (PhD) ... дисс. – Наманган, 2018. – 148 б.

25.Холиков А.А. Олий таълим муассасаларида бўлажак ўқитувчиларнинг педагогик маҳоратини ривожлантириш. Педагогика фан. док (DSc). ...дис. – Тошкент, 2018. – 258 б.

26.Мирсолиева М.Т. Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг касбий компетентлигини ривожлантириш механизмларини такомиллаштириш. Педагогика фан. док. (DSc) ... дис. – Тошкент, 2019. – 218 б.

27.Ҳақназарова Н.Қ. Олий таълим тизимида кадрлар тайёрлаш жараёнларини ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг уствор йўналишларига мос прогноз қилиш методологиясини такомиллаштириш. Педагогика фанлари бўйича фалсафа док. (PhD) ... дисс. – Тошкент, 2020. – 345 б.

28.Ёдгоров В.У. Олий таълим тизимид замонавий ахборот технологияларини қўллашнинг самарадорлиги. Иқтисод фан. Ном. ... дис. – Тошкент, 2001. – 152 б.

29.Усмонова Р. М. Таълим хизматлари бозорида иқтисодий муносабатларни такомиллаштириш (Олий таълим тизими мисолида): Иқтисод фан. ном. ... дис. – Тошкент, 2011. – 148 б.

30.Насимов Д. А. Олий таълим муассасалари битирувчиларини ишга жойлаштириш тизимини такомиллаштириш (Самарқанд вилояти мисолида): Иқтисод фан. ном. ... дис. – Самарқанд, 2011. – 180 б.

31. Захидова Ш. Ш. Олий таълим хизматлари бозорининг амал қилиш механизми самарадорлигини ошириш (Ўзбекистон материаллари асосида): Иқтисод фан. ном. ... дис. – Тошкент, 2012. – 170 б.
32. Ибрагимов К. Ш. Бюджет ташкилотларида бухгалтерия ҳисоби ва молиявий ҳисоботни такомиллаштириш (Олий таълим муассасалари мисолида): Иқтисод фан бўйича фалсафа док. (PhD) ... дисс. – Тошкент, 2018. – Б. 153.
33. Исхакова С.А. Хизмат кўрсатиш соҳаси ходимлари даромадларини ошириш ва таркибини такомиллаштириш стратегияси (Олий таълим хизматлари соҳаси мисолида): Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа док. (PhD) ... дисс. – Самарқанд, 2019. – 205 б.
34. Махмудов А.А. Олий таълим муассасаларида молиявий ресурсларни бошқариш механизмини такомиллаштириш. Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа док. (PhD) ... дис. – Тошкент, 2019. – 161 б.
35. Рахмонов Н.Р. Минтақавий ижтимоий-иқтисодий ривожланиш асосида олий таълим тизимида кадрлар тайёрлаш сифатини ошириш. Иқтисод фан. док. (DSc) ... дис. – Тошкент, 2019. – 344 б.
36. Тешабоев Т.З. Олий таълим тизимида инновацион фаолиятни ахборот технологиялари асосида бошқаришни такомиллаштириш. Иқтисодиёт фан. док. (DSc) ... дис. – Тошкент, 2019. – 227 б.
37. Режапов Х.Х. Олий таълим хизматлари ва меҳнат бозори ўртасидаги муносабатларни такомиллаштириш. Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа док. (PhD) ... дис. – Тошкент, 2020. – 186 б.
38. Давлетова М.Ш. Ўзбекистон давлатининг олий таълим соҳасидаги сиёсати ва унинг ривожланиши. Сиёсий фан. Ном. ... дис. – Тошкент, 2007. – 149 б.
39. Маҳманов О.Қ. Олий таълим ва илмий-тадқиқот муассасалари илмий салоҳиятини мониторинг қилиш усул ва моделларини яратиш. Техника фан. бўйича фалсафа док. (PhD) ... дисс. – Тошкент, 2017. – 138 б.
40. Қодиров Б.Б. Ўзбекистон республикасида олий таълим муассасаларини бошқаришнинг ташкилий-ҳуқуқий асослари. Юридик фан. ном. ... дис. – Тошкент, 2012. – 148 б., Қодиров Б.Б. Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимида кадрлар тайёрлашнинг ташкилий-ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш. Юридик фан. док (DSc). ... дис. – Тошкент, 2019. – 274 б.
41. Мирсаидов М, Султонов Т. Дунё университетлари рейтинг: Ўзбек олий таълим муассасалари қандай қилиб ва қачон ушбу рейтинглардан муносиб ўрин эгаллайди? // Ўзбекистонда олий таълим, 2022 йил, 1-сон. – Тошкент: “Kolorpak”, 2022. – Б. 42., Бобоева Г. Халқаро рейтингларга кириш: натижа, муаммо, истиқбол // Ўзбекистонда олий таълим, 2022 йил, 1-сон. – Тошкент: “Kolorpak”, 2022. – Б. 48., Зокиров И. Илмий тадқиқотларни такомиллаштиришнинг инновацион йўналишлари // Ўзбекистонда олий таълим, 2022 йил, 1-сон. – Тошкент: “Kolorpak”, 2022. – Б. 54., Абдурахмонов О. Республика олий таълим кенгашига янги вазифалар юқланди // Ўзбекистонда олий таълим, 2023 йил, 2-сон. – Тошкент: “Sano-standart”, 2023. – Б. 7., Абдувалиев А. Нуфузли халқаро илмий базаларда журналларда олимларимиз иштироки ҳамда сохта нашрлардан эҳтиётлик чоралари // Ўзбекистонда олий таълим, 2023 йил, 3-сон. – Тошкент: “Sano-standart”, 2023. – Б. 23., Бекмурадова Г. Олий таълимдан кейинги таълимда самарадорликни баҳолаш механизмлари // Ўзбекистонда олий таълим, 2023 йил, 3-сон. – Тошкент: “Sano-standart”, 2023. – Б. 83., Аюпов Ш. Энг катта ихтиролар фанлар чорраҳасида пайдо бўлади // Ўзбекистонда олий таълим, 2023 йил, 4-сон. – Тошкент: “Sano-standart”, 2023. – Б. 2., Шарипов Ш. Илмий мактаблар – кадрлар узвийлигини йўқолатувчи модель сифатида // Ўзбекистонда олий таълим, 2023 йил, 4-сон. – Тошкент: “Sano-standart”, 2023. – Б. 16., Туробжонов С. “Дунёда илмдан бошқа нажот йўқ ва бўлмаган” // Ўзбекистонда олий таълим, 2024 йил, 1-сон. – Тошкент: “Sano-standart”, 2024. – Б. 3., Шоумаров Ғ. Академиклик – фанлар академиясининг танланган олимга берилган “кредит”дир Ўзбекистонда олий таълим, 2024 йил, 1-сон. – Тошкент: “Sano-standart”, 2024. – Б. 13., Реймов А. Илм-фан тараққиёти мақсадли режалар тўғри тузилганига ҳам боғлиқ Ўзбекистонда олий таълим, 2024 йил, 1-сон. – Тошкент: “Sano-standart”, 2024. – Б. 18.

Abrarov Islomiddin Jamolovich

Doctor of Philosophy (PhD) in Political Science

Academy of Public Administration under the President of the Republic of Uzbekistan,
independent researcher

Published under peer review:

Doctor of Political Science, Associate Professor

Mansur Musaev

Received 12th May 2025, Accepted 26th May 2025, Online 30th June 2025

STRATEGY FOR IMPLEMENTING YOUTH POLICY IN NEW UZBEKISTAN

Abstract: This article analyzes views on the strategy for implementing youth policy in New Uzbekistan from a scientific perspective. The article also examines the large-scale reforms being carried out in the Republic of Uzbekistan to improve state youth policy, and to realize the intellectual and social potential of young people.

Keywords: New Uzbekistan, youth policy, strategy, state program, intellectual, education, entrepreneurship, social, innovation.

**YANGI O‘ZBEKISTONDA YOSHLARGA DOIR SIYOSATINI AMALGA OSHIRISH
STRATEGIYASI**

Annotatsiya. Mazkur maqolada Yangi O‘zbekistonda yoshlarga doir siyosatni amalga oshirish strategiyasi to‘g‘risidagi fikrlar ilmiy jihatdan tahlil etilgan. Shuningdek maqolada O‘zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirish, yoshlarning intellektual va ijtimoiy salohiyatini ro‘yobga chiqarish borasidagi keng ko‘lamli islohotlar haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: Yangi O‘zbekiston, yoshlar siyosati, strategiya, davlat dasturi, intellektual, ta’lim, tadbirkorlik, ijtimoiy, innovatsiya.

**СТРАТЕГИЯ РЕАЛИЗАЦИИ МОЛОДЕЖНОЙ ПОЛИТИКИ В НОВОМ
УЗБЕКИСТАНЕ**

Аннотация. В статье научно анализируются идеи стратегии реализации молодежной политики в Новом Узбекистане. Также рассматриваются масштабные реформы, направленные на совершенствование государственной молодежной политики в Республике Узбекистан, реализацию интеллектуального и социального потенциала молодежи.

Ключевые слова: Новый Узбекистан, молодежная политика, стратегия, государственная программа, интеллектуальный, образование, предпринимательство, социальный, инновации.

Kirish(Introduction). Shuni alohida ta'kidlash joizki, keyingi yillarda O'zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirish, yoshlarning intellektual va ijtimoiy salohiyatini ro'yobga chiqarish borasida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Zero, yoshlarga e'tibor qaratish mamlakatimizda davlat siyosatining eng muhim ustuvor yo'nalishi sifatida alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu borada, yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirish orqali ularning huquqlarini to'laqonli ta'minlash, o'z qobiliyatini namoyon etishi uchun barcha zarur imkoniyatlar yaratilmoqda. Xususan, mamlakatimizda o'tgan davr mobaynida yoshlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularning huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, mamlakatimiz istiqboli uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga qodir, tashabbuskor, Vatan manfaatini har tomonlama ustun qo'yadigan, or-nomusli, shijoatli yoshlarni tarbiyalash borasida aniq maqsadga yo'naltirilgan ishlar amalga oshirilmoqda.

Bu borada "O'zbekiston - 2030" strategiyasining I-yo'nalishida belgilangan "Har bir insonga o'z salohiyatini ro'yobga chiqarishi uchun munosib sharoitlarni yaratish" 1.4-bandi "Yoshlarga oid davlat siyosati va sport yo'nalishlaridagi islohotlar"da yoshlarni zamonaviy kasblar va chet tillariga o'qitish tizimini yaratish belgilangan. Bunda yoshlarning zamonaviy kasblar bilan mashg'ul bo'lishini ta'minlash uchun har bir viloyatda 1 tadan "Kreativ park"lar faoliyatini tashkil etish, ularga yiliga kamida 40 ming nafar yoshlarni jalb qilish va maktab bitiruvchilari kamida 2 ta xorijiy til va 1 ta kasb egallashini ta'minlashga alohida e'tibor qaratilgan[1].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). Shuningdek, yoshlarning intellektual salohiyatini oshirish, ularning ilmiy faoliyatini rag'batlantirish, ilmiy va innovatsion faoliyati, intellektual o'yinlar hamda chet tillarini o'rganishga jalb etish orqali kamida 2 million nafar yoshlarning iqtidorini rivojlantirish belgilangan bo'lib, bu borada, har yili 500 nafar iste'dodli yoshlarni xorijning nufuzli oliygohlariga o'qishga yuborish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Shu bilan bir qatorda, yoshlarning ijtimoiy himoyasini kuchaytirish va ishsizlik darajasini kamaytirish uchun 400 ming nafar yoshlarning bandligini ta'minlash va muammolarini hal etishga erishish belgilangan. Yoshlarning ishsizlik darajasini 14 foizdan 11 foizga kamaytirish, yoshlar o'rtasida IT sohasini yanada ommalashtirish hamda sohada xizmatlar eksportini oshirish hamda IT sohasida 300 ming nafar yoshlarni ish bilan ta'minlash, maktab o'quvchilarini xalqaro IT bozorida talab yuqori bo'lgan zamonaviy kasblarga o'rgatish, «Bir million dasturchi» loyihasini kengaytirish va har yili 15 ming nafar eng iqtidorli yoshlarni nufuzli xalqaro kompaniyalar talablariga mos dasturlar asosida tayyorlashga asosiy vazifa sifatida e'tibor qaratilgan. Shu bilan bir qatorda, bu boradagi ishlarni davomi sifatida jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanadigan yoshlar qamrovini kengaytirish, ommaviy sport tadbirlarini tashkil etish orqali yoshlar qamrovini 8 milliondan oshirish, sport bilan shug'ullanishga jalb qilingan aholi ulushini 36 foizga etkazish, jismoniy tarbiya va ommaviy sport bilan shug'ullanishi uchun kamida 5 mingta mahallada sport maydonchalarini barpo etish, sport-ta'lim muassasalarida muntazam shug'ullanuvchi yoshlar sonini 1 million nafarga etkazish, 130 ming nafarga yaqin yoshlarni sport bilan muntazam shug'ullanishiga imkoniyat yaratish, milliy terma jamoalarga yuqori malakali va natijador sportchilarni tayyorlash tizimini takomillashtirish, 2030 yil Dohada bo'lib o'tadigan navbatdagi Osiyo o'yinlarida O'zbekiston sportchilarining umumiy jamoa hisobida kuchli TOP-5 talik davlatlar qatoriga kirishiga erishish, razryadli va unvonli sportchilar sonini 25 ming nafarga, sport sohasida oliy ma'lumotli xodimlar ulushini 85 foizga, sohani

rivojlantirish bo'yicha ilmiy tadqiqot va izlanishlar sonini 140 taga etkazish hamda olimpiya va paralimpiya harakatini rivojlantirish mazkur o'yinlarida kuchli 15 ta mamlakat qatoridan o'rin egallash asosiy maqsad sifatida belgilangan[2].

Albatta, mamlakatimizda Davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoevning bevosita g'amxo'rligi ostida yurtimiz yoshlari alohida qudratli kuch sifatida shakllanib bormoqda. Bu esa yoshlarimizni Vatanimizni kelajakdagi iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy, siyosiy va ma'naviy hayotining tom ma'nodagi haqiqiy ijodkorlari va bunyodkorlari sifatida namoyon bo'lishiga zamin yaratmoqda. Zero, yoshlarga davlat tomonidan e'tibor qaratish o'z navbatida mamlakatimizning istiqbolini belgilashga muhim ahamiyat kasb etadi. Bu haqda, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoevning 2025-yil 30-iyun kuni Yoshlar kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi so'zlagan nutqida alohida to'xtalib o'tgan edi. Yurtboshimiz Shavkat Mirziyoev o'z nutqida: "bizning bebaho boyligimiz ham, kelajak uchun eng katta dividendimiz ham, yoshlar, desak, to'g'ri bo'ladi. Bilagida kuch-g'ayrat, har bir harakatida azmu shijoat jo'sh urgan yigitlarimizni, bilim va odobda, aql-zakovatda tengsiz qizlarimizni ko'rib, har qanday xalq, har qanday davlat bizga havas qilsa arziydi"[3], degan so'zlarida albatta, chuqur purma'no so'zlar mujassam. Zero, bugungi zamon talabi intellektual salohiyatli, kreativ fikrlovchi yoshlarni tarbiyalash borasida teran fikrlashni taqoza etmoqda. Har bir davlatning kelajakda barqaror taraqqiyotini ta'minlashda intellektual salohiyatga ega yoshlarni tarbiyalash tobora muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Dunyo taraqqiyotdan ma'lumki, yoshlar barcha davrlarda jamiyatning faol qatlami sifatida doimo e'tirof etib kelingan. Zero, davlat va jamiyatning rivojlanishida o'rni beqiyos bo'lgan yoshlar qatlami doimiy qo'llab-quvvatlab turishni talab etadi. Bu haqda davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoev ta'biri bilan aytganda: "Buyuk yunon olimi, Sharqda "Birinchi muallim" deb ulug'lanadigan Aristotelning "Vatan taqdirini yoshlar tarbiyasi hal qiladi", degan so'zlari 2500 yil avval aytilgan. Demak, insoniyat ongli hayot kechira boshlagan davrdan buyon ta'lim va tarbiya masalasi, doimo dolzarb ahamiyat kasb etib kelmoqda"[4]. Binobarin, bugungi kunda mustaqillik va javobgarlik mas'uliyatini chuqur anglagan uni vijdonan his etadigan yoshlarni tarbiyalash kunning dolzarb vazifasi hisoblanadi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results)

Hozirgi murakkab ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar jarayonida mamlakatimizda yoshlar jamiyatning intellektual resursi sifatida namoyon bo'lmoqda. Yurtimiz kelajagi bo'lgan yoshlarni sog'lom fikrli, yuksak ma'naviyatli, ajdodlar merosiga sadoqatli qilib tarbiyalash va bu orqali ularning vatanimiz ijtimoiy taraqqiyotida o'zlarining faol o'rnini topishga erishish dolzarb vazifa hisoblanadi. Ayniqsa, bu borada, O'zbekiston Respublikasining "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonuni bugungi davr talablariga mos ravishda har tomonlama barkamol, mustaqil fikrlaydigan, mamlakatimiz istiqboli uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga qodir, tashabbuskor, xalq manfaati yo'lida bor salohiyatini safarbar qiladigan, shijoatli yoshlarni tarbiyalash, ularning intellektual va ijodiy salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun mustahkam huquqiy poydevor yaratdi[5]. Yoshlarga bo'lgan e'tibor davlatimiz tomonidan olib borilayotgan ijtimoiy-siyosiy islohotlar markazida ekanligi alohida e'tirofga molikdir.

Bu borada, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev 30 iyun kuni - yoshlar kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi so'zlagan nutqida yosh avlod manfaatlariga qaratilgan muhim g'oya va

tashabbuslarni ilgari surib o'tgan edi. Davlatimiz rahbari ushbu tantanali marosimdagi so'zlagan o'z nutqida: "Birinchi va Ikkinchi Renessansni buyuk alloma va mutafakkirlarimiz yaratgan bo'lsa, bugun tarix navbatni sizlarga bermoqda. Ishonchim komil, sizlar barcha sohalarida mamlakatimiz bayrog'ini baland ko'tarishga qodirsiz. Sizlar - Yangi O'zbekiston bunyodkorlari sifatida yangi tarix yaratadigan oltin avlodsiz!"[6], deya mamlakatimiz yoshlariga katta ishonch bildirib o'tdi. Shu bilan birga Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev ushbu quvonchli ayyomda Vatanimiz ravnaqi yo'lida intilish, ilm olish va mehnat qilishdan charchamaydigan barcha yoshlarimizga, bilimli, tarbiyali va sog'lom farzandlarni kamolga yetkazayotgan ota-onalariga hamda katta hayotga qadam qo'yishda yoshlarimizga eng yaqin maslahatchi bo'layotgan hurmatli ustoz va murabbiylariga samimiy minnatdorchiligini bildirib o'tdi.

Shu o'rinda, jamiyatni isloh qilishning hozirgi sharoitida yoshlarga o'z bilimlarini mustaqil egallashi qalbi va ongida professionalizm va bilimdonlikni mustahkamlash o'z tafakkuri asoslarini shakllantirishni o'rgatish muhim ahamiyat kasb etadi. Yoshlarning ma'naviy – ma'rifiy ehtiyojlarini o'rganish va ularni bo'sh vaqtlarini to'g'ri tashkil etish va g'ayrat-shijoatini Vatanimiz umumiy manfaatlarini amalga oshirishda foydalanish hamda ularning jamiyatni barcha qatlamlarini safarbar etish dolzarb vazifaga aylanib bormoqda. Ayniqsa, mamlakatimizni jadal rivojlanib borayotgan siyosiy jarayonlarida yoshlarni ijtimoiy faolligini oshirish borasida aniq maqsadga belgilangan tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. Bu haqda Yurtboshimiz Shavkat Mirziyoev qayd etganidek: "yoshlarimizga sifatli ta'lim va tarbiya berish, zamonaviy kasb va hunarlar, xorijiy tillarni o'rgatish, hayotda munosib o'rin topishi uchun zarur sharoitlar yaratish - eng asosiy vazifamiz va burchimizga aylangan"[7]. Zero, keyingi vaqtlarda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan va dunyo e'tirof etayotgan keskin o'zgarishlar, ayniqsa, **"Milliy tiklanishdan - milliy yuksalish sari"** g'oyasi asosida O'zbekiston taraqqiyotning yangi davriga qadam qo'ygani, amalga oshirilayotgan keng ko'lamli ijtimoiy-iqtisodiy va ma'naviy-ma'rifiy sohalaridagi islohotlar eng avallo, yurtimiz taraqqiyotiga zamin yaratmoqda.

Mamlakatimizda ilm-fan, ta'lim-tarbiya sohalarida amalga oshirilayotgan katta o'zgarishlar, xususan, maktab ta'limini rivojlantirish borasidagi islohotlar buyuk umummilliy maqsadga, umumxalq harakatiga aylanib bormoqda. Bu esa, mamlakatimizda keyingi yillarda amalga oshirilayotgan jadal islohotlar o'zining ko'lami, shiddati va keng qamrovi bilan nafaqat yurtdoshlarimiz, balki xorijiklarning ham e'tiborini o'ziga jalb etmoqda.

Yurtimizda "Uchinchi Renessans poydevorini yaratish"ga qaratilgan keng qamrovli islohotlarni amalga oshirish uchun turli soha va tarmoqlar bo'yicha zamonaviy bilim va ko'nikmalarga ega bo'lgan, salohiyatli, fidoyi va izlanuvchan mutaxassis kadrlarga ehtiyoj ortib bormoqda. Shunga ko'ra, davlatimiz rahbari tomonidan jamiyatimizning bilimli va iste'dodli kadrlarga bo'lgan ehtiyojini uzoq muddatga qondirish, iqtisodiyotni raqobatbardosh mutaxassislar bilan ta'minlash maqsadida ta'sirchan va izchil chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Bu haqda Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev qayd etganidek: "Biz o'z oldimizga mamlakatimizda Uchinchi Renessans poydevorini barpo etishdek ulug' maqsadni qo'ygan ekanmiz, buning uchun yangi Xorazmiylar, Beruniylar, Ibn Sinolar, Ulug'beklar, Navoiy va Boburlarni tarbiyalab beradigan muhit va sharoitlarni yaratishimiz kerak. Bunda, avvalo, ta'lim va tarbiyani rivojlantirish, sog'lom turmush tarzini qaror toptirish, ilm-fan va innovatsiyalarni taraqqiy ettirish milliy g'oyamizning asosiy

ustunlari bo‘lib xizmat qilishi lozim. Ushbu maqsad yo‘lida yoshlarimiz o‘z oldiga katta marralarni qo‘yib, ularga erishishlari uchun keng imkoniyatlar yaratish va har tomonlama ko‘mak berish – barchamiz uchun eng ustuvor vazifa bo‘lishi zarur. Shundagina farzandlarimiz xalqimizning asriy orzu-umidlarini ro‘yobga chiqaradigan buyuk va qudratli kuchga aylanadi[8].

Zero, bugungi kunda yoshlar siyosati borasida amalga oshirilayotgan islohotlar haqida so‘z ketganda buyuk tariximiz, ulug‘ alloma va mutafakkirlarimiz, milliy urf-odat, an‘ana va qadriyatlarning mohiyatini, ajdodlar boy merosining hayotimizdagi o‘rni va ahamiyatini chuqur tushuntirish, qalbida Vatan taqdiriga yuksak daxldorlik, milliy o‘zlikni anglash va vatanparvarlik tuyg‘ularini shakllantirish, vatanga bo‘lgan g‘urur va iftixor tuyg‘ularini kuchaytirish, yoshlarda faol hayotiy pozitsiya va qat‘iy etiqodni, milliy o‘zlik va muqaddas dinimizdagi yuksak axloqiy mezonlar orqali ularda turli ko‘rinishdagi yot g‘oyalarga nisbatan mafkuraviy immunitetni mustahkamlash bugungi kunda muhim ahamiyat kasb etadi. Mamlakatimizdagi endigi eng asosiy masalalardan biri yoshlarimizga qaratilayotgan e‘tibor tufayli ana shunday imkoniyatlarni yuzaga chiqarish bilan bog‘liqdir.

Xulosa va takliflar (Conslusion/Resommendations). Yoshlarning jamiyat taraqqiyotidagi faoliyatlariga keng yo‘l ochish va ularni siyosiy va iqtisodiy islohotlar jarayonlarining faol ishtirokchisi, islohotlarga ishonch, demokratik qadriyatlarga hurmat kabi fazilatlarini tarbiyalash, ularda tashabbuskorlikning “so‘nib” qolishiga yo‘l qo‘ymaslik, yoshlardagi faollik, tashabbuskorlik, yoshlik salohiyatining islohotlar jarayoniga tortilishini ta‘minlash uchun “byurokratiya, korrupsiya, mahalliychilik, urug‘-aymoqchilik” kayfiyatlaridan jamiyatni muntazam poklab va tozalab borish, yoshlarni bunday illatlarga murosasiz bo‘lish ruhida tarbiyalash barchamizning burchimizdir.

Yoshlarning yangilikka intilishi, tashabbuskorligi, erkin bozor iqtisodiyotiga tez ko‘nikishi, yangi yo‘nalishlarni qo‘llab-quvvatlashi kabi mavjud yuqori saviyadagi va ijobiy yo‘naltirilgan salohiyatidan o‘z vaqtida foydalanishga erishish, ularning bandligini ta‘minlashga bu yo‘nalishdagi eng ustuvor vazifa sifatida e‘tibor qaratishni taqoza etmoqda. Xulosa qilib aytganda Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev: “Yuksak bilimli, dunyoqarashi keng, zamonaviy fikrlaydigan, texnologik jihatdan savodxon yoshlari ko‘p bo‘lgan yurtda tinchlik va taraqqiyot, o‘zaro jipslik hamisha barqaror bo‘ladi”[9]. Zero, Yangi O‘zbekistonda yoshlarga oid siyosatini amalga oshirish davlat siyosatidagi ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida doimiy ravishda takomillashib borishi, yurtimiz kelajagi poydevori bo‘lmish yoshlarimizni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash umummilliy vazifaga aylanib borishi eng avallo, mamlakatimizning barqaror rivojlanishiga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. 2023-йил 11-сентябрдаги “Ўзбекистон – 2030” стратегияси тўғрисида” ги ПФ-158-сонли фармони <https://lex.uz/ru/docs/6600413>
2. 2023-йил 11-сентябрдаги “Ўзбекистон – 2030” стратегияси тўғрисида” ги ПФ-158-сонли фармони <https://lex.uz/ru/docs/6600413>

3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг ёшлар кунига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи. Янги Ўзбекистон газетаси. № 133 (1459), 2025 йил 1 июл, сешанба.Б-1.

4.Мирзиёев Ш. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Тошкент: “Ўзбекистон”нашриёти, 2021. Б.224

5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 5 июлдаги ПФ-5106-сон «Ёшларга оид давлат сиёсати самарадорлигини ошириш ва Ўзбекистон ёшлар иттифоқи фаолиятини қўллаб-қувватлаш тўғрисида»ги фармони // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – Т., 2017. – № 27. – 607-м.

6. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг ёшлар кунига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи. Янги Ўзбекистон газетаси. № 133 (1459), 2025 йил 1 июл, сешанба.Б-1.

7. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг ёшлар кунига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи. Янги Ўзбекистон газетаси. № 133 (1459), 2025 йил 1 июл, сешанба.Б-1.

8. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси, 2020. / Уза.Уз

9. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг ёшлар кунига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи. Янги Ўзбекистон газетаси. № 133 (1459), 2025 йил 1 июл, сешанба.Б-1.

Suvanov Ilhom Abdixalilovich

Doctor of Philosophy, Senior Research Fellow at the Institute for Social and Spiritual Research of the Republican Centre for Spirituality and Enlightenment

Received 12th May 2025, Accepted 26th May 2025, Online 30th June 2025

PHILOSOPHICAL CONCEPTUAL BASES FOR STUDYING IDEOLOGICAL THREATS

Abstract. The article provides a scientific analysis of the philosophical conceptual foundations for studying ideological threats. It also examines the fact that, due to the complex situation in the world, the structure of ideological threats in the modern era is expanding to encompass the political, economic, social, cultural and spiritual spheres, i.e. all spheres of human life.

Keywords: world, globalisation, spirituality, ideology, development, politics, economy, society, culture, threat.

MAFKURAVIY TAHDIDLARNI O'RGANISHNING FALSAFIY KONSEPTUAL ASOSLARI

Annotasiya. Mazkur maqolada mafkuraviy tahdidni o'rganishning falsafiy konseptual asoslari to'g'risidagi fikrlar ilmiy jihatdan tahlil etilgan. Shuningdek, maqolada jahonda vujudga kelgan murakkab vaziyat tufayli hozirgi davrning mafkuraviy tahdidlari tuzilishi yanada kengayib borayotganligi siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va ma'naviy sohalarni, ya'ni, insoniyat hayotining barcha sohalarini qamrab olayotganligi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: jahon, globallashuv, ma'naviyat, mafkura, taraqqiyot, siyosat, iqtisodiyot, ijtimoiy, madaniyat, tahdid.

ФИЛОСОФСКИЕ КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ИЗУЧЕНИЯ ИДЕОЛОГИЧЕСКИХ УГРОЗ

Аннотация. В статье научно анализируются представления о философских концептуальных основах изучения идеологических угроз. Также рассматривается тот факт, что в связи со сложной обстановкой в мире структура идеологических угроз современной эпохи расширяется, охватывая политическую, экономическую, социальную, культурную и духовную сферы, то есть все сферы человеческой жизни.

Ключевые слова: мир, глобализация, духовность, идеология, развитие, политика, экономика, социум, культура, угроза.

Kirish(Introdustion). Jahonda vujudga kelgan murakkab vaziyat tufayli hozirgi davrning mafkuraviy tahdidlari tuzilishi yanada kengayib ketdi. Zamonaviy mafkuraviy tahdid omili siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va ma'naviy sohalarini, ya'ni, insoniyat jamiyati hamda hayotining barcha sohalarini qamrab olgan. Biz istaymizmi-yo'qmi, bugun dunyo taraqqiyoti shu darajaga yetdiki, endi mafkuraviy kurash, ma'naviy salohiyat yetakchi o'ringa chiqdi. Endi qurol-yaroqlar emas, mafkurasi, milliy g'oyasi kuchli bo'lgan yengib chiqadi. Mafkuraviy kurash bir jamiyat, mamlakat ichida ham, xalqaro va davlatlararo miqyosda ham davom etmoqda. Zero, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoev - "dunyo shiddat bilan o'zgarib, barqarorlik va xalqlarning mustahkam rivojlanishiga rahna soladigan turli yangi tahdid va xavflar paydo bo'layotgan bugungi kunda ma'naviyat va ma'rifatga, aholi barcha qatlamlarining axloqiy tarbiyasiga e'tibor qaratish har qachongidan ham muhim ahamiyat kasb etmoqda"[1], – deya bejiz ta'kidlamagan. Ayni paytda, mafkuraviy tahdid orqali ko'zlangan maqsadlarga erishishda ma'naviyat omilidan asosiy mexanizm sifatida foydalanilmoqda.

Mazkur holat axborot-mafkuraviy tahdidlarga qarshi kurashning samaradorligini oshirish uchun ko'plab nazariy muammolarni hal qilishni ham nihoyatda dolzarb vazifa qilib qo'yimoqda. Xususan, "mafkuraviy tahdid" tushunchasini hozirgi davr talablaridan kelib chiqib, ilmiy jihatdan yanada chuqurroq anglash zarurligi muhim bo'lib turibdi. Chunki, "Milliy ma'naviyatimizga mutlaqo begona bo'lgan zararli g'oyalar, tushuncha va qarashlar chegarani buzmasdan, bildirmasdan, ta'bir joiz bo'lsa "chaqirilmagan mehmon" bo'lib xonadonimizga, jamiyatimizga, eng yomoni, murg'ak bolalarimizning pokiza qalbi va ongiga kirib kelayotganidan ko'z yuma olmaymiz"[2].

"Tahdid" arabcha "do'q qilish", "qo'rqitish", degan so'zdan olingan bo'lib, kundalik hayotda "birovni qo'rqitish, unga do'q, po'pisa qilish hamda biror falokatning, qo'rqinchli voqeaning sodir bo'lish xavfi", degan ma'nolarni anglatish uchun ishlatiladi"[3]. Falsafiy ma'noda "Tahdid – inson, jamiyat va davlat hayoti hamda faoliyatiga nisbatan muayyan davr mobaynida aniq maqsadga yo'naltirilgan mahalliy, hududiy, mintaqaviy va umumsayyoraviy salbiy omillarning tajovuzi tufayli aniq makon va zamonda vujudga keladigan xavf-xatar shakli, muayyan barqaror siyosiy-ijtimoiy va tarixiy vaziyatni ifodalovchi tushuncha"[4] bo'lsa, jamiyatning rivojlanishiga ta'siri, ya'ni tor ma'noda esa, tahdid deb, makon va zamonda mavjud bo'lgan real jamiyat ijtimoiy tuzilmalarini zaiflashtirishga, qolaversa, yemirishga qaratilgan shaxsiy, mahalliy, hududiy, mintaqaviy omillarning qo'rqitish, do'q, po'pisa qilishdan iborat bo'lgan xatti-harakatlariga aytiladi.

"Tahdid" deganda, inson hayotiy faoliyati, umuman, yashashini chigallashtiruvchi hamda aniq tarixiy davr davomida aniq maqsad uchun yo'naltirilgan ijtimoiy strukturani, to'g'rirog'i, davlatning siyosiy asosini zaiflashtiruvchi, qolaversa, yemirishga qaratilgan mahalliy, hududiy, mintaqaviy va nihoyat, umumsayyoraviy salbiy omillarning "kirib kelishi" tufayli yuz beruvchi makon va zamonda muayyan salbiy siyosiy ijtimoiy va tarixiy vaziyatni tushunish lozim"[5].

"Tahdid" fenomeni, uning siyosiy jihatlarini sayyoramizning turli mamlakatlarida ijod qilayotgan zamondosh tahlilchilar hamda siyosiy va jamoat arboblarning e'tiborini ham o'ziga tortib kelmoqda. Shu jumladan, Reyshauer, Nibur, Xantington, Kissinjer (AQSh), Toynbi (Angliya), Turen (Fransiya), Moiseev (Rossiya), qolaversa "Rim klubi" va Raguosh tinchlik harakati kabi ilmiy-amaliy muassasalar rahbarlari va fidoiylari faoliyatini misol tariqasida keltirish mumkin"[6].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). Bugungi globallashuv jarayonlari shiddat bilan kechayotgan bir davrda ma'naviyatga qarshi qaratilgan bunday mudhish xavf – xatarlar azaliy umuminsoniy g'oyalar bilan yo'g'rilgan islom dini bilan bevosita bog'liq milliy qadriyatlarimizning ildiziga ham bolta urishga xizmat qilmoqda. "Binobarin, ma'naviyatga qarshi qaratilgan har qanday tahdid o'z - o'zidan mamlakat xavfsizligini, uning milliy manfaatlarini, sog'lom avlod kelajagini ta'minlash yo'lidagi jiddiy xatarlardan biriga aylanishi va oxir oqibatda jamiyatni inqirozga olib kelishi mumkin"[7].

"Tahdidlar turli-tuman: ichki va tashqi, katta va kichik, makon nuqtai nazaridan esa uzoq va yaqin bo'lishi mumkin. Qanday bo'lishidan qat'iy nazar ularga nisbatan bamaylixtirlikka yo'l qo'yish yoki ularni "saralash" bilan ovora bo'lib vaqtni boy berish hollari uchrab turadi. XX-asr voqealari shundan guvohlik berib turibdiki, tahdidlarni toifalashda ularni shartli ravishda iqtisodiy, sotsial, siyosiy, ekologik, demografik, mafkuraviy, harbiy, tabiiy – iqlimiy va ma'naviy tahdidlarga ajratib ko'rish va tahlil etish mumkin"[8].

Bugungi kunda o'zbek xalqining tinch-osuda yashashiga, ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-huquqiy va ma'naviy-madaniy tuzilmalariga nisbatan bo'layotgan tahdidlarni quyidagi tur va shakllarga ajratish mumkin.

Siyosiy tahdidlar: tashqaridan reaksiya ekstremistik partiya va boshqa uyushmalarning kirib kelishi va buzg'unchi g'oyalarni tarqatishi; har xil "rangli inqilob"lar bahonasida mamlakatning ichki ishlariga aralashish; diniy ekstremizm va separatizm; xalqaro terrorizm, uyushgan jinoyatchilik, qurol-yarog' savdosi, narkotik moddalarni tarqatish; hokimiyatning yuqori bo'g'inlarida korrupsiya va poraxo'rlikning avj olishi va boshqalar.

Iqtisodiy tahdidlar: "xufyona" iqtisodiyotni avjga chiqishi; iqtisodiy dezintegratsiya; banklarning to'lov qobiliyatini yo'qotishi; tashqi kuchlarning jahon iqtisodiyotiga yo'l qo'ymaslikka urinishi; raqobatga bardosh berolmaslik va ishsizlikning yuqori darajada mavjudligi va boshqalar.

Bularni shartli ravishda ichki va tashqi tahdidlarga ajratish mumkin.

1. Tashqi tahdidlar deb buzg'unchi kuchlarning mamlakatga tashqaridan kirib kelgan holda uning ijtimoiy tuzilmalarini yo'q qilishga, xalqni ma'naviy-mafkuraviy jihatdan parokandalikka uchratib, o'zlariga tobe qilishga qaratilgan xurujlarga aytiladi.

2. Ichki tahdidlar deb "o'z vataniga, vatandoshiga zarar yetkazishga qaratilgan g'oya, hatti-harakatlarga aytiladi, odatda, nosog'lom mahalliychilik; yonidagilarni mensimaslik; vatandoshlarning haqiga xiyonat qilish; "ma'naviy emigratsiya" (baxtini o'z vatanidan emas, o'zga joylardan qidirish); odamlarni boy kambag'alga bo'lib muomala qilish; poraxo'rlik va korrupsiya; qo'pollik; ashaddiy millatchilik; merkantilizm - ortiqcha mol-dunyoga hirs qo'yish; befarqlik va loqaydlik; o'zligini anglamaslik va boshqa shu kabi illatlar shaklida bo'ladi"[9].

Xo'sh, "tahdid" kuchmi yoki hodisa, omil yoxud jarayon; ularning negizida nimalar turadi; u xavf-xatardan nimalari bilan farq qiladi, degan bir qator savollarga javob qaytarish kerak bo'ladi.

Avvalo, shuni ta'kidlash lozimki, bu tushunchaning maqomiga aniq javob qaytarish murakkab masala. Chunki, uning real holatda faqat qurol vositasidagi ko'rinishini aniq tasavvur etish mumkin. Boshqa barcha holatlarda ko'zga ko'rinmas, mavhum, zimdan amal qiladi. Uning ana shu ta'siri moddiy borliq sifatida namoyon bo'lgandagina uni sezish, anglab yetish va ko'rish mumkin bo'ladi. Bu uzoq davom etadigan jarayondir.

Ma'naviyatga qarshi qaratilgan tahdidlarning mohiyati va ta'sirini tez anglab yetishning murakkab jihati, uning ong va dunyoqarash bilan bog'liqligidir. Inson botiniga joylashib olgan har qanday salbiy ta'sirlardan ozod bo'lishi juda murakkab masala hisoblanadi.

Ana shu fikrimizga asoslanib aytish mumkinki, tahdidga moddiy kuch, omil va nazariy jarayon sifatida qarash mumkin. Qachonki, u moddiylik asosida (qurol, vosita ko'rinishida) yuzaga keladigan bo'lsa, kuch darajasida namoyon bo'ladi. Ma'naviyat, g'oya va mafkuralar ko'rinishida yuzaga kelgan tahdidlarning barchasi ong va dunyoqarashga joylashadigan bo'lsa, u asta-sekin moddiylikka aylanadi. Bu tahdidning nazariy jarayon sifatidagi jihati hisoblanadi. Ularning barcha ko'rinishi taraqqiyot uchun nihoyatda xatarlidir"[10]. Bunday ko'z ilg'amas tahdidlar qancha keng tarqalsa, o'zbeklarning g'oyaviy birligiga shuncha ko'p zarar yetkazadi, parokanda qiladi, hamjihatlik bo'lmaydi. G'oyaviy birligi mo'rt millatning davlat xavfsizligi ham mo'rt bo'ladi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Mafkuraviy tahdidning o'ta xavfli jihati shundan iboratki, u birinchi navbatda jamiyatning ma'naviy sohasini barbod etishga yo'naltirilgan. Chunki, aynan ma'naviy soha har qanday jamiyatning mavjudligini, yashovchanligini ta'minlaydigan asosiy o'zagi hisoblanadi. Bugun mafkuraviy tahdidlarning turli xil usul va vositalari ishlab chiqilmoqda. Kishi xayoliga kelmaydigan oddiy gugurt qutisidan tortib, ustimizdagi kiyimlar, oziq-ovqat mahsulotlari, kinofilmlarning har birida muayyan tarzda katta yoki kichik bo'lsa-da, mafkuraviy tahdid mavjud. Buning xatarli tomoni shundaki, mafkuraviy tahdid targ'ibotchilari o'z maqsadlari yo'lida juda katta miqdorda mablag' sarflashmoqda. Misollarga murojaat qiladigan bo'lsak, "bugun AQShda ta'lim sohasiga nisbatan reklamaga 1,5 marta ko'p mablag' sarflanmoqda. Natijada, targ'ibotchilar, birinchi navbatda o'zlarini halokatga olib borish bilan birga qolganlarni ham ortidan ergashtirishga harakat qilmoqdalar"[11].

Bizning fikrimizcha, **axborot-mafkuraviy tahdidlar** – bu umuminsoniy qadriyatlarni kamsitish, milliy axloq qoidalarini inkor qilish, mo'tadil qarashlarni pisand qilmaslik, kosmopolit qoidalarni maqtash, yot va begona g'oyalarni mutlaq haqiqat sifatida targ'ib qilish orqali ijtimoiy-ma'naviy muhit barqarorligini izdan chiqarishga qaratilgan keng qamrovli va uzoqni ko'zlovchi xususiyatga ega bo'lgan maqsadlar majmuidir.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Ma'lumki, har qanday millatning, jamiyatning inqirozga yuz tutishiga birinchi navbatda ma'naviyat omilining susayishi sabab bo'ladi. Zero, davlatimiz rahbari tomonidan takror va takror ta'kidlanganki, biron-bir jamiyat ma'naviy imkoniyatlarini, odamlar ongida ma'naviy va axloqiy qadriyatlarni rivojlantirmay hamda mustahkamlamay turib o'z istiqbolini tasavvur eta olmaydi. Demak, bugungi kundagi ma'naviy tahdid tabiiy ravishda jamiyat uchun "ma'naviy xavfsizlik" muammosini keltirib chiqaradi. Jumladan, bizning jamiyatimiz uchun ham ushbu masala o'ta dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Kuzatishlar ko'rsatayotganidek, hozirgi vaqtda turli toifadagi dushmanlarimizning ma'naviyatimizga nisbatan xuruji quyidagi ko'rinishlarda yuz bermoqda:

- ekstremistik ruhdagi diniy g'oyalarni tiqishtirishga intilish;
- milliy taraqqiyot modeliga aholi o'rtasida ishonchsizlik uyg'otish;
- demokratiya qadriyatlari va demokratik taraqqiyot imkoniyatlariga nisbatan shubha bilan qarash holatini vujudga keltirish;
- odamlar ongini ezgu g'oyalardan chalg'itish;

- g'arbga xos bo'lgan dunyoqarash va xulq-atvor normalarini tiqishtirishga harakat qilish;
- jamoatparvarlik, ijtimoiy hamkorlik ruhini inkor etib, individualizm g'oyalari sun'iy ravishda tiqishtirish;
- xayoliy-farovon turmush tarzini va'da qilish;
- jamiyatni fikrsizlikka undash;
- jamiyat a'zolari, ayniqsa, yoshlar tafakkurida milliy qadriyatlarga sodiqlik tuyg'ularini zaiflashtirish, xalqimiz urf-odatlarini, milliy mentalitetiga begona odatlarni kiritishga intilish.

Ko'pgina demokratik mamlakatlarda olimlar va mutaxassislar insonning ma'naviy dunyosi bilan bog'liq omillarni o'rganishga katta ahamiyat berishmoqda. Jumladan, olam barqarorligi va yaxlitligida iqtisodiy, siyosiy, texnologik, umuman, moddiy omillar bilan birga ijtimoiy jarayonlar, inson xohish-irodasi, xatti-harakati va ongi, hayotiy faoliyati ham muhim ahamiyat kasb etishi alohida ta'kidlanmoqda.

Xulosa va takliflar (Conslusion/Resommendations). Turli xavfli jarayonlarni bartaraf etishda insonning ishtiroki va o'rni haqida so'z yuritish ekanmiz, ushbu o'rinda, ma'naviy faol shaxsning qiyofasi, mohiyati, ichki dunyosi, qolaversa, moyilliklari to'g'risida turli-tuman fikrlar mavjudligini albatta e'tiborga olish zarur. Insonning shakllanishi va ijtimoiy mavjudot sifatidagi ma'naviy rivojlanishi ijtimoiy taraqqiyot bosqichlari, ularning mohiyat va xususiyatlari bilan chambarchas bog'liq. Bu haqiqatni hech kim inkor eta olmaydi. Lekin, mustaqillikka erishib tafakkur xilma-xilligi tamoyili qaror topgunga qadar, bu muammo bir yoqlama talqin qilinib kelingan. Doimiy takrorlanib turuvchi ijtimoiy qonuniyatlar jarayoni bilan inson salohiyatining o'zaro munosabati haqida noto'g'ri tasavvur hosil qilindi. Insonning buyuk kuch-qudrati, uning cheksiz imkoniyati tan olinmay, ko'plab ilg'or g'oyalardan ongli ravishda uzoqlashtirilgan edi. Ilg'or ma'naviy dunyoqarashga ega kishi esa darhol "idealistlar" safiga kiritilardi. Bunday yondashuvning nomaqbul jihatlardan biri insonning barcha xavf-xatarlar oldida ojiz qilib qo'yilganidir. Insonning ijtimoiy hodisalarni tushunish, bilish va anglab yetish qobiliyati tan olinmagan, jamiyat hayotidagi xavf-xatarlarni bartaraf etish yo'llari, vositalari va qurollari insonning o'zidan emas, balki, undan tashqarida bo'lgan allaqanday "ob'ektiv borliq"dan qidirilgan. "Ro'y berayotgan voqea-hodisalar mohiyati ishlab chiqarish, sinfiy kurash bilan bog'lanib, ularning manbai turli mafkuraviy yo'llar bilan to'sib kelindi. Insoniyat boshiga ulkan xavf-xatar va fojialarni solgan fashizm va bolshevizm mafkurasining asl sababi inson tabiatidan axtarilmasdan, bu holatlar qandaydir "tarixiy zaruriyat" deb talqin qilindi"[12]. Inson omilidan shu tariqa yiroqlashish oqibatida shaxsdan taqdirga tan berish, faqat jon saqlab qolishning turli-tuman chora-tadbirlari haqida o'ylashgina talab qilindi.

Xulosa qilganda, hozirgi vaqtda jamiyatimizda yuksak ma'naviyat va ma'rifatni qaror toptirishning nihoyatda puxta o'ylangan, ilmiy asoslangan shunday mexanizmini yaratish lozimki, toki, u hozirgi davrimizning barcha talablariga mukammal javob bera olsun.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Мирзиёев Ш. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Тошкент: O'zbekiston, 2021. – Б. 285.
2. Мирзиёев Ш. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Тошкент: O'zbekiston, 2021. – Б. 268.

3. Яхшиликов Ж.Я., Муҳаммадиев Н.Э. Миллий ғоя – тараққиёт стратегияси. – Тошкент: Фан, 2017. – Б. 315.
4. Маънавият: асосий тушунчалар ва изоҳли луғат. – Тошкент: Ғафур Ғулом, 2009. – Б. 546-547.
5. Пахрутдинов.Ш. "Таҳдид" тушунчаси: назария ва амалиёт. – Тошкент: Абу Али ибн Сино, 1998. – Б. 6-8. (<https://elib.buxdu.uz/index.php/pages/referatlar-mustaqil-ish-kurs-ishi/item/10418-2021-04-16-04-29-20>).
6. Пахрутдинов.Ш. "Таҳдид" тушунчаси: назария ва амалиёт. – Тошкент: Абу Али ибн Сино, 1998. – Б. 6-8.
7. Раматов Ж.С., Рахимова М.И., Ҳасанов М.Н. Мафкуравий таҳдидларни олдини олишда исломий кадриятларнинг ўрни. Academic Research in Educational Sciences Volume 3 | Issue 6 | 2022. – Б. 1033. https://t.me/ares_uz.
8. Ашурова Г. Мафкуравий таҳдид: энди ҳимояланмаймиз, балки қарши курашамиз. <https://soglom.uz/archives/>
9. Яхшиликов Ж.Я., Муҳаммадиев Н.Э. Миллий ғоя – тараққиёт стратегияси. – Тошкент: Фан, 2017. – Б. 316.
10. Отамуратов С. Глобаллашув ва миллий-маънавий хавфсизлик. – Тошкент: Ўзбекистон, 2013. – Б. 259.
11. <https://uz.denemetr.com/docs/931/index-424052.html>.
12. <http://staff.tiame.uz/storage/users/409/books/pdf>.

Salaeva Laylo Shavkatovna

Institute for Retraining and Advanced Training of Physical Education and Sports Specialists at the
State Sports Academy of Uzbekistan, Senior Lecturer

*Published under peer review:
Doctor of Science in Philosophy, Professor
Khaydarov Komil Donaboyevich*

Received 12th May 2025, Accepted 26th May 2025, Online 30th June 2025

INSTITUTIONAL FACTORS FOR ENSURING SPIRITUAL AND IDEOLOGICAL SECURITY AND THEIR CHARACTERISTICS

Abstract. This article provides a scientific analysis of institutional factors ensuring spiritual and ideological security and their characteristics. The article also highlights from a scientific point of view that the issue of ensuring spiritual and ideological security is one of the pressing problems of our time, the solution of which requires not only theoretical analysis but also in-depth study of the institutional mechanisms for its implementation.

Keywords: spirituality, ideology, propaganda, education, globalisation, security, personality, state, society, institutional.

MA'NAVIY-MAFKURAVIY XAVFSIZLIKNI TA'MINLASHNING INSTITUTSIONAL OMILLARI VA UNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada ma'naviy-mafkuraviy xavfsizlikni ta'minlashning institutsional omillari va uning o'ziga xos xususiyatlari ilmiy jihatdan tahlil etilgan. Shuningdek, maqolada ma'naviy-mafkuraviy xavfsizlikni ta'minlash masalasi bugungi zamonning dolzarb muammolaridan biri bo'lib, uning yechimi nafaqat nazariy tahlil, balki institutsional amalga oshirish mexanizmlarini chuqur o'rganishni ham talab qilishi ilmiy jihatdan yoritilgan.

Kalit so'zlar: ma'naviyat, mafkura, tapg'ibot, ma'rifat, globallashuv, xavfsizlik, shaxs, davlat, jamiyat, institutsional.

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ФАКТОРЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ДУХОВНО- ИДЕОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И ИХ ОСОБЕННОСТИ

Аннотация. В данной статье с научной точки зрения проанализированы институциональные факторы обеспечения духовно-идеологической безопасности и ее особенности. Также в статье с научной точки зрения освещается, что вопрос обеспечения духовно-идеологической безопасности является одной из актуальных проблем современности, решение которой требует не только теоретического анализа, но и глубокого изучения институциональных механизмов реализации.

Ключевые слова: духовность, идеология, пропаганда, просвещение, глобализация, безопасность, личность, государство, общество, институциональный.

Kirish (Introduction). Ma'naviy-mafkuraviy xavfsizlikni ta'minlash masalasi bugungi zamonning dolzarb muammolaridan biri bo'lib, uning yechimi nafaqat nazariy tahlil, balki institutsional amalga oshirish mexanizmlarini chuqur o'rganishni ham talab qiladi. Zero, global axborot oqimi, transmilliy mafkuraviy ta'sirlar va kibermakondagi ideologik manipulyatsiyalar shiddatida an'anaviy boshqaruv yoki huquqiy choralar bilan bunday xavflarga qarshi samarali kurashish murakkablashib bormoqda. Bunday sharoitda jamiyatdagi turli institutlarning faolligi va o'zaro hamkorligi g'oyaviy barqarorlikni mustahkamlashda hal qiluvchi omilga aylanmoqda.

Shu ma'noda, ma'naviy-mafkuraviy xavfsizlikni ta'minlash davlatning markazlashgan siyosati bilan cheklanib qolmay, balki keng qamrovli institutsional vositalar - axborot vositalari, ta'lim tizimi, qonunchilik organlari, ijroiya hokimiyat, nodavlat sektor va diniy muassasalar orqali hayotga tatbiq etiladi. Bu institutlar faqat ma'lumot tarqatuvchi yoki ma'muriy vakolatlarga ega subyektlar emas, balki jamiyatning ma'naviy immunitetini shakllantiruvchi madaniy va ideologik maydonning faol ishtirokchilari hisoblanadi.

Ayniqsa, yoshlar ongida milliy o'zlikni, fuqarolik pozitsiyasini va tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda ta'lim muassasalarining, axborot vositalarining va fuqarolik jamiyati institutlarining o'zaro bog'liq faoliyati ayni muddao hisoblanadi. Ma'naviy xavfsizlik masalasi keng ijtimoiy hamkorlikni talab qiluvchi jarayon sifatida davlat va jamiyat o'rtasidagi strategik aloqalarni mustahkamlashni taqozo etadi.

Institut tushunchasi ijtimoiy falsafada markaziy nazariy kategoriyalardan biri sifatida jamiyatning ichki tartibi, ongli izchilligi va ma'naviy barqarorligini ta'minlashda alohida o'rin tutadi. U faqat tashkiliy tuzilma, iyerarxiya yoki ma'muriy organ sifatida emas, balki ma'nolar, ramzlar va qoidalar orqali jamiyatni idora qiluvchi intersub'yektiv mexanizm sifatida talqin etiladi. Institutlar orqali jamiyat faqat o'zini tashkil etmaydi, balki o'z g'oyaviy konturlarini, axloqiy mezonlarini va umumiy idrok maydonini ham belgilaydi.

Falsafiy jihatdan institut tushunchasi klassik sotsiologik modellarda har xil qirralardan yoritilgan. Maks Veber institutni byurokratik tartib va ratsional boshqaruv tizimi sifatida ko'radi. Uning ta'kidlashicha, institutlar rasmiy qoidalar, mutaxassislashgan vazifalar va iyerarxik tuzilmalar orqali ijtimoiy hayotni tizimlashtiradi: "Ratsional byurokratiya - bu yuqori darajada tashkil etilgan, funksional jihatdan bir-biriga bog'langan ijtimoiy amaliyotlar tizimidir"[1]. Unga ko'ra, institutlar jamiyatda aql va intizom asosida ishlaydigan mexanizmlardir.

Biroq, Veberning yondashuvi funksionallik va rasmiylikka orttiqcha tayanadi. Modomiki, ma'naviy-mafkuraviy xavfsizlikning mazmuni jamiyat ongidagi qiymatlar, ishonch va ma'nolar bilan bog'liq ekan, institutlarning ramziy va semiotik funksiyalarini ham hisobga olish zarur. Bu jihatda Per Burdening "habitus" tushunchasi muhimdir. Uning ta'kidlashicha, institutlar – inson ongida yashaydigan, tajriba va madaniy kapital orqali qayta ishlab chiqiladigan ijtimoiy shakllardir: "Institutlar jismonan emas, ruhiy zichlikda yashaydi; ular odamlar ongida qayta ishlanadi va qayta yaratiladi"[2]. Demak, institutlar faqat ijro etuvchi tashkilotlar emas, balki ma'naviy kod va ijtimoiy tafakkurni mustahkamlovchi ramziy tuzilmalardir. Shu nuqtayi nazardan, ularni ma'naviy-mafkuraviy xavfsizlikni ta'minlovchi konseptual tuzilma sifatida o'rganish zarur.

Emil Dyurkgeym esa institutlarni jamoaviy ongni shakllantiruvchi mexanizm sifatida talqin qiladi. Uning fikricha, institutlar shaxsiy manfaatlarni emas, balki jamiyatning umumiy axloqiy

tartibini ifoda etadi: “Institutlar - bu jamiyatning ruhiy hayotini tartibga soluvchi umumiy fikr va hislar yig‘indisidir”[3]. Institutlar turli ijtimoiy qatlamlarni ma’naviy platformada birlashtiradi va fuqarolarda umumiy mas’uliyat tuyg‘usini shakllantiradi. Dyurkgeymning bu qarashlari hozirgi kunda ham dolzarbligini yo‘qotmagan. Biroq, Antoni Giddensning fikriga ko‘ra, institutlar faqat “yuqoridan berilgan” tuzilma emas, balki faol ijtimoiy subyektlar tomonidan doimiy qayta ishlab chiqiladigan jarayonlardir: “Institutlar ijtimoiy amaliyot natijasidir va inson faoliyati orqali shakllanadi [4]. Shunday ekan, institutlarni statika sifatida emas, balki dinamik faoliyat sifatida ko‘rish maqsadga muvofiq.

Yurgen Xabermas institutlarni muloqot va ma’naviy kelishuvni tashkil qiluvchi “ilg‘or jamoatchilik maydoni” sifatida baholaydi. Uningcha, haqiqiy institutlar jamiyatda erkin fikr almashish, tanqidiy mulohaza va konsensusga erishishni ta’minlovchi mexanizmlardir: “Institutlar - fuqarolarning erkin kommunikatsiyasiga asoslangan ijtimoiy kelishuv shakllaridir”[5]. Bunday yondashuv, ayniqsa, demokratik jamiyatlarda ma’naviy xavfsizlikni erkin muloqot va fuqarolik pozitsiyasi orqali ta’minlash imkonini ko‘rsatadi. Biroq, Zigmunt Bauman ta’kidlaganidek, “suyuq modern” sharoitida institutlar o‘z barqarorligini yo‘qota boshlaydi: “Institutlar endi murosa qilmasdan turib, yangi hayot tarzlariga muttasil moslashmoqda”[6]. Shu bois, zamonaviy institutlar faqat fikrlarni muhofaza qiluvchi emas, balki doimiy o‘zgarishga moslashuvchi faol mexanizmlar bo‘lishi lozim.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). Mishel Fuko esa institutlarni inson ongi ustidan ramziy nazoratni amalga oshiruvchi “simvolik hokimiyat” sifatida talqin qiladi. Uning “haqiqat rejimi” konsepsiyasiga ko‘ra, har bir institut muayyan haqiqatni yaratadi va uni jamiyatga qabul qildirish uchun ramziy kuchlardan foydalanadi: “Haqiqat - bu qudrat ishlab chiqargan va tarqatgan narsadir. Institutlar esa uning muhrlangan mexanizmlaridir”[7]. Bu nuqtayi nazar, ayniqsa, ommaviy axborot vositalari va ta’lim tizimi orqali amalga oshiriladigan mafkuraviy ta’sirlarni tushinishda muhim. Jak Derrida esa institutlarni qarama-qarshilikli ma’nolar o‘rtasidagi muzokara maydoni sifatida baholaydi: “Har qanday institut - bu o‘z ichidagi qarama-qarshiliklar bilan yashaydigan log‘ar tuzilmadir”[8].

Shu nuqtayi nazardan, institut tushunchasini bir yoqlama emas, balki ko‘p qirrali, interdisiplinar yondashuvlar asosida tahlil etish talab etiladi. Veber institutsional aql va intizomni, Dyurkgeym jamoaviy ongini, Xabermas muloqot fazosini, Fuko esa ong ustidan ramziy nazoratni asoslaydi. Shu nuqtayi nazardan qaralganda, institutlar ijtimoiy borliqda faqat tashkiliy funktsiya emas, balki ontologik barqarorlik, gnoseologik ishonch va aksiologik mezonlarni ta’minlovchi falsafiy mexanizmlar sifatida ham namoyon bo‘ladi. Ular jamiyatda hayotning ma’nosini shakllantiruvchi va qadriyatlar iyerarxiasini belgilab beruvchi ramziy strukturalar vazifasini bajaradi. Institutlarning ahamiyati shundaki, ular ongdagi ilmiy-ma’rifiy mezonlar, axloqiy farosat va ijtimoiy ma’suliyat tuyg‘usini izchil ravishda qayta ishlab chiqadi va tarqatadi.

Buni J.Xabermasning fikrlari bilan mustahkamlash mumkin. Uning ta’kidlashicha, institutlar “ilg‘or jamoatchilik maydoni” sifatida jamiyatda ma’naviy kelishuvga, tanqidiy mulohazalar asosida shakllangan konsensusga xizmat qilishi zarur. Zero, haqiqiy institut - bu “insonlarning u yoki bu fikrni qabul qilishga majbur qilmaydi, balki u fikrni o‘zlashtirish jarayonini tushunishga olib boradi”[9].

Bu nuqtayi nazarda institutlarning intersubektiv xarakteri alohida ahamiyat kasb etadi. Ya'ni, ular faqat shaxs emas, balki jamoa, millat va sivilizatsiya miqyosida ongli birlikni shakllantirishga xizmat qiladi. Institutlar orqali fuqarolar o'rtasidagi axloqiy farqlar muvofiqlashtiriladi, turli manfaatlar o'rtasida ijtimoiy muvozanat barpo etiladi va umummilliy g'oyaviy yakdillikka intilish yuzaga keladi.

Fukoning "haqiqat rejimi" konsepsiyasi buni yanada teranlashtirib beradi: har qanday institut ongda muayyan "norma" va "haqiqat" ni shakllantirish uchun xizmat qiladi, ya'ni u faqat ma'lumotni emas, balki haqiqatning qanday ko'rinishda bo'lishi mumkinligini belgilaydi[10]. Demak, ma'naviy-mafkuraviy xavfsizlik nuqtayi nazaridan, institut faqat g'oyalarni muhofaza qiluvchi emas, balki ularni qayta yaratuvchi ma'no konstruksiyasi hisoblanadi.

Shu ma'noda, institutlar milliy g'oya, mafkura va ma'naviy barqarorlikni ta'minlovchi, haqiqatni yaratish, tarqatish va muhofaza qilishning sistemalashgan tuzilmasi sifatida qayta baholanishi zarur. Insonning erkinligi, fuqarolik ongi va ijtimoiy faolligi aynan ana shu institutsional muhitda shakllanadi. Mazkur jarayonda ma'naviy-mafkuraviy xavfsizlik davlatning emas, butun jamiyatning axloqiy-mental yondashuviga asoslangan strategik immunitet formasiga aylanadi.

Biz ta'kidlagan fikrga ko'ra, zamonaviy institutlarga yondashuv faqatgina ularning ma'muriy-amaliy faoliyatlariga doir idoraviy funksiyalari bilan cheklanmasligi lozim. Aksincha, institutlar jamiyat ongidagi qadriyatlar iyerarxiyasini shakllantiruvchi, ma'naviy mezonlarni kodlashtiruvchi va ijtimoiy tafakkurni isloh etuvchi falsafiy-aksiologik subyektlar sifatida qaralishi zarur. Ular mafkuraviy tartib, intellektual muloqot va madaniy identifikatsiya jarayonlarining uzviy elementi sifatida jamiyatning «ma'naviy konstitutsiyasi»ni ifoda etadi.

Shu nuqtayi nazardan qaralganda, ma'naviy-mafkuraviy xavfsizlik konsepsiyasi institutsional barqarorlik, kognitiv-ontologik muvofiqlik va etik-kommunikativ tizimlarsiz to'la amalga oshmaydi. Boshqacha aytganda, xavfsizlik nafaqat tashkilotlar faoliyati orqali, balki insoniy ma'no, intellektual mushohada va umumiy ijtimoiy maqsadlar ustidan kelishuv tufayli ta'minlanadi. Institutlarning haqiqiy mohiyati ana shu falsafiy-madaniy platformani barpo etishda namoyon bo'ladi. Bu jarayonlarning nazariy asoslarini tahlil qilar ekanmiz, institut tushunchasini talqin etishdagi turli institutsional yondashuvlarni hisobga olish alohida ahamiyatga ega. Ular orqali institutlarning tabiati, funksiyasi va ma'naviy-mafkuraviy jarayonlardagi o'rni turlicha izohlanadi. Jumladan:

Normativ institutsional yondashuvda institutlar jamiyatda umumiy qoidalar va intizomni shakllantiruvchi normalar to'plami sifatida ko'riladi. Bu yondashuvda ularning huquqiy va etik funksiyalari ustuvor ahamiyat kasb etadi[11]. Bunday institutlar orqali jamiyatda axloqiy intizom, fikriy barqarorlik va ma'naviy yo'nalish ta'minlanadi.

Ratsional tanlov institutsionalizmida institutlar individlar faoliyatini tejaydigan "qoidalar majmuasi" sifatida tahlil qilinadi. Unda inson o'z manfaatlariga erishishda institutsional chegaralarni hisobga oladi. Ma'naviy xavfsizlik nuqtayi nazaridan, bunday yondashuv institutlarning faoliyat samaradorligini baholashda metodik asos bo'la oladi.

Tarixiy institutsionalizm esa institutlarning shakllanishida tarixiy kontekst, madaniy meros va evolyutsion jarayonlarning ta'sirini ta'kidlaydi[12]. Ma'naviy-mafkuraviy xavfsizlik borasida bu yondashuv milliy an'analar, jamoaviy tafakkur va madaniy xotiraning institutsional jarayonlarga ta'sirini ochib beradi.

*Simvolik institutsionalizm*da institutlar ma'no yaratuvchi ramzlar tizimi sifatida talqin etiladi. Bu yondashuv Fuko, Burde va Derrida kabi mutafakkirlar ta'kidlaganidek, institutlarning g'oyaviy va semiotik funksiyalarini tushinishda asosiy o'rin tutadi. Shu jihatdan, mafkuraviy xavfsizlikda institutlarning "haqiqatni shakllantiruvchi" rolini anglash aynan shu paradigma asosida kuchaytiriladi.

Neoinstitutsional yondashuvlar (sotsiologik, kognitiv va normativ bo'linmalari bilan) institutsional muhitni faqat strukturalar bilan emas, balki ong, qadriyatlar, fikrlash mexanizmlari orqali izohlaydi. Misol uchun, Skottning ta'kidlashicha, institutlar "regulyativ, normativ va ma'naviy-simvolik ustunlarga tayanadi" va bu uch yo'nalishni integratsiya qilgan holdagina mukammal ijtimoiy tizim barpo etish mumkin bo'ladi[13].

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Bizga ko'ra, ma'naviy-mafkuraviy xavfsizlikni ta'minlashda institutsional yondashuvlarni tanlash emas, ularni xolistik (ya'ni moslashtirilgan va kompleks) tarzda uyg'unlashtirish muhim. Zero, faqat normativ funksiyalar bilan cheklangan institutlar shaxsiy ongni boshqara olmaydi, faqat tarixiy asoslarga suyananlar - global hujumlarga tayyor emas, faqat manfaatga asoslanganlar -ma'naviy tarbiya vazifasini bajara olmaydi. Shu bois, neoinstitutsional qarash - ya'ni ma'naviy, normativ va semiotik funksiyalarni integratsiya qiluvchi yondashuv - mafkuraviy suverenitetni ta'minlashda eng samarali nazariy poydevor hisoblanadi.

Bu yondashuv institutlarni statik tizim emas, balki dinamik, o'zgaruvchan va o'zaro ta'sirchan ijtimoiy-ongli muhit sifatida talqin qilish imkonini beradi. Ya'ni, institutlar shunchaki tashqi tartibni emas, balki ichki o'zlikni - substansion ma'naviyat va individual identiklikni tarbiyalovchi faol subyektga aylanadi. Ular ma'lumot uzatuvchi vosita emas, balki ma'no yaratuvchi markazlar sifatida faoliyat yuritadi.

Xususan, neoinstitutsional yondashuvning afzalligi shundaki, u institutlarni inson ongidagi aqliy-axloqiy muharrirlar bilan bog'laydi. Bunday yondashuvda institutsional tizimning har bir bo'g'ini - ta'lim, OAV, davlat tuzilmalari, jamoat tashkilotlari va diniy muassasalar - umumiy ma'naviy konsensus, aksiologik barqarorlik va falsafiy ongni shakllantirishda javobgar bo'ladi.

Buni amalga qo'llash uchun institutlar o'z faoliyatida:

- mazmunli muloqotni yo'lga qo'yish (ilm-fan, din, san'at va ta'limni integratsiyalash);
- ongli-madaniy xablar yaratish (media va kommunikatsiya orqali umummilliy g'oyalarni mustahkamlash);
- simvolik muvozanatni saqlash (diniy va dunyoviy qadriyatlar uyg'unligini ta'minlash) kabi strategiyalarga tayanishlari lozim.

Shu tarzda institutsional tizim nafaqat jamiyatning ichki tartibini, balki uning g'oyaviy mustaqilligi va ma'naviy immunitetini ham ta'minlaydi. U jamiyatning o'zligini anglash, global muammolarga qarata mustaqil fikr bildirish va ma'naviy barqarorlikni saqlash borasida "konseptual jihatdan asoslangan va institutsional barqarorlikni ta'minlovchi nazariy model" sifatida namoyon bo'ladi.

Yakuniy natijada, faqat integratsiyalangan va falsafiy asosda uyg'unlashtirilgan institutsional tizim orqali mafkuraviy xavfsizlikni strategik, barqaror va uzluksiz ravishda ta'minlash mumkin

bo‘ladi. Bunday tizim – jamiyatning ongli suvereniteti, ma’naviy istiqlool va intellektual mustaqilligining kafolatidir.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Zamonaviy dunyoda ma’naviy-mafkuraviy xavfsizlik nafaqat davlatlar, balki butun insoniyat uchun ustuvor muammolardan biriga aylanmoqda. Bu xavfsizlikni ta’minlash jarayonida institutsional tizimning o‘rni alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki institutlar - bu faqat huquqiy va ma’muriy tuzilmalar emas, balki jamiyatning ongli barqarorligini, ma’naviy tartibini va g‘oyaviy suverenitetini saqlab turuvchi murakkab falsafiy tizimdir. Ular jamiyatning “ma’naviy konstitutsiyasi”ni ifodalaydigan, shaxsiy va jamoaviy ongni tarbiyalovchi, qadriyatlarni ramzlashtiruvchi va qayta ishlab chiquvchi meta-mexanizmlardir.

Institutsional tizim o‘zining falsafiy-amaliy funksiyasida to‘rt asosiy ustunga tayanadi: regulativ, aksiologik, kognitiv va semiotik. Regulativ funksiya orqali u jamiyatda huquqiy va tashkiliy tartibni ta’minlaydi; aksiologik funksiya qadriyatlar iyerarxiyasini shakllantiradi; kognitiv funksiya fikrlash me’yorlarini belgilaydi; semiotik funksiya esa ma’nolarni yaratish va ularni jamiyatga uzatish vazifasini bajaradi. M. Fukoning “haqiqat rejimlari” nazariyasida ta’kidlanganidek, institutlar ongni shakllantirish orqali jamiyatda muayyan normalarni “haqiqat” sifatida ilgari suradi[14].

Bu tizim hech qachon vakuumda paydo bo‘lmaydi – u tarixiy, madaniy, siyosiy va ongli kontekstda shakllanadi. Tarixiy institutsionalizm nazariyasiga ko‘ra[15], har bir institut o‘ziga xos tarixi va madaniy merosiga ega bo‘lib, uning faoliyati va ta’siri shu asosda baholanadi. Masalan, Yevropaning shimoliy davlatlaridagi institutsional modellar (Shvetsiya, Finlyandiya, Norvegiya) regulativ, normativ va madaniy ustunlarni uyg‘unlashtirgan holda jamiyatda fuqarolik ongi, ijtimoiy adolat va ma’naviy barqarorlikni mustahkamlashda samarali bo‘lib kelmoqda. Bu davlatlar institutlari faqat qonunlarni ijro etmaydi, balki ijtimoiy birdamlik, axloqiy mas’uliyat va intellektual mustaqillikni ham targ‘ib etadi[16].

Sharqiy Osiyo davlatlarida - xususan, Janubiy Koreya va Yaponiya misolida esa institutlar milliy an’analar, konfutsiylik, va zamonaviy texnokratiyani integratsiya qilgan holda kognitiv va aksiologik tartibni himoya qiluvchi tizim sifatida ishlamoqda. U yerda davlat institutlari nafaqat yuridik funksiyani, balki ta’lim, axborot va estetik ongni shakllantirish vazifasini ham bajaradi.

O‘zbekiston misolida institutsional tizim asrlar davomida shakllangan milliy va diniy an’analar, ma’naviy meros va zamonaviy modernizatsiya jarayonlari ta’sirida rivojlanib kelmoqda. Institutlar islomiy ma’naviyat, oila va mahalla an’analari, ta’lim muassasalari, OAV va NNTlar kabi tuzilmalar orqali jamiyatning intergeneratsion kodini saqlab qolishga xizmat qilmoqda. Masalan, mahalla instituti - bu nafaqat ijtimoiy nazorat organi, balki ma’naviy tarbiya, qadriyatlarni uzatish va milliy identiklikni mustahkamlashda markaziy bo‘g‘in hisoblanadi. U jamiyatda tartib (regulativ), qadriyat (normativ) va ifodalash (semiotik) funksiyalarini bir vaqtda bajaradi.

Xulosa va takliflar (Conslusion/Resommendations). Bugungi raqamli transformatsiya va global ma’lumot ekspansiyasi sharoitida mafkuraviy xavflar yanada ko‘pqirrali va chuqur tus oldi. Mafkuraviy tahdidlar faqat siyosiy emas, balki axborotiy, estetik, identifikatsiyaviy va g‘oyaviy darajalarda namoyon bo‘lmoqda. Bunday sharoitda institutsional tizim “tashkiliy mudofaa” emas, balki falsafiy immunitetni shakllantiruvchi va intellektual himoyani ta’minlovchi tuzilmaga aylanishi zarur. U ma’noli muloqotni ta’minlash, jamoaviy ongni uyg‘unlashtirish, “haqiqat”ni qayta

shakllantirish va insoniy mavjudlikning ma'naviy poydevorini mustahkamlash vazifalarini bajaradi. S.Skott ta'kidlaganidek, to'liq institutsional tizim faqat regulativ, normativ va madaniy-simvolik ustunlar uyg'unligida samarali faoliyat yuritadi[17]. Ushbu ustunlardan birining yetishmasligi institutsional tizimni formal strukturaga aylantiradi va uning ongli ta'sir kuchini susaytiradi.

Bizga ko'ra, ma'naviy-mafkuriy xavfsizlikni ta'minlashda institutsional yondashuvlarni alohida-alohida emas, balki xolistik – ya'ni uyg'unlashgan va kompleks tarzda qo'llash zarur. Faqat normativ funksiyalarga tayanadigan institutlar shaxsiy ongni shakllantira olmaydi; tarixiy asoslarga bo'lgan institutlar global tahdidlarga tayyor emas; manfaatga asoslangan institutlar esa ma'naviy tarbiya vazifasini bajara olmaydi. Shu sabab, neoinstitutsional yondashuv – ya'ni ma'naviy, normativ va semiotik funksiyalarni integratsiya qiluvchi model – g'oyaviy suverenitetni ta'minlashda eng samarali falsafiy poydevor hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Вебер М. Хозяйство и общество: очерки понимающей социологии //Экономическая социология. – 2016. – Т. 17. – №. 5. – б. 13-29.
2. Bourdieu, P. The Logic of Practice / transl. by R. Nice. – Stanford: Stanford University Press, 1990
3. Дюркгейм Э., Земскова В. Элементарные формы религиозной жизни. Заключение //Социологическое обозрение. – 2018. – Т. 17. – №. 2. – б. 122-154.
4. Giddens, A. The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration. – Cambridge: Polity Press, 1984. – 402.
5. Хабермас Ю. Структурные изменения в сфере публичности: Исследования категории буржуазного общества / пер. с нем. В. Ф. Фоминой. – СПб.: Наука, 2002.
6. Bauman, Z. Liquid Modernity. – Cambridge: Polity Press, 2000.
7. Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы. – Ad Marginem, 2013.
8. Derrida J. Of grammatology. – Jhu Press, 2016.
9. Юдин Г. Б. Рецензия на книгу: Хабермас Ю. Структурная трансформация публичной сферы: Исследования относительно категории буржуазного общества (2016) //Философия. Журнал высшей школы экономики. – 2017. – Т. 1. – №. 1. –б. 123-133.
10. Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы. – Ad Marginem, 2013.
11. March J. G., Olsen J. P. 6. James G. March and Johan P. Olsen. 1984.“The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life.” American Political Science Review78 (September): 734–49 Cited 456 times //American Political Science Review. – 2006. – Т. 100. – №. 4. –б. 675-675.
12. Steinmo S., Thelen K., Longstreth F. Structuring Politics: Historical Institutionalism in Comparative Analysis. – Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
13. Scott W.R. Institutions and Organizations: Ideas, Interests and Identities. – Los Angeles: Sage Publications, 2014
14. Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы. – Ad Marginem, 2013.
15. Thelen K. Historical Institutionalism in Comparative Politics // Annual Review of Political Science. – 1999. – Vol. 2. – P. 369–404.//Skocpol T. States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia and China. – Cambridge: Cambridge University Press, 1979.
16. Parsons T. The social system. – Routledge, 2013.
17. Scott W. R. Institutions and Organizations: Ideas, Interests, and Identities. – Los Angeles: Sage Publications, 2014.

Rajabbayeva Guzal Gayratovna

Master's student of "Silk road" international university
of tourism and cultural heritage

Scientific supervisor: Sidikova Mastura Xakberdiyevna.

Received 12th May 2025, Accepted 26th May 2025, Online 30th June 2025

A HISTORICAL ANALYSIS OF SCIENTIFIC RESEARCH ON THE RESTORATION OF SAMARKAND'S CULTURAL HERITAGE

Abstract. Samarkand, one of the most ancient and culturally rich cities of Central Asia, has stood for millennia as a crossroads of civilizations. The city's unique heritage has attracted the attention of scholars, architects, and policymakers for decades. This article presents a historical analysis of the scientific research conducted on the restoration of Samarkand's cultural monuments, particularly from the Soviet era to the present period of Uzbekistan's independence. It examines government initiatives, international collaboration, and evolving methodologies in cultural preservation. The study further considers UNESCO's role and the influence of presidential decrees on conservation practices.

Keywords: Samarkand, cultural heritage, restoration, UNESCO, Uzbekistan, historical monuments, conservation policy.

ИСТОРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ ПО РЕСТАВРАЦИИ КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ САМАРКАНДА

Аннотация. Самарканд, один из самых древних и культурно богатых городов Центральной Азии, на протяжении тысячелетий был перекрестком цивилизаций. Уникальное наследие города на протяжении десятилетий привлекало внимание ученых, архитекторов и политиков. В данной статье представлен исторический анализ научных исследований, посвященных реставрации памятников культуры Самарканда, особенно в период с советской эпохи до нынешнего периода независимости Узбекистана. В ней рассматриваются правительственные инициативы, международное сотрудничество и развивающиеся методологии в области сохранения культуры. В исследовании также рассматривается роль ЮНЕСКО и влияние президентских указов на практику сохранения памятников.

Ключевые слова: Самарканд, культурное наследие, реставрация, ЮНЕСКО, Узбекистан, исторические памятники, политика сохранения.

SAMARQAND MADANIY MEROSINI TIKLASH BO'YICHA ILMIY TADQIQOTLARNING TARIXIY TAHLILI

Annotatsiya. Samarqand – Markaziy Osiyoning eng qadimiy va madaniy boy shaharlardan biri bo'lib, ming yillar davomida sivilizatsiyalar chorrahasida joylashgan. Shahar o'zining betakror merosi bilan uzoq yillar davomida olimlar, me'morlar va siyosatchilarning e'tiborini tortib kelmoqda. Ushbu maqolada, Sovet davridan boshlab O'zbekiston mustaqilligi davrigacha bo'lgan davrda, Samarqandning madaniy yodgorliklarini restavratsiya qilish bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlarning tarixiy tahlili keltirilgan. Unda hukumat tashabbuslari, xalqaro hamkorlik va madaniy

merosni saqlab qolishdagi metodologiyalarning rivojlanishi ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotda, shuningdek, YuNESKOning o‘rni va prezident farmonlarining yodgorliklarni saqlash amaliyotiga ta’siri ham tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Samarqand, madaniy meros, restavratsiya, YuNESKO, O‘zbekiston, tarixiy yodgorliklar, saqlash siyosati.

Introduction

Samarkand, the oldest and the most beautiful of Central Asian cities, is most often referred to as the cradle of Central Asian architecture, science, and culture. Throughout centuries, it has seen civilizations rise and fall, served as a melting pot of cultures, and forged a specific urban and architectural identity. Since its millennia-long history, restoration and conservation of its cultural heritage has been a scientific and national imperative. The aim of this research is to explore the part played by scientific research in preserving and restoring Samarkand's vast cultural heritage during the Soviet era through independence into the modern age. Restoration and research are not technical processes but also highly symbolic acts that hold a nation's identity, collective memory, and vision of the future. The use of multidisciplinary techniques ranging from archaeology and architecture to digital technology and environmental science has transformed restoration procedures in Samarkand and is a case study in both historical depth and scientific innovation. This article outlines the relevance of the topic, the objective of the research, the range of research, and the justification for narrowing the study to Samarkand alone. The city, which is a UNESCO World Heritage Site since 2001, provides the unparalleled continuity of urbanization and monumental architecture from antiquity to the Timurid Renaissance right up to the modern age. Restoration here is not only about beauty but about authenticity, sustainability, and educational significance.

Historical Background of Samarkand’s Cultural Significance

Samarkand's rich cultural heritage extends over 2,500 years to when it was a prosperous city along the Silk Road between East and West and a vibrant crossroads for the exchange of goods, ideas, and cultures. Its prestige increased dramatically during the reign of Amir Temur, who wished the city to serve as the capital of a vast empire and an expression of power. Under his patronage, there were built monumental structures such as the Registan, Gur-e-Amir, Bibi-Khanym Mosque, and Shah-i-Zinda necropolis, each of which was a masterpiece of Islamic architecture and urban planning. Not only are these sites architecturally significant, but they also have immense historical and symbolic meaning for the Uzbek people. The historical background of Samarkand needs to be known in order to understand the complexity of its restoration.

“The city’s architecture bears witness to the Persian, Turkic, Mongol, and Russian impacts and is a strange mosaic of cultures. The Soviet era introduced its own ideologies into heritage management, with a bias towards archaeological excavation rather than restoration. However, Soviet scholars such as Galina Pugachenkova and Mikhail Masson laid the groundwork for scholarly research on Samarkand's monuments early on. The shift from academic to practical conservation interest was incremental and was intensified after Uzbekistan gained independence in 1991” [3, 192].

With independence came the revival of national identity, pride in culture, and resumption of Islamic architectural traditions, all of which positioned Samarkand at the forefront of state-sponsored restoration efforts. This article will provide a close historical record of how Samarkand became a cultural capital and how scientific disciplines tasked with its preservation evolved in tandem. It will explore key historical epochs from Achaemenid and Sogdian rule to the Islamic Golden Age and Timurid Renaissance thereby situating in context the architectural and cultural heritage that modern restoration efforts seek to preserve. It will also discuss the developments under Russian colonial and Soviet rule and highlight how change in ideology influenced the attitude towards cultural heritage.

Restoration Science in the Soviet Era

Restoration projects in Samarkand during the Soviet period were influenced by ideological, political, and technical constraints. Scientific study of the city's heritage was typically undertaken within narrow state-controlled educational and research organizations, particularly under the auspices of the Uzbek SSR Academy of Sciences and the Ministry of Culture. While the USSR expended funds on documentation and preservation of historical monuments, the general goal was typically to reframe these symbols of Islamic civilization within a secular Soviet narrative.

“Such prominent researchers as Galina Pugachenkova, Mikhail Masson, and L.I. Rempel directed archaeological and architectural research that laid the groundwork for later restoration activity. Their work focused on architectural forms, typology, decoration, and stratigraphy of importance to history. Although restoration was only secondary to their goals in the early Soviet period, the close surveys and documentation created by these scientists worked to provide extremely valuable information for later interventions”[1, 120].

Soviet restoration methods during the 1940s-1980s combined reconstruction with conservation. Authenticity was often sacrificed in order to provide aesthetic unity, however. Monuments such as the Ulughbek Madrasah and Bibi-Khanyim Mosque were stabilized and reconstructed to a degree using modern materials like reinforced concrete, often ignoring traditional building methods. It was with the aim of bringing visually before people the greatness of the past while remaining socialist in thought.

“Scientific work during this time was concentrated in structural assessments, seismic resistance, and material properties. Limited access to advanced technology enabled restorers to heavily rely on visual inspection and historical plans. Nonetheless, the Soviet Union did produce a generation of archaeologists and conservators who later contributed meaningfully to independent Uzbekistan's preservation efforts. The Soviet period significantly contributed to the corpus of scientific literature on Samarkand albeit with restraint. Mass excavations in Afrasiab (ancient Samarkand) uncovered Sogdian murals and pre-Islamic town levels, bearing witness to the multi-era structure of the city. Opening restoration laboratories in Tashkent and Samarkand created training of specialists in mural conservation, architectural drawings, and analysis of monuments”[2, 98].

In hindsight, while the Soviet approach was sometimes at the expense of historical truth, it did establish heritage science as a Central Asian discipline. The legacy of the period is not only evident in the restored monuments themselves but also in the academic and technical methods by which they were underpinned. The case of Samarkand illuminates how scientific interest can get

taken over by political ideology, and how, under constraint, valuable knowledge production can be achieved. The collapse of the Soviet Union in 1991 marked a turning point in the history of restoration science in Uzbekistan. Independence initiated renewed national interest in the rediscovery and preservation of Islamic cultural heritage, particularly in traditionally rich cities like Samarkand. Scientific research in restoration became increasingly independent, multidisciplinary, and international. The president of Uzbekistan focused on restoring historical memory and national pride through the use of cultural heritage. Decrees issued by the President, such as PF-3709 (2006) and PF-5779 (2019), created the legal and institutional framework for large-scale restoration projects. They also established state financing, encouraged local expertise development, and gave great importance to authenticity and historical legitimacy.

“Among the most revolutionary transformations following independence was establishing new scientific methods in restoration research. New technologies such as ground-penetrating radar, 3D laser scanning, and chemical pigment analysis were employed in estimating the state of buildings and developing their restoration. These technologies allowed scientists to chart the structural material, the construction technique, and the pattern of degradation of monuments with previously unknown accuracy. At the same time, research institutions and higher education institutions like the Institute of Archaeology and Samarkand State University formed their role. New programs of training were implemented to train architects, historians, conservators, and archaeometricians in heritage science. Foreign co-operation with Italian, German, Japanese, and Turkish institutions filled local practices with international knowledge”[4,160].

An important innovation here was the application of international charters and guidelines, like the Venice Charter and the Nara Document on Authenticity. The latter instruments provided a shift from restoration in response to aesthetic reasons to conservation for values, where historical, social, and spiritual value of a monument guides its preservation. The transformation also included education among the people and community involvement. Awareness campaigns, museum shows, and guided tours allowed the scientific restoration message to be disseminated among broader audiences. Such democratization of heritage preservation has added depth to the social significance of scientific work. Post-independence is a golden age for scientific restoration in Samarkand. With increased funding, technological advances, and international partnership, Uzbekistan becomes a regional leader in heritage science. Restoration in the present is not just about conserving the past but also about creating national identity, educating the next generation, and encouraging sustainable tourism.

UNESCO and International Scientific Collaboration

The inscription of Samarkand into the UNESCO World Heritage List in 2001 under the title "Samarkand – Crossroads of Cultures" served as the turning point to internationalize restoration science in the city. The inscription had granted a worldwide audience, funding potential, and a duty to fulfill international heritage conservation standards. The participation of UNESCO introduced strict documentation procedures, risk assessments, and monitoring systems. The World Heritage Committee and the Uzbek authorities developed plans for conservation, giving top priority to authenticity, minimum intervention, and the use of local traditional materials. These defined the

parameters for situating local scientific inquiry within an internationally accepted ethical and methodological framework.

International bodies such as ICOMOS (International Council on Monuments and Sites), the Aga Khan Trust for Culture, and the Japan International Cooperation Agency (JICA) cooperated with Uzbek institutions to carry out massive restoration projects. The cooperation brought interdisciplinary groups of architects, historians, chemists, engineers, and artisans. For example, the Registan Ensemble was subjected to extensive laser scanning and digital modeling by a combined team of Uzbekian and Italian researchers. This enabled structural distortions to be mapped in minute detail and points of critical weakness to be detected. Restoration of tile mosaics in Shah-i-Zinda involved use of X-ray fluorescence (XRF) spectroscopy to analyze original glazes and replicate them accordingly. UNESCO-sponsored conferences and workshops created vehicles for knowledge transfer. Restorers and conservators of young age were trained abroad and returned home equipped with new techniques. These exchanges significantly enhanced the scientific quality of local restoration operations.

“International cooperation facilitated the creation of databases and GIS mapping systems for monitoring the state of monuments over time. These tools enable preventive conservation an innovative approach to heritage management reducing the expenses of long-term restoration. In the face of these developments, challenges remain. Maintaining international standards against local traditions, circumventing bureaucratic paperwork, and practicing sustainable tourism management require constant watchfulness. However, the addition of international science collaboration has irrevocably increased the quality, profile, and authenticity of Samarkand’s restoration”[5, 208].

Samarkand's restoration is a highly symbolic articulation of Uzbekistan's determination to hold on to its historical identity by way of scientific research and multinational collaboration. In this study, it has been demonstrated, in its analysis of developments from Soviet-era archeological activity to post-independence scientific accomplishment, that the transformation has entailed pervasive alterations in approach, ideology, and institutional practice. The restoration processes in Samarkand are no longer a simple preservation of physical structures but encompass broader engagement with cultural memory, academic excellence, and global standards of heritage.

“The Soviet heritage, though constrained by political ideologies and technological constraints, established a considerable basis for heritage science in Central Asia. Despite authenticity and materiality practice issues, early documentation and excavation work laid the foundation for future generations. Upon achieving independence, Uzbekistan embraced a new vision rooted in national pride, intellectual innovation, and international standard compliance. This has resulted in the introduction of modern technologies, enhanced educational facilities, and public campaigns that familiarize citizens with their own history. The effort of UNESCO and other global entities has been instrumental in taking Samarkand's restoration process to an international level. International partnerships have introduced rigorized approaches, inter-disciplinary teams, and technical training and funding opportunities. The collaborations have not just increased the scientific levels of restoration work but have also taken Samarkand to the forefront for heritage protection in the region”[6,76].

In the years ahead, increased investment in training programs, research, and trans-border co-operation will be required to secure the long-term conservation of Samarkand's built heritage. Conservation must be acknowledged as a dynamic process that responds to evolving needs of society, advances in technology, and changing conditions in the environment. Here, science-based research is the cornerstone of effective restoration that ensures Samarkand's heritage not only endures but also passes to the next generations meaningfully. Historical examination of scientific research on cultural heritage restoration of Samarkand is a multi-layered process blended of history, science, policy, and culture. It is one of resilience, innovation, and cooperation one that is always adapting as Uzbekistan navigates the preservation of its heritage with the aspirations of its future.

REFERENCES:

1. Aga Khan. (2015). *Cultural Heritage Projects in Samarkand*. Jeneva: AKTC Publications. 120 p.
2. JICA. (2016). *Final Report on the Scientific Restoration of the Registan Ensemble*. Tokyo: JICA. 98 p.
3. Jo'rayev N. (2015). *Samarqand me'morchiligi va uning rivojlanish bosqichlari*. Samarqand: SamDU. 192 b.
4. Raximova Z. (2018). *Qadimiy yodgorliklarni restavratsiya qilishda ilmiy yondashuv*. Toshkent: Ilm Ziya. 160 b.
5. Turg'unov A. (2012). *O'zbekiston madaniy merosini tiklash muammolari*. Toshkent: O'zbekiston. 208 b.
6. Институт археологии АН РУз. (2020). *Годовой отчет по проектам сохранения наследия*. Ташкент: Институт археологии. 76 с.
7. Массон М. Е. (1950). *Древний Самарканд: Историко-археологический очерк*. Ташкент: Фан. 224 с.
8. Пугаченкова Г. А. (1971). *Искусство Средней Азии*. Москва: Искусство. 312 с.
9. Рахимова Д. (2017). Технологии реставрации в памятниках Центральной Азии. *Журнал Центральноазиатской архитектуры*, 4(2), 45–61.
10. Ремпель Л. И. (1981). *Архитектура Узбекистана*. Ташкент: Гафур Гулом нашр. 198 с.
11. Тураев С. (2018). *Градостроительная идентичность Самарканда*. Ташкент: Илм-Зиё. 168 с.

Karimova Yulduz Baxtiyorovna

PhD, Farg‘ona davlat universiteti akademik litseyi o‘qituvchisi

Yulduzk228@gmail.com

Published under peer review:

Doctor of Sciences in Philology (DSc), Professor

H.Jo‘raev

Received 12th May 2025, Accepted 26th May 2025, Online 30th June 2025

COMPOSITION OF THE EPISTLE "KHAYRAT UL-ABROR"

Abstract. This article analyzes the compositional structure of Alisher Navoi's poem Hayrat ul-abror. It examines the ideological and artistic features of the work, the arrangement of the prologue and main chapters, the thematic sequence, and techniques used to achieve compositional unity. The didactic orientation of the poem and its place within the Khamsa cycle are also discussed.

Keywords: sujet, "Hayrat ul-abror", poem, composition, idea, literary analysis, Khamsa, didactics, poetic structure.

СОСТАВ ПОСЛАНИЯ «ХАЙРАТ УЛЬ-АБРОР»

Аннотация. В данной статье рассматривается композиционная структура поэмы «Хайрат уль-аброр» Алишера Навои. Анализируются идейно-художественные особенности произведения, расположение пролога и основных глав, последовательность тем и средства достижения композиционного единства. Также рассматривается дидактическое направление поэмы и её место в цикле "Хамса".

Ключевые слова: сюжет, "Хайрат уль-аброр", поэма, композиция, идея, художественный анализ, Хамса, дидактика, поэтическая структура

"HAYRAT UL-ABROR" DOSTONI KOMPOZITSIYASI

Annotatsiya. Ushbu maqolada Alisher Navoiy qalamiga mansub "Hayrat ul-abror" dostonining kompozitsion tuzilmasi tahlil qilinadi. Asarning g‘oyaviy-badiiy xususiyatlari, prolog va asosiy boblarining joylashuvi, mavzularning izchilligi va kompozitsion birlikka erishish vositalari yoritiladi. Shuningdek, dostonning didaktik yo‘nalishi va uning "Xamsa" turkumidagi o‘rni ham ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: syujet, "Hayrat ul-abror", doston, kompozitsiya, g‘oya, badiiy tahlil, "Xamsa", didaktika, poetik tuzilma.

Kirish (Introduction)

“Hayrat ul-abror” Alisher Navoiy “Xamsa”sidagi birinchi doston bo‘lib, 1483-yilda yaratilgan. Nizomiy Ganjaviyning “Maxzan ul-asror”, Xusrav Dehlaviyning “Matla’ ul-anvor”, Abdurahmon Jomiyning “Tuhfat ul-ahror” dostonlariga javob tariqasida yozilgan. Doston 63 bob, 20 maqolat va 20 hikoyatdan tashkil topgan. Dostonning birinchi bobi “Bismillahir rohmanir rohim” oyatining badiiy talqini bilan boshlanadi. Bu haqida Sh.Sirojiddinov quyidagi fikrlarni beradi: “Dostonning birinchi bobi “Bismillahir rohmanir rohim” oyatining shoirona talqiniga bag‘ishlanganligi uchun “basmala bobi” deb ham ataladi. Bu bob nafaqat “Hayrat ul-abror”, balki umuman “Xamsa” uchun ham kirish vazifasini o‘taydi, chunki keyingi dostonlarda bu ilohiy jumlaning uchratmaymiz”[1:::73] 2-bob Allohga hamd, 3-6-boblar. Munojot.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology)

Tadqiqot olib borish davomida tarixiylik, obyektivlik, abstraklikdan konkretlikka qarab borish, tizimli tahlil, qiyosiy tahlil singari umumilmiy va umumfalsafiy metodlardan foydalanildi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results)

1-munojot. Alloh taolloning Bir-u Borligi, jamiki mahluqot Yaratganga sano aytsalar ham, uning hamdini ado etolmasliklari haqida fikrlar boradi. Haq taolo o‘z Zotiga mazhar – ko‘zgu yaratish maqsadida olamni yo‘qdan bor qilgani haqida so‘z yuritiladi.

2-munojot. Alloh olamdagi jamiki mavjudotning yaratish va foniylikka yuz tutish jarayoni davomida sodir bo‘lishi mumkin bo‘lgan jamiyki voqea va hodisalarni o‘z ilmi, irodasi va qudrati bilan tasarruf etishi, azaliylik va abadiylik faqat Xudoga xos ekanligi haqida so‘z boradi.

3-munojot. Olam ahlining qiyomat kunida ahvoli tasvirga tortilib, o‘sha kuni oxirzamon payg‘ambari Muhammad mustafo (s.a.v) Haq taolo izni bilan musulmon ummatini shafolat qilishi haqidagi munojot beriladi. Alisher Navoiy ham bu shafolatdan umidvor ekanligi haqida so‘z yuritiladi.

4-munojot. Alloh taoloning karami kengligi, jamiki bandalariga mehribon va rahmli ekanligi haqida fikr beriladi.

7-17-boblar. Na’t ya’ni “Nuri Muhammadiya” nazariyasi haqida so‘z yuritiladi. Yuqoridagi bobda Allohga munajatlar har biri boblarning alohida tarkibida berilgan bo‘lsa, na’tlar ham boblar tarkibida alohida tarif bilan beriladi. Jami beshta na’t keltirilgan. 12-bobdan boshlab Shayx Nizomiy, Amir Xusrav Dehlaviy, Abdurahmon Jomiy ta’rifi beriladi. Odam, so‘z va Husayn Boyqaro madhi berilgan.

18-20-boblar. Hayrat ta’rifi.

- Xoja, ya’ni ko‘ngilning avval mulk (narsalar) olamiga sayri;
- Malakut, ya’ni farishtalar olamiga sayri;
- “Ajoyib bir shahar”, ya’ni inson tanasiga sayr.

21-bob. Xoja Bahouddin Naqshband hamda Xoja Ubaydulloh Ahror madhi. Alisher Navoiy muqaddimadagi so'nggi bobni aynan shu shayxlarga bag'ishlaydi. Bu shoirning naqshbandiya suluki vakili ekanligiga ishora qiladi.

Dostonning asosiy mazmuni 22-bobdan boshlanadi. Asosiy qism 40 bobni tashkil etib, maqolat va hikoyatlardan iborat. Maqolatlar muayyan bir axloqiy-falsafiy mavzularga bag'ishlangan. Bu mavzu yuzasidan shoir o'z fikr-mulohazalarini bayon qiladi, so'ngra shu mavzuga mos ibratli hikoya keltiradi. [1:123] 1-maqolatda Iymon shahrida – Shayh Boyazid Bistomiy va uning muridi haqidagi hikoyat – Boyazidning shogirdi bilan iymon haqida so'zlashgani haqida keltiriladi. Unda Boyazid:

Bo'lmasa imon bila ketmak ishi,

Anglaki, oni desa bo'lmas kishi.[2.80]

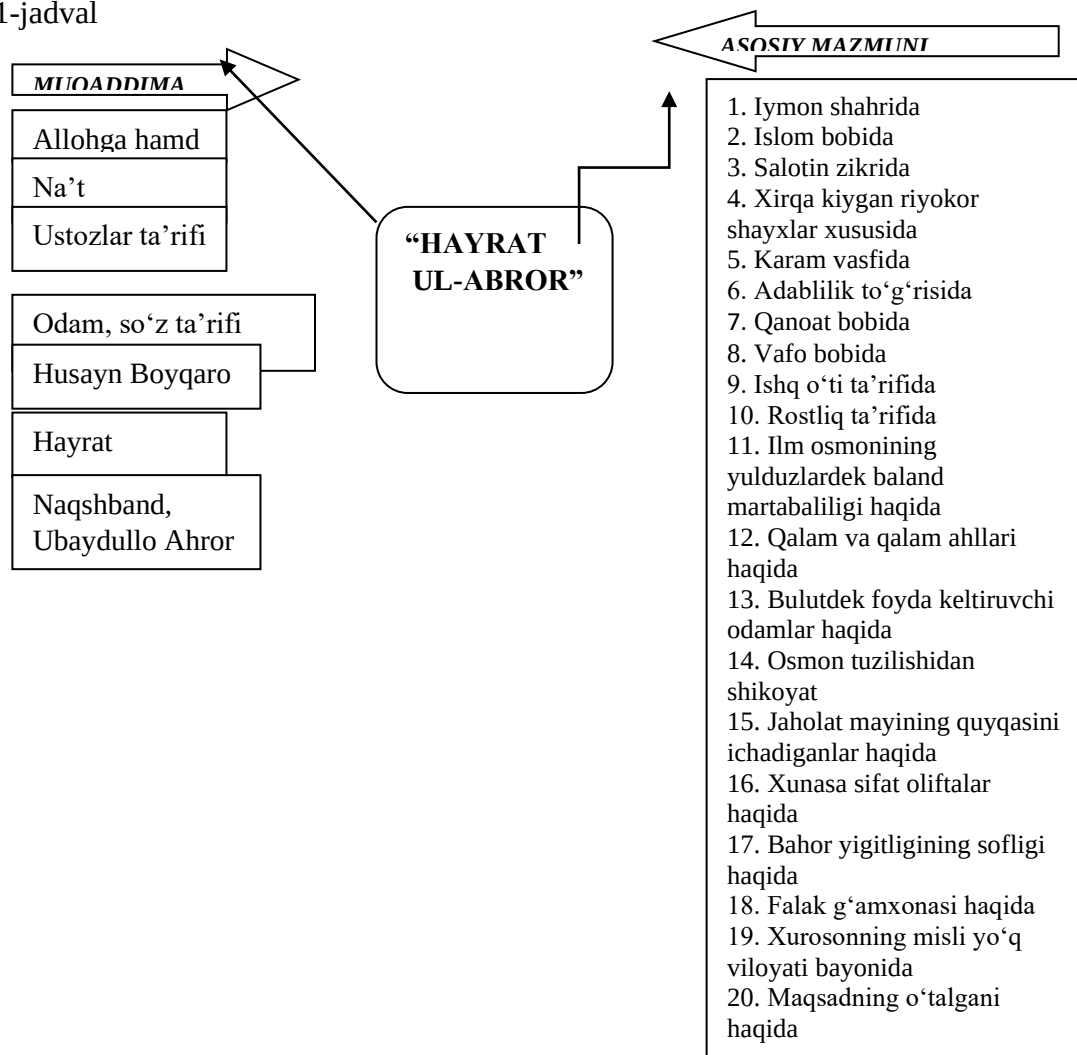
“Agar bu dunyodan kimki imon bilan ketmasa, bilgilki, bundaylarni odam deyish mumkin emas. Biron kishi joni bilan vidolashar ekan, uning imoni bo'lmasa, demak, uning u dunyoga o'zi bilan ketadigan hamrohi ham yo'q”.

Islom bobida – Ibrohim Adham va Robiya Adviya haqidagi hikoyat – Ibrohim Adham podshohlikdan voz kechib Ka'ba sari borar ekan, har qadamda ikki rakat namoz o'qib, 14 yil yo'l yuradi. Makkani tavof qilish uchun kirib kelganda Ka'ba o'z o'rnida yo'q edi. Qariya ayol (Robiya Adiya)ni ziyorat qilishga ketgan bo'ladi. Ibrohim Adham buning sirini so'raganda Robiya Adviya shunday javob beradi: “Tushun! Bir necha yil cho'lda barcha yo'llarni bosib o'tar ekansan, sening ishing namoz o'qimoq bo'ldi, xolos! Menga esa yalinib-yolborishim va o'zligimdan kechganligim shu mevani berdi”. [2:296] Shoir uchinchi maqolatni sultonlarga bag'ishlaydi. Unda Shoh G'oziy hikoyati beriladi. Shoh G'oziy toji uchun kurashib taxtni egallagach, adolat bilan davlatni boshqardi. Bir devona kampir podshohdan adolat so'rab qozixonga boshlaydi. Kampirning yolg'iz o'g'lini janglarning birida Shoh G'oziy o'ldirgan bo'ladi. Shuning xunini to'laysan deydi. Shoh aybiga iqrar bo'ladi. Bo'yniga qiyiq tortib, oltin to'la hamyonini va tig'ini beradi. Kampir podshohning adolatiga xijolatda qoladi. Xalq unga “Tilla kampir” deb nom beradi. Keyingi maqolatda Navoiy Xirqa kiygan riyokor shayxlar xususida gapiradi. Bu fikrlarni dalillash uchun Abdulla Ansoriy haqidagi hikoyat keltiradi. Hirotda Abdulla Ansoriy imoni komil isonlardan edi. Alloh qil dedimi, mening odatim qilishdan iboratdir. Buni u qabul qiladimi yoki rad etadimi, bu bilan ishim yo'q. Jannat zohidga, do'zax yengiltaklarga bo'laqolsin. (Allohni hech bir tamasiz sevish haqida).

Karam (xayr-u ehson) vafqida shoir o'z fikrlarini keltirar ekan, misol uchun Hotam Toyi haqida voqea keltiradi. Hotam Toyiga bir kun savol berishadi. Dunyoda o'zingdan ham himmatli odamni uchratdingmi, deb. U aytadi, bir kun hammani yig'ib, katta yig'in qildim. Aylanib yurib, qiynalib, zo'rg'a tikon ko'tarib kelayotgan bir qariyani ko'rdim. Unga nega Hotam Toyining uyiga bormading, u hammani mehmon qilyapti dedim. U bo'lsa, qiynalib, mashaqqat bilan bir tanga topish birov bergan xazinadan yaxshiroq ekanligini aytdi. Hotam Toyi Minnatini esa torta berma dedi. Oltinchi maqolat mavzusi yuqoridagi maqolatlardan farq qiladi. Unda odob, hayo haqida fikr yuritiladi. Bu fikrlarni mustahkamlash uchun No'shiravon va Nargis haqidagi hikoyat keltiriladi. No'shiravon valiahdligi chog'ida bir qizning ishq bilan notavon ahvolga tushib qoldi. U dilbarni quchmoqchi bo'lganda nargis guliga shahzodaning ko'zi tushadi. Hayo ko'zi bilan oliyjanoblik bu ishda unga kuch berdi.

Qanoat bobida – Qanoatli va qanoatsiz do‘stlar haqidagi hikoyat – Fors o‘lkasidan ikki o‘rtoq Chin mamlakati tomon yo‘l oldi. Biri azaldan berilganiga qanoat qilardi, ikkinchisi esa undan ortiqni tama’ qilar edi. Yo‘l bo‘yida bir oddiy tosh uchrab qoldi. Uning yarmi yerga kirgan, yarmi tashqarida bo‘lib, tashqarisiga bir gap o‘yib yozilgan edi. “Kim qiyinchilikka bardosh berib, toshning orqa tomonini ag‘darsa, vayrona bor, unda ajoyib xazina bor”. Tamagir bu vayronada qoladi. Qanoat esa bir shaharga kirib, u yerda podshoh bo‘ldi. Tamagir ming azobda toshni ag‘darsa, “Kim xomtama bo‘lsa, u dunyoda doim azobda”, – deyilgan edi. Vafo bobida esa ikki vafoli yor hikoyati – Amir Temur Hindistonni zabt etib, butun aholini qilichdan o‘tkazdi. Shunda ikkita sevishganni ham o‘ldirmoqchi bo‘ladi. Ular avval meni o‘ldir deya tortishadi. Shunda podshoh xalqning gunohidan o‘tadi va ular tirik qoladi. Huddi shu hikoyat mazmuni “Saddi Iskandariy” dostonida ham berilgan, biroq unda Xorazmshohlar va Chingizxon o‘rtasidagi urushdagi ikki do‘st hikoyati berilgan. Mazmunan bir xil, ammo qahramonlari va joyi boshqa holatda tasvirlangan.

1-jadval

Ishq o‘ti ta’rifida maqolatida ishqqa ta’rif beriladi.

Ishq chu toroji shikeb ayladi,

Gul dog‘i izhor fireb ayladi.[2:135]

Bu maqolat uchun shoir Shayx Iroqiy haqidagi hikoyatni keltiradi. Shayxi Iroqiy ishqda yetuk edi. U Misrga kelayotganda Misr hokimi o'g'li bilan uni kutib olish uchun chiqadi. Hokimning o'g'li go'zallikda Yusuf payg'ambardek edi. Shayx u yigitni ko'rib, irshodlik xirqasini chok-chok etib duo tasbehini uzib tashladi. Hokimning ichidan o't alanga ko'rsatib, o'zi va uning o'g'li Shayxga murid bo'ldilar.

Rostliq ta'rifida – Sher bilan Durroj hikoyati – To'qayda bir sher yashar edi. U bolasini og'zida asrar edi. Qirg'avul unga yordam beradi. Ammo yolg'on chaqirig'i bilan o'zini halok etadi. Ilm osmonining yulduzlardek baland martabaliligi haqidagi maqolatda esa Imom Roziy va Xorazmshoh haqidagi hikoyat keltiriladi. Imom Faxr Roziy Xorazmni makon qildi. Uni ko'rgani Xorazmshoh kelmadi. Imom ham shoh huzuriga bormadi. Ular hammomda ko'rishib qolib suhbatlashdi. Shoh qiyomat haqida so'radi. Shunda imom qiyomatda shoh ham gado ham xuddi shu hammomdagidek bir xil bo'ladi, farqi ilmi bilan boylar esa hech narsasiz turadi deb javob beradi. Qalam va qalam ahllari haqidagi maqolatda esa Yoqut haqidagi hikoyat beriladi. Yoqut Qur'on ko'chiruvchi xattot edi. Bir kuni xalifa Musta'sim shayxga e'tiqod bilan qullik qilib turganda, shayxning ko'zi Yoqut xattotga tushadi. Uni hurmat va martaba bilan yoniga chorlaydi. Yoqut qo'li pok odam xatining yaxshiligi sharofatidan mamlakat podshohi bilan hamsuhbatlikka muyassar bo'ldi. Bulutdek foyda keltiruvchi odamlar haqidagi maqolatda Ayyub va o'g'ri haqidagi hikoyat bor. Unda Ayyub ilohiy sirlar kayfidan mast bo'lib, toat-ibodat qilib o'tirganda, uyiga lahm kovlab o'g'ri kiradi. U o'g'riga paro qilmay ibodatda davom etadi. O'g'ri yuki ko'pligidan lahmga sig'may qoladi. Ayyub o'rnidan turib unga eshikni ochib beradi. O'g'ri yelkasidagi yukni shu o'tga tashlab, o'z vujudining yukini ham kuydirishga tayyor edi. Osmon tuzilishidan shikoyat maqolatida Iskandar haqidagi hikoyat beriladi. Iskandar ham shoh, ham valiy, ham payg'ambar edi. Uning tabiati esa donishmandlik bilan rostlangan edi. "...tobutdan menga uxlash uchun joy hozirlab, yo'limni qabr tomon boshlar ekansizlar, bir qo'limni tobutning yonidan chiqarib qo'yinglar". Bu jahondan bo'sh qo'l bilan ketmoqda. Jaholat mayining quyqasini ichadiganlar haqida esa Isroiliy Rind haqida hikoyat keltiriladi. Rindi Bani Isroili bo'lib, mayxonalarda tilanchilik qilardi. Mayxonadagi odamlarning ichayotgan idishini tortib olib, tagida qolgan bir qultumini ichib yuborardi. U ko'p tavba qilar, lekin tavbasini sindirardi. G'oyibdan ovoz kelib tavbaning vaqti kelganini aytadi. Tavba o'zingdan yuzaga kelgan bo'lsa, ancha sust bo'lib, Allohdan kelgan tavba esa shunday mustahkam bo'lgusidir. Xunasa sifat oliftalar haqidagi maqolatda Abdulloh Muborak haqidagi hikoyat bor. Unda Hasan ibni Rabe g'azavot jangida bir rivoyat aytadi. Unda kofirlar qo'shinida bir qotil islom dinining askarlarini o'ldirib, qirib tashlar edi. Unga hech kim bas kela olmadi. Shunda yuziga niqob taqqan kishi uni yendi va g'alaba qozonildi. Hamma niqob taqqan kishini olqishladi. G'olib o'zini ma'lum qilmadi. Hasan uni ortidan borib, "Tangri rizoligi haqi, niqobingni och", – deydi. U Ibn Muborak edi. Nafs bilan jang qilgan inson sifatida gavdalanadi. Bahor yigitligining sofligi haqidagi maqolatda ham hikoyat fikr mazmuniga dalil sifatida keltirilgan. Zaynuljibiddin va uning o'g'li haqida hikoyat berilgan. Ali binni Husayn valiylik darajasida edi. Kunlarning birida u o'g'lini oldiga chaqirib mehribon qo'li bilan o'g'lining boshini siladi. Uning 6 yoshli qizi bo'lib unga ko'proq mehr ko'rsatadi. O'g'li buni ko'rib yig'laydi. Otasi rashk qilyapti deb o'ylab, taskin beradi. O'g'li: "Menga Haq (Alloh) bo'lgani yetarlidir, boshqa hech kimga mayl bildirib, uni havas qilmasmen!" – debsan. Bu damda boshqani sevganingni ko'rib qoldim... Falak g'amxonasi haqida esa Go'zal malika va

uning oshig'i haqidagi hikoyat keltirilgan. Chin mamlakatida bir go'zal yor bo'lib, hamma unga oshiq edi. Podshoh ham unga oshiq-u hamroh edi. Bir kuni yorning qiliqlariga oshiq bo'lib qolgan yigit ishq-muhabbat yo'lida sodiqlik ko'rsatadi. Yorni ko'rganda chiqolmay hushidan ketadi. Bu oshiqlarni podshoh paxsa devor orasiga yuzini ko'rsatib ko'mib yuboradi. Bu oshiqlarning sadoqatini podshoh sinab ko'radi va oshiq yigitni o'limdan xalos etib, yorning haramiga xos mahram qildi. Xurosonning misli yo'q viloyati bayonida esa Bahrom va bog' haqidagi hikoyat beriladi. So'nggi maqolat esa Maqsadning o'talgani haqida bo'lib, Xoja Muhammad Porso haqidagi hikoyat bilan yakunlanadi.

Alisher Navoiyning "Hayrat ul-abror" dostoni kompozitsion jihatdan mukammal tuzilgan asar bo'lib, unda muallif o'zining axloqiy, falsafiy va ijtimoiy g'oyalarini badiiy vositalar orqali chuqur ifodalagan. Dostonning umumiy kompozitsiyasi quyidagi qismlarga bo'linadi: muqaddima, asosiy qism va xotima.

Muqaddimada Navoiy Allohga hamd, Payg'ambarga salovot, adolatli podshohlarni madh qilish orqali dostonning ruhiy-ma'naviy asoslarini belgilaydi. Adabiyotshunos D.Quronov: "Kompozitsiya badiiy asarning chinakam sistema, ya'ni qismlardan tarkib topgan, lekin barcha qismlari o'zaro mustahkam aloqadagi butunlikka aylanishini ta'minlaydi".[3.141] Asosiy qismda axloqiy-ma'rifiy hikmatlar asosida hayotiy saboqlar beriladi, bu hikmatlar orqali insoniy kamolot yo'li, odil hukmdorlik, ilm-fan, do'stlik, mehnat va halollik kabi mavzular yoritiladi. Har bir hikmatda kichik voqea yoki masal orqali chuqur ma'no berilgan. Xotima esa dostonning umumiy g'oyaviy yakunidir: unda muallif Allohga shukrona aytib, o'quvchini ezgulikka, tafakkurga va komillikka chorlaydi.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations)

Xulosa qilib aytganda, "Hayrat ul-abror" dostoni mustahkam tuzilgan kompozitsiyasi, mantiqiy izchilligi va chuqur mazmuni bilan o'z davrining ijtimoiy-ma'naviy hayotini badiiy ifodalagan yuksak san'at asaridir. U nafaqat adabiy, balki tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan asardir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati (Reference)

1. Sirojiddinov Sh., Yusupova D., Davlatov O. Navoiyshunoslik. –Toshkent: Tamaddun, 2018.
2. Alisher Navoiy. Hayrat ul-abror. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot matbaa-ijodiy uyi. 2006.
3. Қуроноу Д., Мамажонов Ш., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. – Тошкент: Akademnashr. 2010.

Gulshira Saparbaeva

Associate Professor at the Nukus branch of the Uzbek State Institute of Arts and Culture

*Published under peer review:
Doctor of Science in Philosophy, Professor
Khaydarov Komil Donaboyevich*

Received 12th May 2025, Accepted 26th May 2025, Online 30th June 2025

IMPACT OF MANAGEMENT ON THE SOCIO-CULTURAL ENVIRONMENT

Annotation. This article analyzes the impact of management on the socio-cultural environment. At the same time, the influence of management on the development of cultural and art institutions, their transition to modern work methods, and the processes related to leadership activities are theoretically considered. The work of managers in different cultural contexts, the effective work of employees, and the ways of forming socio-cultural factors are also discussed.

Keywords: management, social environment, culture, management processes, cultural adaptation, cultural organizations, cultural activities, institutions.

MENEJMENTNING IJTIMOIIY-MADANIY MUHITGA TA'SIRI

Annotatsiya. Ushbu maqolada menejmentning ijtimoiy-madaniy muhitga ko'rsatadigan ta'siri tahlil qilinadi. Shu bilan birga, madaniyat va san'at muassasalarining rivojlanishi, zamonaviy ish uslublariga o'tishida menejmentning ta'sir qilishi hamda rahbarlik faoliyati bilan bog'liq jarayonlar nazariy jihatdan ko'rib chiqiladi. Shuningdek, turli madaniy kontekstlarda menejerlarning ishi, xodimlarning samarali faoliyat olib borishi, ijtimoiy-madaniy omillarni shakllantirish yo'llariga ham to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: menejment, ijtimoiy muhit, madaniyat, boshqaruv jarayonlari, madaniy moslashuv, madaniyat tashkilotlari, madaniy faoliyat, muassasalar.

ВЛИЯНИЕ МЕНЕДЖМЕНТА НА СОЦИОКУЛЬТУРНУЮ СРЕДУ

Аннотация. В статье анализируется влияние менеджмента на социокультурную среду. Также теоретически рассматривается влияние менеджмента на развитие учреждений культуры и искусства, их переход к современным методам работы, а также процессы, связанные с лидерской деятельностью. Также рассматриваются работа руководителей в различных культурных контекстах, эффективная работа сотрудников и способы формирования социокультурных факторов.

Ключевые слова: менеджмент, социальная среда, культура, управленческие процессы, культурная адаптация, организации культуры, культурная деятельность, учреждения.

Kirish. Zamonaviy dunyoda menejment iqtisodiy tizimlardagina emas, balki ijtimoiy va madaniy hayotda ham muhim o‘rin egallamoqda. Ayniqsa, madaniyat va san‘at muassasalarining samarali faoliyat yuritishi, ularning barqaror rivojlanishi va jamiyat ma‘naviy hayotiga ta‘sirchanlik darajasi to‘g‘ridan-to‘g‘ri boshqaruvning sifatiga bog‘liqdir. Yangi O‘zbekiston sharoitida madaniyat siyosatida olib borilayotgan tub islohotlar, xususan davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi hamkorlik, kreativ iqtisodiyotning rivoji madaniy muhitda menejmentning roli va ahamiyatini yanada oshirdi. Bugungi kunda madaniyat va san‘at muassasalari – muzeylar, teatrlar, madaniyat markazlari an‘anaviy funksiyalarni bajaribgina qolmay, balki innovatsion loyihalar, kreativ tashabbuslar va ijtimoiy integratsiyaning faol ishtirokchisiga aylanmoqda. Bunday sharoitda menejment konsepsiyalarining madaniy sohada to‘g‘ri qo‘llanilishi, zamonaviy boshqaruv yondashuvlari va strategik rejalashtirish vositalarining tatbiqi dolzarb ahamiyat kasb etadi. Shu bois, ijtimoiy-madaniy muhitda menejmentning ta‘siri, ayniqsa, madaniy tashkilotlar misolida chuqur o‘rganishga loyiq masaladir.

Yangi O‘zbekiston madaniy muassasalari va madaniy xizmat ko‘rsatishda ham yangicha iqtisodiy aloqalar, xalqaro hamkorliklar hamda davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi hamkorlik islohotlarini amalga oshira boshladi. Jumladan, xususiy sheriklik tizimi doirasida katta imkoniyatlar yaratilgan bo‘lib, madaniy sohada yangi iqtisodiy integratsiya jarayoni yuzaga keldi. Madaniyat va san‘at yo‘nalishida boshqaruv madaniy makonni shakllantirishda ham ma‘naviy, ham iqtisodiy kuchga aylandi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Ushbu yo‘nalishda olib borilgan tadqiqotlar va rasmiy hujjatlar asosida bir qator muhim adabiyotlar ajralib turadi. Avvalo, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning nutqlari va asarlarida yangi O‘zbekiston taraqqiyot yo‘li, ijtimoiy-ma‘naviy sohada olib borilayotgan islohotlar, shu jumladan madaniyat va ijodiy muhitda boshqaruvning zamonaviy yondashuvlari asoslab berilgan. Shuningdek, menejment nazariyasiga oid akademik manbalar D.S. Qosimovning “Menejment nazariyasi” (2011), R.I. Nurimbetov va S.I. Ahmedovning “Ishlab chiqarish menejmenti” (2008) nomli qo‘llanmalari ushbu sohaning nazariy asoslarini yoritishda muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, madaniyat muassasalarida iqtisodiy boshqaruvga oid V. Alimasovning tadqiqotlari va “Madaniyat muassasalarida iqtisodiy boshqarish usullari” (1997) asari mavzuning amaliy tomonini ochishda katta ahamiyatga ega. Bundan tashqari, ijtimoiy-ma‘naviy taraqqiyotda boshqaruvning o‘rni, tarixiy shaxslar roli va qadriyatlar tizimining boshqaruvga ta‘siri kabi jihatlar V.A. Alimasov va B.X.Xodjayevaning hamkorlikdagi ishida (2016), shuningdek, F.Jumayeva tomonidan yozilgan “Qadriyati qadrlangan yurt” (2019) asarida ham ko‘rsatib o‘tilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolani tayyorlash jarayonida tizimli tahlil va ilmiy izlanishlardan foydalanildi. Asosiy e‘tibor menejment nazariyasining madaniyat va san‘at muassasalaridagi amaliy qo‘llanilishiga qaratildi. Tadqiqotda O‘zbekiston Respublikasining rasmiy hujjatlari, Prezident nutqlari, ilmiy adabiyotlar va mutaxassislar fikrlari tahlil qilindi. Shuningdek, menejmentning ijtimoiy-madaniy muhitga ta‘siri o‘rganildi.

Tahlil va natijalar. Madaniy makonda tadbirkorlik faoliyati uchun sharoitlar kengaydi. intellektual salohiyat qadri ortdi. Chunki madaniy hayotimiz faqat ma‘naviy emas, balki moddiy tomondan ham yangicha tizimga ehtiyoj sezayotgan edi. Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev bu jarayonlarning xususiyati haqida quyidagicha ta‘kidlab o‘tgan edi. “Barchamiz bir haqiqatni chuqur

anglab olishimiz kerak: tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash – fuqarolar, xalqimiz farovonligini oshirishning eng samarali yo'li, Yangi O'zbekistonni barpo etishdagi pirovard maqsaddir. Binobarin, biz endi aqlimizni, intellektual salohiyatimizni, bilim va tajribamizni oshirishimiz, aynan ana shu omillarni iqtisodiy o'sish nuqtalari va resurs manbalariga aylantirishimiz shart[1].

Mazkur islohotlar, o'z navbatida, madaniy sohada boshqaruvning zamonaviy nazariy asoslariga tayanish zaruriyatini anglatdi. Yangi O'zbekistonda – madaniy muhitning ijodiy qirralari jadal sur'atlarda o'sdi. Endilikda madaniyat menejmentining mazmuni va o'ziga xos jihatlari ilmiy adabiyotlarda kengroq o'rin egalladi, hamda amaliy tajribalari ham rivojlanib bordi. XXI-asr boshlariga kelib, global iqtisodiyotda insoniyat taraqqiyotining ilgari kuzatilmagan yangi yo'nalishlari paydo bo'ldi. Jahon bozoridagi iqtisodiy vaziyat murakkablashdi, mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlar tabiati tubdan o'zgardi. Iqtisodiy raqobat nihoyatda kuchayib, tobora keskin va shafqatsiz tus olmoqda[2].

Madaniy muhitni yaratishda menejmentning roli ko'p jihatdan boshqaruv tamoyillarini, ya'ni menejment funksiyalarini amalga oshirish uchun boshqaruvning asosiy g'oyalari va qoidalarini belgilaydi. Umumiy tamoyillar orasida ko'pincha quyidagilar ajralib turadi[3]:

- qo'llanilish prinsipi (rahbar barcha xodimlar uchun harakatlar uchun ko'rsatmalar ishlab chiqadi);
- ko'p funksiyalilik prinsipi (rahbar tomonidan faoliyatning turli jihatlari, shu jumladan tashkilotning moddiy zahiralar, mehnat sharoitlari, ijodiy resurslari va yakuniy maqsadlarni hisobga olish);
- qiymatga yo'naltirilganlik prinsipi (menejmentning mehmondo'stlik, halol xizmat ko'rsatish, xizmatlarning narxlar va sifatining qulay nisbati va boshqalar kabi qadriyatlarga yo'naltirilganligi);

Madaniy muhitni yaratishda menejmentning nazariy asosini belgilash bosh oliy maqsad o'rnida turadi. Maqsadni belgilash menejmentning eng muhim metodologik asoslaridan biridir. Bu holda fundamental tushunchaning rolini "maqsad" o'ynaydi, uning mohiyati ma'lum bir mavzuga nisbatan ma'lum bir natijaga erishish uchun harakatga undaydigan idrok etilgan motivatsiyaga aylanadi.

Ko'pincha madaniy sohada muassasa faoliyatining maqsadlari ijtimoiy ahamiyatga ega natijalarga erishishga qaratilgan bo'lib: shaxsni tarbiyalash va estetik rivojlantirish, ijodiy salohiyatni ochib berish, shaxsiy ongni shakllantirish va boshqalar. Shu bilan birga, har bir o'ziga xos madaniy muassasaning o'z maqsadlari bor, ular uning strategik rivojlanishi va muassasa tomonidan amalga oshiriladigan madaniy xizmatlarning xarakterli xususiyatlari bilan belgilanadi.

Madaniyat va san'at tashkilotlari faoliyatidagi maqsad uning ijobiy natijalarini, istiqboldagi istalgan holatini oldindan bilishdir. Shu munosabat bilan maqsadga erishish tashkilot faoliyatining asosiy yo'nalishlarini oldindan belgilab beradi. Kutilgan natijaga erishish jarayonida barcha mavjud resurslar, jumladan, moliyaviy, ijtimoiy (xodimlarning mehnati) va boshqalar ishtirok etadi.

Madaniy-ma'rifiy muassasalar uchun aholining qiziqish va ma'naviy ehtiyojlarini qondirish bundan keyin ham asosiy vazifa bo'lib qolaveradi. Demak, madaniyat o'choqlari ma'naviy hayotda yetakchilik qilishi, kishilarni ijodiy faoliyatga qiziqtirishi, unumli dam olishga o'rgatishi va ma'rifatga bo'lgan ehtiyojlarini qondirishi orqaligina kishilarni o'z ketidan ergashtirib bora oladi.

Buning uchun esa madaniyat o'choqlarining nafaqat ijtimoiy-tarbiyaviy ishlarini, shu bilan birga, ularning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, xodimlarini o'z mehnatiga yarasha haq olishini ta'minlash va qayta o'qitish kabi masalalarni ham yangicha hal etish zarur bo'ladi[4].

Ijtimoiy-madaniy muhitda menejmentga ta'sir ko'rsatadigan omillar faqat birgina ko'rinishda bo'lmaydi. Chunki, madaniyat va san'at sohasi inson ijodining mahsulidir. Ijtimoiy-madaniy muhitda insonlarning qiziqishi vaqt nuqtayi nazardan har soniyada o'zgarishi mumkin. Madaniyat va san'at menejmentning boshqa sohalardan farqli tomoni ham shunda. Bu jarayonlarni taqsimlash, tahlil etish, mutanosibligini ushlab turish menjering vazifasi. Menejer esa, madaniy muhit menejmentining asosiy ijrochisidir. Ijtimoiy-madaniy muhit esa, globallashuv bosqichlarida har xil ziddiyatlarga duch kelmoqda.

O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlarga globallashuv ziddiyatlari ta'sir etmay qolmayapti. Ayniqsa bozor iqtisodiyoti va uning iqtisodiy integratsiyaga keng yo'l ochib berayotgani jahon standartlariga mos keluvchi faoliyat turlarini, kasb-korlarni, o'quv yurtlarini, moliyaviy aloqalarni, informatsiya tizimlarini, adabiyot va san'atda yangi oqimlarni yuzaga keltirmoqda. Masalan, biznes, menejer, konsalting, monitoring, internet shular jumlasidandir[4].

Yangi O'zbekiston strategiyasi, oliyjanob niyatlarni amalga oshirish, yangi hayot qurish yo'lidagi beqiyos o'zgarishlar hammamizdan fidoyilik va bunyodkorlikni, yanada katta jonbozlik va kreativ g'oyani talab etmoqda. Biz o'z oldimizga O'zbekistonni rivojlangan mamlakatga aylantirishni maqsad qilib qo'ygan ekanmiz, bunga faqat jadal islohotlar, ilm-ma'rifat va innovatsiya orqali erisha olamiz. Buning uchun, avvalo, islohotlarning amaliy natijadorligini oshirish, joylarda yangi tashabbuslarni ilgari surishda aholimizning yanada faol, yanada tashabbuskor bo'lishiga erishmog'imiz lozim[6].

Ijtimoiy-madaniy muhitni yaratishda menejerdan madaniyat va san'at muassasalarida ijodkorlar emas, tomoshabinning yanada faol va tashabbuskor bo'lishi talab etiladi. Buning uchun madaniyat muassasalari faoliyatiga yangi menejment texnologiyalarini joriy etish, madaniy xizmatlarni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va infratuzilmasini tizimli amaliyotga tatbiq etish kerak. Hozirgi kunda madaniyat muassasasi oldiga qo'yilgan vazifalarni hal qilish uchun boshqaruv faoliyatining o'ziga xos texnologiyalari masalan, axborotni o'zgartirish usullari qo'llaniladi. Ijtimoiy-madaniy muhitni yaratish axborot almashuv jarayonlari natijasida amalga oshirilmoqda. Buning oqibatida madaniyat va san'at mahsulotlari jahon iqtisodiy ko'rsatkichlariga o'z ta'sirini ko'rsatadigan darajaga erishdi.

Bizning madaniy muhitimiz ma'naviy salohiyati orqali shakllanganligini hisobga olsak, dunyo media makoni va madaniy muhitiga asta-sekin maxsus dasturlar orqali kirib borishimiz kerak. Ochiq aytish kerak: agar biz yurtimizda barqaror iqtisodiyot qurmoqchi bo'lsak, dunyodagi rivojlangan mamlakatlar kabi boy va farovon yashamoqchi bo'lsak, chala-chulpa, yuzaki emas, balki qanchalik qiyin va murakkab bo'lmasin, haqiqiy bozor iqtisodiyotiga o'tishimiz shart[7].

Ijtimoiy-madaniy muhit rivojlanishida menejmentda xodimlarni boshqarish asosiy omil hisoblanadi. Bunday holda, har bir xodim, mutaxassis ma'lum qobiliyatlarga, shaxsiy fazilatlarga, turli darajadagi iqtidorlarga ega ekanligini hisobga olish kerak. Madaniyat va san'at muassasalarida xodimlarga qulay sharoitlar yaratish, ichki muhitida o'zini namoyon qilishi va ishlab chiqarishda muhim rol o'ynashini kerak. Madaniyat muassasalar faqat madaniy mahsulotlarni yaratuvchi,

muassasaning ichki mikroiklimini shakllantiradigan odamlar borligi va pirovardida, ma'lum bir madaniyat muassasasi nima ekanligi unda ishlaydigan odamlarga bog'liqligi tufayli ishlaydi.

Ijtimoiy-madaniy muhitni yaratishning bosh tamoyili ham rag'batlantirishdir. Chunki, madaniyat va san'at muassasalari xodimlarini davlat mukofot va unvonlari bilan rag'batlantirish madaniy muhitda odatiy tusga aylangan. Bu borada yangidan ta'sis etilgan unvon va ko'krak nishonlarning soni ortishi ijtimoiy-madaniy muhitning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi. Ijtimoiy-madaniy muhitni yaratish menejmentida qaror qabul qilish – bu qanday va nimani rejalashtirish, tashkil etish, rag'batlantirish va nazorat qilishni tanlashdir. Menejmentning asosiy vazifasi shundan iboratki, u jamiyatni rivojlantirishning obyektiv qonuniyatlari talablarini hisobga olish va iqtisodiyotni boshqarish amaliyotini umumlashtirish asosida itisodiyotni samarali boshqarish uchun harakat prinsiplarini ishlab chiqadi.

Ijtimoiy-madaniy muhitni yaratishda ham menejment jamiyatning qonuniyatlari, ehtiyojlari va talablar negizida sayqallanib boradi. Yuqorida muhokama qilingan ijtimoiy-madaniy muhitda madaniyat va san'at sohasida menejmentning vazifalarini hisobga olgan holda, quyidagilarni madaniy muhitning o'ziga xos boshqaruv funksiyalari deb atash kerak[8]:

a) ijtimoiy sheriklikka yo'naltirilganlik, ya'ni, madaniyat va san'at muassasalarining ta'lim tashkilotlari, fan, huquqni muhofaza qiluvchi idoralar bilan yaqindan hamkorlik qilishi, bu esa shaxs, hudud, aholi va boshqalarni rivojlantirish bo'yicha kompleks dasturlar, chora tadbirlarni amalga oshirishni nazarda tutadi;

b) madaniyat muassasalarida mulkchilikning turli shakllarini amalga oshirish (davlat, xususiy sheriklik, nodavlat va natijorat v.h.k.);

c) rejalashtirishda, madaniy muassasalarning vazifasi, maqsad va yo'nalishlarini belgilashda davlat va mintaqaviy darajadagi madaniyat siyosatining asosiy tamoyillarini, mintaqalarda ishlab chiqilgan madaniy rivojlanish strategiyalarini, madaniy mohiyatlarni, dasturlarni va boshqalarni hisobga olish;

d) madaniyat va san'at sohasidagi hududiy, davlat va xalqaro hamkorlikni muvofiqlashtirish.

Ijtimoiy-madaniy muhitda menejment usullari – bu boshqaruv ob'ektlariga ta'sir qilish usullari, boshqaruv faoliyatini amalga oshirish texnikasi hisoblanadi. Menejment usullari “xodimlarga, havaskorlik yoki professional ijodiy jamoalarga maqsadli ta'sir etish” usullari majmuidir. Madaniy muhitning o'ziga xos xususiyati shunda, boshqaruv usullari maqsad va vazifalarga erishishga qaratilgan, axborotni tahlil qilishga asoslangan va mumkin bo'lgan variantlardan tanlab olingan amaliy harakatlar usullari, uslublari ekanligidir.

Nafaqat ijtimoiy-madaniy muhit, balki turli bilim sohalarida qo'llaniladigan umumiy ilmiy usullar ham, maxsus usullar ham mavjud. Umumiy ilmiy usullarga, masalan, tizimli, kompleks, tarixiy usul, shuningdek, modellashtirish, sotsiologik tadqiqot va boshqalar tamoyillaridan foydalanish kiradi. Ijtimoiy-madaniy muhitda menejmentning vazifalari, tamoyillari va funksiyalarining ko'p qirraliligi tufayli o'ziga xos mohiyatga va xususiyatga egadir. Uning ijodiy jarayondagi boshqaruv usullari juda xilma-xildir. Iqtidorni, ijroni baholash, muammoning mohiyatini tahlil qilishda katta yordam beradi. Menejning yaxshi va xorijiy boshqaruv usullarini tanlagani eng maqbuldir. Shuning uchun madaniy muhit menejmentida ilm-fan sohasidagi yutuqlar aynan uning

fundamental tadqiqotlar yoʻnalishida qoʻlga kiritilganini hisobga olib, uni teran oʻrganishimiz va doimiy statistik tahlillar bilan taqqoslashimiz zarur. Bu ijtimoiy-madaniy muhit menejmentining mohiyatidir[9].

Xulosa va takliflar: Ijtimoiy-madaniy muhitning oʻzi yangi davrning ijtimoiy-siyosiy tuzilishiga mos kelishi shart. Madaniyat va sanʼat sohasida yangi tizim va tuzilmalar, tashkilot va muassasalarning shakllanishi uchun madaniy muhit menejmenti mezonlarini doimiy ravishda takomillashtirib borishimiz kerak. Yangi Oʻzbekistondagi madaniy muhitning bosh missiyasi ham shu. Muhtaram Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev: “Aminmanki, yuksak solohiyatli xalqimiz oʻzining gʻayrat-shijoati va fidokorana mehnati bilan yurtimizda Yangi Oʻzbekistonda yangi uygʻonishni – Uchinchi Renessansni bunyod etishga, albatta, qodir. Bugun biz yagona xalq, yangona millat boʻlib, koʻzlagan yuksak maqsadlarimiz sari dadil bormoqdamiz. Vujudimizda, qonimizda ajdodlarimizdan meros buyuk qudrat joʻsh urayotgan ekan, biz ezgu orzu va maqsadimiz boʻlmish Yangi Oʻzbekistonni albatta bunyod etamiz, – deya taʼkidlab oʻtganidek, yurtimizdagi madaniy muhitni yaxshilashda faqat soha xodimlari va mutassadilar emas, barchamiz harakat qilishimiz kerak.

Biz yuqorida ijtimoiy-madaniy muhitni yaratishda menejmentning nazariy asoslari haqida va uning oʻziga xos xususiyati, mohiyatini haqidagi ilmiy xulosalarimizni keltirdik. Ammo, shuni yodda tutish kerakki, bu xulosalar mutlaqo oxirgi va oʻzgarmas deya olmaymiz. Chunki, vaqt oʻtib, madaniy muhitimizning menejmenti oʻzgarishi va integratsiyaga uchrashi mumkin. Hozirgi mukammal menejment usullarining ham maʼlum vaqtlardan soʻng sohada ayrim toʻsiqlarni keltirib chiqarishi va foydalanishdan qolish ehtimoli mavjud. Ijtimoiy-madaniy muhit yaratishda menejmentning oʻziga xosligi ham shunda. Bugungi kunda madaniyat va sanʼat sohaga yangi fanlar kirib keldi. Ular ijtimoiy-madaniy muhit menejmentining nazariy asoslarini oshirishga, toʻliq yoritib berishga xizmat qiladi. Yangi Oʻzbekistonda ijtimoiy-madaniy muhitni yaratishda menejmentning oʻrni va rolini oshirish maqsadida quyidagi takliflarni ilgari suramiz:

- Madaniyat va sanʼat muassasalari infratuzilmasini xalqaro standartlarga muvofiq rivojlantirish uchun zamonaviy internet resurslarini yaratish va elektron platforma ishlab chiqish;
- Madaniyat va sanʼat sohasida Toshkent shahar va viloyatlar uchun oʻtkaziladigan tadbirlarga buyurtmalar beriladigan va mavjud vakansiyalarga oid bazalarni shakllantirishda axborot texnologiyalarini keng amaliyotga joriy etish;
- Madaniy tadbirlarning ssenariy, rejissyorlik ishi, aktyorlar, baletmeysterlar va h.k. ijodiy mehnat mahsulini va koʻrsatiladigan xizmatlar sifatini oshirishda onlayn menejerlar faoliyatini qoʻllab quvvatlash zarur;
- Xorijiy art menejerlarining amaliyotda muvaffaqiyatli sinovdan oʻtib kelayotgan usullarini Oʻzbekiston sharoitida qoʻllash;
- Oliy taʼlim muassasalarida madaniy va sanʼat sohasida taʼlim olayotgan yoshlarni xorijdagi art menejment tashkilotlariga tajriba orttirishga yuborishni yoʻlga qoʻyish va xalqaro hamkorlikni yanada soddalashtirish tizimini yaratishi lozim.

Bu kabi ijobiy ishlarimiz ijtimoiy-madaniy muhitni yaratishda menejmentning taraqqiy topgan, har tomonlama mukammal oʻrnini kashf etadi. Uchinchi Renessansning ijtimoiy-madaniy muhitini shakllantirishda menejment rivoji uchun tashlangan amaliy qadamlar, yuksak madaniy muhitimizning kafolatidir. Chunki, sohaga qaratilayotgan eʼtibor, soha vakillarining kuchiga-kuch,

g'ayratiga-g'ayrat qo'shadi. Zero, Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev: ijodkor ziyolilarga doimiy e'tibor qaratish, ularni moddiy va ma'naviy jihatdan qo'llab-quvvatlashga, mehnat va yashash sharoitlarini yaxshilashga qaratilgan ishlarni ushbu sohadagi siyosatimizning muhim yo'nalishlari sifatida davom ettiramiz[10], – deya ta'kidlab o'tganidek, Yangi O'zbekistonda ijtimoiy-madaniy muhitni yaratishda katta hissa qo'shadigan ijodkor menejerlar ham qo'llab-quvvatlanib yangi ijtimoiy-madaniy muhitni yaratishga muvaffaq bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, menejment sohasining ijtimoiy-madaniy muhitga ta'siri bugungi globallashuv va innovatsion taraqqiyot sharoitida tobora ortib bormoqda. Yangi O'zbekistonda boshqaruv yondashuvlarining modernizatsiya qilinishi, davlat-xususiy sheriklik asosida kreativ tashabbuslarni qo'llab-quvvatlash madaniy muhitda menejmentning ahamiyatini yanada kuchaytirdi. Madaniyat menejmentining ilmiy-nazariy asoslarini chuqurlashtirish, amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish va zamonaviy boshqaruv tamoyillarini keng tatbiq etish orqali ushbu soha yanada samarali faoliyat yuritishi ta'minlanadi. Shu bois, madaniy tashkilotlarda menejment madaniyatini shakllantirish strategik ahamiyat kasb etadi va bu boradagi izlanishlar davom ettirilishi lozimligini anglatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning Turkiy tili davlatlar hamkorlik Kengashi sammitidagi nutqi// gaz. Yangi O'zbekiston, №228 (484), 2021 y. 13-noyabr soni.
2. Yangi O'zbekiston demokratik o'zgarishlar, keng imkoniyatlar va amaliy ishlar mamlakatiga aylanmoqda. – Toshkent.: 2021. O'qituvchi MChJ matbaa uyi. 182 b.
3. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent.: O'zbekiston, 2021. 464 b.
4. Qosimova D.S. Menejment nazariyasi. – Toshkent.: Tafakkur-bo'stoni, 2011. 336 b.
5. Nurimbetov R.I., Ahmedov S.I. Ishlab chiqarish menejmenti. – Toshkent.: Talqin, 2008 y. 112 b.
6. Alimasov V. Madaniyat muassasalarida iqtisodiy boshqarish usullari. –Toshkent.: 1997. O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi. Qo'lyozmalar Instituti. 117 b.
7. Alimasov V.A. Xodjayeva B.X. Ijtimoiy-ma'naviy taraqqiyotda tarixiy shaxslarning roli. – Toshkent.: Fan va texnologiya, 2016. 120 b.
8. Sh.M.Mirziyoyev. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent.: O'zbekiston, 2021. 464 b.
9. Sh.M.Mirziyoyev. Niyati ulug' xalqning ishi ham ulug', hayoti yorug' va kelajagi farovon bo'ladi. – Toshkent.: O'zbekiston, 2019. 400 b.
10. Jumayeve F. Qadriyati qadrlangan yurt. – Qarshi.: Qashqadaryo ko'zgusi OAV nashriyoti, 2019, 120 b.

Buri KADIROV,

O'zbekiston Respublikasi Ma'naviyat va ma'rifat markazi
ilmiy ekspertiza bo'lim boshlig'i

Sherzod RIVOJOV

Fan va texnologiyalar universiteti (Toshkent) tadqiqotchisi

Taqrizchi: D.BAHRANOV,

tarix fanlari nomzodi.

Received 12th May 2025, Accepted 26th May 2025, Online 30th June 2025

**ACTIVITIES OF INDUSTRIAL ENTERPRISES OF BUKHARA OBLAST IN THE 50-80 S
OF THE XX CENTURY AND THEIR ROLE IN THE DEVELOPMENT OF THE
NATIONAL ECONOMY**

Annotation. The article analyzes the establishment of industrial enterprises specializing in oil refining, silk production, textiles, chemical industry, and construction materials production in the Bukhara region in the 1950s–1980s of the 20th century, and their impact on the lifestyle of the local population and the economic environment. Based on archival documents, official statistical data, and the press of the time, the impact of these industries on the labor market, infrastructure development, and population migration is studied.

Key words: Uzbekistan, Bukhara region, 50-60s of the 20th century, economy, industrial enterprises, agriculture, health care, statistics, newspaper and magazine materials, standard of living of the population.

**XX-ASRNING 50-80-YILLARIDA BUXORO VILOYATIDA SANOAT KORXONALARI
FAOLIYATI VA ULARNING XALQ XO'JALIGI RIVOJIDAGI O'RNI**

Annotatsiya. Maqolada XX-asrning 1950–1980-yillarida Buxoro viloyatida neftni qayta ishlash, ipakchilik, to'qimachilik, kimyo sanoati va qurilish materiallari ishlab chiqarishga ixtisoslashgan sanoat korxonalarining barpo etilishi va ularning mahalliy aholi turmush tarzi hamda iqtisodiy muhitga ko'rsatgan ta'siri tahlil etiladi. Arxiv hujjatlari, rasmiy statistik ma'lumotlar va davr matbuoti asosida ushbu tarmoqlarning mehnat bozori, infratuzilma rivoji va aholi migratsiyasiga ta'siri o'rganiladi.

Kalit so'zlar; O'zbekiston, Buxoro viloyati, XX-asr 50-60-yillari, iqtisodiyot, sanoat korxonalar, qishloq xo'jaligi, sog'liqni saqlash, statistik ma'lumotlar, gazeta jurnal materiallari, aholi turmush darajasi.

**ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ БУХАРСКОЙ ОБЛАСТИ В
50-80-Е ГОДЫ XX ВЕКА И ИХ РОЛЬ В РАЗВИТИИ НАРОДНОГО ХОЗЯЙСТВА**

Аннотация. В статье анализируется создание в Бухарской области в 1950–1980-х годах промышленных предприятий нефтепереработки, производства шёлка, текстильной, химической промышленности и производства строительных материалов, а также их влияние

на образ жизни местного населения и экономическую обстановку. На основе архивных документов, данных официальной статистики и прессы того времени изучается влияние этих отраслей на рынок труда, развитие инфраструктуры и миграцию населения.

Ключевые слова: Узбекистан, Бухарская область, 50-60-е годы XX века, экономика, промышленное предприятие, сельское хозяйство, здравоохранение, статистика, газетно-журнальные материалы, уровень жизни населения.

Kirish (Introduction)

O'zbekistonning XX-asr 50-60-yillaridagi tarixi tarixshunoslikda iqtisodiyot, qishloq xo'jaligi, sanoat, ta'lim va sog'liqni saqlash tizimi, shuningdek, yakkahokim kommunistik partiyaning siyosiy faoliyati kabi yo'nalishlarda keng o'rganilmoqda. Bu davrni tadqiq etishda statistik ma'lumotlar, arxiv hujjatlari hamda gazeta-jurnal materiallaridan tanqidiy-tahliliy va tarixiy-xolislik tamoyillari asosida foydalanilayotgani kuzatiladi. Ayniqsa, mazkur manbalarning tahliliy yondashuv asosida o'rganilishi mamlakat bozor iqtisodiyotiga o'tishi jarayonida muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etmoqda. Buning asosiy sababi shundaki, uzoq yillar mobaynida olib borilgan iqtisodiy tahlil va hisobotlar ko'p hollarda tekis va bezarar ko'rinishda taqdim etilib, mavjud muammolar va og'riqli nuqtalar ataylab chetlab o'tilgan. Aslida esa, arxiv materiallarida saqlangan hukumat qarorlari, ularning mazmuni va maqsadlarini ochib berishda muhim, xolis manba sifatida xizmat qilishi mumkin. Shu bois, so'nggi yillarda sho'ro davrida arxivlashtirilgan hujjatlardan ilmiy manba sifatida foydalanish amaliyoti sezilarli darajada kuchaydi va bu tarixiy tadqiqotlar samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda.

1946–1985-yillar davomida O'zbekiston sanoatiga oid deyarli barcha tarixiy, ilmiy, o'quv-metodik qo'llanma, darslik, risola va maqolalarda mamlakat zamonaviy og'ir industriyaga ega, sanoatlashgan, rivojlangan respublika sifatida tasvirlangan. Sovet targ'ibotida "O'zbekiston Sharq mash'ali" sifatida ko'rsatilar, O'zbekistonda amalga oshirilgan industrial o'sish haddan tashqari maqtalgan. Ammo bunday ideallashtirilgan tasvirlar ortida sanoatning bir tomonlama, markaz manfaatlariga xizmat qiluvchi yo'nalishda rivojlantirilgani, mahalliy ehtiyojlar esa ko'p hollarda e'tibordan chetda qolgani haqiqat edi.

R.G.Pixoya, M.A.Axunova, A.F. Yatsishina asarlarida [1] Ikkinchi jahon urushi oqibatida vayron bo'lgan milliy iqtisodiyotni qayta tiklash, hamda sanoatni tinchlik davri ehtiyojlariga moslashtirish masalalari asosan statistik ma'lumotlar va tarixiy faktlar asosida yoritilgan. Ularning tadqiqotlarida voqelikka o'sha davr ruhi va sharoiti nuqtai nazaridan yondashilgan. Ma'lumotlar asosan sanoat ishlab chiqarishga oid statistika hamda ularning SSSR tarkibiga kiruvchi respublikalarga joylashtirish masalalari va u yerda ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning markazga yetkazilib berilishi kabi ma'lumotlar ko'zga tashlanadi. Ammo O'zbekistonga ko'chirib keltirilgan zavod-fabrikalar ayniqsa, Buxoro viloyatida ikkinchi jahon urushidan keyingi og'ir ahvolga qaramasdan barpo etilgan sanoat korxolarning faqatgina xalqning fidokorona og'ir mehnati evaziga ishga tushirilishi, ularning aholi turmush darajasida tutgan o'rni chuqur tahlil etilmagan. Biz bu maqolada o'sha davrda ko'chirib keltirilgan zavod-fabrikalar hamda barpo etilgan sanoat korxonalarining aholi turmush darajasiga qay darajada ta'sir etganligi va bugungi kunda bu masalaning o'rganilish ahamiyati xususida fikr yuritamiz.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology)

Tadqiqot tarixiylik, xolislik va sivilizatsion metodlardan foydalangan holda yozildi.

Asosiy tahlil va natijalar (Results and analyses)

Ma'lumki, II jahon urushi SSSR ning g'alabasi bilan yakunlanganidan so'ng, tinch qurilish davri boshlanib, O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy hayotida xalq xo'jaligini tiklash, tashkiliy hamda madaniy-ma'rifiy sohalarini rivojlantirish ustuvor vazifalardan biriga aylandi. 1946-1950 yillarga mo'ljallangan "SSSR xalq xo'jaligini qayta tiklash va rivojlantirish" besh yillik rejasi qabul qilinishi munosabati bilan firqa tashkilotlari tomonidan keng qamrovli tashviqot-targ'ibot ishlari boshlab yuborildi. Bu jarayonda VKP (b) Markaziy Qo'mitasining maxsus qarori asos bo'lib xizmat qildi. Ayniqsa, sanoatning ximiya, elektroenergetika, qishloq xo'jaligi mashinasozligi va kon sanoati tarmoqlarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratildi. Qishloq xo'jaligi sohasida esa asosan paxtachilikni rivojlantirishga e'tibor qaratilgan edi. Rejada respublika viloyatlari xo'jaliklaridagi ustivor tarmoqlar ham belgilab berilgan edi. Jumladan Farg'ona vodiysida paxtachilik, Toshkent viloyatida ko'proq sabzavotchilik, chorvachilik, ko'mir, rangli metallurgiya, ximiya, energetika sohalarini. Buxoro viloyatida paxtachilik, qorako'lchilik va pillachilikni rivojlantirishga ko'proq e'tibor berilgan edi.

XX-asrning 1950–1980-yillari O'zbekiston tarixi uchun qarama-qarshi jarayonlarga boy, murakkab davrlardan biri bo'lib hisoblanadi. Bir tomondan, ushbu davrda respublika iqtisodiyotida muayyan o'sish kuzatildi: sanoat tarmoqlari kengaydi, qurilish ishlari jadallashdi, qishloq xo'jaligi va transport sohalarida ham muayyan natijalarga erishildi. Ishlab chiqarish hajmlarining oshishi va infratuzilmaning rivojlanishi mamlakatning iqtisodiy salohiyatini mustahkamlashga xizmat qildi. 1985-yilga kelganda respublikada 1500 dan ortiq ishlab chiqarish, ilmiy-ishlab chiqarish birlashmalari, kombinatlar va korxonalar bor edi. Biroq shu bilan birga, totalitar tuzumning ma'muriy-buyuruqbozlik uslubi, qarorlar qabul qilishdagi markazlashgan yondashuv va yerli aholi ehtiyojlariga befarq munosabat bir qator ijtimoiy va iqtisodiy muammolarning kelib chiqishiga sabab bo'ldi. Bu muammolar o'z navbatida ijtimoiy hayotda inqirozli holatlarni yuzaga keltirdi. Xususan, ishsizlik, uy-joyga muhtojlik, toza ichimlik suvi ta'minotidagi muammolar, atrof-muhitning ifloslanishi va kadrlar tanqisligi kabi masalalar mintaqaviy rivojlanishdagi nomutanosibliklarni yuzaga chiqardi.

1946-yilda I.V.Stalin saylovchilar bilan bo'lib o'tgan uchrashuvda sanoat ishlab chiqarishda bir nechta vazifalarni topshiradi. Uning ko'rsatmalariga ko'ra, cho'yan eritish 50 million tonnaga, po'lat eritish 60 million tonnaga, ya'ni 3,3 baravarga, neft - 60 million tonnaga, ya'ni 2 baravar ko'payishi kerak edi. "Faqat shu shart bilan, - deya xulosa qiladi Stalin, - bizning Vatanimiz har qanday baxtsiz hodisalardan kafolatlanadi, deb hisoblashimiz mumkin ... Bunga, ehtimol, uchta yangi besh yillik ketishi mumkin, agar ko'p bo'lmasa deb ta'kidlaydi [2].

1950-yilga kelib O'zbekiston SSR yalpi sanoat mahsuloti hajmi 1940-yilga nisbatan 83 foizga oshdi. To'rtinchi besh yillik rejada metallurgiya, kimyo, ko'mir, neft qazib olish va boshqalar. Yengil, oziq-ovqat va mahalliy sanoat yanada rivojlandi, beshinchi besh yillik reja davomida respublika sanoatini rivojlantirish sohasida sezilarli yutuqlarga erishildi. Shu vaqt ichida O'zbekiston SSR sanoat mahsulotlarining umumiy hajmi 61 foizga oshdi. 1953–1958 yillar davri Sovet jamiyati tarixiga milliy iqtisodiyotning kuchli yuksalishi va SSSRda sotsializm qurilishining yakunlanishi

uchun kurash davri sifatida kirdi. Bu yillardagi yeng katta voqea KPSS XX-qurultoyi bo'lib, uning tarixiy qarorlari partiya va xalq hayotining barcha jabhalariga, sovet jamiyatining yanada rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatdi [3].

1946–1950 yillar maboynda respublikamizda 150 ta yirik sanoat korxonalari qurib ishga tushirildi. Sanoatning yangi tarmoqlari qora va rangli metallurgiya, stanoksozlik vujudga keldi. Ikki ta yirik “Chirchiqselmash” va “O'zbekselmash” mashinasozlik zavodlari qurilib ishga tushirildi. 1950-yilda 1946-yilga nisbatan mashinasozlik 19 barobar o'sdi, tabiiy gaz olish 3 barobar o'sdi, elektroenergiya 480 mln.dan 2.665 mln.kvt soatga yetdi, yengil va to'qimalik sanoati 128.7 foizga ko'paydi. Qishloq xo'jalik xodimlariga 9 mingdan ortiq traktor va qishloq xo'jalik asbob uskunolari yetkazib berildi. Respublikada 30 sentnerchilik harakatida minglab paxtakorlar qatnashdilar [4].

O'sha davrda Buxoro shahri O'zbekiston SSRning yirik shahar markazlaridan biri hisoblanardi. Sovet hokimiyati yillarida Buxoroda birmuncha ishlar olib borildi. Sanoatni va aholini toza suv bilan ta'minlaydigan vodoprovod, artezian quduqlari qazildi. Kommunal binolar va uy-joylar tez sur'atlar bilan qurila boshlandi. Hamma yerda shaxsiy uy-joylar qad ko'tara boshladi. Lekin bu o'zgarishlar asosan shaharda istiqomat qiladigan aholi uchun qulayliklar yaratardi xolos, shahardan chekkada yashaydigan aholining turmush darajasi og'irligicha qolaverdi. Qishloq xo'jaligi sohasida ham kattagina siljishlar ro'y berdi, sanoat rivojlanib, ijtimoiy mehnat unumdorligi o'sib bordi va moddiy ishlab chiqarish bilan shug'ullanayotgan kishilar sonining ko'payib borishi natijasida mehnatkashlarning turmush darajasi oshganligini ko'rsatuvchi asosiy ko'rsatkichlardan biri bo'lgan milliy daromad yildan yilga osha bordi, lekin asosiy qatlamning farovon yashashi uchun yetarlicha emasdi.

XX-asrning ikkinchi yarmida Buxoro viloyatida sanoatning energetika, kimyo, konchilik neft-gaz sohalariga asos solinib, yengil sanoat, mashinasozlik, sanoat materiallarini qayta ishlash va tayyorlash, uy-joy hamda ip-yigiruv kombinati va boshqa ishlab chiqarish tarmoqlari ham rivojlana boshladi. Shuningdek hududning taraqqiyot rejasiga Navoiy, Gazli, Zarafshon shaharlari hamda Gazli-Qorovulbozor sanoat tumanlaridan tashqari G'ijduvon-Qiziltepa, Qorako'l-Olot sanoat tumanlarini tashkil etish kabi vazifalar kiritilgan edi [5].

1950-yillarda Surxondaryo viloyatidagi Shargun toshko'mir koni o'zlashtirilib, ko'mir qazib chiqarish ishlari yo'lga qo'yildi. Bu mintaqa uchun strategik ahamiyatga ega bo'lgan resurs manbaining faol ishlatilishi respublika sanoati taraqqiyotida muhim o'rin tutdi. 1960-yillardan boshlab Buxoro va Xorazm hududlaridagi Gazli, Jarko'k, Sho'rtepa, Sho'rchi va Qarantay kabi yangi neft konlari o'zlashtirildi. Bu jarayon respublikada uglevodorod xomashyosini qazib olish salohiyatini sezilarli darajada oshirdi. 1970-yillarda esa Farg'ona vodiysida qator neft konlari o'zlashtirilishi orqali mintaqa iqtisodiyoti yanada faollashdi. Ayniqsa, 1959-yilda qurilgan Farg'ona neftni qayta ishlash zavodi keyingi yillarda kengaytirilib, uning ishlab chiqarish quvvati oshirildi. Zavodda 35 turdagi neft mahsulotlarini ishlab chiqarish yo'lga qo'yildi. Bu nafaqat ichki bozor ehtiyojini qondirishga, balki eksport salohiyatini ta'minlashga ham xizmat qildi.

Buxoroda ayniqsa sanoat sohasi ancha o'sdi, o'nlab korxonalar qurildi, qorako'lchilik, motorremont va yog' zavodlari, paxta moyi kombinati, poyabzal, pillakashlik, yigiruv, tikuv va qurt urug'i fabrikalari, kushxona muzxonasi - shaharning eng yirik korxonalardan biri hisoblanardi. Bundan tashqari markaziy GRES qurildi. Gaz ishlatadigan yirik elektr stansiyasi, sement zavodi,

silikat g'isht zavodi, ikkita mexanika zavodi va boshqa korxonalar qurildi. Yaqin kelajakda esa azotli o'g'it, plastik massalar, sun'iy jun ishlab chiqaradigan, kostyumbob va shoyi gazmollar to'qiydigan yirik sanoat korxonalari, Buxoro shahri markaziga yaqin Quyi Mozorda gaz bilan ishlaydigan turbinali elektr stansiya qurish ko'zda tutildi. O'sha davrda bu gaz yoqilg'isi bilan ishlaydigan eng yirik elektr stansiyalardan biri bo'lardi. Bu stansiya Buxoro iqtisodiy rayonidagi sanoat korxonalari bilan birga oblastning ko'p kolxoz va sovxozlarini ham elektr energiyasi bilan ta'minlaydi.

1953-yili Setalontepa, 1955-yilda Jarqoq, 1956-yilda Gazli neft konlarining ochilishi natijasida gaz sanoatining moddiy bazasi yaratildi. 1958–1960-yillarda Jarqoq-Buxoro-Samarqand-Toshkent magistral gaz quvuri qurilishi bilan respublika sanoat korxonalari, shahar va ayrim qishloqlarni gazlashtirish boshlandi [6]. Respublika aholisining aksariyat ko'pchiligi tabiiy gazga bo'lgan ehtiyojini qondirish va butun iqtisodiy ishlab chiqarishini gazlashtirish asosida qayta qurish mumkin bulgan sharoitda chetga tabiiy gazni olib ketish avj oldi. O'zbekiston tabiiy gazi sobiq Ittifoqning Yevropa qismi, Ural, Qozog'iston, Tojigiston, Boltiqbo'yi mamlakatlari va boshqa mintaqalarga uzluksiz jo'natib turildi. Vaholanki, tabiiy gaz yetishtirish Respublikada yildan-yilga ortib bordi. Masalan, 1960-yilda 447 mln m³ hajmda tabiiy gaz olingan bo'lsa, 1970-yilga kelib bu miqdor 32 mlrd. m³ ni tashkil qildi [7].

Gaz sanoati Buzoro va Kashkadaryoda yirik gaz konlari o'zlashtirilishi bilan yuksaldi. 50-yillar ikkinchi yarmida "Uzbekneftegazrazvedka" tresti qidiruv ishlari natijasida 1956-yil gaz zaxiralari 500 mlrd m³ bo'lgan Gazli koni ochildi. Shuningdek Muborak, O'rtabuloq, Kultak, Shapatti, Uchkir, Jarkok, Taxiatosh, Korovulbozor neft va gaz konlari topildi. Uzbekistonda jami 100 dan ortiq neft va gaz konlari topildi. Ularda katta hajmli neft zaxiralari borligi aniqlandi [8].

Gaz sanoatining rivojlanishi, avvalo, Buxoro va Qashqadaryo viloyatlarida yirik tabiiy gaz konlarining o'zlashtirilishi bilan uzviy bog'liq bo'ldi. Ushbu konlarning ishga tushirilishi nafaqat O'zbekiston, balki butun Sovet Ittifoqi energetika sohasi uchun muhim ahamiyat kasb etdi. Mingo'rik, Janubiy Tanda, Sho'rtan, Gazli kabi yirik gaz zaxiralari negizida gazni qazib olish, qayta ishlash va uzoq masofalarga yetkazib berish bo'yicha yirik sanoat infratuzilmalari barpo etildi. Bu orqali gaz sanoati mamlakat iqtisodiyotining strategik tarmoqlaridan biriga aylandi. Biroq shuni alohida ta'kidlash lozimki, ushbu boyliklardan olinayotgan iqtisodiy foyda asosan markaz (SSSR) ixtiyorida bo'lib, mahalliy aholi va hudud uchun undan yetarli darajada manfaat taqdim etilmagan. Bu holat mustamlakachilik iqtisodiy munosabatlarining yana bir ifodasi edi.

Buxoro viloyatida gaz va neft konlarining faol o'zlashtirilishi natijasida 1950-yillar oxirida ushbu hududlarga aholini, texnik jihozlar va turli yuklarni tashish hajmi keskin oshdi. Shu munosabat bilan 1958-yilda Buxoro temir yo'l stansiyasini kengaytirishga oid projekt-qidirish ishlari olib borildi. 1959-yilga kelib esa ushbu stansiya qurish va rekonstruksiya qilish ishlari amaliy jihatdan boshlab yuborildi [9]. Buxoro temir yo'l stansiyasining kengaytirilishi nafaqat sanoat ehtiyojlarini qondirish, balki viloyatdagi umumiy infratuzilmaviy rivojlanish jarayonlarini ham tezlashtirdi. Temir yo'l tarmoqlari orqali yangi shahar va qishloqlar bilan bog'lanish imkoniyati yaratilib, elektr tarmoqlari, avtomobil yo'llari, aloqa vositalari hamda ijtimoiy xizmat obyektlari kengaytirildi. Natijada Buxoro viloyati rivojlanishda strategik ahamiyatga ega hududga aylandi. Stansiya qurilishi va u orqali yuk va yo'lovchi tashish imkoniyatlarining oshilishi Buxoro shahri va uning atrofida aholi ko'chishining faollashishiga olib keldi. Yangi ish o'rinlarining paydo bo'lishi, uy-joylar, maktab va

shifoxonalarning qurilishi shaharlashuv jarayonini jadallashtirdi. Bu o'z navbatida aholining turmush darajasi va hayot sifatini yaxshilashga xizmat qildi.

Sovet hukumati O'zbekiston hududida mavjud bo'lgan katta hajmdagi oltin va kumush zahiralarni izlab topish va qazib olib ketish uchun zamin bo'lgan kapital mablag'larni ayamasdan sarfladi. Ana shu miqdordagi kapital mablag' sarf qilish hisobidan 1985-yilda oltin qazib olishni yiliga 250 tonnaga va kumush qazib olishni 450 tonnaga yetkazish ko'zda tutilgan [10].

KPSS Markaziy Qo'mitasining sanoat korxonalarini xom ashyo manbalariga yaqin hududlarda joylashtirish to'g'risidagi ko'rsatmalari va XXI-syezd qarorlariga muvofiq, 1950-1960-yillarda Buxoro viloyatida qator yirik sanoat obyektlari barpo etildi. Jumladan, 1959–1965 yillar davomida viloyatda azot o'g'itlari ishlab chiqaradigan zamonaviy kombinat qurilib, foydalanishga topshirildi. Shuningdek, Karmana tumanidagi ohak toshi zaxiralari asosida Buxoro shahri yaqinida respublikadagi eng yirik sement zavodlaridan biri qurildi. Ushbu korxona sementdan tashqari, tom yopishda ishlatiladigan shifer mahsulotlari ham ishlab chiqarardi; uning yillik ishlab chiqarish quvvati taxminan 100 million dona shiferga teng edi [11]. Bu zavodlarning barpo etilishi nafaqat viloyat sanoati, balki O'zbekistonning butun iqtisodiy salohiyatini oshirishda muhim rol o'ynadi.

1959-1965 yillarda Buxoroda to'qimachilik kombinati quriladi va ushbu kombinat yiliga 100 million metr melanj gazlama ishlab chiqarish quvvatiga ega etib belgilandi. Kombinatning ishga tushishi nafaqat ishlab chiqarish salohiyatini oshirdi, balki ayollar bandligini ta'minlash, ichki bozor talabini qondirish va eksport imkoniyatlarini kengaytirishda muhim ahamiyat kasb etdi. Bu sanoat tarmog'i viloyat iqtisodiyotining diversifikatsiyasida muhim o'rin egalladi. Remont-mexanika zavodi, silikat g'isht (yiliga 60 million dona g'isht va 20 ming tonna ohak ishlab chiqaradigan) zavodi, qurilishlar uchun mahalliy tosh qatlamlaridan tosh bloklar, 65 ming kubometr boshqa materiallar yasaydigan korxonalar, shuningdek mebel kombinati qurish ham mo'ljallanadi. Shahardagi ko'pgina korxonalar yetti yillikda kengaytirilib va qayta quriladi. Go'sht muzxonasi qurilib ishga tushiriladi, bu korxona bir sutkada 10-12 tonna go'sht, 3 tonna kolbasa, 10 tonna muzlagan go'sht tayyorlab berishga mo'ljallangan edi [12].

1959-1965 yillarda Buxoro viloyatida sanoat sohasida amalga oshirilgan keng ko'lamli islohotlar va qurilishlar nafaqat hududiy iqtisodiy o'sishni ta'minladi, balki O'zbekiston SSR umumiy sanoat salohiyatining mustahkamlanishiga ham hissa qo'shdi [13]. Har bir sanoat tarmog'i - to'qimachilik, qurilish materiallari, oziq-ovqat, mebel ishlab chiqarish va boshqalar - aholi bandligi, urbanizatsiya, infratuzilmaviy rivojlanish va bozor ehtiyojlarini qondirishda muhim rol o'ynadi. Bu jarayonlar, o'z navbatida, Buxoro viloyatini respublikadagi yetakchi sanoat hududlaridan biriga aylantirdi.

Sanoat va qishloq xo'jaligi sohalari bo'yicha milliy injener-texnik kadrlar tayyorlangan. Hududdagi sanoat korxonalarida 600 ga yaqin injener-texnik xodimlar, qishloq xo'jaligi sohasida 700 dan oshiq agronom, zootexnik, vetvrach, injener- texnik va boshqa mutaxassislar ishlagan. Sanoat korxonalarining eng yaxshi texnika bilan uskunalanishi va mehnatkash ommaning ijodiy tashabbusining o'sib borishi tufayli sanoat mahsuloti yildan-yilga ko'p ishlab chiqarildi. Buxoro shahar sanoatining yalpi mahsuloti ko'tara-savdo narxida 1953-yildan 1957-yilgacha 105 protsent oshdi [14].

1953–1957 yillar davomida Buxoro shahri sanoatida yalpi mahsulot hajmining 105 foizga oshgani ushbu davrda sanoatlashuv jarayonlarining jadal tus olganini ko'rsatadi. Bu o'sish, avvalo, korxonalarning ilg'or texnika va texnologiyalar bilan jihozlanishi hamda ishlab chiqarish jarayonlariga yangi uskunalarning joriy etilishi orqali amalga oshgan. Shu bilan birga, mehnatkash ommaning ijodiy faolligi, sotsialistik musobaqalardagi ishtiroki va mehnat unumdorligining oshishi ham mahsulot hajmi o'sishiga katta hissa qo'shgan.

Bu o'sish ko'rsatkichi nafaqat ishlab chiqarish salohiyatining ortganidan, balki Buxoro shahrining sanoat markazi sifatidagi o'rni mustahkamlana boshlaganidan dalolat beradi. Ayniqsa, neft qayta ishlash, to'qimachilik, ipakchilik va qurilish materiallari ishlab chiqarish sohalaridagi korxonalar mazkur o'sishda yetakchi rol o'ynagan. Bunday o'sish hududiy iqtisodiy rivojlanishda muvozanatni ta'minlash, ish o'rinlarini yaratish va shahar aholisining turmush darajasini yaxshilashga xizmat qilgan. Shu bilan birga, yalpi mahsulotdagi o'sishni to'liq ijobiy baholash uchun uni aholi ehtiyojlari, infratuzilma holati va ijtimoiy xizmatlar ko'lamini bilan bog'lab tahlil etish lozim. Chunki ishlab chiqarish hajmining oshishi har doim ham aholining turmush darajasi bilan mutanosib rivojlanishini anglatmaydi.

Respublikada qandolat sanoati ham birmuncha o'sdi. 50-yillarda Namangan va Buxoro shaharlarida konditer-makaron fabrikalari, 1964-yilda Yangiyo'l konditer fabrikasi ishga tushirildi. Yigirmanchi yillarda qurilgan Toshkent «O'rtoq» konditer fabrikasi 1965-yilda tubdan rekonstruksiya qilindi. 1968-yilda Yangiyo'l drojji (achitqi) zavodi qurildi. 1985-yilda qandolat sanoati tarmog'iga qarashli 60 ga yaqin zavod va sexlarda 165 ming tonna qandolat mahsulotlari ishlab chiqarilgan [15].

Bu davrda qandolat sanoati ommaviy mahsulot ishlab chiqarish bosqichiga o'tdi. Ishlab chiqarish kengaydi, yangi ish o'rinlari yaratildi. Biroq shunga qaramay, sanoat markazlashgan iqtisodiy siyosatga to'liq bo'ysungan bo'lib, mahalliy tashabbuslar cheklangan, sifat va raqobatbardoshlik masalalari esa yetarlicha e'tiborsiz qolgan. Mahalliy xom ashyo yetishmovchiligi va texnologik asbob-uskunalarning markaz orqali taqsimlanishi sanoat salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarishga to'sqinlik qildi. Bu holat sobiq mustabid tuzumning nochor iqtisodiy siyosatidan, markazlashtirilgan boshqaruvning oqibatlaridan va resurslarni noadolatli taqsimlashidan kelib chiqqan edi. Respublika asosan xom ashyo yetkazib beruvchi mintaqaga aylantirilgan, ishlab chiqarishning qo'shimcha qiymat yaratadigan bosqichlari esa markaziy hududlarga to'plangan edi. Bu esa aholining daromadlari va yashash sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatgan. Shu bilan birga, SSSR davridan O'zbekistonga og'ir ekologik va ijtimoiy muammolar ham meros bo'lib qoldi. Orol fojiasi, yer va suvning ifloslanishi, havo sifati pasayishi, tibbiy xizmat va uy-joy ta'minotidagi yetishmovchilik kabi muammolar aholining hayotiga salbiy ta'sir ko'rsata boshladi.

1958-yilda ishga tushirilgan pivo zavodi yiliga 25 ming gektolitr pivo pishiradi. 1958-yilda makaron fabrikasi qurilib, yiliga 2000 tonna mahsulot ishlab chiqara boshladi [16]. Buxoro pillakashlik fabrikasida avtomatik ravishda pilla o'raydigan yangi sex qurildi. 1957-yilda remont zavodida cho'yan sexi ishga tushirildi, VLKSM XX-yilligi nomli tikuvchilik fabrikasida yangi konveyer o'rnatildi. Poyabzal fabrikasida yangi altan va tayyorlov sexlari qurilib, poyabzallarni mashina yordami bilan quritish usulini qo'llanishga kirishildi. Buxoro g'isht zavodining ishlab chiqarish kuchi yiliga 28 ming donagacha g'isht pishirib bera oladigan (1959-yilda) qilib

keyagaytirildi. [17]. Shahar hunarmandchilik kombinatining cho‘yan eritadigan yangi zavodi va har sutkada 30 tonna mahsulot ishlab chiqaradigan asfalt bitum zavodi ishga tushirildi. 1958-yilda «Oktabr 40 yilligi» artelida yangi zardo‘zlik sexi qurildi. Bu sex zardo‘zlik buyumlarini ko‘proq ishlab chiqarishga imkon beradi. Buxoro qorako‘lchilik zavodi bazasida kombinat quriladi, bunda qorako‘l terilarini oshlashdagi hamma ish sikli bir yo‘la hal qilinadi. Yangi sanoat korxonalari qurilishi va mavjud korxonalarining rekonstruksiya qilinishi Buxoro shahri va oblastining qiyofasini tubdan o‘zgartirib yuboradi.

Keyingi besh yil mobaynida shahar va uy-joy qurilishiga bir muncha e‘tibor berildi, ya‘ni 19 644 kvadrat metr yangi uy-joy qurilib, bu uylarga mehnatkashlar ko‘chirib keltirildi. Bundan tashqari, yakka uy-joy qurish juda ham avj oldi. 1957-yilda yakka uy quruvchilar 150 ta (6700 kvadrat metr) uy qurilgan bo‘lsa keyingi yillarda yana 440 taga ko‘paydi [18].

Ko‘rinadiki, mamlakat miqyosida iqtisodiy va moddiy o‘sish yuz bergan. Ammo statistik ma‘lumot va hisobotlarda, ular asosida yozilgan iqtisodiy tadqiqotlarda mehnatkashlarning bajargan ishiga qanday tartibda haq to‘langani juda kam qayd etiladi. Sanoat korxonalarida ishlaydigan mutaxasislarning aksariyati chet ellardan jalb qilingan, bu o‘zimizda yetakchi mutaxasislarning yetishmasligidan dalolat beradi. Sho‘ro davrida bu masalaning muhokama qilinishi davlatning odamlarni arzon ishchi sifatida ishlatish yo‘lidan borganligini oshkor etib qo‘yar edi. Shuning uchun bu masala mamlakat tashqarisida sotsializm tuzimini qoralovchi burjua ilmiy tadqiqotlarida ko‘proq o‘rganilgan. Mamlakatda esa faqat oshkoralik va qayta qurish davridagina bu masalani o‘rganish boshlandi. Rossiyalik iqtisodiy-siyosiy tadqiqotchilar arxivlarida saqlanuvchi noyob materiallarni o‘rganishga muvaffaq bo‘lishdi. Ulug‘ Vatan urushi davrida Rossiyadan evakuatsiya qilingan zavod va fabrikalar keyinchalik O‘rta Osiyoda sanoatni rivojlantirishga katta hissa qo‘shganligi ta‘kidlab o‘tilgan.

Chor Rossiyasi davridan boshlab, Sovet davrining dastlabki yillariga qadar hukumatlar moliyaviy ahvoli murakkab va ko‘pincha noqulay bo‘lgan. Bu sharoitda ular o‘z fuqarolarini mehnatga jalb qilish va ularning mehnatiga munosib haq to‘lash masalasini hal etish uchun turli moliyaviy usullardan foydalanganlar [19]. Ammo amalda bu usullar ko‘pincha kam maosh bilan ishlatish siyosatining bir ko‘rinishi sifatida namoyon bo‘lgan. Bunday yondashuv, birinchi navbatda, iqtisodiy qiyinchiliklarni yengish va davlat byudjetiga tejamkorlik kiritish maqsadida amalga oshirilgan bo‘lsa-da, uning natijasi mehnatkashlar hayotining og‘irlashishi va ijtimoiy noroziliklarga sabab bo‘lgan. Sho‘ro mafkurachilari sotsialistik mo‘l-ko‘lchilikka erishish maqsadida aholini davlat manfaatlari yo‘lida bepul mehnat qilishga chaqirar edilar. Ular odamlarni nafaqat ishlab berishga, balki davlat mulki va xizmatlaridan ham bepul foydalanish g‘oyasini keng targ‘ib qilar edilar. Bu mafkuraviy ta‘sir aholining mehnatga bo‘lgan munosabatini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi va sotsialistik jamiyatning umumiy iqtisodiy va ijtimoiy maqsadlariga erishishda o‘z ta‘sirini ko‘rsatdi.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations).

1950–1960-yillarda Buxoro viloyatida barpo etilgan va ishga tushirilgan sanoat korxonalari asosan aholi yashaydigan chekka hududlarda turmush darajasi va ijtimoiy-iqtisodiy holatga yetarlicha ijobiy ta‘sir ko‘rsatmadi. Korxonalar asosan yirik markazlarda joylashgani sababli, ularning iqtisodiy samaralari va foydalari chekka manzillardagi aholiga to‘liq yetmay qoldi. Bu holat mahalliy aholining iqtisodiy faolligi va hayot darajasining optimal darajada oshishini chekladi, shuningdek,

hududiy iqtisodiy tengsizlikni saqlab qolishga sabab bo'ldi. Ushbu davrda ko'pchilik aholi qishloq xo'jaligi bilan shug'ullanar edi. Fermerlik va qo'l mehnati asosidagi ishlab chiqarish turmush darajasini chegaralaydigan omillardan biri bo'ldi. Sanoqlarga ko'ra, ba'zi hududlarda aholi daromadi kam bo'lib, turmush darajasi past darajada edi.

Sanoat korxonalari asosan shaharlarda joylashgani sababli, sanoat sohasida ishlaydigan aholi turmush darajasi yuqori bo'lgan. Lekin, chekka qishloq hududlari uchun bu sohalardan foyda kam edi. Har qanday ijtimoiy-iqtisodiy darajaga qaramay, aholi turmush darajasiga ko'p jihatlar ta'sir ko'rsatdi. Masalan, ichimlik suviga, isitish va uy-joy sharoitlariga kirishish darajasi cheklangan edi. Bu omillar aholining salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatdi va umumiy hayot sifati past bo'lib qolishining asosiy sabablaridan biri bo'ldi.

O'zbekiston respublikasi o'z boy resurslari – metall, paxta, nitron, kaprolaktam va boshqa juda qimmatli xom ashyolarni ter to'kib ishlab chiqarar, ammo bu mahsulotlarni o'z hududida tayyor mahsulot tarzida qayta ishlash imkoniyatidan mahrum edi. Bu esa, respublika aholisini ayni shu xom ashyolarni qayta ishlangan, ya'ni tayyor mahsulot ko'rinishida Markazdan bir necha barobar yuqori narxlarda sotib olishga majbur qilar edi. Natijada, O'zbekiston o'z yerlarida ishlab chiqarayotgan muhim strategik xom ashyolardan foyda emas, balki iqtisodiy zarar ko'rardi. Bu holat respublikada iqtisodiy sustlikni, markazga tobelikni mustahkamlar va uni «dotatsiya oluvchi», ya'ni boqimanda hudud sifatida ko'rsatishga xizmat qilardi. Aksincha, markaziy hududlar, ya'ni Rossiyaning turli sanoat markazlari bunday xom ashyolarni yetishtirmagan holda ham ularni qayta ishlab, yuksak qiymatga ega tayyor mahsulotlar sifatida sotib, ulkan iqtisodiy foyda orttirardi. Bu iqtisodiy siyosat amalda mustamlakachilikning yangi ko'rinishi bo'lib, mustamlaka hududining resurslarini markaz manfaati uchun so'rib olishga qaratilgan edi.

Mustamlakachilar milliy tengsizlik va shovinistik siyosatni "lenincha adolatli milliy siyosat" degan balandparvoz shior ostida amalga oshirdilar. Ularning bayon qilgan dasturiy g'oyalari amalda ko'rilyotgan ishlar bilan keskin zid edi. Bu ikkiyuzlamachi siyosat tufayli ijtimoiy hayotning barcha jabhalarida mahalliy xalqlar, jumladan o'zbeklar ham, o'z milliy huquq va erkinliklaridan mahrum bo'lib bordilar. Aynan mana shunday adolatsizlik, bosim va tengsizlik siyosati 1980-yillarning oxirlariga kelib O'zbekistonda hukumat yetakchiligi ostida kuchaygan milliy uyg'onish va istiqloq harakatining vujudga kelishiga asosiy turtki bo'ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar (References)

1. Pixoya R.G Sovetskiy soyuz:Istoriya vlasti 1945-1991 Sibirskiy xronograf Novosibirsk. 2000.
2. Axunova M.A., Yatsishina A.F. O'zbekiston ishchilar sinfi yetakchi kuchdir. // O'zbekistonda ijtimoiy fanlar 1964. №9. B. 9.
3. XX asrning 50-70-yillarda O'zbekiston <https://tavorix.islamonline.uz/site/item/>
4. Buxoro tarixi masalalari // Respublka Ilmiy-amaliy anjumani materiallari. Buxoro. 2024. 408 b.
5. Murtazayeva R.X. O'zbekiston tarixi. Toshkent.: 2010. 387-390-betlar.
6. O'zbekiston tarixi (1917-1991). Ikkinchi kitob. Toshkent.: "O'zbekiston". 2019. 77-90-betlar.

- 7.** Xamidov H.H., Ernazarov Sh.E., Raxmonov B.M. O‘zbekiston tarixi. *O‘quv qo‘llanma*. Toshkent. 2021. 298 b.
- 8.** Buxoro haqida qisqacha spravochnik. “O‘zbekiston” nashriyoti. Toshkent.: 1959. 80-90-betlar.
- 9.** Jo‘rayev N., Karimov SH. O‘zbekiston tarixi, “O‘zbekiston Sovet mustamlakachiligi davrida. «Sharq» NMAK bosh tahririyati. Toshkent.: 2011. 523-524 betlar.
- 10.** 1945-80-yillar O‘zbekiston iqtisodiyoti (<https://e-tarix.uz/vatan-tarixi/588-maqola.html>).
- 11.** Muhitdinov N. Kremlida o‘tgan yillarim. -T.: O‘zbekiston, 1995.
- 12.** Topildiyev S.R. 1946-1965 yillarda O‘zbekiston iqtisodiyoti agrar sohaning rivojlanishi. T.f.n. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss. avtoreferati. Toshkent. 2011.
- 13.** Sovet O‘zbekistoni. (1959-1961). Toshkent. 1961.
- 14.** Buxoro haqida qisqacha spravochnik. “O‘zbekiston” nashriyoti. Toshkent.: 1959. 80-90-betlar.
- 15.** Usmonov Q., Sodiqov H. O‘zbekiston tarixi (1917-1991y)
- 16.** Pardayev T.SH..O‘zbekistonning janubiy hududlarida ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayot (1945-1991). Toshkent.: 2014.
- 17.** Jurnal “Obshestvenniye nauki v Uzbekistane”. 1961. № 6. Str. 9-10..
- 18.** Buxoro haqida qisqacha spravochnik. “O‘zbekiston” nashriyoti. Toshkent.: 1959. 95-98 betlar.
- 19.** The significance of studying the wage system in Uzbekistan in the 50s of the 20th century. International Journal of Intellectual and Cultural Heritage/Volume: 5 Issue: 01 | 2025/ 87-93 page.